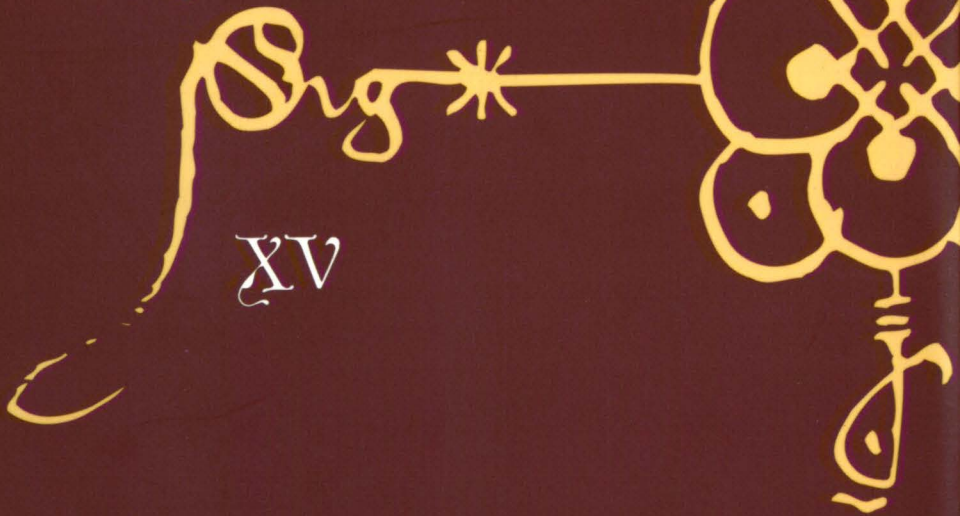

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

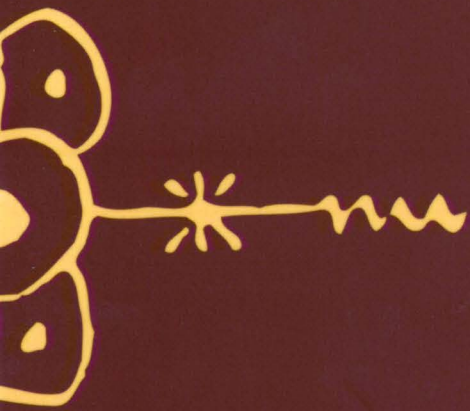
ARXIUS
DE PROTOCOIS

XV

COL·LEGI DE NOTARIS DE BARCELONA

BARCELONA 1997

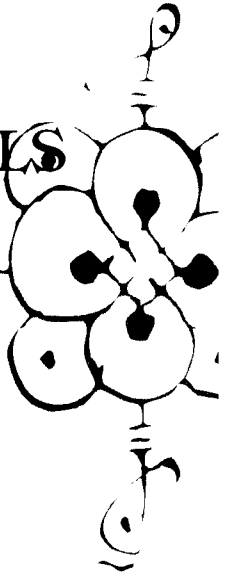

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIU
DE **L** PROTOCOLS

Sig *

XV

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Emili Giralt i Raventós, Àngel Martínez Sarrión,
Josep Ll. Mezquita del Cacho i Josep M. Sans i Travé

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Barcelona
c/. Notariat, 4 – 08001 Barcelona

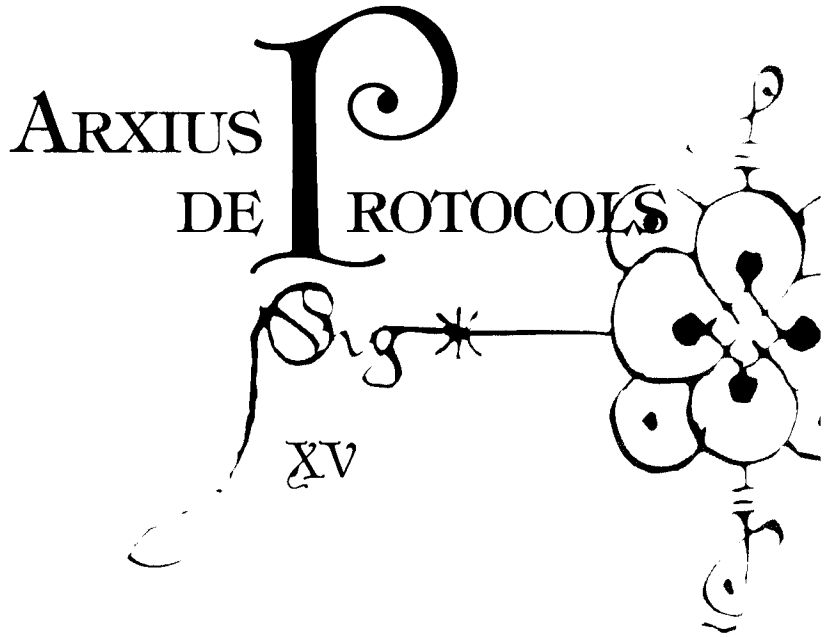
Realització: Agnès Collado

Impressió: Gráficas Dueto, scp

ISSN: 0211-5425

Dipòsit Legal: B-44.447

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

COL·LEGI DE NOTARIS DE BARCELONA

BARCELONA 1997

SUMARI

- 7** La donació de Ramir II d'Aragó a Ramon Berenguer IV de Barcelona de 1137 i la institució del «casamiento en casa»
Josep Serrano i Daura
- 15** Modos textuales de transmisión del documento notarial medieval
José Bono Huerta
- 43** Crèdit jueu i solidaritat vilatana en el Vallès del segle XIII
Jordi Fernández-Cuadrench
- 59** La notaria de Rupjà. Una aproximació a la seva història
M. Teresa Cebrià i Llistosella
- 77** La piazza commerciale di Cagliari tra Barcellona e Napoli nel XV secolo
Corrado Zedda
- 93** El proveïment d'un argenter barceloní a mitjan segle XV
Isabel de la Fuente i Castelló
- 127** Pensions alimentàries al Baix Llobregat, 1500-1850
Jaume Codina i Vilà
- 151** La vida y la muerte en el barroco sevillano a través de las fuentes notariales
Jesús Aguado de los Reyes
- 167** Graduados catalanes en las facultades de Leyes y Cánones de la Universidad de Huesca
José M.ª Lahoz Finestres

- 221** El llegat del canonge Francesc Valeri i el retaule de la capella de les Ànimes de la catedral de Barcelona
Carles Dorico i Alujas
- 257** Privilegios de imprenta y crisis gremial. La imprenta y librería barcelonesa ante el privilegio de impresión de los libros de enseñanza de la Universidad de Cervera
Javier Burgos Rincón
- 299** Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya, 1720-1850
Francesc Valls i Junyent
- 335** Notes bibliogràfiques
- 349** «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols». Normes per a la presentació d'originals

LA DONACIÓ DE RAMIR II D'ARAGÓ A RAMON BERENGUER IV DE BARCELONA DE 1137 I LA INSTITUCIÓ DEL «CASAMIENTO EN CASA»

JOSEP SERRANO I DAURA

UNIVERSITAT INTERNACIONAL DE CATALUNYA

La nostra intenció amb aquest article no és entrar a examinar particularment la naturalesa i el contingut dels pactes que es van concertar entre Ramir II d'Aragó, conegut com «*el Monjo*», i el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV arran de la donació a favor d'aquest últim del regne d'Aragó, i que es concreten en un document de l'11 d'agost de 1137.¹

L'objectiu és pròpiament, a la vista d'aquest document i d'altres i segons els treballs de prestigiosos juristes aragonesos, desvincular, contra el que alguns autors vénen sostenint darrerament, els pactes esmentats del 1137 i la institució familiar típicament aragonesa coneguda com del «*casamiento en casa*».

La donació de Ramir II d'Aragó

Efectivament, l'11 d'agost de 1137, a Barbastre, el rei Ramir II per mitjà d'un document cedeix el regne d'Aragó i lliura la seva filla Peroneïlla en matrimoni al comte Ramon Berenguer IV de Barcelona.

La documentació reial

El text en qüestió és prou explícit quan Ramir II dóna al comte la seva filla i el regne: «*dono tibi Raimundo... filiam meam in uxorem, cum tocius regni Aragonensis integritate*». A continuació el rei li encomana els homes del

1. El document es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Pergamins de Ramon Berenguer IV*, carp. 35, doc. 86 (una còpia de la fi del s. XII és el doc. 86 bis, de la mateixa carpeta), i el publiquen: Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1849, IV, doc. 24, p. 59 i 60; Francisco MIQUEL ROSSELL, *Liber Feudorum Maior*, Barcelona, 1945/46, I, doc. 7, p. 12 i 13, i Antonio UBIETO ARTETA, *Los esponsales de la reina Petronila y la creación de la Corona de Aragón*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, 1987, doc. 1, p. 86 i 87.

seu regne, sota homenatge i jurament de fidelitat, sens perjudici de la fidelitat que li deuen a ell i a la seva filla. Tot seguit el mateix monarca afegeix que la donació va més enllà de la vida d'ell i de la seva filla, atès que assenyala que «*si filia mea mortua fuerit prephata te superstite, donacionem prephati regni libere et inmutabiliter habeas, absque alicuius impedimento, post mortem meam*». Per últim, i sens dubte que amb un caràcter merament formal, Ramir II afirma que en el futur ell mateix serà «*rex, dominus et pater*» en tot el regne i els comtats de Ramon Berenguer IV.

En qualsevol cas, aquella donació és confirmada per un acte del mateix Ramir II, igualment datat a Barbastre l'agost de 1137 (segurament a continuació de l'atorgament del primer document), en què el rei aragonès fixa els límits territorials del regne que encomana al comte de Barcelona. Ara el monarca reitera la donació feta, per bé que es reserva els seus drets sobre totes les esglésies del regne; insisteix que el comte l'ha de tenir com a «*patrem et dominum*» i assenyala que «*licet regnum tibi tradam, tamen dignitatem meam non ammito*».²

Encara el 27 d'agost de 1137, a Aierbe, Ramir II confirma expressament la donació feta a Ramon Berenguer IV. Concretament, refereix que qualsevol acte que realitzi a favor de tercers forçosament haurà de fer-se amb el consentiment del comte, perquè en altre cas serà plenament nul («*quod si fecerit similiter irritum fiat et sine stabilitate*»)³.

Pocs mesos després, el 13 de novembre de 1137, a Saragossa estant, Ramir II renuncia als drets que poc abans s'havia reservat a favor del mateix Ramon Berenguer IV i requereix els homes del seu regne perquè tinguin aquell com a rei.⁴

L'objecte de la donació

En definitiva, Ramir II fa donació plena del seu regne a Ramon Berenguer IV, reservant-se la seva dignitat i uns drets econòmics sobre les esglé-

2. El document el publica UBIETO, *ob. cit.*, doc. 2, p. 91 i 92.

3. ACA, *Pergamins de Ramon Berenguer IV*, carp. 35, doc. 87, i el publiquen: BOFARULL, *ob. cit.*, IV, doc. 26, p. 62; MIQUEL, *ob. cit.*, I, doc. 8, p. 13 i 14, i UBIETO, *ob. cit.*, doc. 4, p. 96.

4. ACA, *Pergamins de Ramon Berenguer IV*, carp. 35, doc. 85; publiquen el document: BOFARULL, *ob. cit.*, IV, doc. XXVII, p. 63 i 64; MIQUEL, *ob. cit.*, I, doc. 9, p. 14, i UBIETO, *ob. cit.*, doc. 6, p. 100.

sies, als quals, malgrat tot, renuncia ben aviat. Ja el matrimoni que es concerta en el mateix acte entre Peronella i el comte de Barcelona seria la forma de legitimar la donació de Ramir II a un sobirà estranger davant dels súbdits aragonesos, de manera que la presumible descendència seria comuna a les cases de Barcelona i d'Aragó (en aquest cas, per línia materna); aquest extrem ens el confirma el segon document abans esmentat, datat a Barbastro, en el qual el rei aragonès es refereix a Ramon Berenguer IV i als «*filii filiorum tuorum qui fuerint de generatione de mea filia*».

Això no obstant, el primer document del 1137 en cap moment vincula l'efectivitat de la donació d'Aragó al matrimoni entre Ramon Berenguer IV i Peronella. El fet que el mateix Ramir II assegurí que ell no farà cap acte que afecti el domini del regne sense el concurs i el consentiment de Ramon Berenguer IV evidencia per ell mateix i de manera prou clara que el monarca cedeix la seva potestat al comte de Barcelona.

Pel que fa a Peronella en particular, els documents que hem referit i concretament el primer no fan esment de cap dret a favor seu (no s'indiquen possibles drets successoris ni dotals) ni s'estableix cap vinculació hereditària expressa entre Ramir II i els possibles fills naixedors del matrimoni concertat. L'única condició que s'imposa a Ramon Berenguer IV respecte de Peronella és que li tingui la fidelitat necessària, concepte abstracte que no defineix una relació de dependència d'ell envers ella com a possible hereva del seu pare.

Insistim que el comte de Barcelona rep el reialme de manera plena i lliure de tota càrrega i que el matrimoni que es preveu en el mateix document entre ell i Peronella no condiciona l'efectivitat d'aquella donació.⁵

És més, si la referència abans esmentada de Ramir II als fills comuns de Ramon Berenguer IV i Peronella podia fer dubtar de la plenitud de la seva donació al comte de Barcelona, l'últim document citat, de 13 de novembre de 1137, recull la renúncia del monarca aragonès a tota i qualsevol altra reserva que hagués fet al seu favor en els documents anteriors: «*dono atque concedo quicquid retinueram in ipsa alia carta donacionis Regni quam ei antea feceram*».

5. Ubieto publica un pretès testament de la reina Peronella, de 4 d'abril de 1152 (*ob. cit.*, doc. 8, p. 104 i 105), i amb ell justifica que aquella és la sobirana d'Aragó i no Ramon Berenguer IV; tanmateix, bé que el document es troba a l'ACA (*Pergamins de Ramon Berenguer IV*, carp. 38, doc. 250), hem de manifestar els nostres dubtes sobre la seva autenticitat, atès que, si bé apareix com un original datat efectivament aquell any 1152, en realitat la lletra en què està redactat és pròpiament de mitjan segle XIV.

La institució del «*casamiento en casa*»

Ubiето és l'historiador aragonès que afirma per primera vegada que en aquell document del 1137 «*Ramiro II sentó las bases del casamiento en casa*» en realitzar una sèrie d'operacions que descriu.⁶

Per la nostra part hem acudit a tres juristes aragonesos de reconegut prestigi que s'han ocupat de la institució del «*casamiento en casa*» en diversos moments: Joaquín Costa, l'any 1880; Luis Martín-Ballester, el 1944, i Joaquín Sapena, els anys 1953 i 1988.⁷ I cap d'ells, que l'han estudiat amb suficient profunditat, no localitzen el seu origen (evidentment no esmenten aquell document del 1137): únicament es remetent a documents dels segles XVIII i següents.⁸

6. Ubiето assenyalava que les operacions que realitza Ramir II amb la donació del 1137 són: 1) lliura la seva filla al comte; 2) aquella aporta al matrimoni la seva «*casa*», que és el regne d'Aragó; 3) la «*casa*», que és el regne, es lliura íntegrament; 4) s'encomana a tots els homes del regne perquè siguin fidels al comte de Barcelona; 5) s'estableix el «*casamiento en casa*», pel qual Ramon Berenguer IV seria «*dueño del reino*» si Peronella moria i ell sobrevivia; 6) d'ocórrer així, el comte seria «*dueño libre e inmutablemente*» del regne després la mort de Ramir II; 7) afirma que «*no se contempla ni siquiera la posibilidad del nuevo matrimonio de Ramon Berenguer IV*», per la qual cosa «*es libre de hacerlo si lo desea*»; 8) en el supòsit de la mort de Peronella, Ramir II es reserva el dret d'augmentar les seves donacions; 9) en «*contraprestación*», Ramir II sempre serà «*rey, dueño y padre*» del comte; 10) en testimoni del compliment d'allò que s'ha disposat, Ramir II inclou una llista de nobles que prestaran homenatge i jurament al comte (*ob. cit.*, p. 62). Però el mateix Ubiето es confon, potser expressament, quan fa aquelles afirmacions, i a més erròniament: no pot establir paral·lelismes i coincidències entre el concepte familiar de «*casa*» i el regne d'Aragó, sobre el qual el rei ostenta la seva potestat, però no la propietat; amaga que el «*casamiento en casa*» consisteix en la pròrroga de l'usdefruit vidual sobre els béns del cònjuge premort, i no en la seva titularitat, que sí que es concedeix a Ramon Berenguer IV. El fet que no s'esmenti un possible nou matrimoni del comte de Barcelona no implica una autorització tàcita en el sentit que vol donar Ubiето; senzillament, s'està confirmant que la donació del regne és plena i lliure, tal com sí que es diu. I el fet que Ramir II vulgui ser rei, amo i pare del comte no vol dir sinó que el rei es reserva la seva dignitat, encara que sigui formal, tenint en compte que pocs mesos després demana als homes del regne que tinguin Ramon Berenguer IV com a rei seu.

7. Joaquín COSTA, *Derecho consuetudinario del Alto Aragón*, Madrid: Imprenta de la Revista de Legislación, 1880; Luis MARTÍN-BALLESTERO COSTEA, *La casa en el derecho aragonés*, Zaragoza, 1944; Joaquín SAPENA TOMÁS, «Un boceto del casamiento en casa», *Revista de Derecho Privado* (Madrid), XXXVII (1953), p. 545-568, i *Comentarios a la Compilación del Derecho Civil de Aragón* (dirigidos por José Luis Lacruz Berdejo), Madrid: Diputación General de Aragón, 1988, I, p. 805-868.

8. COSTA, *ob. cit.*, p. 119 i 120, i MARTÍN-BALLESTERO, *ob. cit.*, p. 38 i s.

El concepte

En primer lloc, val a dir que aquells juristes defineixen de manera similar la institució que ens ocupa. D'entrada, tots afirmen que és una institució jurídica familiar consuetudinària pròpia de la zona de l'Alt Aragó, molt estretament vinculada a la societat agrícola i ramadera d'aquell sector aragonès.⁹

Potser de manera més completa s'expressa Martín-Ballester, qui assenyalava que el «*casamiento en casa*» consisteix en un pacte pel qual si l'hereu forçós mor de manera que no resta cap successor amb capacitat per a administrar la casa familiar, el seu cònjuge pot tornar a casar-se sense perdre els seus drets patrimonials sobre l'herència del premort, però sempre que ho faci a la casa d'aquell.¹⁰

I Sapena afirma que el «*casamiento en casa*» és una modalitat consuetudinària de la viduïtat foral, que es concedeix en capítols matrimonials i per la qual s'atorga al cònjuge vidu no hereu de la «*casa*» la facultat de tornar-se a casar amb pròrroga de l'usdefruit vidual.¹¹

L'origen de la institució

Com hem indicat, els juristes esmentats no situen l'origen de la nostra institució; és més, Costa es remet a capítols matrimonials del segle XVIII i Martín-Ballester a d'altres dels segles XIX i XX.¹²

Malgrat tot, hom està d'acord que la institució és típicament consuetudinària i pròpiament altaragonesa, incorporada després, ja als nostres dies, a la compilació del Dret Civil d'Aragó.¹³

Això no obstant, cal tenir en compte el següent:

1. Els furs de Jaca, nucli justament del dret altaragonès, no inclouen el «*casamiento en casa*»; no sols no recullen la institució i no l'esmenten, sinó que a més contenen preceptes que hi entren en contradicció. I així és encara en una recopilació foral i d'altres costums d'aquella ciutat i el seu territori, elaborada en data indeterminada, però posterior al segle XIV, i

9. SAPENA, *Comentarios*, p. 845.

10. MARTÍN-BALLESTER, *ob. cit.*, p. 133.

11. SAPENA, *Un boceto*, p. 560.

12. *Vid.* nota 8.

13. Justament una de les obres que citem de Sapena és un estudi de l'art. 35 de la Compilació del Dret Civil d'Aragó, que es refereix a l'extinció del «*casamiento en casa*» (*Comentarios*, p. 843 i s.).

publicada per Ramos Loscertales l'any 1927.¹⁴ Concretament aquells furs, als capítols 31, 32, 35 i 36, referents al dot que el marit ha de lliurar a la seva esposa, expressen prou clarament que, morta l'esposa, el marit vidu es pot tornar a casar, però que forçosament ha de repartir entre els fills del primer matrimoni els béns lliurats en dot a la seva muller, així com la meitat de tot allò que ambdós han posseït en comú.

2. En segon lloc, cal destacar també que els Furs d'Aragó, de 1247, no es refereixen a la nostra institució i, a més, únicament admeten l'usdefruit vidual a favor de l'esposa (fur «*De iure dotium*»). I no és fins al 1390 que es reconeixen drets usufructuaris recíprocs dels cònjuges, però únicament respecte dels béns immobles.¹⁵

Caracterització del «casamiento en casa»

També de manera general i unànime, els juristes aragonesos assenyalen que els trets bàsics i essencials de la institució són els següents:

- se cedeix l'usdefruit sobre el patrimoni de la casa del cònjuge difunt;
- la institució es refereix al cònjuge «*forastero*» o acollit per la família del cònjuge hereu de la casa;
- ha d'haver estat concertada en pactes matrimonials («*standum est chartae*»)¹⁶ i volguda així pel cònjuge difunt o pels seus pares;¹⁷
- es preveu si es considera convenient, per a la casa i la família del cònjuge hereu difunt, per a la seva conservació;¹⁸

14. José M. RAMOS LOSCERTALES, *Los Fueros de Jaca*, Barcelona: Facultad de Derecho-Universidad de Barcelona, Librería Bastinos de José Bosch, 1927. En tot cas, respectem la numeració capitular donada per l'autor al document que publica.

15. Luis MARTÍN-BALLESTERO COSTEA, «El derecho de familia en Aragón según la compilación de 8 de abril de 1967», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* (Barcelona), LVII/núm. 225 (1968), p. 653.

16. MARTÍN-BALLESTERO, *La casa*, p. 88, i SAPENA, *ob. cit.*, p. 849.

17. Els autors insisteixen en el requisit consuetudinari ineludible que la institució, o més pròpiament el dret del cònjuge «*forastero*» sobrevivent a tornar-se a casar, ha d'estar establert en capítols matrimonials (nota 16); però també admeten la possibilitat que tal dret es reculli en el testament del cònjuge difunt, cas que qualifiquen d'especial. Tanmateix, encara fa falta el compliment d'un últim requisit: que el nou matrimoni sigui autoritzat pels progenitors sobrevivents del difunt (un o ambdós) o, si aquells manquen, pel Consell de Família (COSTA, *ob. cit.*, p. 119 i 120, i SAPENA, *ob. cit.*, p. 856 i 857).

18. Costa refereix que en «*general sólo se concede* (el dret a tornar-se a casar) *cuando hay del primer matrimonio hijos menores de edad, y aún en ocasiones por consideración a éstos se hace obligatorio el casamiento bajo pena de perder la dote*» (*ob. cit.*, p. 111). I Sapena asse-

– el nou cònjuge de l'usufructuari ha de treballar per la «casa» i tenir cura dels seus integrants.

A més, el «*casamiento en casa*» implica, d'una banda, que el cònjuge sobrevivent ha de comunicar la seva situació a la persona amb la qual controu nou matrimoni, en particular que només posseirà l'usdefruit de la «casa» i, de l'altra, que si bé els fills d'ambdós matrimonis han de ser tractats personalment per igual, l'herència de la «casa» correspon als del primer matrimoni.¹⁹

Conclusions

Amb tot el que hem exposat és prou evident que no es pot vincular el document inicialment referit del 1137 amb la institució civil familiar del «*casamiento en casa*». El document de Ramir II és la donació pura i simple del regne d'Aragó i el lliurament de la seva filla en matrimoni al comte de Barcelona.

És indubtable la vinculació inicial entre el concert matrimonial del comte de Barcelona i l'única filla del rei, Peronella, i la donació a aquell del regne. De fet, el concert matrimonial sembla justificar la donació del regne amb la presumpció indubtable per part de Ramir II, malgrat l'amplitud de la donació, que a la fi siguin els seus descendents per línia materna els que regnin a Aragó. Tanmateix, la donació d'Aragó és perpètua a favor del titular de la casa comtal de Barcelona, fins i tot en el cas que Peronella mori sense descendència, i al comte se li reconeix la seva condició de rei (bé que Ramon Berenguer IV es limiti a usar el títol de príncep d'Aragó).

Al seu torn, el «*casamiento en casa*» no és sinó la pròrroga a favor del cònjuge «*forastero*» sobrevivent de l'usdefruit vidual sobre els béns de la «casa» (mobles, immobles i per si movents), en el supòsit que se l'autoritzi a casar-se de nou.²⁰

Ramon Berenguer IV és efectivament el cònjuge «*foraster*», si l'entendem com a persona aliena a la «casa»; però Ramir II no s'hi refereix com a tal ni es reconeix cap dret sobre el regne a favor de Peronella. A més, el rei no al·ludeix en cap moment a la possibilitat que el comte de Barcelona es torni a casar si Peronella moria, ni s'inclou cap clàusula que ho autorit-

nyala que la institució persegueix la protecció de tots els familiars, tant de fills menors d'edat o incapaces com d'altres membres desvalguts per la seva edat o per incapacitat, vells o joves; però afegeix que en la pràctica no s'estableix la institució si no hi ha fills comuns (*ob. cit.*, p. 856 i 857).

19. SAPENA, *ob. cit.*, p. 857.

20. *Vid.* nota 17.

zi expressament: justament es disposa que el comte seguirà posseint el regne encara que Peronella mori, de manera lliure i immutable, sense fer cap referència a l'existència de fills comuns o no.

A tot això hem d'afegir que la institució del «*casamiento en casa*» no apareix recollida en compilacions forals i consuetudinàries de dret altaronès del segle XIV ni en anteriors i, a més, cal tenir en compte que l'usdefruit vidual recíproc no es reconeix fins al 1390, però únicament respecte dels béns immobles del cònjuge premort.

El «*casamiento en casa*» és, al nostre entendre, una institució consuetudinària, però tardana, potser del segle XV o posterior, pròpia d'una comunitat familiar típicament agrícola i/o ramadera, que persegueix la conservació i la pervivència d'un patrimoni familiar, però de caràcter estrictament privat, i que no és traslladable a l'acte del 1137. Pretendre una altra cosa i situar en aquell acte del segle XII l'origen de la institució és forçar-la abusivament i sense fonament, sobretot quan no existeix realment ni el més mínim nexa.²¹

21. Això no obstant, és evident la intencionalitat d'Ubieto en establir aquella vinculació: poder afirmar que Ramon Berenguer IV, amb tots els seus dominis, se sotmet a la Casa d'Aragó, de manera que els seus comtats passen a dependre d'aquell regne i en formen part (i la mateixa tesi desenvolupen autors com Joaquín LAFARGA CASTELLS, «El milenario de Cataluña», *Anuario de Ciencias Historiográficas de Aragón* (Zaragoza), VI (1993), p. 119, i Alberto MONTANER FRUTOS, *El señal del rey de Aragón: historia y significados*, Zaragoza: CSIC-Institución Fernando el Católico, 1995, p. 22 i s.). En aquest posicionament s'observa un cert anticatalanisme i, d'alguna manera, l'ànim d'establir les bases ideològiques d'un nacionalisme aragonès; però aquest interès desmesurat a contraposar Aragó i Catalunya duu a afirmar també, per exemple, que la llengua usada pels notaris i juristes aragonesos entre el 1230 i el 1380, tant en general com específicament en la redacció dels furs de Jaca, és la provençal o senzillament la «*jaquesa*» (UBIETO, «La lengua de los textos jurídicos y documentos de aplicación del Derecho en el siglo XIII en Aragón», a *II Jornadas sobre el estado actual de los Estudios sobre Aragón*, Zaragoza, 1980, p. 443), quan no pot ser altra que la «*fabla*» aragonesa amb certes coincidències amb la catalana. I, en la mateixa línia, veiem com Lafarga arriba a negar la realitat catalana afirmant que Catalunya depèn de França fins al 1258, quan el rei francès cedeix «*derechos soberanos*» sobre Catalunya al rei aragonès i «*no al príncipe de Cataluña*» (*ob. cit.*, p. 115). El que realment ocorre el 1258, però, és que se signa el conegut Tractat de Corbeil, pel qual els sobirans de França i de Catalunya renunciaven recíprocament a drets feudals que l'un i l'altre ostenten sobre determinats territoris (que se citen) d'un i l'altre regne, a més de concertar, en un altre document, el matrimoni de Felip, fill del rei francès, i Isabel, filla de Jaume I. Aquí, en contra d'allò que Lafarga manifesta, el rei no actua solament com a rei d'Aragó, sinó com a «*illustrem regem Aragone, Majorice et Valencie, comitem Barchinone et Urgelli et dominum Montispessulani*» (BOFARULL, *ob. cit.*, doc. XXVIII, p. 139-141) –i tothom coneix que el títol de sobirania reial de Catalunya és el de comte de Barcelona.

(Aquest article és la continuació del publicat a EHDAP, XIII, p. 75-103. Per tant, segueix la numeració dels epígrafs i de les notes).

§ 15. Traslados mediante decretum judicial

1. El traslado con *plena fides*, igual que la propia de la *scriptura originalis*, es el realizado en virtud de mandato (*praeceptum, decretum*) del juez ordinario que ordena al notario la expedición de una transcripción (*transsumptum*) de un documento, en virtud de instancia de la parte que lo ha presentado a tal fin, y previa inspección del mismo, demostrativa de la inexistencia de *vitia* o defectos documentales, con lo que se asegura la genuinidad o legitimidad formal del documento aducido; el juez confería (*interponere*) su *auctoritas* o credibilidad legal al traslado así realizado. Esta modalidad de traslado notarial es una creación de la Decretalística.

Gregorio IX en su trascendente decretal *Si instrumenta*, 1230,¹²³ que no consta que fuera dirigida a resolver ningún caso litigioso, sino a colmar una laguna legal (como la decretal *Cum P. tabellio*, X 2.22.15), dejó establecido el cardinal principio que el traslado hecho por notario *auctoritate iudicis ordinarii* tiene la misma virtualidad (*fides*) que el original, siendo a este respecto fundamental el *decretum* o *praeceptum* del juez (*praecipere exemplari*) permitiendo y ordenando tal *exemplatio*, dada la verificada genuinidad del documento aducido.

La doctrina del traslado por decreto judicial *auctoritate iudicis ordinarii* fue aceptada universalmente. En Castilla FR 2.9.5, recogiendo el con-

123. X 2.22.16: *Si i^a propter vetustatem vel propter aliam iustam causam exemplari petantur, coram ordinario iudice vel delegato ab eo specialiter praesententur; qui si ea diligenter inspecta in nulla sua parte vitiata repererit per publicam personam illa praecipiat exemplari, eandem auctoritatem per hoc cum originalibus habitura*. Antes, para hacerse la *exemplatio* se requería un especial rescripto papal, como establece una decretal de Honorio III, de fecha incierta, Comp. V., 2.14.3 (FRIEDBERG, *Quinque comp. ant.* 165), no incluida en la gregoriana.

tenido de la decretal *Si instrumenta* (X 2.22.16), establece que quien quiere *renovar por viejez o por otra cosa guisada* un documento notarial habrá de instarlo ante el juez (*alcalde*), aseverando con juramento la veracidad de la causa alegada y presentando el documento, que en el supuesto de no tener defecto alguno formal el alcalde mandará a un *escribano público* que lo traslade (*renovar la carta*); el traslado así comprobado y ordenado, *carta renovada, traslado renovado*, vale y hace fe como la *scriptura originalis*; si el documento no fuera notarial era necesaria la citación de la parte obligada por la carta, y si la reconoce se podrá realizar el traslado, y no en caso contrario.¹²⁴ El traslado simple, esto es, el no renovado *auctoritate iudicis*, no hace fe (FR 2.9.6).

2. Las Partidas perfilaron, algo complicadamente, la *renovatio scripturae*. P 3.19.12 establece la siguiente doctrina: la carta deteriorada (pero en todo caso legible) puede ser renovada solicitando el interesado del *escribano público* que así lo haga, por sí, sin más trámite, no siendo aquélla de deuda y no estando *rayda en lugar sospechoso*¹²⁵ *ni desfecha de guisa que non se pueda leer nin roçada, nin rota, de manera que non alcance la rotura a la letra*; en tal caso puede el notario hacerlo por sí, *sin mandado del judgador*, pero *concertándola con el registro onde fue primeramente sacada* (lo que exigía que el notario fuera el que autorizó la carta deteriorada, o su sucesor en el protocolo); si la carta era de deuda, deberá el interesado concurrir ante el juez, para que este emplace al deudor; y si el deudor se opone a la renovación de la carta alegando pago o no responsabilidad de la deuda, y no lo prueba, el juez ordenará la renovación de la carta, conforme a lo que conste en el *registro*; la carta deteriorada pero *que se pueda leer* valdrá aunque no sea renovada; si el deterioro fue por causa mayor o por fuerza, y ello se probara, la carta podría entonces ser renovada, *concertándola o sacándola del registro* del que fue expedida (*sacada*), pero el notario deberá expresar la *razón* o causa de tal *renovatio*.¹²⁶

3. La práctica notarial, aunque siguió utilizando el traslado simple y el coautorizado por dos o más notarios en función testifical, hubo de recurrir,

124. Esp. 4.12.10' desenvuelve, precisándolo, el contenido de FR 2.9.5.

125. P *ibid.*: *como en los nomes de aquellos que fizieron el pleyto, o de los testigos o del escrivano, o en la quantía del precio, o en el nome de la cosa, o en el día o en el mes o en la era, o en el lugar en que fue fecha la carta.*

126. Las fuentes debieron ser complejas: por una parte, X 2.22.16 > FR 2.9.5 (quizá también Esp. 4.12.10), y así mismo la doctrina tradicional de la *reparatio scripturae* basada en L.Iud. 7.5.2; *cfr.* BONO HDN 1,1, 284.

por imperio del nuevo pensar jurídico imperante en los tribunales laicos y de la Iglesia, en época difícilmente determinable (principios del siglo XIV?), a las formalidades del traslado *auctoritate iudicis* (con *abtoridat de alcalde*, como dicen los documentos castellanos).

En el *Ars notariae* se estimaba que el traslado simple por un notario y el coautorizado con dos o más no alcanzaba pleno valor de credibilidad: *praedicti duo modi non praebent exemplo plenam fidem, nec ex tali exemplo potest exactio fieri, licet ad solam memoriam*; y para obtener *plena fides* (y la consiguiente fuerza ejecutiva) el traslado, *exemplum*, se requiere una especial solemnidad, la *exemplatio* ante el juez para que interponga su *auctoritas et decretum*, para así *adhibeatur plena fides exemplo et possit ex tali exemplo exactio fieri*.¹²⁷

Rasgos comunes tienen estos traslados con decreto judicial, ya fueran las actuaciones seguidas ante el juez ordinario civil (el *alcalde* en Castilla, el *veguer* en Cataluña, etc.) o ante cualquier juez de la Iglesia (el *officialis*, el *vicarius generalis*, etc.). Estas actuaciones tienen una finalidad diferente a las de *refectio* o reconstitución documental del documento perdido, o bien deteriorado por vejez con ilegibilidad total o parcial, o *renovatio sensu stricto*; sin embargo, la fuente decretalística (X 2.22.16) y consecuentemente las castellanas (FR 2.9.5, Esp. 4.12.10 y P 3.19.12) refunden la *renovatio vetustatis causa* con la *exemplatio* para precaver el riesgo de la pérdida del original, preceptuando para ambas modalidades el decreto judicial.

4. El traslado *con abtoridat de alcalde*, según nos informan los textos castellanos, se formalizaba a través de una actuación (de jurisdicción voluntaria, según la terminología actual) ante el juez ordinario y un escribano público actuante, que extiende el testimonio de lo actuado con la transcripción documental instada.

Esta actuación, según las fuentes documentales,¹²⁸ era como sigue: la parte interesada comparece ante el *alcalde* y en presencia de un escribano público actuante y de testigos *ad hoc*, presentando el documento que será objeto de traslado, que es leído por el escribano público y que, seguidamente, transcribe literalmente en el acta que extiende de la actuación, con expresa reseña de los signos de validación (*firmas, sellos*); en el acto, el interesado manifiesta su temor de la pérdida de la carta *por agua o por fue-*

127. ROLANDINO, *Summa*, p. 687-88, con la fórmula correspondiente.

128. *Cast.* n. 334, Medellín, 1372 (traslado de un documento señorial); con contenido análogo, *Liéb.* n. 202, 1472, traslado de un documento real ante el alcalde de Oña; AHDE 2, 524-26, traslado de un documento episcopal ante el juez ordinario de Oviedo, 1378.

go o por alguna otra ocasión y, por ende, la necesidad de obtener uno o más traslados (lo que asevera sin juramento), solicitando del alcalde que diese *licencia e abtoridat* al escribano actuante para que expidiese un traslado o dos o tres, debidamente autorizados (*signados de su signo*, se decía en la jerga notarial castellana, técnicamente: *en pública forma*). El alcalde, tras su personal inspección de la carta aducida, y resultando que *non estava rota, nin casa nin chancellada, nin en algund lugar dubdosa nin menaguada*, acordaba dar *licencia e abtoridat e decreto* al notario actuante para que formalizase los traslados solicitados, y los diese *signados* (i. e., autorizados y suscritos) al solicitante, para que hiciesen igual fe (*valer e fazer fe*) que el original. El notario actuante consigna este *praeceptum iudicis*, reseña los testigos, consigna la data (tópica y crónica), dando fe de haber visto y leído la carta presentada y de haber cotejado (*concertado*) el original y el texto trasladado, y que el traslado que expide va *çierto e concertado*, suscribiendo y signando el mismo *a ruego e pedimiento* del interesado y por orden (*a mandamiento*) del juez.

La composición diplomática del traslado formalizado *coram iudice* con frecuencia estaba ajustada al procedimiento seguido. Pero también hubo una composición más abreviada, cuyo modelo es: [Data] *Sepan quantos esta carta vieren como ante NN juys por el rey enna cibdat de León, e en presencia de mí, N notario púbrico del conceio... e ante las testimonias de yuso scriptas, F... procurador del monesterio de X, mostró e fiso leer una carta scripta... e signada... de T, notario del conceio de X, según que por ella aparecía...* [transcripción de la escritura presentada]; *et esta carta llida, el dicho F en nonbre del dicho monesterio, pidió al dicho juys que mandase e diese autoridad a mí N que le feciese el traslado della signado...; e el dicho juys mandóme e diome octoridat que gelo diese.* [Reseña de testigos. Suscripción signada notarial].¹²⁹

5. En Aragón, el *justicia*, como *iudex ordinarius superior*, era quien ordenaba los *transsumpta* o traslados de los documentos reales y pontificios, que los particulares le presentaban para su transcripción autorizada. El procedimiento de la actuación (siempre en redacción latina) era un desarrollo muy preciso, a través de una magistral terminología, de los preceptos de la decretal *Si instrumenta* (X 2.22.16). La composición era la tradicional: Notificación. Data y comparecencia ante el *justicia* de Aragón de la parte, representada por su *procurador*, con reseña de su título de representación; presentación de la carta real o privilegio papal, cuyos signos de validación se reseñan muy específicamente, y formulación verbal del requerimiento del

129. Así, *Esl.* n. 186, 1336; análogamente, *ibid.* n. 187, 1333.

compareciente para la expedición del *transsumptum manu publica conscriptum*; transcripción íntegra del documento producido (previa su inspección por el justicia); concesión de su *auctoritas* y *decretum* por el justicia; reseña de los (dos) testigos; y cláusula de autorización notarial signada.¹³⁰

Los jueces locales, con una actuación parecida, ordenaban los traslados de documentos de particulares, a instancia de parte interesada.

Es de valor paradigmático la fórmula de la auctoritas judicial del justicia de Aragón: *Nos N iustitiae Aragonum antedictus, viso dictum privilegio d. regis et omnibus et singulis in eodem contentis, non raso, non cancellato nec in aliqua sui parte abolito seu corrupto, inde transsumptum huiusmodi fieri iussimus per notarium infrascriptum. Et eidem transsumpto nostram auctoritatem impendimus et decretum, ita quod ei tam in iudiciis quam extra fides plenaria habeatur ut originali privilegio supradicto. Et ad maiorem roboris firmitatem ipsum nostro sigillo pendentis iussimus communiri in testimonium premissorum.*¹³¹ Esta magistral redacción sugiere influencias de la cancillería papal.

6. En Cataluña, era el *veguer* local quien confería la *auctoritas* para tales traslados cualificados. En Barcelona tenía tal cometido el *veguer* real, que confería su *auctoritas et decretum* en una breve cláusula que antecedía a la de autorización notarial del traslado. Este se extendía por un notario curial que actuaba *ad vicem* del *scriba curiae vicariae Barchin. et Vallensis*.

Las fórmulas de ambas cláusulas (la preceptiva del *veguer* y la del notario autorizante del traslado), que seguían a la transcripción, eran las siguientes: *Sigñum F vicarii Barchin. et Vallensis qui huic translato ab originali suo fideliter sumpto et cum eodem legitime comprobato, non viciato nec in aliqua sui parte suspecto, ex parte d. regis et auctoritate officii quo fungimur, auctoritatem impendimus et decretum, ut dicto translato tanquam originali suo in iudicio et extra plena fides ab omnibus impendatur.*

*Appositum per manum mei N auctor. ill. d. regis Aragonum publici per totam terram et dominationem suam, in cuius posse ac voluntate FF scribe curie vicarie Barchin. negociis occupati, dictus vicario hanc firmam fecit... [data]. Presentes testes... [dos]. Et ideo ego N notarius predictis haec scripsi et hoc meum hic apposui sigñum.*¹³²

7. En la práctica canónica, la actuación *coram iudice* era análoga. Por un tardío documento del obispado de Segovia,¹³³ sabemos con detalle el procedimiento para la expedición de un traslado de una bula papal. Ante el vica-

130. Así, CD *Almunia* n. 83, 1338, y 92, 1360.

131. CD *Almunia*, n. 83 citado; idénticamente, *ibid.* n. 92.

132. Perg. n. 3, 1379, de la colec. del autor; las dos cláusulas (lín. 29-33) autógrafas del notario; análogamente, perg. n. 42, 1384, de la colección del autor, con autografía de la cláusula de autorización del *veguer*, lín. 16-20, por el notario curial de la veguería, y con autografía del notario barc. que autoriza el traslado, lín. 21-24.

133. *Cast.* n. 246, 1449.

rio general, vacante la sede, *seyendo pro tribunali* y asistido del notario episcopal actuante, comparece la parte interesada —una fundación religiosa representada por su procurador— presentando una bula papal original, conferida a la fundación interviniente, que es leída por el notario actuante, previa la reseña del signo de validación del documento (sello pendiente), que transcribe su tenor literal e íntegramente (*de verbo ad verbum*). Seguidamente, el representante de la parte instante expone que se temía que pudiera perderse la bula original *por robo o agua o por otro qualquier caso fortuito* (ya que debía presentarla en diferentes lugares), y solicitaba al juez *que diese su licencia e abtoridat* al notario actuante para que expidiese un traslado o dos o mas... e que interpusiese a ellos su abtoridat e decreto para que valiesen e fiziese fe... como la dicha bula original faría. A continuación el juez examina y lee por sí el documento aducido y, verificando que carecía de todo vicio la bula (*non rota nin rasa nin cancelada nin en parte alguna viçiosa*), concede al notario actuante la licencia para expedir los traslados solicitados, a los que, *fielmente concertados* (*i. e.*, debidamente cotejados con el texto original), confería su judicial autorización (*interponía e interpuso a ellos... su abtoridat et decreto*). El interviniente solicita del notario la expedición interesada *para guarda del derecho de las dichas sus partes*; se reseñan finalmente los testigos de la actuación. El acta se cierra con la cláusula (autógrafa) de compleción del notario autorizante, que la suscribe signándola.

Iudex ordinarius de la Iglesia es el arcediano, en la esfera de su competencia, y en superior instancia, el obispo; el *vicarius generalis* (o el *officialis*) es el juez delegado del obispo, *licet subalternatus, et ideo potest auctoritatem interponere sine speciali mandato*;¹³⁴ el *officialis* del arcediano es, también, el juez delegado de éste.

El acta donde se reseña la actuación de un traslado se califica de *instrumentum publicum*; su composición diplomática es análoga a la del acta emanada de la jurisdicción civil.

V. Las escrituras reconstituidas: instrumenta refecta

§ 16. *Reparatio scripturae*

1. El supuesto común de los traslados era la exhibición efectiva del documento a trasladar ante el notario para que éste lo transcribiera en un

134. BALDUS DE UBALDI, *In Decret. Comm.* 2, r. *de fide instrum.* c. *Si instrumenta* (ed. cit. f. 362ra).

nuevo documento (*transsumptum*), bien simplemente por sí mismo [*supra* § 13], bien con la coautorización de dos o más notarios [*supra* § 14], o bien con la concurrente autorización judicial [*supra* § 15]. El documento trasladado existía, aunque pudiera estar deteriorado por vejez u otra causa; el traslado es pues una *renovatio* documental.

Muy diferente es el supuesto del documento reconstituido (*refectum*) por pérdida del *exemplar* u original. En este caso, el interesado (destinatario del documento perdido) podía solicitar la reconstitución (*cartam reficere, refectio*, arag. *refazer la carta, refazimiento*) ante el juez, fijándose el texto rehecho mediante la aseveración jurada *coram iudice* de los interesados (por ejemplo, el acreedor y el deudor) y testigos, y siempre sobre la base de la *nota*.

2. La *refectio* documental tiene un origen muy antiguo, pues procede de la *reparatio scripturae* visigótica.¹³⁵ Una *antiqua* de Chindasvinto, LVis.recc. 7.5.2, estableció el procedimiento de reconstitución documental en caso de sustracción o adulteración de un documento (*scripturam subtrahere aut vitiare*), mediante la confesión declarativa (*professio*) ante el juez del autor del hurto o de la adulteración, corroborada por testigos, fijándose así el contenido de la *scriptura*, el cual texto se equiparaba al de la escritura hurtada o adulterada.¹³⁶ Pero si aquél no podía determinar el contenido textual, bastaba que el destinatario del documento (*ille, cuius scriptura fuit*) adverbiera mediante juramento y con testigos dicho contenido, con lo que se reconstituía la *veritas scripturae* o contexto documental (*reparatio scripturae veritatem*).¹³⁷

Posteriormente, la Vulgata (L.Iud. 7.5.2 *in fine*) añade que en caso de pérdida material por negligencia, incuria o fuerza mayor, o por hurto, quien así hubiera perdido una escritura a su favor podía obtener la *reparatio* si los testigos instrumentales del documento perdido aseveraran *coram iudice* el contexto documental (*ordo scripturae*).¹³⁸ Si el testigo que hubiese

135. Cfr. BONO, HDN 1,1, 91-92.

136. L.Vis.recc. 7.5.2: *Si vero alieno iure debitam scripturam subtraxerint aut vitiauerint, eandem scripturam subtraxisse vel viciasse coram iudicem suam professionem depromant; que professio, testibus roborata, perditae vel viciatae scripturae robor obtineat.*

137. L.Vis.recc. *ibid.*: *Quod si evidentissime, quid scriptura continuit, recordare non potuerit, tunc ille, cuius scriptura fuit, habeat licentiam conprobare per sacramentum suum adque per testem, quid ipsa scriptura continuit evidenter, et ita datum veredice testimonium scripture reparet veritatem.*

138. L.Iud. 7.5.2 *in fine*: *Quod si de supra taxatis nihil videatur accidere... sed sola negligentia, casu atque incuriam suam perdidit scripturam, vel sibi dixerit fuis-*

actuado de suscriptor por el otorgante¹³⁹ hubiera muerto, se supliría con otros testigos que afirmaran haber visto la escritura y conocer plenamente el contexto (*testes qui eadem scripturam se dicant vidisse, et omnem textum... plenissime nosse*).¹⁴⁰ Finalmente, podía alcanzarse la *reparatio scripturae* mediante una *publica investigatio* judicial.¹⁴¹

Este procedimiento visigótico era más simplificado que el westfránico de la Fórmula Avern. 1,¹⁴² mediante solicitud ante la curia municipal y con publicación de edictos.

La *reparatio* o reconstitución documental visigótica estuvo en plena vigencia en Cataluña. La *scriptura professionis*, de reconstitución mediante la confesión (*professio*) *coram iudice*, con aseveración jurada testifical, se incluye en el Formulario de Santes Creus, de finales del siglo XII,¹⁴³ en el modelo 16. La *scriptura reparationis* por declaración jurada del interesado, con corroboración también jurada testifical, está ya documentada en unas *conditiones sacramentorum* vicenses de 898.¹⁴⁴ La *scriptura reparationis* mediante sola aseveración jurada de testigos, que contempla la adición vulgata de L.Iud. 7.5.2 *in fine*, se acredita con varias *conditiones sacramentorum* del monasterio de Cuxá, de 879.¹⁴⁵ Se alude a la *diligens inquisitio* del juez en una escritura de reparación de 1202.¹⁴⁶

§ 17. La *refectio scripturarum*

1. La implantación de la *nota* como primera fase textual obligatoria (principio de matricidad) transformó el arcaico procedimiento de la *repa-*

se ablatam; si testis qui in eadem scriptura subscripsit adhuc supprestin existit, per ipsum poterit coram iudice omnis ordo scripturae perditae reparari.

139. Cfr. BONO, HDN, 1,1, 88-89.

140. L.Iud. 7.5.2 *in fine*: *Quod si testem ipsum, qui in ea scriptura suscriptor accesit, mortum esse constiterit, tunc si... reperti fuerint alii testes qui eandem scripturam se dicant vidisse, et omnem textum vel firmitatem eiusdem scripturae plenissime nosse.*

141. Cfr. L.Iud. *ibid*: *similiter publica iudicum investigatione per eorum testimonium ille qui scripturam perdidit, poteri suam reparare, et percipere veritatem.*

142. Cfr. ZEUMER, *Über den Ersatz verlorener Urkunde im fränk. Reich*, ZSSt. G, 1, 89 ss; BRESSLAU, UL, 1,60-61; GIRY, *Diplom.* 12-16; BOÜARD, «Du renouvellement des titres détruites au déclin du MA», en los *Studi in onore di C. Manaresi*, 1953, 55-58.

143. Ed. VALLS, AHDE 3, 1926, 508-517.

144. E. JANYENT, *Diplomatari de la Cat. de Vic. Segles IX-X*, 1980, n. 27 y 28.

145. P. DE MARCA, *Marca hispanica*, 1688 = 1972, Ap. n. 39, 40 y 41.

146. J. RIUS SERRA, *Reparatio scripturae*, AHDE 5, 1928, 246-53, Ap. 1.

ratio scriptura –en el que la recomposición textual se lograba por la mera aseveración jurada de interesados y testigos *coram iudice* [*supra* § 16]– en el nuevo procedimiento de la *refectio scripturarum*, que esencialmente no es sino una modalidad de la *exemplatio*, puesto que la reconstitución textual se alcanza partiendo de la *nota* previa. Radica su especialidad en exigir el juramento de actuar *bona fide* de la parte interesada impetrante de la reconstitución, y la citación de la parte obligada. Mantiene su característica de constituir una actuación judicial, revistiendo ciertos aspectos de un juicio contradictorio.

2. El fundamento de esta especialización de la *refectio* es la defensa de los intereses de quien le puede afectar la reconstitución de la escritura perdida (como es el deudor de una obligación dineraria o *in natura*). A este respecto, la doctrina notarial y las fuentes legales romanísticas distinguieron los documentos no perjudiciales, cuya nueva expedición no podía causar perjuicio (como los de compraventa, poder, testamento, emancipación, tutela, etc.), y los perjudiciales, que podían irrogar con una nueva expedición una repetida y dolosa reclamación, un *periculum* o *damnum*, un perjuicio en suma (como era el caso con los documentos de deuda). El presupuesto de toda *refectio* era siempre que el original o ejemplar se hubiera perdido (*amissum*).

Ya en la *Summa* de Rolandino, c. 10, r. *quomodo propria script. exemplatur et reficitur*¹⁴⁷ se distinguen las escrituras *de quibus et pro quibus nullum imminet periculum nec aliqui partium praeiudicium fieret, etiam si plura invenirentur unius et eiusdem tenoris*, esto es, las llamadas escrituras no perjudiciales, del documento *in quo continentur debitum, sive in pecunia sive in alia re quae debetur, quae res ratione peti posset toties quoties i. ex illa re debita appareret, unde debitori posset periculum imminere eo quod pretextu plurium instrumentorum debitum pluries peti posset*; este documento es el perjudicial, y no debe ser rehecho sobre la nota (*ex rogationibus exemplari*) si no media la pérdida del ejemplar u original.

Por su parte, P 3.19.10 diferencia claramente las cartas no perjudiciales (las que *maguer pareciesen dobladas non puede venir daño por ellas*), como las de compraventa, poder, testamento y análogas, y las perjudiciales o de deuda (por las que se puede *demandar tantas veces la debda quantas pareciera la carta*); las primeras puede rehacerlas el notario por sí; las segundas requieren el decreto judicial, con citación previa de parte y juramento del acreedor. Precedente de ello ya en Esp. 4.12.9, pero exige el decreto judicial en todo caso conforme a FR 1.8.2 (>ESoria 73) [cfr. *infra* § 19.1 in fine].

Independientemente de las Partidas pero coincidiendo con su doctrina, las *Costums* de Tortosa (CTort. 2.1.4) también distinguen las *cartes prejudicials* que sólo pueden ser recons-

147. ROLANDINO, *Summa*, p. 691.

tituidas, en caso de pérdida por destrucción o extravío, mediante expediente judicial contradictorio (*per juhi*) y por decreto del veguer, y las *no prejudicials*, que puede el notario rehacer por sí solo a tenor de la *forma* o contexto de la carta *primera* perdida.¹⁴⁸

Cuando el notario puede por sí expedir nueva carta, se asimila el caso a la expedición de copia o escritura ulterior [*cfr. supra* § 9].

§ 18. *Refectio del documento perjudicial*

1. Las Partidas, tomando literalmente la doctrina del *Speculum iudiciale* de Guillermo Duranti, 2, t. *De instrumentorum editione*, c. *Postquam*,¹⁴⁹ que a su vez transcribe la materia de la *Summa artis notariae* de Rolandino, c. 10, *De exemplificationis*, pars II^a,¹⁵⁰ establecen el procedimiento *coram iudice* para la *refectio* del documento de deuda con comparecencia y asentimiento del deudor (P 3.19.10), la *refectio* sin comparecencia del deudor (P 3.19.11) y la que tiene lugar con oposición del deudor (P 3.19.11 *in fine*).

Si el deudor comparecido asiente a la expedición de la nueva carta, el juez exige del acreedor solicitante el juramento aseverativo de la verdad de la pérdida de la carta y de no haber mediado dolo (*engaño*) ni fraude (*malicia*) en ello, con promesa de devolver la carta perdida, si se recuperara, al notario que la autorizó, debidamente anulada, y de no usar de ella en perjuicio (*daño*) del deudor. Prestado el juramento, el juez ordenará al notario *que refaga la carta* a partir del asiento en el *registro* y la entregue al solicitante.¹⁵¹

Si el deudor citado no compareciera ni enviara apoderado que contradijera la carta de deuda, el juez exigía el juramento *de bona fide* del acreedor y además de que no es pagado de la deuda escriturada. Prestado el jura-

148. CTort. 2.1.4: *Totes cartes prejudicials se deven reparar per juhi dels ciutadans ab lo veguer ensems, si són perdudes, roses, menjades, cremades. Mas si no són prejudicials, lo notari públich, qui feytes les aurà, les pot reparà per sa pròpria auctoritate, non emperò mudada la forma de la primera que serà perduda.*

149. *Cfr.* ed. Patav. 1478-79, sin foliar [BN].

150. *Summa Rol.*, p. 691-93. *Cfr.* BONO, HDN 1,1, 252-54.

151. P 3.19.10 (<*Speculum iud.* 2, t. cit. c. *Postquam*, vers. *ubi autem*, *in fine* < *Summa Rol.*, c. 10, pars II^a, p. 691-92): *E si el debdor otorga delante del judgador que deve aquella debda... e non quiere contraddezir... entonce dévele tomar el juez la jura al que la pide... [texto del juramento]. E quando el judgador oviere recebido la iura... deve mandar al escrivano que refaga la carta... como la fallase escrita en su registro, e que la dé a aquel que la demanda.*

mento, el juez mandará al notario rehacer la carta, en la que se habrá de expresar la circunstancia de la citación y la incomparecencia del deudor.¹⁵²

Finalmente, si el deudor comparece y se opone, el juez ha de darle término para que pruebe su pago de la deuda y, si no lo probara, se recibirá el juramento pertinente del acreedor, y el juez ordenará al notario rehacer la carta y su entrega al acreedor; pero si el deudor probara la *solutio*, la carta no será rehecha.¹⁵³

Debe expresarse la carta así rehecha, en un antecedente del texto, la reseña de la actuación *coram iudice* (y, en su caso, la citación del deudor y su incomparecencia) y el *decretum* del juez ordenando la *refectio*,¹⁵⁴ pero no conocemos textos hispánicos tales.

2. En Aragón, Vidal *maior* dedica todo un título (*Vid.mai.* 3.45) a la *reparatio instrumentorum*, al refazimiento de los instrumentos, pero su doctrina no es la de Rolandino-Duranti de P 3.19.10,11, pues no parte de la distinción fundamental en documentos perjudiciales y no perjudiciales (aunque la tenía latente, como veremos), sino del indiscutible derecho de quien ha perdido la escritura de obtener una nueva carta del notario que autorizó la original. En consecuencia establece un complejo procedimiento judicial (ante el *alcalde*) contra el notario autorizante si vive (si hubiera muerto, el alcalde dirige la reclamación contra el tenedor de las notas para su exhibición); hallada la nota, la nueva carta se expedía conforme al *tenor de la nota* (*Vid.mai.* 3.45.1-18).¹⁵⁵

Pero la idea de la distinción entre documento perjudicial (*instrumento de deuda*) y no perjudicial (*instrumento de paramiento o de avenencia o de testamento o de quaal se quiere otro tenor*) está presente en Vidal *maior* (*cfr. Vid.mai.* 3.45.2), pues si en definitiva no es hallada la nota primera y el documento perdido se refería a inmuebles en posesión pacífica (*en patz e sin mala nota*) del impetrante (y es verosímil la pérdida aducida) se podía por *iudi-*

152. P 3.19.11 (<*Speculum iud.*, *ibid.*, vers. *Si vero* < *Summa Rol.*, *pars cit.* p. 693): *Emplazado seyendo alguno que fuere debdor... si este atal fuese rebelde, que non quiera venir o embiar personero... entonce deve el judgador tomar la jura a aquel que pide la carta... e además dévele conjurar que no es pagado...*

153. P 3.19.11 *in fine* (< *Speculum iud.*, *ibid.*, vers. *Quod si forte* < *Summa Rol.* *pars cit.* p. 693): *Mas si el debdor... viniese... e negase que non era debdor e contradixiere que non la [sc. carta] refiziese, estonce deve el judgador darle plazo a que prueve como pagó aquella debda; e si non lo pudiera provar, deve recibir la jura de aquel que demandava la carta... e mandar al escrivano que la refaga e que gelo dé... Mas si el deudor provase que había fecho la paga, entonce no deve refazer la carta.*

154. Véase modelo en *Summa Rol.* *pars cit.* p. 692.

155. Exposición del procedimiento en BONO, HDN 1,1, 274-75.

tio de la cort, con publicación de edictos, acordar la extensión de nueva carta en la *forma* o contexto indicado por el solicitante (*Vid.mai.* 3.45.19-21); en cambio, si el documento perdido es de *deuda o de cosas movibles* (sc. de deuda por préstamo dinerario o *in natura*) el *refazimiento* se denegaba de plano: *nunqua será feyto dende instrument* (*Vid.mai.* 3.45.22).

En las *Observantiae* aragonesas,¹⁵⁶ encontramos una posición análoga a la de *Vidal maior*. Si el documento era perdido y no se hallaba la nota primera (*non invenitur in protocolo*), al interesado no le era dable probar su contexto testificalmente (*Obs.* 2, t. *de fide instr.* 23),¹⁵⁷ se sobrentiende que la *reparatio* tenía lugar únicamente existiendo la nota correspondiente, y se ventilaba en expediente judicial contradictorio, con aseveración jurada *de bona fide* por el impetrante (*Obs.* t. *cit.* 20).¹⁵⁸

3. En Cataluña no se encuentra formulada una doctrina legal de la *reparatio* de la escritura de deuda perdida; mas con toda probabilidad debió regir en la práctica judicial la doctrina de Rolandino-Duranti que recogen las Partidas, no sólo por la influencia de éstas, sino por la intensa difusión del *Speculum iudiciale* en las instituciones curiales catalanas y su consiguiente influjo.

§ 19. *Refectio del documento no perjudicial*

1. No tratándose de una *scriptura praejudicialis*, no había inconveniente para librar por el notario autorizante de la primera escritura (y de la nota), un segundo *exemplar* a instancia y para la persona *cui interest*, alegara o no la pérdida de la *scriptura originalis*: tal supuesto era asimilado al de la expedición de ulteriores ejemplares [*cfr. supra* § 9].

Rolandino, en el c. 10, r. *quomodo propria scriptura exemplatur et reficitur* de su *Summa*,¹⁵⁹ ya expone con detalle este supuesto de *iterum ex rogationibus exemplari*, que el

156. Sobre la amplia casuística de la *reparatio* en las *Observantiae* y en la jurisprudencia, *cfr.* M. DEL MOLINO, *Repertorium fororum et observantiarum regni Aragonum*, 3ª ed. Zar. 1585, s. v. *reparatio*, f. 283 vb - 285 rb. El concepto de *reparatio* era muy amplio: comprendía no sólo la reconstitución de un contexto sino también su corrección (de errores) o restitución (de omisiones).

157. Esta obs. ya está recogida en J. DEL HOSPITAL, *Observancias*, ed. MARTÍNEZ DÍAZ, 1977, 2.16.39, p. 115 a.

158. *Obs.* 2, t. *de fide instr.* 20: *si quis perdat i., jurante ad sancta Dei Evangelia principali, vel eius procuratore ad hoc specialiter constituto, quod illud perdidit et quod non habet dictum i. nec scit ubi est, nec petit ipsum maliciose reparari, vocato illo de cuius interesse ex nota constat.* Como antecedente, *cfr.* HOSPITAL, *Observ.*, ed. cit. 2.16.42-43, p. 115 b.

159. *Summa Rol.*, p. 691.

notario (autorizante de la nota) podía desempeñar por sí solo: *Si propriam, id est ante factam scripturam, iterum ex rogationibus tuis exemplabis et sumes: potest illam auctoritate propria, quoties opus erit et casus exegerit, scribere per ordinem, sicut primam, non facta de priori scriptura aliqua mentione, dummodo illi soli persona ipsam exhibeas, ad quam spectat et cuius interest eam habere, ut puta privilegia, i^a emptionalia et cuiuscumque dationis rerum mobilium et immobilium, testamenta et omnes alias scripturas illas videlicet de quibus et pro quibus nullum imminet periculum nec alicui partium praeiudicium fieret, etiam si plura invenirentur unius et eiusdem tenoris.*

Naturalmente, si ambas partes interesadas en la *refectio* solicitaban la misma del notario autorizante de la nota, manifestándole su consenso en ello, el notario podía por sí llevar a cabo la *refectio*, conforme a P 3.19.12 *in fine*, no obstante que existía la norma contraria contenida en FR 1.8.2 (que recoge F.Soria 73) y por lo tanto recibida en el Derecho local de muchas ciudades y villas de Castilla, que disponía que en todo caso se precisaba el decreto judicial para todo supuesto de *refectio*.¹⁶⁰ Sin embargo es posible, con apoyo en P 3.19.12, en la práctica documental castellana se estimara que el consenso de ambas partes interesadas facultaba al notario para la *refectio* sin más trámite; al menos en tal sentido se expresa una glosa de Montalvo en relación a la *refectio vetustatis causa*,¹⁶¹ y sobre todo otra referente a la *refectio scripturae amissae*.¹⁶²

2. Si la persona impetrante era un tercero (*extraneus*), no otorgante, pues, de la *nota* originaria, se requería entonces el consentimiento de la parte interesada y el pertinente decreto judicial, como cuando se expedía *ex iussione iudicis* traslado de documentos protocolizados *apud acta*, uno de los casos de traslado por decreto judicial [cfr. *supra* § 15].

Rolandino, *Summa*, *ibid.*, dice al respecto: *si aliquis extraneus voluerit exemplar instrumenti publici et authentici a te scripti, debes ei illud dare cum voluntate eius cuius inte-*

160. FR 1.8.2: ... *E aquella nota no la muestre ni faga por ella otra [sc. carta] a ninguna de las partes, sin mandado del alcalde, maguer diga que perdió la carta que ende tenía, y el alcalde no la mande fazer a menos que no vengan las partes ante él sobre esto. E si el alcalde le mandare fazer la segunda carta, diga e faga mención en ella que la mandó dar porque la otra primera fue perdida.*

161. MONTALVO, gl. c, *Si algunos, in fine*, a FR 2.9.5 (ed. glosada de Fuero Real, Burgos 1533, f. 80 rb): *Est tamen notandum, quod si partes quas res tangit, vadunt ad tabellionem, et petunt instrumenti renovationem, ipse tabellio etiam sine iudicis auctoritate, de partium expreso consensu et petitione potest renovationem facere.*

162. MONTALVO, gl. d, *Perdiere* a Fr 1.8.2 (ed. cit. f. 30 vb): *est notandum quod si per refectioem instrumenti peritti nemini paratur preiudicium, etiam sine auctoritate iudicis potest [sc. tabelio] refici.*

*rest, et tunc eundem servabis in exemplando prout supra docetur in praecedenti rubrica (sc. De alienis scripturis in iudicio exemplandis),*¹⁶³

3. La práctica castellana de refacción de documentos no perjudiciales perdidos nos la muestra con todo detalle un documento de 1321, Niebla,¹⁶⁴ expresivo del nuevo sistema de refacción a partir de la *nota* primera [cfr. *supra* § 17.1].

El procedimiento constituía una actuación de jurisdicción voluntaria (según la actual terminología jurídica) ante el alcalde ordinario local, quien formaliza una carta, validada con el *sello de cera colgado* del alcalde, corroborado por los testigos de esta actuación judicial, que es extendida por el escribano público actuante; el documento se extiende en concepción subjetiva, hablando en primera persona el alcalde. El curso del procedimiento se inicia por la comparecencia ante el alcalde del interesado, quien alega que determinado negocio jurídico (en nuestro documento, la compra de un fondo urbano) fue formalizado mediante escritura ante el notario y en la fecha que expresaba en su comparecencia, y que había perdido la *carta* correspondiente, solicitando, como trámite previo, que fuera públicamente pregonada por edictos la pérdida, por si la carta fuera habida; realizado el pregón, el solicitante comparecía de nuevo, con el pregonero, que declara el resultado negativo del pregón, y solicitando, en su vista, del alcalde la comparecencia del notario autorizante de la *nota*, para que se le ordenara la nueva expedición de la *carta* (*quel feziere otra carta de la compra*, dice el documento de 1321). Previa citación del alcalde, el notario comparecía aportando el libro registro correspondiente (*el su libro de las notas de la era*, en nuestro documento);¹⁶⁵ el alcalde, juntamente con los testigos de la actuación (que quizá auxiliaran al alcalde en su cometido, por su conocimiento en la técnica escriptoria; en nuestro documento son *escrivanos*, es decir, ama-

163. En esta rubr. (*Summa Rol.*, p. 690-91) se dan las fórmulas iniciales y finales del traslado correspondiente *auctoritate iudicis*.

164. Mª A. VILAPLANA, *La Colec. Diplom. de Sta. Clara de Moguer, 1280-1483*, 1975, n. 11, Niebla, 1321, *exemplatio* de una compraventa de 1319, n. 8; cfr. p. 36-37.

165. Lo que era una obligación *officii gratia* establecida en Esp. 5.7.5: *los escrivanos deven mostrar los registros [sc. en juicio] si fueren menester*; y P 3.2.17 *in fine*: *Los escrivanos públicos de los concejos tenudos son de demostrar sus registros a todos aquellos a quien pertenescen las notas dellos*, por lo que el juez puede compeler a su exhibición al notario, ya que la finalidad del registro es la probatoria (P 3.19.9: *E por eso la mandamos escrevir [sc. la carta] en el registro, porque si la carta se perdiere o veniere alguna dubda sobre ella, que se pueda mejor provar por allí*).

nuenses), verificaba la existencia de la nota en el registro y, si estaba indicada la expedición de la carta (mediante el cruzado en barras, esto es, si *era ferida*, como dice nuestro documento), transcribiéndose literalmente la nota en el documento de la *refectio*. Seguidamente el alcalde exige el juramento del solicitante sobre el hecho de la pérdida efectiva de la carta original; prestado éste, el alcalde pronuncia su *praeceptum*, ordenando al notario autorizante de la nota que diera nueva *carta conplida* (esto es, desarrollada totalmente según su estilo) tal como dio la primera, lo que realiza *in continenti* el notario, insertando el texto completo (por amplio desarrollo de la nota) de la carta. Termina así la actuación, que se cierra con el anuncio de la sigilación, la data (tópica y crónica), la suscripción de los testigos, la del escribano público actuante (que por lo general es el mismo que autorizó la nota, como sucede en nuestro documento) y, finalmente, la del alcalde.

Posiblemente, el notario actuante en el procedimiento de refacción era el mismo autorizante de la *nota* del documento perdido, y que dirigiría técnicamente la solicitud del imponente, análogamente a lo que sucedía (en Castilla) en las actas de constitución judicial de tutela y curatela, las cuales se autorizan por el notario elegido por el solicitante.

4. Un supuesto asimilable a la refacción del documento no perjudicial perdido es cuando se solicita la *exemplatio* de una *nota* de la cual no se había aún expedido la *scriptura originalis*. La refacción podía limitarse a la transcripción literal de la nota, por haber fallecido el notario que la formalizó, sin extenderla según el *estilo* de la notaría.¹⁶⁶

VI. El documento publicado o adverado

§ 20. La incorporación a registros públicos: la insinuación de donaciones

1. Según las fuentes romanas justinianas, *insinuare* era declarar ante el tribunal o autoridad una determinada actuación (*negotium*) a los efectos de su consignación en acta y consiguiente escrituración pública, y la *insinuatio* era la misma declaración.¹⁶⁷ Una *insinuatio* típica era la publica-

166. Cfr. R. C. FERNÁNDEZ, *Contribución al estudio de los prot. not. castellanos* (traslado de una nota de un registro de escribano de 1389), AHDE 56, 1986, 753-58, *exemplatio* de una donación de 1389, Villalobos, Zamora, cuyo notario era fallecido; la nota es transcrita literalmente en el acta de refacción por el notario actuante en ésta; la nota estaba *in cartula*.

167. Cfr. HEUMANN-SECKEL, s. v. *insinuare*.

ción o apertura del testamento; otra, la de las donaciones; pero también podían insinuarse las compraventas, la adopción, la emancipación y muchos más. El procedimiento constituía la *allegatio apud curiam* que nos acreditan los documentos de Rávena;¹⁶⁸ la copia de las actuaciones, que contenía el texto del *negotium* insinuado, era un documento con *plena fides*.

En las fuentes visigóticas hispanas se establecen diferentes formas de insinuación o *publicatio*; tales eran: la insinuación *coram sacerdote* (obispo) del testamento, a realizar dentro de los seis meses siguientes al óbito del testador (L.Vis.recc. 2.5.12), la adveración del testamento *in itinere aut in expeditione* (L.Vis.recc. 2.5.11) y la insinuación del documento (ya fuere de testamento o no) en general, extendido por el *subscriber ad vicem [auctoris]*, es decir, por el testigo *scriptor* del documento por imposibilidad del otorgante, el cual subscriber tenía que instarla en el normal plazo de seis meses desde la muerte del otorgante (que no hubiera ratificado el otorgamiento) que se exige en la adición de Chindasvinto a L.Vis.recc. 2.5.1, en L.Iud. 2.5.1. (su procedimiento en L.Iud. 2.5.11). En la Form.vis. 25 se da la fórmula de la *adcorporatio apud gestis publicis*, ante la curia municipal.

En el transcurso de la alta Edad Media desaparece totalmente la *allegatio apud curiam*, aunque surgen las nuevas nociones (no romanas) de la *adveratio*, o convalidación testamentaria por manifestación *coram iudice*, y la *publicatio*, o protocolización en registros curiales. En todo caso la homologación en acta tenía lugar en virtud de las declaraciones que los testigos, o en su caso los ejecutores testamentarios o los herederos, prestaban ante el juez, referentes al hecho testamentario, a la *sententia voluntatis* del testador. Esta común base testifical es la que unifica la publicación y la adveración, de contornos muy imprecisos.

Aquí trataremos de la publicación de las donaciones [*infra* 2-5] y, después [*infra* §§ 21 y 22], de la adveración testamentaria.

2. La publicación de las donaciones tiene un origen antiguo. Una constitución de Constantino, del 316,¹⁶⁹ estableció para la validez de las donaciones estrictos requisitos de publicidad: su escrituración o *conscriptio*, la *traditio rerum* públicamente hecha (*advocata vicinitate*) y la protocolización *in actis* (esto es, en los *gesta municipalia*, según denominación muy posterior); la escrituración tenía que ser suficiente y no hecha *occulto, per*

168. Cfr. BONO, HDN 1,1, 52-54.

169. Vat.fr. 249; cfr. KASER, *Röm. PR* 2, 201-202.

imperitos aut privatim (lo que parece aludir a que debía hacerse por *periti*, esto es, por tabeliones). Esta constitución se integró en la legislación de ambas partes del imperio, pues sus *verba dispositiva* se incluyen en CTh 8.12.1 y C 8.53.25. Posteriormente, Justiniano señaló la cuantía de 300 *solidi* para exigirse la insinuación (C 8.53.34, de 529), poco después elevada a 500 *solidi* (C 8.53.36, de 531).

3. En los reinos de Castilla, las Partidas, siguiendo estrictamente las normas justinianas, disponen (P 5.4.9 *in fine*) que, exceptuadas las donaciones para redención de cautivos, para reedificación de iglesias o edificios derruidos, o como dote o donación por razón de matrimonio, no se podía exceder del valor de 500 maravedís de oro, siendo nula la donación en cuanto al exceso, a no ser que se *fiziese con carta e con sabiduría del mayor judgador de aquel logar do fiziese la donación*. Es decir, que las donaciones superiores al valor de 500 maravedís de oro precisaban la licencia judicial.

4. El precepto justiniano de la insinuación de las donaciones de cuantía elevada estaba vigente en Cataluña (como parte del Derecho subsidiario), pero carecía de regulación *ad hoc*, hasta que Fernando II, en las terceras cortes de Barcelona de 1503, c. 41 (CCat. I, 8.9.4), dispuso que las donaciones universales o de la mayor parte del patrimonio o que excedieran de 500 florines de Aragón hayan de ser registradas en un libro especial de la *cort del veguer* comarcal, el cual se denominará libro *de donations et de heretaments*.¹⁷⁰ Esta norma no afectaba las donaciones por razón de matrimonio; la insinuación debía realizarse 10 días antes del préstamo o contrato; si así no fuera, no podrá perjudicar a los acreedores censualistas ni de créditos escriturados; a diferencia de la ordenación justiniana, aún sin cumplir el trámite de la insinuación, la donación era válida, aunque ineficaz frente a terceros acreedores censualistas o con escritura (CCat. *ibid.*).

5. En Aragón, Martín I, 1398 (FArag.8,t. *de donat.* 3), había establecido que la donación que excediera su valor de 500 sueldos jaqueses no hará fe en juicio ni extrajudicialmente contra tercero si no es presentada para su insinuación ante cualquier juez ordinario, quien registrará la donación en el libro curial correspondiente, y el juez confería su *auctoritas et decretum* a

170. CCat. I, 8.9.4: *statuim et ordenam que qualsevol donacions universals o de la major part del patrimoni, o que excedissen sinc cents florins ques faran, hajan ésser scrites en las corts dels ordinaris, en lo cap de la vegueria hon ditas donacions se continuaran en dit libre, qui sie intitulat de donacions e heretaments.*

la donación así registrada.¹⁷¹ El notario curial así lo hacía constar en el *publicum i.* de la donación insinuada que había de expedir en el plazo de cuatro días y que era validado con el *sigillum* pendiente del juez, como documento curial que era.¹⁷² Quedaban exentas de la *insinuatio* las donaciones hechas en capitulaciones matrimoniales y algunas otras especiales.¹⁷³

6. Esclarecer cómo se conformó en la práctica documental castellana, catalana y aragonesa la colación del decreto judicial a la donación, requiere una especial investigación, de la que carecemos, lo que impide dar concretas conclusiones sobre el tema.

§ 21. La adveración testamentaria en Castilla

1. Dando de lado las formas testamentarias romano-vulgares que reconocían las fuentes teodosiano-alaricianas y visigodas,¹⁷⁴ que no se conservaron en su integridad en la evolución altomedieval, el Fuero Real reseña, de manera sumamente imperfecta (FR 3.5.1), solamente cuatro formas de *mandas* o testamentos, plenamente vigentes en 1255, fecha de datación de la fuente; estas formas eran: el testamento escrito, alógrafo, de mano de un *scriptor* común; el notarial, formalizado por *escrivano público*; el sigilado, escrito por cualquier *scriptor*, validado por *sello conocido* o fehaciente

171. FArag. 8, t. *de donat.* 3: *donatio excedens quantitatem quingentorum solidorum denariorum Jaccen. non faciat fidem in iudicio aut extra contra personam aliquam privatam, nisi ostendatur quod fuerit insinuata per donantem personaliter coram aliquo iudice ordinario quae insinuatio fieri valeat... quae donatio et insinuatio registretur in libro curiae... et dictus ordinarius dare teneatur et det suam auctoritatem et decretum dicte donationi.*

172. FArag. *ibid.*

173. Cfr. L. FRANCO, F. GUILLÉN, *Instituciones de Derecho civil aragonés*, 1841, 178-79.

174. Estas eran: el testamento civil ante cinco testigos, y el pretorio ante siete testigos (interpr. a CTh 4.4.3), ya refundidos en una sola clase; el ológrafo (L.Vis.recc. 2.5.14 = L.Iud. 2.5.15); el *test. parentum inter liberos* (interpr. a CTh 2.24.1); el testamento rural ante cinco testigos y oral, que requiere su adveración *coram iudice* en el plazo de 6 meses desde la muerte del testador (L.Vis.recc. 2.5.10 > L.Iud. 2.5.11, con adiciones ervigianas); el testamento oral *in itinere aut in expeditione*, que requiere adveración ante el obispo o el juez y aprobación regia (L.Vis.recc. 2.5.11 > L.Iud. 2.5.12), y finalmente el escrito (ológrafo o no) testifical, que precisa ser protocolizado *coram sacerdote* [= obispo] en el plazo de 6 meses (L.Vis.recc. 2.5.12 > L.Iud. 2.5.13). Isidoro de Sevilla sólo reseña el testamento civil con cinco testigos (*Ety.* 5.24.5), el pretorio ante siete (5.24.6), el ológrafo (5.24.7), el recíproco entre esposos sin hijos (5.24.13), sobre el que *cfr.* Form.vis. 23 y 24, y el codicilo (5.24.14).

(*que sea de creer*), y finalmente el testamento (¿oral?) ante testigos (*ante buenas testimonias*). Un testamento, en cualquiera de estas formas, era válido, salvo que hubiese sido revocado.¹⁷⁵ Se admite (FR 3.5.7) el poder para testar, y por tanto el testamento por comisario.¹⁷⁶

Todas estas formas tenían que ser convalidadas conforme a FR 3.5.14, con la adveración ante el juez ordinario local, el *alcalde*: el albacea (*cabezalero*), y en general todo el que tuviera en su poder el documento testamentario, había de presentarlo (so pena de perder lo que se le legare, o en su defecto con sanción de un décimo del caudal relicto) al alcalde en el plazo de un mes (contado desde el fallecimiento del causante); el alcalde lo hacía leer en su presencia y, si procede, se expedía la oportuna carta de testamento con la aprobación judicial.¹⁷⁷

El procedimiento de adveración, denominado en Castilla *publicación de testamento por evidente herencia visigótica* (*voluntas defuncti publicare* en L.Vis.recc. 2.5.11), era aplicable a toda clase de testamento, incluso al notarial.

Un documento de Valladolid de 1286¹⁷⁸ nos muestra su desenvolvimiento (a tenor de la incompleta norma de FR 3.5.14): el testamento (con reconocimiento de hijo natural, diversos legados, institución de heredero a favor del hijo reconocido y nombramiento de *mansesores*) fue autorizado el 8.7.1288 por un notario (*escrivano público*); el 15.10.1288 lo presenta el notario autorizante al alcalde de Valladolid *antes que se conpliesen los treynta días que el dicho N [= testador] finó*, por razón que los albaceas (*mansesores*) no podían concurrir por causa de enfermedad; seguidamente el alcalde hace *leer et publicar* por un notario local, ante testigos, *así como manda el fuero* [sc. FR 3.5.14]; una diligencia de publicación reseña estos detalles y se consigna en el ejemplar del testamento.

La influencia de la *publicatio* visigótica (L.Iud. 2.5.11) fue facilitada por la versión romanceada del *Liber iudiciorum*, el *Fuero Juzgo*, tan difundida como el Fuero Real.

2. Frente a la, aunque imperfecta, sobria y realista enumeración de FR 3.5.1, las Partidas reseñan todas las formas testamentarias reconocidas en

175. FR 3.5.1: *Todo home que ficiere su manda, quier seyendo sano, quier enfermo, fágalo por escrito de mano de los escribanos, o de alguno de ellos que sean públicos, o por otros escribanos en que ponga su sello conocido que sea de creer, o por buenas testimonias; la manda que fuere hecha en cualquiera destas quatro guisas, vala por todo tiempo, si aquel que la fizo no la desficiere.*

176. La hermandad entre cónyuges de FR 3.6.9 es un contrato, no un testamento.

177. FR 3.5.14: *todo home que fuera cabezalero de alguna manda, muéstrela ante el alcalde fasta un mes, y el alcalde fágala leer ante sí enteramente; e si el cabezalero esto no ficiere, pierda aquello que debiera haber él en la manda...; e de todo otro home... maguer no sea cabezalero, e si alguna cosa no hubiere en la manda, pechen el diezmo de la manda.*

178. *Documentos Vallad.* n. 102.

el Derecho justinianeo (aunque no las del Derecho romano-vulgar, como el testamento ológrafo), regulando las siguientes: el testamento nuncupativo, oral o escrito, ante siete testigos (P 6.1.1); el *in scriptis* abierto, también ante siete testigos, y con uno más si el testador no pudiera o supiera escribirlo (P *ibid.*); el *in scriptis* cerrado, también con siete testigos (P 6.1.2); el testamento militar *en hueste*, oral o escrito, ante dos testigos (P 6.1.4); el privilegiado por el rey como único testigo, que procede del *test. oblati principi* (P 6.1.5); el del *aldeano* en el campo, ante cinco testigos, uno de ellos el *scriptor*, que se deriva del *test. ruri conditum* (P 6.1.6); el testamento, alógrafo o no, del padre entre sus hijos y nietos, con dos testigos, que requería la aprobación de los hijos en caso de disposición parcial a favor de extraño (P 6.1.7), y el oral del ciego, ante siete testigos y un notario, o un *scriptor* en su defecto como octavo testigo (P 6.1.14). También reconoce el codicilo (P 6.12). La apertura del testamento ante el juez ordinario se regula en P 6.2, tal como los *gesta de aperiundis testamenti*, con especial referencia a la apertura del testamento cerrado o *en poridad* (P 6.2.1-3) y a la *publicatio* del testamento oral ante testigos (P 6.2.4).

Esta ordenación testamentaria de las Partidas era –en su pandectística exhaustividad– arcaica y ajena a la realidad de los hechos, pues la casi única forma testamentaria en uso era el testamento abierto nuncupativo ante notario, con sólo tres testigos. Por ello, el Ordenamiento de Alcalá, 1348, estableció que los testigos del testamento abierto nuncupativo ante notario serían tres, y cinco (o al menos tres) los del testamento no notarial (Ord.Alc. 19,1 ún.).

Finalmente, las Leyes de Toro, 1505, cerraron la evolución, señalando para el testamento abierto los tres testigos fijados en Ord.Alc. 19,1.ún., aunque en el cerrado exige siete testigos, aparte del notario o *scriptor*, y tres para el codicilo (L.Toro 3); admite el testamento por *comisario* (L.Toro 31-39), regulándolo en todos sus detalles; el poder al comisario había de ser ante notario y testigos (L.Toro 39).

3. En la práctica notarial castellana se denominó *carta de publicación de testamento* genéricamente al documento que contiene el acto judicial de la publicación testamentaria, con transcripción literal del texto testamentario, autorizado por el escribano público adscrito a la escribanía judicial de la *abdiencia* [= corte judicial] del alcalde, pero revestía diferentes modalidades, según la clase del testamento publicado.

Así, en caso de testamento abierto ante notario, la *carta de publicación* del mismo era del tenor siguiente:¹⁷⁹ *En... [data], ante F alcalde de X, en presencia de mí N escrivano del rey...* [intitulación completa del notario

179. Según el *Formulario* ed. L. CUESTA, 1947, n. 92.

actuante] e de los testigos de yuso scriptos, pareció y presente ante el dicho alcalde, F e F, e F, fijos e fija de F difunto... e mostraron e presentaron al dicho alcalde, e leer fisieron por ante mí el dicho escrivano, una carta de testamento, escripta en papel e signada de escrivano público, segund que por ella parecía, e el tenor de la qual es este que se sigue... [transcripción del texto]. E luego... [solicitud de los impetrantes para que el alcalde diese por publicado el testamento, lo que hace el alcalde; y solicitud al notario para que diese testimonio de todo ello signado, con ruego a los testigos para que lo fuesen de lo actuado].

Después de L.Toro 3, se empezó a estimar que el testamento abierto ante notario, expedido en *forma pública* (esto es, en la forma debida de una *scriptura pública*) no requería la publicación judicial *cum propter auctoritatem tabellionis ipsa scriptura sit publica et fidem faciat*, como dice la gl. *Déveles mostrar* a P 6.2.3 de Gregorio López.

En caso de testamento escrito meramente ante testigos, podía llamarse a la carta de publicación *carta de testamento tornado en pública forma*, ya que el testamento no notarial queda transformado en una *carta pública* por la *abtoridad e decreto* que interponía el alcalde. Su tenor seguía fielmente el curso de la actuación, y era como sigue:¹⁸⁰ la persona impetrante, por ejemplo el cónyuge supérstite y albacea, comparecía ante el alcalde, constituido en su *abdiencia*, y en presencia del escribano público actuante y los testigos de la actuación presenta la carta del testamento suscrita por los testigos del mismo, que es leída por el notario actuante; seguidamente, el impetrante solicita del alcalde que *tornase dicha carta de testamento en pública forma* e interpusiese su autoridad y decreto judiciales para que valga en juicio y fuera de él; el alcalde, en vista de la carta presentada, manda comparecer a los testigos instrumentales del testamento, los que deponen (bajo juramento y separadamente) con lectura del testamento, sobre la veracidad del otorgamiento y la capacidad y voluntariedad del testador, y que no pudo ser habido escribano público para la autorización del testamento; el alcalde, visto que el testamento no presenta vicio alguno, da *licencia e abtoridad e poder* al escribano público actuante para *escribir en limpio* el testamento y lo diese signado a la parte, tras la suscripción de los testigos de las actuaciones.

En el supuesto de testamento oral ante testigos, conforme a P 6.3.4, tras recibir previo juramento las deposiciones de los testigos, pondría por escri-

180. Según el *Formul.* ed. CUESTA, n. 93; otro modelo análogo en el *Formulario* publicado por G. SÁNCHEZ en AHDE, n. 53 (AHDE 4, 395-96).

to *lo que dixen*, y el texto así formado valdrá como testamento escrito; la carta de publicación testamentaria se redactaba en términos análogos a la del testamento meramente testifical.

En el caso de testamento cerrado, la apertura y publicación del mismo ante el alcalde tenía un procedimiento análogo a la publicación del testamento abierto. Sobre la apertura del testamento cerrado en la práctica del tiempo de Juan II, nos informan las *Notas del Relator* de Fernán Díaz de Toledo, que nos ofrece los modelos de la *presentación* del testamento ante el alcalde,¹⁸¹ del acta notarial sobre la plica del mismo,¹⁸² la autorización del acta judicial, o *fin de la presentación*,¹⁸³ y la transcripción *apud acta* del testamento,¹⁸⁴ y el *fin del testamento*, con la cláusula de la aprobación judicial del testamento, declarándolo *abierto y leído y publicado* y ordenando al notario actuante la expedición en *pública forma*.¹⁸⁵

Pero, naturalmente, hubo casos en que el procedimiento se reducía a la apertura ante notario en presencia judicial, pero sin intervención de ésta, como una variedad de traslado. Así, un documento notarial gallego de 1302,¹⁸⁶ cuyo tenor es: [Data] *Sabian quantos esta carta vieren como F y F* [hijo y esposa del testador] *mostraron e fezeron leer por min N notario jurado público del rey en Alarís... presente F alcalde del rey en essa villa d'Allarís e presente F juyz del rey en Limia e as testemuyas que en fondo desta carta syan escriptas, una carta çerrada e asseelada de çinco seellos...* [reseña muy completa de los mismos]. *Da qual carta o tenor atal é...* [texto literal]. *A qual liuda, os ditos F e F* [los imprecantes] *pedieron a min notario... que les desse ende un estrumento, feyto por mía mano e signado con meu signo, testemuyado das testemuyas... et eu dillo...* [suscripción de los testigos]. *Et eu N notario ia dito, que a esto rogado, chamado presente foy e o escreví... e este meu signo y fiz* [Data del traslado].

§ 22. *La adveración testamentaria en Aragón y Cataluña*

1. En Aragón las formas testamentarias (*cartas de destín*) usuales en el siglo XIII eran, como las reseñadas en Castilla por FR 3.5.1 [*cf. supra* § 21.1] las siguientes: el testamento escrito, alógrafo, de mano de un *scriptor* común;¹⁸⁷ el notarial formalizado por *escrivano* público, forma la más

181. *Notas del Relator*, ed. Burgos 1531, t. 47, f. 39r.

182. t. 48, *ibid.*

183. t. 49, *ibid.*

184. t. 50, *ibid.*

185. t. 51, *ibid.*

186. *Escolma* 1, n. 41.

187. *Vid.mai.* 6.14.3: *si el testador fiziere escribir su voluntad non por escrivano iura-*

frecuente;¹⁸⁸ el sigilado, validado por *sello conocido*,¹⁸⁹ y el testamento oral, *sine carta*, ante testigos.¹⁹⁰ Pero a esta lista hay que añadir: el *testamentum coram presbytero*, con dos o tres testigos, esto es, el testamento ante el párroco local (*coram presbytero suo*) establecido por una decretal de Alejandro III, ca. 1170 (X 3.26.10), de plena aplicación en Aragón y Cataluña (aunque desusado en Castilla);¹⁹¹ y el testamento cerrado, de introducción y utilización muy tardías.

Cada clase de testamento tiene su especial adveración, excepto el testamento abierto notarial, que no la precisa: *si aqueill que fizo el testament fiziere con instrumento público la ordenación de sus cosas, es a saber clamado el escrivano iurado et testigos... aqueill instrument deve ser creydo... ni aurá menester que aya otro averamiento ni otra sollempnidat* (*Vid.mai.* 6.13.9 y 6.14.2).¹⁹²

Naturalmente, en el supuesto de ser impugnado de falsedad el testamento se precisaba la adveración por el escribano público y los testigos instrumentales, si viven, y si hubieran muerto, por quien adujera el testamento, adveración *no ante la puerta de la iglesia mas ante la justicia*, es decir, *coram iudice*.¹⁹³

El testamento extendido por un *scriptor* no cualificado como notario precisaba, al fallecimiento del testador, la adveración por los testigos y albaceas (*cabeçaleros, spondaleros*), por lo menos dos, si los demás no podían (*si todos no pueden ser en bona guisa*), en un acto ante el alcalde local y *ante la puerta de la iglesia do el testador solía recibir los sus sacramentos*; la adveración consistía en la aseveración bajo juramento, prestado

do mas por otro [sc. no jurado = *scriptor* común] *con testigos et con spondaleros* > FArag. 232.2, ed. TILANDER, 1937.

188. *Vid.mai.* 6.13.9: *si aqueill que fizo el testament fiziere con instrumento público la ordenación de sus cosas, es a saber clamado el escrivano iurado e testigos*; cfr. FArag. 232.1, ed. TILANDER: *la carta de destín... escrita por mano de público escrivano*.

189. Las donaciones regias, señoriales y eclesiásticas podían ser validadas con sello auténtico (*Vid.mai.* 3.44.3; FArag. 126 ed. TILANDER: *postremeros destines*).

190. FArag. 6, t. *de testamentis*, 1: *testamentum factum sine carta*; *Vid.mai.* 6.13.2: *Si... fiziere testament amenos de scriptura*; FArag. 231.2 ed. TILANDER: *quando alguno faze su destín sin carta*.

191. Aceptada esta forma en *Vid.mai.* 3.42.71: *empero los testamentos pueden ser escriptos por tales clérigos* [sc. ordenados] (aunque su *fides publica* la alcanzan sólo con su posterior adveración).

192. Cfr. FArag. 232.1 ed. TILANDER: *deve aver firme valor como las otras cartas públicas*.

193. *Vid.mai.* 6.13.10-11.

sobre el libro et cruz, deferido ante el alcalde y testigos rogados para el acto, de que el testador ordenó su voluntad conforme al texto testamentario que es mostrado (*Vid.mai.* 6.14.3-5).¹⁹⁴ La escrituración del acto, que contiene el texto literal del testamento, constituía un *público instrumento* con la consiguiente *plena fides*.

En caso de testamento oral (*sine carta*) ante testigos, los albaceas designados por el testador (*spondaleros, manumissores, cabeçaleros*) y los *testigos instrumentales*, ocurrida que fuera la muerte del testador, debían todos (*si todos podieren en bona guisa*), o al menos dos, concurrir ante el alcalde o ante su *cort* o audiencia para que el *escrivano iurado* curial ponga por escrito el testamento oralmente manifestado (*escriba todas las cosas que aqueill que fizo el testament ordenó en la su presentia d'eillos*); los adverantes juran *sobre el libro e la cruz* que la escrituración es conforme con lo que ordenó el testador (con las debidas reservas en cuanto a la literalidad de la versión escrita); la escritura curial de la adveración (*el instrument que contiene la ordenación d'aqueill testament*) tiene perpetua *plena fides* en juicio y fuera de él (*Vid.mai.* 6.13.2-3).¹⁹⁵

En caso de testamento sigilado (*con sieillo auténtico*) creemos que los otorgados por próceres y dignidades de la Iglesia (*varones religiosos*), igual que los testamentos reales, todos validados con *sieillos auténticos*, y con corroboración testifical, no precisaban de adveración alguna; y en todo caso, como en ellos se designaban albaceas, éstos podían probar en una adveración ante la justicia la veracidad del testamento.¹⁹⁶

El testamento del feligrés ante su párroco (*coram presbytero suo*), con dos o tres testigos, requería una especial adveración ante el alcalde, prestada por el párroco autorizante y los testigos instrumentales, cuya escrituración ante notario (*escrivano iurado*) da carácter público y *fides plena* al testamento.¹⁹⁷

2. En Cataluña, en la época condal, dada la difusión del Liber Iudiciorum, fueron conocidas con toda probabilidad todas las formas testamentaria-

194. Cfr. FArag. 232.2-4, ed. TILANDER.

195. Cfr. FArag. 231.2-4, ed. TILANDER < FArag. 6, t. *de testam.* 1-3.

196. Cfr. *Vid.mai.* 3.44.3-4 > FArag. 126.2-3, ed. TILANDER.

197. *Vid.mai.* 3.43.71: *empero los testamentos pueden ser escriptos por tales clérigos [sc. ordenados], como tal escriptura de testament non reciba auctoritat de tal escrivano, mas es averado de los testigos e recibe valor aqueilla scriptura, ont después que tal averamiento es feito d'aqueilla carta de testament ante el escrivano iurado e testigos, recibe forma de público instrumento.*

rias romano-vulgares recogidas en las fuentes visigóticas [*cfr. supra* nota 174]. Desde el siglo XIII las clases de testamento común en uso fueron: el testamento nuncupativo o abierto ante notario; el *in scriptis* cerrado, declarado como tal ante notario y entregado al mismo como depositario; el oral, ante testigos solamente, y el del feligrés ante su párroco, establecido por X 3.26.10 y plenamente en uso en Cataluña.¹⁹⁸ El llamado testamento sacramental no es sino la forma evolucionada de la *adveratio* bajo juramento de L.Iud. 2.5.11 (conforme a L.Iud. 2.5.1 *in fine*), es decir la publicación sacramental (*conditiones sacramentorum* es la denominación catalana altomedieval), no una forma testamentaria. Tampoco es una forma testamentaria el testamento que se otorga a solas con el notario (*ipso solo [notario] existente cum testatore*) firmando después los testigos, que permitió el c. 25 del *Recognoverunt proceres*, 1283 (CCat II, 1.13, c. 25).¹⁹⁹

La adveración sacramental se regula en el *Recogn.proc.* c. 48 (CCat, II, 1.13, c. 48), y se refiere en general a toda forma testamentaria; dicho texto legal es: *Item est consuetudo, quod si aliquis fecerit testamentum presentibus testibus, in terra vel in mari, ubicumque sit, in scriptis vel sine scripti... etiam aliquo notario non presente in ipsa voluntate verbotenus dicta vel scripta, quod valeat ipsa ultima voluntas sive testamentum, dum testes qui interfuerunt... infra sex menses ex quo fuerint in Barchinona iurent in Ecclesia sancti Iusti, super altare sancti Felicis... presente notario qui tale testamentum confecit et aliis personis, quod ipsi testes viderunt et audierunt scribi seu dici, sicut in illa scriptura continetur, sive in ultima voluntate verbotenus ab ipso testatore dicta; et quod tale testamentum vocatur sacramentale.*

Los testigos, en cualquier forma testamentaria, bastaba que fueran dos o tres, según *Recogn.proc.* c. 26 (CCat. II, 1.13, c. 26): *Item quod testamentum in quo sunt testes duo vel tres adhibiti, valet et non infirmatur ratione testium.*

VII. Los documentos transpuestos

§ 23. La inserción, la anexión y la transcripción documentales

1. La consignación textual en la nota previa, la extensión en pública forma, la *exemplatio* y los traslados, la *refectio* y la consignación del con-

198. *Cfr.* G. BROCA, J. AMELL, *Instituciones del Derecho civil catalán*, 2ª ed. 1886, 2, 300-318; sobre la época altomedieval, A. M. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya altmedieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (Textos i Documents; 5).

199. *Cfr.* BONO, HDN 1,1, 294.

texto documental mediante insinuación o publicación, son todas ellas modalidades textuales contempladas en la ordenación jurídica del documento notarial. Pero además de ellas, queda todo un capítulo de la transmisión textual, el de la transposición de un contenido textual por su colocación en un contexto (textual) diferente (*cfr.* lat. *transponere* = trasladar de lugar, desplazar, traspasar); una *scriptura transposita* (o *carta transpuesta*, en castellano)²⁰⁰ sería aquella cuyo *contextus verborum* aparece incluido por aposición en otro documento. Esta traslación de un contexto (textual) a otro no ha tenido regulación en el ordenamiento jurídico medieval, por lo que sólo tiene interés diplomático exponer sus modalidades; éstas surgieron por exigencias de la práctica documental (y no sólo de la notarial), y son las siguientes: inserción o intercalación textual en el contexto de otro documento; anexión o incorporación material por adjunción a otro documento, o a un registro (protocolización, en la terminología actual), y transcripción o versión textual (literal o en extracto) en un registro, o en un escrito independiente (copia simple).

Aquí sólo daremos, *brevitatis gratia*, unas someras indicaciones generales; un desarrollo mínimo de la materia exigiría un espacio del que no disponemos.

2. El documento *insertum* lo es por ciertas y diversas causas, cuya diversidad da lugar a distintos tipos de insertos. Tales son:

1] Insertos complementarios: el inserto acredita documentalmente alguna aserción del otorgamiento, como por ejemplo, la justificación documental de la representación voluntaria que alega un otorgante, como es la escritura de apoderamiento inserta en los documentos contractuales, la del poder para formalizar testamento, en el testamento *por comisario* castellano, el poder *para recudir* en las escrituras transaccionales otorgadas en materia de recaudación de rentas reales; la acreditación del *Tatbestand* o presupuestos de la actuación escriturada, como la escritura de compromiso, en el documento de laudo o sentencia arbitral, etc.

2] Insertos intimativos: el inserto es el *contextus verborum* objeto de una notificación intimativa, compulsiva a su cumplimiento; así lo es la carta real o bula papal leída y transcrita íntegramente en la *protestación* o

200. Esta terminología diplomática que sugerimos no resulta, hoy día, acreditada aún en las fuentes documentales. En la terminología medieval, *transpositio* encierra la idea de traslación de un sitio a otro (*verbi gratia*: traslado de una reliquia, de un texto de un idioma a otro, el traspaso de la vida a la muerte); *cfr.* NIERMEYER, *Mediae latinitatis Lexicon minus*, 1976, s. v. *transpositio*.

requerimiento compeliendo al cumplimiento de lo ordenado en la carta real o bula papal; un típico caso de inserto, es el de la letra de cambio, transcrita íntegramente en el acta de protesto cambial, en la que se requiere al cumplimiento (pago de la deuda cambial, o aceptación, en su caso, de la letra, a los efectos de su futuro pago).²⁰¹

3] Inserto confirmativo, en el que el inserto lo es a los solos efectos de su expresa confirmación, como es la inserción de un documento en la escritura de ratificación de aquél (tal como sucede en las confirmaciones reales de privilegios).

4] Inserto causativo: el inserto es la causa eficiente del concreto otorgamiento subsiguiente, como inserción de un poder que es sustituido en la escritura de sustitución de poder que otorga el apoderado, o que es revocado en la escritura de revocación que otorga el apoderante.

Los insertos pueden ser múltiples en una sola escritura; por ejemplo, la inserción del compromiso en arbitros, puede ser acompañada de la inserción de poderes a favor de arbitros, en su caso.

3. El documento *adnexum* o *incorporatum* (en Castilla: *encorporado*) lo es por adjunción o unión material a otro, a un *registro* (protocolización), que es el caso más frecuente, o a los escritos de una actuación judicial (en Castilla: *actos*, *abtos*). Esta aposición documental tiene las mismas variedades que la inserción, pues es el mismo el fin de una y otra.

4. El documento *transcriptum* puede serlo en un *liber regestarum* del mismo emitente del documento, donde registra todos los documentos que otorga (lo que no era insólito en la administración patrimonial de los próceres señoriales o grandes comerciantes); también lo puede ser en un *cartularium*, *Kopialbuch* o libro de transcripciones del destinatario documental, con lo que se tenía un registro de propiedades y derechos (caso normal de formación de estos *cartularia* en las fundaciones religiosas). Finalmente, puede serlo en copia simple, como transcripción privada (*remembranza*), sin transcendencia jurídica.

201. Cfr. BONO, «La letra de cambio y el protesto en los protocolos hispalenses de 1500-1550», en *La Docum. not. y la Historia*, 1984, 2, 273-85.

Els estudis dedicats fins avui al préstec jueu són molt notables, especialment pel que fa a l'àmbit català.¹ L'lur punt de referència, però, ha estat sempre el dels creditors, motiu pel qual aspectes com la situació socioeconòmica dels deutors o el lligam d'aquests amb llurs garants han quedat relegats en favor d'altres com l'evolució i el paper econòmic de les comunitats jueves o la mateixa mecànica de crèdit.

L'objecte del present article és l'estudi de la solidaritat vilatana en el marc del crèdit jueu al llarg del segle XIII.² Volem mostrar com les expressions més genuïnes d'aquesta solidaritat, l'endeutament col·lectiu i l'assignació de fiadors formaven part d'una estratègia ben definida a través de la qual els homes del camp barceloní obtenien els diners que necessitaven.

* Aquest article té el seu origen en la comunicació «Crédit juif et solidarités villageoises dans les campagnes barcelonaises au XIIIe siècle», que fou presentada a les *Dix-septièmes Journées Internationales d'Histoire de Flaran* (Abbaye de Flaran, 15-17 setembre 1995), dedicades a *Endettement et crédit dans les campagnes d'Europe au Moyen Age et à l'Époque Moderne*. Vull agrair al professor Maurice Berthe, de la Université Toulouse II-Le Mirail, el seu suport, sense el qual aquest treball no s'hauria materialitzat.

1. Per citar-ne els més representatius: Richard W. EMERY, *The Jews of Perpignan in the thirteenth century, an economic study based on notarial records*, Nova York: Columbia University Press, 1959; Mathias DELCOR, «Les juifs de Puigcerdà au XIIIe siècle», *Sefarad* (Madrid-Barcelona), XXVI (1966), p. 17-46; Gérard NAHON, «Le crédit et les Juifs dans la France du XIIIe siècle», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations* (París), XXIV (1969), núm. 5, p. 1.121-1.148; Immaculada OLLICH, «Aspectes econòmics de l'activitat dels jueus de Vic, segons els "Libri Iudeorum" (1266-1278)», *Miscel·lània de Textos Medievals* (Barcelona), 3 (1985), p. 1-118, i Montserrat CASAS, «El "Liber Iudeorum" de Cardona (1330-1334). Edició i estudi», *Ibid.*, p. 119-345.

2. A desgrat de la importància del paper del crèdit cristià en el desenvolupament econòmic dels segles XIII i XIV, que posen de manifest els treballs de Jean-Louis BIGET, «Aspects du crédit dans l'Albigeois à la fin du XIIIe siècle», a *Castres et Pays Tarnais. Actes du XXVIe Congrès d'études régionales de la Fédération des Sociétés Académiques et Savantes Languedoc - Pyrénées - Gascogne*, Castres: Éditions de la «Revue du Tarn», 1972, p. 1-50, i Christian GUILLERÉ, «Le crédit à Gérone au début du XIVe siècle (1321-1330)», a *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La documentación Notarial y la*

El nostre corpus documental es compon de setanta contractes en pergami,³ procedents de l'Arxiu Capitular de Barcelona, els quals ens permetran conèixer, totalment o parcialment, seixanta-cinc préstecs, compresos entre el 1215 i el 1299, que fan referència al Vallès, una àmplia comarca ubicada al nord-oest de Barcelona.

Emplaçat a la depressió prelitoral catalana, entre les serralades litoral i prelitoral, el Vallès és, d'ençà de temps antics, un important nus de comunicacions. A l'època medieval, la fertilitat i varietat del sòl li permeté gaudir d'una economia agrària pròspera, basada en el conreu de l'horta, la vinya i el cereal, els productes de la qual eren comercialitzats a remarcables viles-mercat, com Sabadell, Terrassa, Granollers o Sant Celoni, situades entre 20 i 50 km de Barcelona. No obstant això, la proximitat de la capital catalana afavorí la consolidació en l'economia vallesana d'alguns trets propis d'una economia urbana, com, per exemple, una precoç monetització.⁴

Característiques dels préstecs

No és estrany, doncs, que a la immensa majoria dels contractes de crèdit analitzats l'objecte del préstec sigui una suma de diners. Hi ha només un exemple de préstec en espècie, de cereals,⁵ i dos casos en els quals el capi-

Historia, Santiago de Compostela: Secretariado de Publicaciones de la Universidad, 1984, v. II, p. 363-379, la complexitat de la seva anàlisi i la limitada extensió del present article ens han obligat a limitar-nos al préstec jueu, tot i saber que les estratègies de crèdit dels deutors són perfectament aplicables a les vendes a crèdit i als préstecs «amics» practicats pels cristians.

3. Es tracta, concretament, de quaranta-set constitucions de crèdit, dinou reemborsaments, totals o parcials, de deutes, cinc promeses d'indemnitat per fiança, dues donacions de préstecs i una constitució de fiador.

4. No deixa d'ésser significatiu que la moneda emprada en la nostra documentació sigui sempre el billó de Barcelona, conegut successivament com «moneda de quatern», «de doblenc» o «doblenca» i «de tern», en funció de la seva llei. En efecte, la moneda de Barcelona de quatern, de 4 diners sobre 12 de llei (33% d'argent), fou devaluada l'any 1222 pel rei Jaume I en crear la de doblenc, amb una llei de 2 diners (16,66% d'argent), la mala qualitat de la qual obligà el monarca, el 1258, a substituir-la per la definitiva de tern, de 3 diners de llei (25% d'argent). Atès que en aquest estudi hem utilitzat sempre com a moneda de referència la de tern, especialment en el càlcul dels percentatges, caldrà suposar que hom al·ludeix a aquesta moneda quan no hi hagi cap referència que indiqui el contrari.

5. Arxiu Capitular de Barcelona (ACB), perg. 1-6-1575, 17 febrer 1279.

tal és mixt, gallines o blat i diners.⁶ L'import dels crèdits és molt variable i oscil·la entre els 9 sous del préstec més modest⁷ i les 55 lliures del més important,⁸ en funció de la condició social i la situació econòmica de cada deutor. Hom pot, tanmateix, constatar un clar predomini dels préstecs de petites quantitats, inferiors a 120 sous –el 67,79% del total–, sobre els de sumes elevades, superiors a 200 sous –el 32,20% restant.

TAULA 1

IMPORT DELS PRÉSTECES

Capital	Préstecs	%	Capital	Préstecs	%
fins a 20 sous	6	10,16	200 sous	2	3,38
de 21 a 40 sous	12	20,33	de 201 a 300 sous	4	6,77
de 41 a 60 sous	9	15,25	de 301 a 400 sous	4	6,77
de 61 a 80 sous	1	1,69	de 401 a 500 sous	2	3,38
de 81 a 100 sous	9	15,25	de 501 a 1.000 sous	4	6,77
de 101 a 120 sous	3	5,08	fins a 1.100 sous	3	5,08
Total fins a 120 sous	40	67,79	de 200 a 1.100 sous	19	32,20

Amb tot, la lògica preponderància dels préstecs modestos en un nucli rural com el Vallès no ens ha de fer creure que l'activitat econòmica de tots els deutors era feble, ja que el 81,94% del capital prestat correspon a crèdits de més de 200 sous, és a dir, susceptibles d'ésser invertits de forma productiva. Aquest fet posa de manifest l'existència a la comarca d'un reduït i selecte grup de deutors, constituït per pagesos grassos, comerciants i membres de la petita noblesa, econòmicament molt actiu.

Quant a la taxa d'interès anual, els contractes respecten escrupolosament la constitució donada per Jaume I a Tarragona, l'any 1224, que fixava l'interès màxim que els jueus podien exigir per llurs préstecs, abans i després del dia del venciment del crèdit, en un 20% anual, alhora que prohi-

6. ACB, perg. 1-6-2850, 1 agost 1219, i ACB, perg. 1-6-1792, 11 maig 1221, respectivament.

7. ACB, perg. 1-6-2866, 15 octubre 1274.

8. ACB, perg. 1-6-46, 24 agost 1290.

bia la pràctica de l'interès compost.⁹ En plena expansió econòmica, aquesta constitució rebaixava el preu del lloguer del diner, que fins llavors podia arribar fàcilment al 50% anual,¹⁰ atès que la legislació visigòtica, que fins aquell moment regulava la pràctica del crèdit, havia quedat obsoleta i era habitualment transgredida des del segle XI.¹¹ Amb posterioritat al 1224, la taxa d'interès del 20% anual només és ultrapassada en tres ocasions, en les quals oscil·la entre el 21,50 i el 22,92%, a causa possiblement de la particularitat de les relacions econòmiques entre ambdues parts contractants, coincidents en tots tres casos.¹²

Cal assenyalar, finalment, l'existència de nou contractes que corresponen al que A. García ha denominat, no sense ironia, «préstecs gratuïts», car el capital era lliurat pel prestador «*sine omni aliquo lucro ficto vel manifesto*» fins al venciment del crèdit. Només a partir d'aquesta data el deutor es comprometia a pagar el 20% anual per la demora en la liquidació del deute. La hipòtesi més plausible és que el lucre s'amagaria en aquests documents, bé afegint-lo al capital, bé deduïnt-lo en el moment del lliurament d'aquest.¹³

9. «Statuim que Jueus no prengan ultra vint sous per cent, e que no mesclen usura ab la sort, e açò axí en Catalunya manam ésser observat», *Constitucions de Catalunya*, v. III: «De las constitucions de Catalunya supèrfluas etc.», llibre IV, títol VI: «De usuras e baratas», n. 1. Sobre aquesta qüestió, hom pot consultar Arcadi GARCIA I SANZ, «Los intereses en los préstamos de los judíos de Vich durante la primera mitad del siglo XIV», *Ausa* (Vic), IV (1961-1963), p. 247-255.

10. Per exemple: ACB, 1-6-2850, 1 agost 1219, i ACB, 1-6-1792, 11 maig 1221.

11. En efecte, encara que la llei visigòtica fixava la taxa màxima d'interès dels préstecs en el 12,5% anual, hom acceptava com a normal la del 25%, i en alguns casos s'arribava al 50%, com ha demostrat Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*, v. I: *Economia i societat pre-feudal*, Barcelona: Edicions 62, 1979, p. 355-356. Igualment, tot i la seva estricta prohibició, hi ha indicis de la pràctica de l'interès compost, segons Gaspar FELIU I MONTFORT, «Interès compost en un document barceloní de l'any 1011?», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), VI (1978), p. 75-83.

12. Es tracta dels dos préstecs que Ermessenda de Vilardell i els seus fills, Guillem i Berenguer, obtingueren de Bonjudà i del que els atorgà Esther, fill i vídua, respectivament, del difunt Bonastruc Cap. L'interès anual és en el primer del 22,92% (ACB, 1-6-3213, 4 octubre 1251); en el segon, del 22,34% (ACB, 1-6-3043, 2 febrer 1252), i en el tercer, del 21,50% (ACB, 1-6-1791, 12 febrer 1253). Cal observar la progressiva disminució de l'interès entre el primer contracte i l'últim.

13. Arcadi GARCIA I SANZ, *op. cit.*, p. 251, i Immaculada OLLICH, *op. cit.*, p. 14-15.

La durada formal dels contractes evidencia que es tractava, en llur pràctica totalitat, de crèdit a curt termini, car el 46,92% dels préstecs oscil·lava entre dos i deu mesos i el 48,97% es concertà per a un any just. En només dos préstecs el termini estipulat per al reemborsament és superior a l'any: en un cas, un any i vuit mesos i, en l'altre, excepcionalment, quatre anys, un mes i divuit dies.¹⁴

TAULA 2

DURADA FORMAL DELS PRÉSTECES

	Préstecs	%
de 2 a 5 mesos	10	20,40
6 mesos	7	14,28
de 7 a 10 mesos	6	12,24
1 any	24	48,97
més d'1 any	2	4,08
Total	49	

En línies generals, el calendari agrícola que regia la vida de la societat vallesana condicionava les èpoques de l'any de major i menor necessitat de diners i, per tant, la data de sol·licitud i la de venciment dels préstecs, especialment la dels més modestos. En aquest sentit, cal assenyalar que era durant els darrers mesos d'hivern –febrer i març–, just abans de la collita, quan hi havia una fretura de numerari més intensa, amb una concentració del 35,7% de la demanda de crèdit. En canvi, la cancel·lació tenia el seu moment més àlgid a l'agost, un cop acabada la batuda, quan expirava un 17,30% dels contractes –el 22,85% en el cas dels crèdits inferiors a 120 sous.

Normalment, el retorn del capital s'havia de fer en un sol pagament, la data del qual, com era habitual a l'època medieval, es fixava per a un dia

14. L'explicació podria trobar-se en el fet que la liquidació del crèdit en ambdós casos es feia de forma fraccionada: en dos pagaments el primer (ACB, 1-6-1397, 22 març 1255) i en quatre el segon (ACB, 1-6-114, 12 octubre 1263). En tots dos casos, però, el primer pagament havia d'efectuar-se dins l'any que seguia a la redacció dels documents –vuit mesos i un any, respectivament.

concret de l'any, que, en uns casos, es determinava a partir de la concessió del crèdit –sis mesos o un any després de la redacció del contracte– i, en d'altres, es feia coincidir amb un dia del mes –les calendes de març–, amb una destacada celebració litúrgica –Nadal, Pasqua, Tots Sants– o amb una festa del santoral vinculada al treball del camp –Sant Joan al juny, Sant Feliu a l'agost, Sant Miquel al setembre, Sant Andreu al novembre.

De la solvència i reputació del deutor depenia que el creditor, en el moment de tancar l'acord, es conformés amb les garanties habituals, el jurament de respectar els termes del contracte i l'obligació general de béns per part del deutor, al marge de la mateixa acta notarial, o en demanés unes altres de suplementàries. En sis casos, aquestes garanties són de tipus personal: el deutor es comprometia a restar com a ostatge dins la vila on residia el creditor des de la data de venciment del préstec i fins a fer efectiva la seva liquidació.¹⁵ En uns altres cinc documents, les garanties són reals: el deutor obligava de forma especial un bé immoble o un cens emfitèutic, del qual no podia disposar fins a retornar el deute i que, únicament en cas de no fer-ho, podia passar a mans del creditor per tal de recuperar el que li corresponia.¹⁶

Això no obstant, la principal garantia dels préstecs analitzats és, sens dubte, l'assignació de fiadors, que apareix en un 80,35% dels contractes, acompanyada o no de les anteriors. Els garants havien de tenir estrets lligams familiars, amicals o econòmics amb el deutor, ja que cadascun d'ells assumia el compromís de retornar la totalitat del capital i de l'interès del préstec al creditor en cas que el deutor no pogués fer-ho,¹⁷ motiu pel qual

15. Per exemple, Ramon de Noguera, Arnau de Tàpies i Ramon Duran, de Palautordera, es comprometen a restar com a ostatges a Sant Celoni fins a cancel·lar un deute de 100 sous de doblenc (ACB, 1-6-41, 19 abril 1255). Els membres de la petita noblesa, alguns pagesos grassos i reputats comerciants eludien aquesta obligació personal fent que algú ocupés llur lloc com a ostatge. És el cas de Felip de Solà, draper de Terrassa, que es comprometé a «tenir ostatge» a Barcelona en cas de no retornar un deute de 200 sous (ACB, 1-6-2091, 6 juny 1263).

16. En cas de no tornar 326 sous de doblenc en el termini previst, Ermessenda de Vilar-dell i els seus fills, Guillem i Berenguer, permetien a Esther, vídua de Bonastruc Cap, cobrar els censos que rebien anualment sobre cinc masos fins haver cobert tant el capital com l'interès corresponent (ACB, 1-6-1791, 12 febrer 1253).

17. Així, per exemple, el 15 d'abril de 1292, el prevere Jaume de Prat pagà a Cresques Zarch 100 sous en concepte de capital i 30 sous com a lucre per un préstec tret per Guillem de Prat, el seu germà, i la muller d'aquest, de Santa Maria de Caldes, el 27 de setembre de 1286, en el qual s'havia obligat com a fiador juntament amb altres sis persones (ACB, 1-6-2301).

jurava el document i hi obligava els seus béns.¹⁸ Llur nombre variava en funció de múltiples factors: la solvència i el nombre dels deutors, l'import i la durada dels préstecs, l'aportació d'altres garanties o la condició socio-econòmica dels garants mateixos. En general, hi havia entre un i tres fiadors, encara que podia arribar a haver-n'hi fins a sis o set.¹⁹

A desgrat de totes aquestes garanties, hom pot constatar que la cancel·lació del crèdit ultrapassà en un 18,96% dels casos la seva data de venciment formal d'un a sis anys.²⁰ Això només podia succeir amb el consentiment del creditor, que veia com amb el perllongament s'incrementaven els seus guanys, raó per la qual no acostumava a utilitzar els mecanismes legals al seu abast per forçar-ne el reemborsament.²¹ D'altra banda, aquest retard generà un notable nombre de transmissions de préstecs entre els jueus, els guanys de les quals s'amaguen sota l'aparença de cessions gratuïtes.²²

Creditors

El pes econòmic de l'aljama de Barcelona, la més antiga i important de Catalunya, es manifesta clarament en el control que exercia sobre el

18. En un sol cas, un crèdit de 40 sous garantit per tres fiadors, un d'ells, Pere Llobet, especificà que respondria únicament del pagament d'un terç del capital prestat i del seu interès (ACB, 1-6-3849, 4 febrer 1299).

19. Com han observat Jaume Sobrequès i Manuel Rovira, el nombre de fiadors és sempre molt variable i en cap cas es relaciona de forma matemàtica amb l'import, «Préstecs jueus a la ciutat de Barcelona en el segle XIII (1274-1294)» a *Miscel·lània d'homenatge a Miquel Coll i Alentorn en el seu vuitantè aniversari*, Barcelona: Fundació Jaume I, 1984, p. 278. Així, mentre Guillem de Prat i la seva muller, de Santa Maria de Caldes, hagueren de presentar fins a set garants per a un préstec de 100 sous (ACB, 1-6-2301, 27 setembre 1286), a Felip de Solà, draper de Terrassa, només li calgué un per a obtenir 590 sous (ACB, 1-6-146, 12 juny 1274).

20. Els casos més extrems són el d'un préstec de 1.400 sous de doblenc contret el 30 de maig de 1231 (ACB, 1-6-266), que no fou liquidat fins quasi catorze anys més tard, el 14 de març de 1245 (ACB, 1-6-1989), i el d'un altre de 1.350 sous de doblenc, del 27 de febrer de 1245 (ACB, 1-6-2299), del qual trenta-dos anys després, el 30 de juny de 1277, es retornaven 660 sous i llur interès corresponent (ACB, 1-6-3727).

21. Per exemple, d'un préstec de 400 sous contret el 13 de desembre de 1294 (ACB, 1-6-1913), el creditor reconegué haver rebut l'interès anual corresponent en diversos pagaments l'11 de desembre de 1297 (ACB, 1-6-2704) i el 16 de desembre de 1298 (ACB, 1-6-2991).

22. Aquest és el cas de Jucef, fill de Bonjuda Baró, de Girona, que el 18 de juliol de 1256 lliurà a Salomó Cabrit totes les accions que li corresponien en un deute de 323 sous de doblenc (ACB, 1-6-3251), el qual havia estat contret el 2 de març de 1255 (ACB, 1-6-1397).

préstec amb interès al Vallès. Dels quaranta-quatre creditors documentats, vint-i-nou eren jueus barcelonins –el 65,90%–, els quals realitzaren el 62,5% dels préstecs i, el que és més significatiu, aportaren el 87,04% del capital prestat. En canvi, els dotze creditors locals –el 27,27% del total– concediren el 32,81% dels préstecs i proporcionaren únicament el 10,85% del capital.²³

TAULA 3

PROCEDÈNCIA GEOGRÀFICA DELS CREDITORS

	Prestadors	%	Préstecs	%	Capital prestat	%
Barcelona	29	65,90	40	62,5	10.838 s. 6 d.	87,04
Girona	1	2,27	1	1,56	242 s. 3 d.	1,94
Vallès	12	27,27	21	32,81	1.351 s. 11 d.	10,85
Vic	2	4,54	1	3,12	19 s.	0,15
Total	44		64		12.451 s. 8 d.	

Hom pot constatar la presència de petites comunitats jueves a Santa Maria de Caldes,²⁴ Granollers²⁵ i Sant Celoni,²⁶ les quals mai arribaren a

23. Hi ha constància de la presència de dos jueus de Vic, Vidal de Camprodon (ACB, 1-6-2866, 15 octubre 1274) i Astruc de Camprodon (ACB, 1-6-324, 9 juliol 1285), i d'un de Girona, Jucef, fill de Bonjuda Baró (ACB, 1-6-1397, 2 març 1255), que operen una única vegada al Vallès.

24. De Santa Maria de Caldes eren Abraham de Caldes (ACB, 1-6-2850, 1 agost 1219), Vidal Jucef de Caldes (ACB, 1-6-394, 1 setembre 1248), Vidal de Caldes (ACB, 1-6-271, 21 agost 1279, i ACB, 1-6-2378, 21 agost 1284) i Jacob de Caldes (ACB, 1-6-1800, 1 març 1283).

25. A la comunitat de Granollers, ja documentada per David ROMANO, «Judíos de Granollers (1280, 1282)», *Sefarad* (Madrid-Barcelona), XLIII (1983), p. 135-138, hi pertanyien Bonjuda Cap, fill del difunt Bonastruc Cap (ACB, 1-6-3213, 4 octubre 1251; ACB, 1-6-3043, 2 febrer 1252, i ACB, 1-6-3054, 23 agost 1256), la seva mare Esther (ACB, 1-6-1791, 12 febrer 1253), el seu fill Astruc Cap (ACB, 1-6-700, 23 abril 1263; ACB, 1-6-114, 12 octubre 1263; ACB, 4-102-118, 29 març 1268; ACB, 1-6-2770, 22 febrer 1270, i ACB, 1-6-1310, 12 agost 1270), Isaac Cap, fill de Gracià Cap (ACB, 1-6-114, 12 octubre 1263, i ACB, 1-6-2788, 2 juliol 1282), Mosseres Cap (ACB, 1-6-1550, 11 desembre 1292, i ACB, 1-6-2154, 27 maig 1294) i Lobell Provençal (ACB, 1-6-2969, 25 juny 1282).

26. A Sant Celoni vivia Astruc Rabaya (ACB, 1-6-191, 5 juliol 1284).

constituir-se en aljama, car no excedien les dues o tres famílies. Llurs membres, amb estrets vincles de parentiu mutus i probablement amb els jueus de Barcelona, es dedicaven al préstec de petites quantitats als habitants de les poblacions veïnes, activitat que els garantia una certa prosperitat. En concret, llur existència s'explica per la creixent demanda de numerari d'una part de la població rural que, a causa del reduït import dels préstecs o a la necessitat imperiosa d'obtenir-los, no volia o no podia desplaçar-se fins a Barcelona a la recerca de diners. Així, el 88,23% de llurs préstecs era inferior a 120 sous, de forma que en la suma global del mercat de crèdit vallesà proporcionaven el 38,46% dels petits préstecs.²⁷ Els jueus barcelonins, per llur part, controlaven de manera absoluta els préstecs superiors a 200 sous, amb un 84,21% del total,²⁸ i si dominaven amb un 56,41% els inferiors a 120 sous era per llurs freqüents viatges a viles com Sabadell, Terrassa o Sant Celoni, on tancaven el 36,36% d'aquest tipus de crèdit.²⁹

Deutors

L'anàlisi de la condició dels deutors en una societat tan dinàmica com és la vallesana al segle XIII presenta nombrosos esculls a causa de la difi-

27. Astruc Cap, de Granollers, realitzà cinc préstecs a homes de la parròquia de Santa Maria de Palautordera per valor de 50 i 60 sous, però només arribà en una ocasió als 200 sous (vegeu *supra*, n. 25).

28. Si prenem com a punt de referència l'import de diners prestats, els 10 principals creditors són de Barcelona:

1.959 s.	Vidal Malet	(en 3 préstecs: ACB, 1-6-46, 24 agost 1290; ACB, 1-6-2186, 12 febrer 1299, i ACB, 1-6-1345, 24 abril 1299)
1.050 s.	Astruc Rossell	(ACB, 1-6-266, 30 maig 1231)
1.012 s. 6 d.	Vives Bonhom	(ACB, 1-6-2299, 27 febrer 1245)
1.000 s.	Asday Salomó	(ACB, 1-6-2210, 20 març 1278)
900 s.	Samuel de Torre	(ACB, 1-6-1921, 22 octubre 1252)
840 s.	Bonet de Piera	(ACB, 1-6-2482, 20 gener 1279)
590 s.	Isaac Adret	(ACB, 1-6-146, 12 juny 1274)
575 s.	Astruc Gracià	(en 2 préstecs: ACB, 1-6-3236, 26 juliol 1257, i ACB, 1-6-2091, 6 juny 1263)
400 s.	Perfect Saltell	(ACB, 1-6-1913, 13 desembre 1294)
400 s.	Teroç Vidal	(ACB, 1-6-121, 13 agost 1292)

29. Per exemple, el barceloní Nisach Cap realitzà, el 5 de febrer de 1248, quatre préstecs de 50 sous de doblenc cadascun a la vila de Sant Celoni (ACB, 1-6-2922; ACB, 1-6-2922; ACB, 1-6-3117, i ACB, 1-6-591).

cultat d'assignar a cada individu una categoria social i econòmica estable. Bàsicament, la població del Vallès es dividia en dos grans grups socioeconòmics,³⁰ extremadament permeables, les diferències dels quals vénen determinades per l'activitat econòmica prioritària de llurs membres: d'una banda, els pagesos, que vivien del treball del camp, i, de l'altra, el que podem denominar de manera genèrica «homes d'afers», és a dir, aquells que, provinents amb tota probabilitat de les capes més benestants de la pagesia, aprofitaven la conjuntura favorable per dedicar-se a tot allò que els pogués reportar substanciosos beneficis –comerç, explotació de molins, compravenda de rendes senyoriales, etc.–, sense perdre mai, però, un estret lligam amb el camp.³¹

TAULA 4

CATEGORIA SOCIOECONÒMICA DELS DEUTORS

	Deutors	%	Deutes	%	Capital obtingut	%
Pagesos	41	44,56	31	47,69	2.493 s.	19,92
Homes d'afers	51	55,43	34	52,30	10.019 s. 3 d.	80,07
Total	92		65		12.512 s. 3 d.	

30. Cal constatar l'absència de membres de l'alta noblesa, laica i eclesiàstica, en la nostra documentació. Sens dubte, una mostra més àmplia n'hagués recollit, però també és cert que recorrien en menor mesura al préstec jueu que la resta de grups socials, probablement perquè podien obtenir diners líquids a través d'altres mitjans, com ara la venda temporal de llurs rendes senyoriales. Hom pot comprovar l'escassa presència de l'alta noblesa entre la clientela dels creditors jueus al recull documental de Maria Cinta MAÑÉ, *The Jews in Barcelona 1213-1291. Regesta of Documents from the Archivo Capitular*, Jerusalem: Central Archives for the History of the Jewish People, 1988.

31. Un exemple arquetípic és el que analitzà Richard W. EMERY, «Un homme d'affaires au XIIIe siècle: Arnaud de Codalet, de Rivesaltes», *CERCA. Centre d'Études et de Recherches Catalanes des Archives* (Perpinyà), 34 (Nadal del 1966), p. 250-270. Hi ha almenys dos exemples clars d'aquest tipus d'homes d'afers als contractes estudiats: un és Ramon de Noguera, de Santa Maria de Palautordera, que posseïa el mas Noguera i explotava dos molins en la dita parròquia per al monestir de Sant Cugat (ACB, 4-102-18, 3 juliol 1265), alhora que participava activament en el comerç mediterrani, ja que és documentada la seva presència a Tunis durant la primavera del 1261 realitzant préstecs (ACB, 1-6-172, 13 abril 1261) i acceptant comandes (ACB, 1-6-2612, 16 maig 1261); l'altre és el draper Felip de Solà, de Terrassa, que es dedicava a la compra, generalment per un any, de les ren-

Els pagesos representaven el 44,56% dels deutors, acumularen el 47,59% dels crèdits, però tan sols aconseguiren el 19,92% del capital prestat. Això es deu al reduït import de llurs préstecs, amb una mitjana global de 80 sous i 5 diners, el 88,46% dels quals eren inferiors a 120 sous. La documentació, de fet, ens mostra fortes desigualtats econòmiques entre els pagesos amb mitjans suficients per tenir accés al crèdit: mentre el 21,95% de la pagesia, els pagesos benestants, concentrava el 59,76% del capital, la immensa majoria, el 78,04% restant, només podia assolir el 40,23%.³²

Els homes d'afers, al contrari, formaven un grup econòmicament més homogeni però amb una major diversitat social, car els seus membres eren comerciants, cavallers i pagesos grassos, que no dubtaven a endeutar-se plegats per dur a terme projectes comuns.³³ A aquesta categoria pertanyia el 55,43% dels deutors, que demanaren el 52,30% dels préstecs i obtingueren el 89,07% del capital prestat. El costum generalitzat a l'època de diversificar les inversions en nombroses i variades operacions explica que haguessin de recórrer als prestadors jueus més sovint i per a quantitats més elevades que els pagesos, davant la mancança de numerari del moment. Així, la mitjana global de llurs préstecs era de 294 sous i 8 diners, pel fet que pràcticament la meitat, el 48,48%, superava els 200 sous.³⁴

des de castells com Eramprunyà (ACB, 1-6-13, 27 maig 1265), Vacarisses (ACB, 1-6-4303, 27 març 1265), Rubí (ACB, 1-6-686, 30 juliol 1267) i Montcada (ACB, 1-6-977, 27 maig 1270) i de viles com Terrassa (ACB, 1-6-2200, 2 maig 1256, i ACB, 1-6-2945, 25 juny 1263) i Sabadell (ACB, 1-6-2123, 7 novembre 1257), a més de realitzar inversions en comandes marítimes (ACB, 1-6-4275, 6 agost 1257).

32. Per exemple, mentre Pere de Cabanes i la seva muller, de Santa Perpètua de Mogoda, obtingueren en un sol crèdit 840 sous (ACB, 1-6-2482, 20 gener 1279), el 61,53% dels préstecs atorgats als pagesos eren inferiors a 50 sous, amb una mitjana de 29 sous i 10 diners per crèdit.

33. És el cas dels comerciants Ramon de Noguera, de Palautordera, i de Guillem de Ribafort, de Parets, del cavaller Berenguer de Bell-lloc, de Cardedeu, i dels pagesos Vidal Venrell i Pere d'Avellanet, de Lliçà de Vall, i Guillem d'Escola, de Parets, que, juntament amb llurs mullers i la mare del segon, obtingueren col·lectivament un préstec de 1.350 sous de doblenc el 27 de febrer de 1245 (ACB, 1-6-2299).

34. En aquests casos la mitjana augmenta fins a 560 sous i 10 diners. Els principals deutors a títol individual són:

1.210 s.	Jaume de Fonts, ciutadà de Barcelona i senyor del castell de Lliçà de Vall	(en dos deutes: ACB, 1-6-46, 24 agost 1290, i ACB, 1-6-1550, 11 desembre 1292)
1.012 s. 6 d.	Ramon de Puig, comerciant de Sant Celoni	(ACB, 1-6-266, 30 maig 1234)

Solidaritat vilatana i estratègia de crèdit

Malgrat no tenir les mateixes necessitats de capital ni disposar dels mateixos mitjans materials per aconseguir-lo, l'estratègia per accedir al crèdit tant dels pagesos com dels homes d'afers es fonamentava en bona mesura en la solidaritat vilatana, expressada en l'endeutament col·lectiu i l'assignació de fiadors.

La major part dels préstecs, el 69,23%, fou demanat, bé a títol individual, essencialment per homes, bé per parelles. Tanmateix, el 30,76% restant atorga als endeutaments col·lectius un innegable pes específic en el mercat de diners del Vallès. En aquests contractes, en què diferents persones decidien demanar un crèdit plegades, cadascun dels deutors havia de respondre de la totalitat del capital i de l'interès del préstec en cas d'una eventual insolvència dels altres.³⁵ El nombre de deutors acostumava a oscil·lar entre dos i quatre, bé que en casos excepcionals podia arribar als sis, set o, fins i tot, tretze.³⁶

La família jugava un paper decisiu en aquest tipus de deutes, la meitat dels quals eren contrets per pares i fills, un 10% per germans i un altre 10% per avis i néts. Així, podem trobar des de pares i fills que demanaven conjuntament un préstec modest amb el propòsit de realitzar alguna petita

900 s.	fra Martí de Banyeres, comanador de l'Hospital a Sant Celoni	(ACB, 1-6-1921, 22 octubre 1252)
890 s.	Felip de Solà, draper de Terrassa	(en tres deutes: ACB, 1-6-2091, 6 juny 1263; ACB, 1-6-146, 12 juny 1274, i ACB, 4-110-27, 17 març 1277)
840 s.	Pere de Cabanes, pagès de Santa Perpètua de Mogoda	(ACB, 1-6-2482, 20 gener 1279)

35. En determinades circumstàncies, tanmateix, el creditor permetia a un dels deutors liquidar la seva part del préstec per separat, com en el cas de Llorenç de Fenosa, de Sant Julià d'Altura, que el 13 de febrer de 1219 reemborsà a Bonastruc de Nasmia el capital i l'interès que li corresponien en un deute de 33 sous de quatern que havia contret juntament amb Arnau de Rovira-amada i Bernat de Serra (ACB, 1-6-2877).

36. En general, com succeeix amb els fiadors, no hi havia una relació directa entre nombre de deutors i import dels préstecs. Així, Bernat de Fontanet i el seu nét Bernardó, de Polinyà, obtingueren un crèdit de 430 sous (ACB, 1-6-1345, 24 abril 1299), mentre que Ramon de Noguera, Arnau de Tàpies, Ramon Duran i llurs mullers, de Palautordera, n'aconseguien un de 100 sous de doblenc (ACB, 1-6-41, 19 abril 1255). Únicament l'excepcional presència de 13 deutors podria relacionar-se amb la importància del préstec concedit: 1.350 sous de doblenc (vegeu *supra*, n. 33).

millora a l'explotació familiar o superar un determinat moment crític,³⁷ fins a germans que s'endeutaven plegats per tal d'obtenir el capital necessari per finançar llurs operacions comercials.³⁸

D'altra banda, els casos d'homes de la mateixa parròquia o de parròquies veïnes que s'unien per obtenir un crèdit, encara que minoritaris (el 30% dels endeutaments col·lectius), són summament significatius, puix que posen en evidència els estrets llaços econòmics existents entre els membres d'una o diverses comunitats vilatanes, sovint derivats de relacions d'amistat. Els pagesos, per exemple, solien demanar petites quantitats que eren repartides posteriorment a parts iguals entre els deutors.³⁹ Els homes d'afers, en canvi, cercaven conjuntament sumes considerables per tal de destinar-les, molt probablement, a operacions comunes.⁴⁰

Tanmateix, és en l'assignació de fiadors on es plasma en tota la seva amplitud la importància de la solidaritat vilatana com a vehicle d'accés al crèdit en el medi rural. En efecte, la fiança, com hem vist, era la principal garantia aportada pels deutors als prestadors jueus, de forma que apareix en vuit de cada deu contractes, tant en crèdits individuals com col·lectius, amb quantitats modestes o destacables, com a única garantia o acompanyada d'altres com l'ostatge⁴¹ o l'obligació especial de béns,⁴² etc.

Contràriament al que succeeix en els endeutaments col·lectius, els familiars, majoritàriament germans, ocupen un lloc secundari entre els garants,

37. El 29 de març de 1268 Pere de Pinells, el seu fill Pere i la seva jove, pagesos grasse de Palautordera, reberen un crèdit de 60 sous (ACB, 1-6-1310). De la mateixa manera, el 26 de gener de 1297 Bernat Casabó, el seu fill Pere i la seva jove, de Santa Perpètua de Mogoda, obtingueren un crèdit de 30 sous (ACB, 1-6-1817).

38. Per exemple, Felip de Solà, draper de Terrassa, i el seu germà Arnau de Solà, que tenien nombrosos negocis en comú, havien aconseguit, abans del 26 de juliol de 1257, un crèdit de 500 sous de doblenc, del qual en aquesta data liquidaven 100 sous de capital i 120 sous d'interès (ACB, 1-6-3236).

39. L'1 de setembre de 1248 Pere de Pradell i la seva muller, de Lliçà de Vall, i Pere de Gorgues i la seva muller, de Parets, reberen un préstec de 20 sous de doblenc, del qual uns anys després, l'11 de setembre de 1251, els primers liquidaren la meitat que els corresponia (ACB, 1-6-394).

40. Per exemple, el 13 de març de 1245, els comerciants Ramon de Noguera, de Palautordera, i Guillem de Ribafort, de Parets; el cavaller Ferrer de Pertegàs, llurs mullers i la mare del segon aconseguiren plegats un crèdit de 400 sous de doblenc (ACB, 1-6-2235). En aquest mateix sentit, vegeu *supra*, n. 33.

41. ACB, 1-6-2091, 6 juny 1263; ACB, 1-6-1310, 12 agost 1270, i ACB, 1-6-146, 12 juny 1274.

42. ACB, 1-6-1397, i ACB, 1-6-2420, 2 març 1255, i ACB, 1-6-114, 12 octubre 1263.

car apareixen només en un 9,09% de les fiances⁴³ i sovint al costat d'altres persones.⁴⁴ Els deutors cercaven, doncs, entre els membres de llur comunitat o de comunitats veïnes aquells qui, per afinitats amicals o econòmiques, els havien de fornir les garanties exigides pels creditors.⁴⁵ Els fiadors presentats pels pagesos acostumaven a ésser d'altres pagesos de nivell econòmic semblant, amb qui segurament havien establert vincles de reciprocitat.⁴⁶ Alguns pagesos benestants, però, assignaven com a garants d'altres pagesos que els eren dependents⁴⁷ o, per contra, llurs senyors.⁴⁸ Els homes d'afers, d'altra banda, mantenien sovint amb llurs fiadors estrets lli-

43. Per exemple, l'11 de novembre de 1293, Guillema Cellera, de Sant Cugat del Vallès, presentà com a fiadors el seu germà Bernat Coscoll i el seu nebot Pere Coscoll, ambdós teixidors i habitants de Barcelona, en un crèdit de 320 sous (ACB, 1-6-2523).

44. Vegeu *supra*, n. 17.

45. La solidesa d'aquests lligams es mostra en la freqüència amb la qual els deutors utilitzaven els mateixos fiadors en diferents préstecs. Aquest és el cas de Bernat Ferrer de Fontanet, primer de Sabadell i després de Polinyà, que, entre el 1292 i el 1299, assignà com a garant Pere de Figueroles, torner de Sabadell, en diversos deutes que anaven dels 400 als 430 sous (ACB, 1-6-121, 13 agost 1292; ACB, 1-6-1913, 13 desembre 1294; ACB, 1-6-2186, 12 febrer 1299, i ACB, 1-6-1345, 24 abril 1299).

46. Entre el 1274 i el 1285, Arnau de Vall, de Santa Maria de Palau-solità, garantí fins a vuit deutes de 9 a 100 sous amb el mateix grup de fiadors, majoritàriament de la seva parròquia: en cinc préstecs, hi participà com a garant Guillem de Costa; en tres, Pere d'Ollivera i Guillem d'Alzina, aquest de Santa Perpètua de Mogoda, i en dos, Pere de Ventallol, Andreu de Riera, Elisenda, vídua de Bernat de Parets, i el seu fill Guillem (ACB, 1-6-2866, 15 octubre 1274; ACB, 1-6-271, 21 agost 1279; ACB, 1-6-1800, 1 març 1283; ACB, 1-6-2632, 31 març 1283; ACB, 1-6-223, 28 febrer 1284; ACB, 1-6-2378, 21 agost 1284; ACB, 1-6-350, 28 febrer 1285, i ACB, 1-6-324, 9 juliol 1285).

47. Aquest és el cas d'un préstec de 50 sous demanat, el 12 d'agost de 1270, per Pere de Pinells, el seu fill Pere i la seva jove, de Palautordera, els quals presentaren com a fiadors pagesos que mantenien relacions de dependència, més o menys estretes, amb ells: Bernat Carbonell, Arnau Gener de Pinells i la seva muller i Pere Agustí, tots de la mateixa parròquia (ACB, 1-6-1310). En efecte, Bernat Carbonell tenia per Pere de Pinells el mas Carbonell (ACB, 4-102-150, 25 març 1297); Arnau Gener de Pinells i la seva muller es declaraven homes propis de Pere de Pinells pel mas *Belditi* (ACB, 4-102-65, 29 novembre 1251), i Pere Agustí havia rebut en emfiteusi de Pere de Pinells una feixa de terra a Palautordera (ACB, 4-102-150, 3 juliol 1265).

48. El 20 de gener de 1279, en un préstec de 840 sous, Pere de Cabanes i la seva muller, de Santa Perpètua de Mogoda, presentaren com a fiador el cavaller Bernat de Sant Vicenç, llur senyor, qui rebé com a garantia dues peces de terra que els deutors tenien en franc alou, una a Santa Perpètua de Mogoda i l'altra a Sant Pere de Reixac, que podia vendre en cas que el deute no fos liquidat en el termini establert i ell hagués de fer front al seu pagament (ACB, 1-6-2482).

gams financers, derivats d'operacions comercials realitzades conjuntament.⁴⁹ Podem afirmar, doncs, que, malgrat notables excepcions, els deutors recorrien generalment a homes de llur categoria socioeconòmica per tal d'aconseguir qui garantís els préstecs que demanaven.

Cal advertir que, en determinades ocasions, la fiança podia substituir l'endeutament col·lectiu en la consecució dels seus objectius. Així, per tal d'assolir un crèdit, cadascun dels membres d'un grup d'homes amb similars interessos econòmics contreia individualment un deute pel mateix import en el qual els altres actuaven com a garants, en comptes d'endeutar-se plegats i repartir-se el capital obtingut equitativament.⁵⁰ En altres documents, però, fa la impressió que l'endeutament col·lectiu no era sinó el mitjà per aconseguir la màxima corresponsabilitat dels fiadors en el deute, en esdevenir, ni que fos formalment, ells mateixos deutors.⁵¹

Una sola dada, finalment, posa en evidència la transcendència del paper jugat per la solidaritat vilatana en l'accés al mercat de diners del Vallès: el 94,91% dels préstecs atorgats pels jueus correspon a endeutaments col·lectius o són garantits mitjançant fiadors, o ambdues coses alhora.⁵²

49. Per exemple, entre els tres fiadors que Felip de Solà, draper de Terrassa, presentà el 6 de juny de 1263 per avalar un deute de 200 sous (ACB, 1-6-2091), es trobava Bernat de Fàbrega, de Terrassa, amb qui, pocs dies després, el 25 de juny de 1263, el deutor comprà les rendes del castell de Terrassa i del seu terme durant un any a Bernat de Provençana, batlle i procurador de Guillem de Cabrera, per 1.700 sous (ACB, 1-6-2945).

50. Aquest és el cas de Guillem d'Olleta, Jaume Fabre, Ferrer de Ribalta i Joan de Riba, de Palautordera, cadascun dels quals, el 5 de febrer de 1248, contragué amb la seva muller un deute de 50 sous de doblenc amb el prestador Nisach Cap, del qual els altres tres eren fiadors (vegeu *supra*, n. 29).

51. Ramon de Noguera, de Palautordera, el 25 d'agost de 1253 assignà com a garants d'un préstec de 400 sous de doblenc Arnau de Tàpies i Ramon Duran, de la mateixa parròquia (ACB, 1-6-2238); dos anys després, el 2 de març de 1255, els mateixos fiadors li garantiren un deute de 323 sous de doblenc (ACB, 1-6-1397); en canvi, al mes següent, el 19 d'abril de 1255, tots tres demanaren conjuntament un crèdit de 100 sous de doblenc, sense aportar cap garant (ACB, 1-6-41); per últim, el 23 d'agost de 1256, els dos darrers tornaven a actuar com a fiadors en un deute del primer, aquest cop de 50 sous de doblenc (ACB, 1-6-3054).

52. Únicament en tres dels crèdits estudiats no es dona cap d'aquestes dues circumstàncies. En un cas, el deute de 50 sous que, el 23 d'abril de 1263, Ramon de Noguera, de Palautordera, va contreure amb Astruc, fill de Bonjuda Cap, la garantia real aportada pel deutor, un censal que rebia a la vila de Sant Celoni, sembla ésser-ne la causa (ACB, 1-6-700). Tanmateix, els altres dos documents, un crèdit de 10 sous concedit a Arnau de

Conclusions

La documentació analitzada ens mostra el dinamisme de la societat vallesana, immersa plenament en l'expansió econòmica que caracteritzà el segle XIII. Atesa la insuficiència de la massa monetària en circulació, els pagesos i els homes d'afers es veien obligats a recórrer freqüentment al préstec amb interès practicat pels jueus, especialment pels de la rica i prospera aljama de Barcelona, que actuaven com a veritable lubricador de l'economia. Els membres d'una pagesia clarament estratificada ho feien, bé per superar situacions crítiques degudes a collites insuficients, bé per consolidar i millorar llurs explotacions agràries; els homes d'afers, en canvi, miraven de treure profit d'una conjuntura econòmica que era favorable a aquells que, a desgrat dels riscos, sabien seleccionar llurs inversions. Uns i altres, però, necessitaven de la comunitat per assolir llurs objectius, car era la solidaritat vilatana, plasmada en l'endeutament col·lectiu i, molt especialment, en l'assignació de fiadors, la que els permetia l'obtenció de crèdit.

Aquest article ha volgut ésser únicament una primera aportació a un tema fins ara preterit per la historiografia catalana. Les conclusions, doncs, són forçosament provisionals, a l'espera d'estudis més amplis i exhaustius que tinguin en consideració tant el préstec amb interès jueu com les diverses formes de crèdit cristià i que insereixin la demanda de numerari dins la conjuntura econòmica que la generà.

Vall, de Palau-solità, per Cresques Zarch el 19 de gener de 1283 (ACB, 1-6-1958), i el préstec de 23 sous obtingut de Saltell Gracià per Berenguer Riba i la seva muller, de Santa Perpètua de Mogoda, el 20 d'octubre de 1289 (ACB, 1-6-68), no presenten cap garantia especial.

Introducció

Rupià és un petit poble del Baix Empordà que a l'Edat Mitjana tenia, com en molts altres casos, la seva pròpia notaria. Farem, doncs, un recorregut per la història d'una petita notaria rural. En desconeixem els orígens, però sabem que desenvolupà plenament les seves activitats almenys des del 1337 fins a l'any 1870, que fou de dominació directa del bisbe de Girona i que el domini útil l'exercí en la majoria dels casos el mateix notari titular.

El seu fons documental està format per 458 volums, custodiats actualment a l'Arxiu Històric de Girona. Pel que fa a les tipologies, la majoria dels volums són manuals, generalment en format de quart, seguits dels llibres de notes, en foli. Pocs notaris confeccionen protocols o llibres en brut, i només trobem quatre llibres especials per al tipus d'acta. El seu estat de conservació sol ser bastant correcte. El fons presenta un elevat grau d'integritat, de manera que del segle XIV al XIX hi ha molt pocs buits documentals. Principalment a les èpoques més modernes, gairebé no trobem anys als quals no correspongui un llibre d'alguna de les diverses tipologies.

És un fons reduït i poc estudiat, de manera que aquesta anàlisi s'ha fet a partir del buidatge de documents continguts als mateixos volums del fons en què apareix alguna notícia sobre la notaria: els documents que expliquen com i per qui estava formada la notaria. A partir d'aquí hem intentat fer-ne la caracterització, donant unes dades que permetin conèixer les característiques pròpies del cas de Rupia tot defugint els detalls i les anècdotes, que, tot i ser molt abundants, desdibuixarien el discurs general i farien difícil la lectura de la història global de la notaria i de la institució del notariat.

Un dels trets més destacables és el fet que la mateixa família en tingué el domini útil durant gairebé 400 anys i que es tracta d'una família de notaris, els Nató, que en seran al mateix temps els notaris regents.

Els orígens

Rupià presenta un aspecte encara avui medieval, amb part de les muralles i del castell-palau episcopal ben conservades. Té, però, els seus orígens molt més enrere, ja que tant en diversos indrets del seu terme com a la mateixa vila s'han trobat restes que evidencien la presència de població d'època romana i, en unes vinyes al migdia del turó «*el Montori*», unes troballes demostren l'existència d'una estació arqueològica preromana.

Hem d'esperar fins al 1128 per trobar el primer document que fa referència a Rupià, amb personatges que portaven aquest nom i que estaven lligats a la família que posseïa el domini feudal de la població: «*P. G. de Rupiano*» i «*Geralli de Rupiano*». El 1138 apareix de nou Guerau de Rupià en una concòrdia entre els comtes Ponç Hug I d'Empúries i Ramon Berenguer IV de Barcelona. El 1139 trobem la primera notícia coneguda sobre l'església de Sant Vicenç de Rupià en un conveni entre el bisbe Berenguer de Girona i Arnau Gausfred i, el 1196, l'abat del monestir de Castres venqué l'honor «*ad Rupianum*» a l'abat de Santa Maria d'Amer.

El 5 de desembre de 1268 Pere de Castellnou, bisbe de Girona, comprà el «*Castrum de Rupiano*» al seu parent Guillem de Rupià per la quantitat de 24.000 sous i amb l'ajut econòmic dels canonges gironins. Així, el castell de Rupià passà a formar part dels dominis episcopals.¹ L'actuació d'aquest bisbe continuà, i el 23 de maig de 1269 el comte Ponç Hug d'Empúries i el seu fill Huguet permuten amb Pere de Castellnou la jurisdicció civil i criminal de Rupià, Ultramort i Parlavà, el dret de la notaria de Rupià i la jurisdicció sobre els homes d'església de Fonolleres, per la jurisdicció sobre Canet de Ter i Sant Iscle d'Empordà.² Aquesta és la primera notícia que tenim sobre la notaria de Rupià.

Desconeixem quan i com es va crear, però aquest document demostra que el 1269 ja estava en funcionament. No s'ha conservat cap registre d'aquesta època, però n'hem trobat dues referències. La primera és en un llibre de comptes de la segona meitat del segle XVIII,³ on es recull la notícia d'una capbreuació de l'església de Sant Feliu de Parlavà feta «*en la nota-*

1. Joan BADIA I HOMS, *Arquitectura Medieval de l'Empordà, I-Baix Empordà*, Diputació de Girona, 1977, p. 347.

2. Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, «Pergamins de la Mitra (891-1687). Arxiu Diocesà de Girona», a *Gironins* (Girona), 281 (1984), p. 34 (Col·lecció monografies; 10).

3. Arxiu Històric de Girona (AHG), Ru 424, Benet NATÓ, 1754-1804, doc. solt n. 8.

ria de Rupjà a 8 dels idni de Janer any 1298» pel notari Jaume Martí de Vilafraser, com a substitut de Jofre Bertran, notari públic de Rupjà. La segona és un pergami que actualment forma la coberta d'un altre llibre de comptes del segle XVIII⁴ i que conté una acta signada per Francesc Sans «*publici notari de Ruppiano*» a «*XIIII kalendas ffebruarii anno domini MCCC vicesimo octave*».

Aquestes dades constaten la suposició que durant la segona meitat del segle XIII i el primer quart del XIV la notaria era activa, tot i que la seva producció no ha arribat fins avui. El primer volum del fons de la notaria de Rupjà conservat a l'Arxiu Històric de Girona és el llibre atribuït al notari Francesc Axandri i que comprèn els anys 1337 a 1341. A partir d'aquí, la documentació conservada cobreix pràcticament cada any fins al 1870.

Règim de propietat

La notaria de Rupjà pertany a un lloc de domini baronial, on el baró és el bisbe de Girona. Tal com hem vist, el bisbe Pere de Castellnou en un primer moment, el 1268, compra el castell de Rupjà, esdevenint-ne el senyor directe, i tot seguit, el 1269, adquireix la jurisdicció civil i criminal de Rupjà, Ultramort i Parlavà i el dret sobre la notaria de Rupjà. El fet que l'adquisició de la jurisdicció del lloc i del dret de la notaria vagin plegades és totalment lògic tenint en compte que des de la notaria i l'escrivania s'exercien la fe pública extrajudicial i la fe pública judicial respectivament, elements fonamentals per al domini directe, de manera que aquest sol anar estretament lligat a la propietat de la notaria. Tal i com es diu a l'estudi «Sobre la propietat i la regència de les notaries de la demarcació de Girona», de M. A. Adroher i J. Matas,⁵ els drets de la notaria van sempre lligats al domini directe del lloc.

El bisbe de Girona és, per tant, des del 1269 el senyor directe de la notaria de Rupjà. Però no sembla que els bisbes hagin exercit el seu domini de manera determinant, incidint en el funcionament de la notaria. Desconeixem, en aquest cas que estudiem, quines eren les obligacions del senyor útil de la notaria envers el bisbe i quins eren els drets del senyor

4. AHG, Ru 448, Narcís NATÓ, 1772-1806.

5. *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona, 11, 12 i 13 de novembre de 1993, Barcelona: Fundació Noguera, 1994.

directe. Només sabem que el bisbe rep anualment un cens, que el 1437 era de 25 sous.⁶ Un dels possibles elements de control per part del bisbe hauria pogut ésser el nomenament dels senyors útils i l'establiment de notaris, però veiem que a Ruplà el senyor útil és, en la major part dels casos, el mateix notari titular de la notaria i que el mecanisme de successió més comú del domini útil és el pas de pares a fills. Per tant, el bisbe no hi devia intervenir. El que sí que veiem és que molts notaris, tant els mateixos senyors útils com els substituïts, ho són per autoritat del bisbe de Girona («*notari pro auctoritate reverendi domini Gerundens Episcopi*») de manera que, en ocupar el càrrec, el notari en devia rebre la ratificació i l'autorització del senyor i baró. Francesc Guinart, arrendatari entre el 1386 i el 1388; Joan Pons, substituït del 1412 al 1418; Raimon Nicolau, substituït entre el 1446 i el 1449; Galcerà Nató (segon), propietari entre el 1533 i el 1578; Paulí Valls Martí, substituït del 1711 al 1731, i Benet Nató, propietari del 1730 al 1769, en són diversos exemples.

No hem trobat cap indici que faci pensar en una elecció directa del notari per part del bisbe. Aquest fet, junt amb la manca de notícies que constatin altres elements de control o obligacions del notari propietari, demostra que el domini directe té un pes molt poc important en el funcionament de la notaria.

El domini útil de la notaria estarà sempre a mans del notari que n'és el titular. Només en poques ocasions veiem que aquest notari titular té la notaria arrendada.

Els primers senyors útils que podem identificar són els diversos membres de la família Pons. Guillem Pons (fill), notari de Ruplà entre el 1398 i el 1428, devia heretar la notaria del seu pare i homònim Guillem Pons (1356-1371). El seu fill i hereu Miquel el segueix al capdavant de la notaria però, en morir, el següent Pons és encara un nen, el tutor del qual es veu obligat a vendre la notaria i la posa a subhasta pública. La guanya Pere Pagès, de la parròquia de la Sala, notari substituït de Foixà, el qual el 10 de setembre de 1437 formalitza la compra per nou mil dos-cents sous.⁷ Aquest notari no devia actuar mai a Ruplà, ja que no se n'ha conservat cap llibre

6. Al document d'encant i subhasta de la notaria, de 17 d'agost de 1437, s'especifica que la notaria i escrivania són de domini directe del bisbe de Girona «*al qual fan de cens XXV sous*» anuals: AHG, Ru 125, Raimon NICOLAU, *Liber notularum*, 1446-1448.

7. La nombrosa documentació referida als problemes de successió de Miquel Pons, la subhasta i la venda de la notaria es troben a Raimon NICOLAU, *Liber notularum*, Ru 125, corresponent als anys 1446-1448.

propi, però sí d'altres notaris que s'identifiquen com a substituïts seus: Pere Romaguera i Raimon Nicolau.

El 1449 comença a actuar Antoni Crosa, que devia adquirir la notaria, ja que el 1465 s'anomena «*notarius ac dominus*».⁸ La seva filla i hereva es casa amb l'escrivent Miquel Nató, que passa a ser el notari titular de la notaria. El seu fill Galcerà és també notari i ja s'intitula senyor útil i propietari de la notaria de Rupjà. A partir d'aquí, la notaria passarà de generació en generació a l'hereu de la casa Nató, de manera que en tindran el domini útil fins a la desaparició de la notaria el 1870.

El primogènit de la família és sempre «*notario dominoque utili et proprietario*» i també sempre n'és el notari titular. En algunes ocasions no exerceix a Rupjà, o bé actua també en altres notaries properes, fet que els porta a arrendar la notaria, tenir substituïts o associar-se amb altres notaris i, per tant, a compartir la titularitat. Només en breus parèntesis de temps, a causa del canvi de generació entre dos membres de la família, els Nató en deixen de ser els notaris titulars.

Un cas singular és el de Josep Nató (pare), que el 1677 s'estableix en una de les onze parts de la notaria de Girona,⁹ de manera que es trasllada a residir a aquesta ciutat. Aquest fet no li impedeix de seguir exercint a Rupjà, tot i que el 1679 arrenda la notaria Pere Ministral, amb la qual cosa hi actuaran tots dos: Nató com a titular i Ministral com a substituït.

El següent Nató, Josep (fill), deu estar també establert a Girona, ja que des de la mort del seu pare i durant els anys que abraça el seu propi manual¹⁰ actuen també a Rupjà diversos notaris substituïts. A més, en un document del 1712, corresponent al manual del substituït Paulí Valls Martí, l'esmentat titular s'identifica així: «[...] *ego Josephus Nato nottarius publicus Gerunda qui uti dominus utilis et proprietarius presentis nottaria [...]*».¹¹ El retorn de la família Nató a Rupjà per tal d'ocupar físicament la notaria, ja de manera definitiva, es produeix en la següent generació, quan

8. AHG, Ru 137, Antoni CROSA, *Manuale*, 1463-1466.

9. Al seu manual, Ru 336, es conserva tota la documentació referent a aquest establiment: una carta del comte de Solterra (propietari de la notaria) a Josep Nató; una carta dels comtes de Solterra al Col·legi de Notaris de Girona dient-los que han establert Josep Nató; establiment i concòrdia entre els comtes i Josep Nató; capitulació i concòrdia entre el Col·legi de Notaris de Girona i Nató; certificats d'aprenentatge de diferents notaris de Girona i còpia de la partida de baptisme de J. Nató.

10. Només se n'ha conservat un, del 1707 al 1711.

11. AHG, Ru 359, Paulí VALLS MARTÍ, *Manual*, 1711-1715.

Benet Nató, fill del notari anterior, inicia el 1731 la seva activitat de notari a Rupjà com a titular.

Per tant, veiem que el mecanisme de successió del domini útil més usual és el de l'heretament i que, per aquest mecanisme, el control «de fet» sobre la notaria queda durant gairebé quatre-cents anys a mans d'una mateixa família.

Àmbit d'incidència

Els drets sobre la notaria formaven part del conjunt de drets del senyor del lloc, de manera que l'àmbit d'un domini directe es correspon amb l'àmbit d'incidència de la notaria del lloc. Així, trobem que l'àmbit del domini determinava el de la notaria.

En el nostre cas, l'àmbit d'incidència de la notaria comprèn Rupjà, Parlavà, Ultramort i Matajudaica (tots ells nuclis de població molt petits i propers a Rupjà), ja que segons l'estructura de govern de la bisbalia aquestes altres localitats estaven sota el domini de Rupjà.¹² A més, els termes de Parlavà i d'Ultramort queden agregats, el 1314 i el 1316 respectivament, al de Rupjà.¹³ Tot i així, Parlavà té notaria pròpia almenys del 1599 al 1627.

En els mateixos llibres notariais trobem repetidament referències al terme de Rupjà des de mitjan segle XV. El 1447, el notari Raimon Nicolau escriu, a la diligència d'obertura del seu llibre, «*manuale notarie castri de Rupiano et terminorum eiusdem [...]*».¹⁴ Expressions com aquesta i d'altres de semblants, «*castri et termini de Rupiano*» per exemple, apareixen molt sovint als encapçalaments i a les cobertes dels llibres d'aquests primers segles de vida de la notaria. Però no és fins ben entrat el segle XVI que no s'especifica quin és aquest terme. El 1556, Sixte Marquès s'identifica com a notari regent de la «[...] *notaria publicam castri et termini de Ruppiano Parlavano et Ultramorte [...]*».¹⁵ Benet Nató Sans ho fa el 1849 com a notari del castell de Rupjà «[...] *y pertinèncias des llochs de Ultramort, Parlavà y Matajudaica, Bisbat y corregiment de Gerona [...]*».¹⁶ Aquestes des-

12. Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, «El govern de la diòcesi i de la bisbalia de Girona (1334-1362)», *Estudis del Baix Empordà* (Institut d'Estudis del Baix Empordà), 12 (1993), p. 10.

13. Joan BADIA I HOMS, *op. cit.*, p. 348.

14. AHG, Ru 126, Raimon NICOLAU, *Manuale, 1447-1449*.

15. AHG, Ru 331, Sixte MARQUÈS, *Manuale, 1555-1556*.

16. AHG, Ru 461, Benet NATÓ SANS, *Manual, 1848-1851*.

cripcions es repeteixen nombroses vegades. Com podem veure coincideixen amb l'àmbit de domini directe del bisbe.

De tota manera, hem de tenir en compte que aquest és l'àmbit d'incidència teòric i que cal distingir-lo del real, el qual és molt més ampli. Si ens fixem en la procedència dels atorgants, o bé en el lloc de signatura de les actes podem veure que els clients de la notaria de Ruplà poden procedir de qualsevol de les poblacions més o menys properes a Ruplà, tant petites com bastant més grans, i algunes d'elles amb notaria pròpia: Fonolleres, Ullastret, Sant Iscle d'Empordà, Torroella de Montgrí, Cassà de Pelràs, Flaçà, Sant Joan de Mollet, Celrà, Bordils, Sant Martí Vell, etc., i fins i tot sovint són poblacions de l'altre costat del riu Ter, com Sant Jordi Desvalls, Gaüses, Verges, Belcaire d'Empordà, Camallera, etc. És molt freqüent que vinguin de Púbol, la Pera i Foixà, circumstància que s'explicaria tant per la proximitat geogràfica com pel fet que en diversos casos el notari de Ruplà ha regit o regeix també la notaria d'un d'aquests llocs.

Majoritàriament, les actes són signades a Ruplà, tot i que segons quins notaris sembla que tenen més tendència a desplaçar-se per exemple a Ultramort i a Parlavà. En alguns casos, la tipologia del document o les circumstàncies obliguen el notari a desplaçar-se: és molt normal que els testaments de persones malaltes es facin a casa del testador, sigui quina sigui la població.

Un cas especial el formen els notaris de regnes o per tota la terra, que tot i intitular-se com a notaris de Ruplà estenen el seu àmbit a llocs molt llunyans, amb actes rebudes de punts molt distants i recollides en manuals que abracen llargs períodes de temps.

Els regents de la notaria

Com ja hem dit, els notaris titulars de la notaria de Ruplà són en la majoria dels casos els mateixos senyors útils i no s'intitulen mai amb l'expressió «regent de la notaria», sinó que s'identifiquen com a «senyor útil i propietari de la notaria i l'escrivania». Els notaris que s'anomenen «regent» són aquells que actuen en nom del notari titular i sovint ho fan al mateix temps que ell. Per tant, en el cas de Ruplà dir «notari regent» seria sinònim de dir «notari substituït», i quan diem «notari titular» ens referim al senyor útil.

Els notaris que actuen a la notaria de Ruplà són notaris de creació reial, però amb la particularitat que en exercir en un lloc pertanyent a la bisbalia necessiten tenir a més de l'autoritat reial, la del bisbe de Girona. L'expres-

sió «notari reial i públic de Rupjà per autoritat del bisbe de Girona», usada per alguns d'ells, mostra aquest doble caràcter: d'una banda, la concessió reial els vesteix de la fe pública i, de l'altra, la concessió episcopal els permet d'actuar a Rupjà. Tot i que en alguns casos no es fa referència explícita a totes dues autoritats, creiem que aquestes es devien donar sempre, ja que l'una sense l'altra no haurien estat suficients per poder-hi exercir.

Aquests notaris són també titulars de l'escrivania. Sovint des de les notaries de llocs s'exerceix tant la fe pública judicial com l'extrajudicial. En el cas de Rupjà, el notari, com a regent de la notaria, exerceix la fe pública extrajudicial i, com a regent de l'escrivania, exerceix la fe pública judicial. Quan el 1269 el bisbe Pere de Castellnou permuta el dret de la notaria de Rupjà, adquireix també la jurisdicció civil i criminal de Rupjà, Ultramort i Parlavà.

Troblem a la documentació referències diverses a la cúria i a l'escrivania. A les diligències d'obertura i a les actes, els notaris de Rupjà s'identifiquen com a «notari de la notaria i escrivania públiques del castell de Rupjà i el seu terme». Fins i tot algun notari, com ara Galcerà Nató (segon) s'identifica el 1565 com a jutge ordinari de la cúria de Rupjà. Altres exemples que corroboren aquest fet són el cas de Jacint Nató, el qual és anomenat, en un document del 1665 pel jutge ordinari de totes les baronies de la «*mensa episcopal*», resident a la Bisbal, i també jutge ordinari de la cort del castell de Rupjà, en els següents termes: «*Hyacinto Nató notari y escrivà públich de dit castell de Rupjà y de sos térmens y en aqueix nom depositari de dita Cort*». ¹⁷ El fill de Jacint Nató, Josep Nató (pare), el 1670 fa una àpoca, junt amb la seva mare, en nom del seu pare, de qui diu ésser hereu universal, afegint-hi que també en nom del seu pare és dipositari de la cúria ordinària de Rupjà. ¹⁸

Totes aquestes notícies indiquen que la notaria i l'escrivania de Rupjà van anar sempre lligades. Tot i així només s'han conservat una cinquantena de llibres específics de cúria, com el *Regestum Curia* pertanyent a Jacint Nató Mir, dels anys 1644 al 1650. ¹⁹

També trobem «notaris de regnes», anomenats igualment «per tota la terra», «generals» i «ubique», a la notaria de Rupjà. Aquest tipus de notaris podia exercir per tot el Principat i els comtats del Rosselló i la Cerdan-

17. AHG, Ru 313, Jacint NATÓ MIR, *Liber notarularum*, 1653-1655, d. s. n. 2.

18. AHG, Ru 332, Francesc CASTELLÓ, *Manuale*, 1668-1672, 2 desembre 1670.

19. AHG, Ru 537, Jacint NATÓ MIR, *Regestum Curia*, 1644-1650.

ya. Els notaris de regnes que són titulars de la notaria de Rupjà són: Guillem Pons (pare), Guillem Pons (fill), Miquel Pons, Miquel Nató, Jeroni Bofill, Sixte Marquès, Miquel Garau i Nicolau Rupiana. S'ha conservat una còpia del document reial de nomenament de Miquel Pons com a notari de regnes el 1420: «*Nos Alfonsus Dei gratia Rex Aragonum, Sicilie, Valencie, Maioricarum, Sardinie et Corcice, Comites Barchinone, dux Athenare et Neopatrite ac etiam Comitiss Rossilionis et Ceritanie, Attendentess vos Michaelae Ponci oriundi castri de Rupiano [...] esse ydoneum et sufficientem ad tabellionatus officium [...] constituimus et creamus vos domini Michaelae Ponci in notarium publicum per totam terram et dominacionem meam [...]*»²⁰

És un fet habitual a la notaria de Rupjà que hi actuïn diversos notaris alhora, és a dir, que a més del notari titular n'hi hagi un altre i, fins i tot, dos més. No es tracta dels substituïts puntuals (de qui parlarem més endavant), ni dels arrendataris que supleïxen els titulars en els períodes de temps que no es poden fer càrrec de la notaria. Actuen al mateix temps que el titular i porten llibres propis. En altres casos, estan associats al notari propietari, apareïxen sovint com a substituïts seus durant períodes de temps llargs, però no tenen llibres propis. S'intitulen regents, substituïts, socis, «vice loco» o connotaris, i sovint reconeixen que actuen en nom del notari propietari. No sabem quins tractes existeïxen entre ells, però en ocasions podem veure que se substituïeixen mútuament en cas d'absència o que un mateix escriptur actua per a tots dos.

Seria el cas d'Antoni Crosa, el qual és titular de la notaria entre el 1449 i el 1469 i, en diversos anys, hi actua també Joan Portes (1455, 1462, 1463). De Pere Gibert, el qual s'anomena regent de la notaria i substituït de Galcerà Nató (primer), actuant paral·lelament amb ell entre el 1529 i el 1532. També Galcerà Nató (segon) treballa juntament amb Joan Pagès (1552-1554) i Jeroni Bofill (1555), i més endavant arrenda la notaria durant diversos anys a d'altres notaris. Precisament l'únic document que s'ha conservat referent a una substitució és entre Galcerà Nató (segon) i Joan Pagès. Es tracta d'una cèdula o esberrany d'un contracte pel qual el dia dotze de desembre de 1552 se signa un document «*entre mi, Galceran Nató, notari senyor útil i propietari de la notaria i scribania del castell de Rupjà i dels termes de aquell, i Joan Pagès, de Cassà de Pelràs, someten la notaria de Rupjà*»,²¹

20. AHG, Ru 120, Pere ROMAGUERA, *Manuale, 1439-1440*.

21. AHG, Ru 203, Galcerà NATÓ (segon), *Llibre de comptes, 1543-1579*.

pel qual Pagès es compromet a fer manuals, llibres de notes, llibres de cort, processos, trasllats i tot tipus d'actes, de manera que els guanys es dividiran a parts iguals entre tots dos. Pagès ha de pagar el seu propi material (paper, pergami) i també el cens de 25 sous al bisbe de Girona; a canvi, es pot allotjar en una habitació que li proporciona Galcerà Nató a la pròpia notaria.

El substitut Nicolau Rupiana, que s'intitula notari reial regent del castell de Ruplà, es fa càrrec de la notaria el 1581, poc després de morir Galcerà Nató (tercer). Quan el fill d'aquest esdevé notari, el 1595, i passa a ser-ne el titular, Rupiana no deixa d'actuar-hi i segueix exercint fins al 1618. A partir d'aquí, actuarà en lloc seu i com a substitut Vicenç Padrell fins al 1626, ja al costat d'una nova generació en la família Nató, Jacint Nató Mir, que és titular de la notaria des del 1624.

Després de Jacint Nató Mir, el seu fill i el seu nét, Josep (pare) i Josep (fill), són notaris de Ruplà i de Girona alhora, com ja hem dit a l'apartat anterior, fet que els obliga a establir diversos substituïts a Ruplà, bé que no abandonen la seva activitat a la notaria de què són propietaris.

En l'interval entre Josep Nató (fill) i el seu hereu, regenta la notaria Paulí Valls Martí (1711-1731). Alhora, Francesc Castellar exerceix entre el 1719 i el 1730. El 1731, quan arriba a l'edat de començar a actuar Benet Nató, Valls Martí s'hi associa, però no tindrà més llibres propis sinó que, quan actua, ho fa en lloc i nom del titular, com a «*vice loco*». Del 1730 al 1768 apareixen tres notaris treballant alhora a Ruplà: Benet Nató, Bonaventura Llenes i Paulí Valls Martí. Tots tres se substitueixen sovint els uns als altres.

Benet Nató s'associa més tard a Josep Valls Geli, el qual apareix com a substitut seu nombroses vegades. Aquest notari substitut no produeix llibres propis mentre el notari propietari regeix la notaria. Però Benet Nató mor el 1769 i Valls Geli actua a la notaria a l'espera que Narcís Nató se'n faci càrrec, el 1771. D'ençà d'aquesta data, i fins al 1803, Josep Valls Geli apareix a la documentació actuant en lloc dels Nató quan hi són absents, però no tornarà a tenir llibres propis.

En el funcionament de la notaria hi ha altres figures que hi tenen un paper important, com els notaris substituïts i substituïts jurats que actuen puntualment en lloc i en nom del titular quan, per raons diverses, no pot autoritzar una acta. En aquests casos, solen ser notaris de poblacions veïnes, notaris associats al titular o bé un escriptent nomenat expressament com a substitut jurat per al cas. No actuen per tant en nom propi i, per això, les actes autoritzades per aquests substituïts queden incloses al manual o al llibre del notari titular.

S'han conservat diversos documents de notaris de Rupjà on autoritzen a rebre actes a d'altres notaris, com el de la Bisbal o el de Fonolleres; a escriptors, tant de la pròpia notaria com d'altres indrets (Serra), i també en alguna ocasió al prevere de Rupjà. En aquests documents, el notari reconeix que el substituït ha actuat o actuarà amb el seu consentiment per atorgar tot tipus d'actes, les quals es recolliran al seu manual.

L'escriptor és l'ajudant del notari i el que normalment copia els documents als llibres. Sol actuar com a testimoni a les actes que autoritza el notari i alguns actuen com a substituïts jurats. De vegades són escriptors d'ofici i poden treballar durant molts anys a la notaria, però d'altres són aspirants a notari que fan el seu aprenentatge en l'art de la notaria al servei d'un notari, aprenentatge que els era necessari per obtenir el títol. Per exemple, el 7 de març de 1758 Benet Nató signa un document certificant que Bonaventura Aloy i Llach ha estat tres anys, quatre mesos i quatre dies vivint a casa seva, menjant i dormint *«aprendiendo y practicando la arte de Notaría aviéndose portado siempre fiel y legal y aplicado con tanto desvelo que es ábil y idóneo para ejercer la referida arte»*.²²

I en el cas de la família Nató, el primogènit i futur hereu de cada generació treballa primer amb el seu pare com a escriptor, més endavant li fa ja de substituït jurat o s'hi associa i acaba obtenint el títol de notari i ocupant-ne la titularitat. Quan són diversos germans, no és estrany que algun d'ells es quedi a la casa com a escriptor.

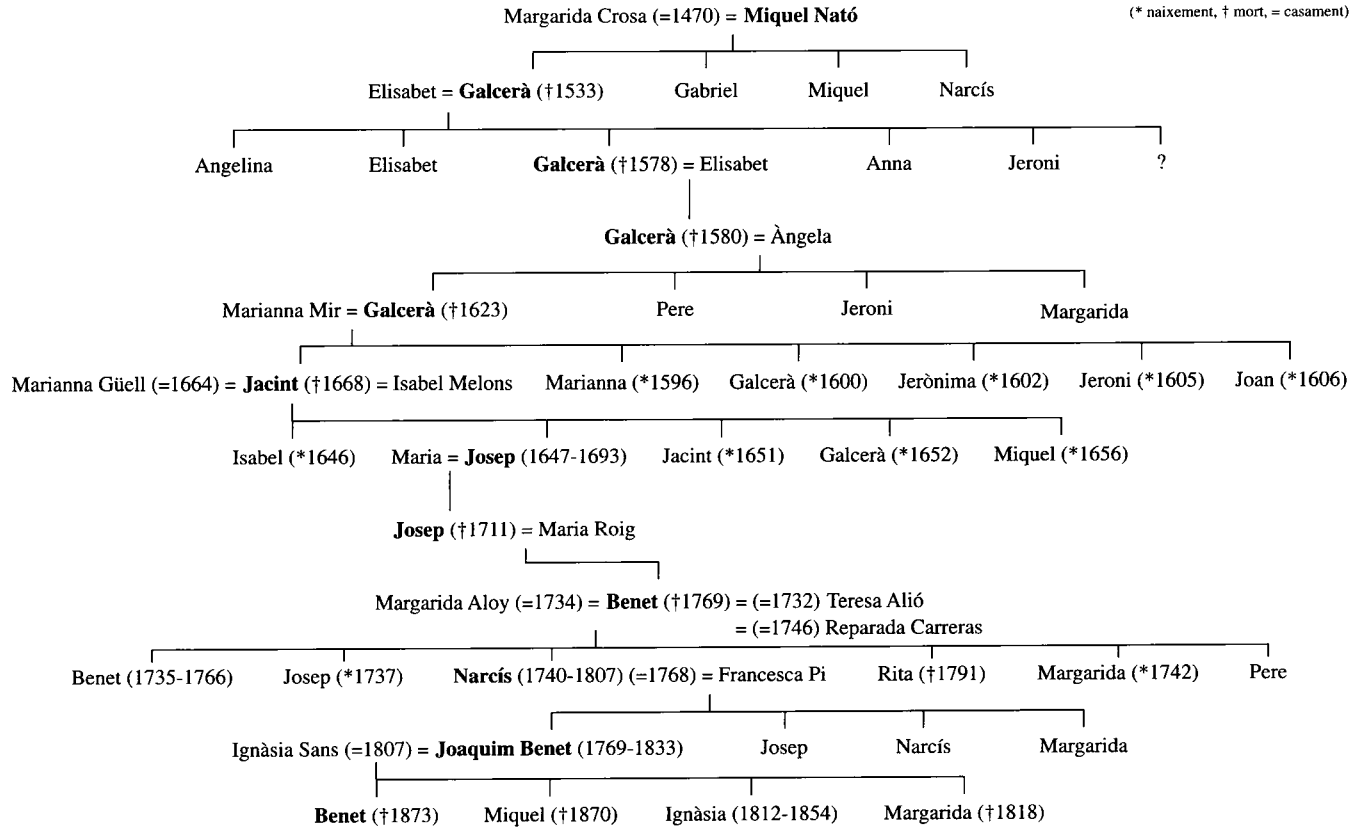
Els Nató

Un element característic i específic de la notaria de Rupjà és el fet que una mateixa família en tingués el domini útil durant gairebé quatre segles. Creiem que la continuïtat de la família Nató en el control «de fet» de la notaria, així com en la titularitat del càrrec de notari regent, és un tret específic d'aquesta notaria i prou destacable per dedicar un apartat del nostre treball a explicar la successió dels seus membres.

El dia 18 de juny de 1470, a la notaria del castell de Rupjà, se signaren els capítols matrimonials entre Miquel Nató, escriptor de Girona, i Margarida Crosa, filla i hereva universal del difunt notari de Rupjà Antoni Crosa. A partir d'aquest enllaç, Miquel Nató serà el notari de Rupjà i, després

22. AHG, Ru 412, Benet NATÓ, *Manuale*, 1757-1758.

ARBRE GENEALÒGIC DE LA FAMÍLIA NATÓ (S. XV-XIX)

d'ell, també ho seran onze descendents directes seus durant un període de 391 anys. El primer Nató propietari de la notaria de Rupjà és el seu fill Galcerà, propietat que anirà passant de pares a fills fins a Benet Nató Sans, titular de la notaria entre els anys 1835 i 1870. Durant aquest període de temps l'hereu de la casa Nató serà notari i el senyor útil i propietari de la notaria del castell de Rupjà. També trobem d'altres membres de la família, com germans de l'hereu, que també són notaris (normalment exerceixen a d'altres llocs). Quan per circumstàncies diverses l'hereu no pugui ser el titular de la notaria, hi trobarem un regent actuant en nom seu fins que se'n pugui fer càrrec. Per tant, es tracta d'una autèntica nissaga de notaris, els membres de la qual es converteixen en protagonistes de la història de la notaria de Rupjà.

No sembla que Miquel Nató hagués tingut relació amb Rupjà abans de la mort d'Antoni Crosa, el 1469, ja que el seu primer llibre és del 1470, i el juny d'aquell mateix any es casa amb Margarida. A l'instrument dels seus capítols matrimonials,²³ es diu que és escrivent de Girona, per tant sembla que el seu matrimoni és per fer-se càrrec de la notaria. Miquel Nató és el titular dels protocols des del 1470 fins al 1519, on en diverses ocasions s'identifica com a notari públic del castell de Rupjà i el seu terme. Però en diversos llibres podem veure, per la tipologia dels instruments que s'hi contenen i per l'acta d'obertura mateixa, que era notari general: «*Michaelis Nato oriundi civitatis Gerunde auctoritate Regia notary publici per totum Cathalonie principatum regium et Insulas et adiacentes*».²⁴ No apareix mai com a propietari de la notaria, títol que sí que tindrà ja el seu fill Galcerà, notari públic de Rupjà per autoritat apostòlica, el qual apareix a la documentació conjuntament amb el seu pare a partir del 1499. Un altre fill seu, Narcís, també es dedica a l'art de la notaria i el 1496 actua com a escrivent jurat en nom del seu pare. Un tercer fill, Gabriel, apareix també esporàdicament com a testimoni.

El 23 de gener de 1509 Galcerà signa capítols matrimonials amb Elisabet, filla d'un notari de la Bisbal. Tindran diversos fills, i el primogènit, Galcerà, serà l'hereu i pròxim titular de la notaria. A partir d'aquí es barregen diverses generacions de Galcerans, pares i fills homònims, sense que puguem establir amb tota seguretat els límits d'on comença i acaba l'etapa de cadascun. Els llibres parroquials de Rupjà, conservats actualment a

23. AHG, Ru 140, Miquel NATÓ, *Manuale*, 1470-1471.

24. AHG, Ru 145, Miquel NATÓ, *Manuale*, 1486-1493.

l'Arxiu Diocesà de Girona, no poden aclarir les dates de naixement o de la mort d'aquests notaris, ja que no s'han conservat els que corresponen a aquesta època. El primer Galcerà que hi apareix és el que nosaltres hem anomenat «Galcerà (tercer)» (1578-1579).

A partir de les notícies sobre la família Nató que apareixen a la pròpia documentació de la notaria hem establert la següent successió i divisió entre els Galcerà, de manera que serien quatre els notaris seguits amb aquest mateix nom.

Galcerà Nató (primer), del qual ja hem parlat, s'identifica com a notari públic i propietari de la notaria i escrivania de Ruplà i exerceix entre el 1494 i el 1533, any en què moriria. És també notari de Verges i durant uns anys té arrendada la notaria de Foixà.

El seu fill, Galcerà (segon), «*fili ac heredis universalis alterius Galcerandi Nato*»,²⁵ serà el titular de la notaria des del 1533 i fins al 1578. Com el seu pare, exerceix també a la notaria de Verges. Es casa amb Elisabet i tenen tres fills: Galcerà, Elisabet i Margarida.

El fill i hereu universal d'aquest, que anomenem Galcerà (tercer), casat amb Àngela, segueix en l'activitat a la mort del seu pare el 1578, però mor ell també tot seguit, el 1580.

El seu fill serà el quart Galcerà Nató titular de la notaria, entre els anys 1595 i 1623. Juntament amb ell trobem el seu germà Pere, que a partir del 1601 apareix com a connotari. Sembla que es devien repartir els beneficis del negoci a parts iguals, ja que en un llibre de comptes trobem la següent observació de Galcerà (quart): «*compte y memòria dels diners he rebuts dels actes de la notaria de Ruplà ques fan a partir entre mon germà y mi*». ²⁶ De Pere Nató tenim un testament clos, datat del 1597, en la coberta del qual s'identifica encara com a escrivent. Galcerà Nató (quart) estava casat amb Marianna Mir. Mor el 31 de desembre de 1623.

Jacint, el seu fill primogènit, serà a partir del 1624 i fins al 1667 el nou notari de Ruplà, senyor útil i propietari, i el seus germans Galcerà i Jeroni en seran escrivents. Aquest últim en algunes ocasions fa de substitut jurat a Jacint. El 1644 se signen capítols matrimonials entre Jacint Güell i Maria Nató, d'una banda, i entre Jacint Nató i Marianna Güell, de l'altra. Maria Nató és filla de Jacint Nató i la seva primera muller, Isabel Melons. Pare i

25. AHG, Ru 176, Galcerà NATÓ (primer), Galcerà NATÓ (segon), *Llibre de notes, 1532-1533*.

26. AHG, Ru 274, Galcerà NATÓ (quart), *Llibre de comptes, 1601-1623*.

filla es casen amb els germans Jacint i Marianna Güell, respectivament. D'aquest enllaç entre Jacint i Marianna naixeran set fills, dels quals en sobreviuen cinc. El 1647, just abans que neixi el seu fill Josep, Jacint fa testament i institueix hereu universal «*al primer fill mascle que nostre Sr. deume*». Torna a testar el 24 de desembre de 1667, pocs dies abans de morir, reafirmant Josep com a hereu universal. Mor el 4 de gener de 1668. Al final del seu últim manual s'explica que ha mort als 70 anys d'edat i havent exercit de notari de Rupjà durant 44 anys.

Josep actua com a escriptent jurat en nom del seu pare almenys des del 1666, i com a escriptent des del 1664. Quan el seu pare mor té vint-i-un anys, i no el podrà substituir fins a l'any 1672, en complir els 25. Dos dels seus germans, Jacint i Miquel, fan carrera eclesiàstica i el tercer, Galcerà, es queda a la casa d'escriptent. Però el 1677 Josep s'estableix com a notari d'una de les onze parts de la notaria de Girona. Tot i que no deixa mai d'exercir a Rupjà, la seva activitat hi és bastant minsa, de tal manera que des del 1679 al 1693 té un sol manual. Al fons de la notaria de Girona, de l'Arxiu Històric de Girona, es conserven dos volums de Josep Nató corresponents als anys 1677-1693.²⁷ Sembla que es devia establir a Girona, ja que ni ell ni la seva família apareixen als llibres parroquials de Rupjà. Sabem que la seva muller es diu Maria i que tenen almenys un fill, Josep.

Els llibres de Josep Nató (pare) arriben fins al 1693, any en què devia morir, ja que d'aquesta data són els seus últims llibres a Girona i a Rupjà, incloses les anotacions del llibre de comptes que comparteix amb altres notaris.²⁸

A partir d'aquí no tornem a trobar cap altre Nató al capdavant de la notaria de Rupjà fins al 1707, quan el seu fill, Josep Nató (fill), apareix a la diligència d'obertura d'un protocol: «*protocollum nottaria publica de tempore mei Joseph Nato minoris dierum nottarii regii dicti castri domini utili et propietario [...]*».²⁹ En aquest període de temps entre tots dos Josep, un dels substituïts, Pere Joan Casal Mir, s'identifica com a regent en nom dels hereus de Josep Nató (pare).

Josep Nató (fill) suposem que neix i viu a Girona, ja que no apareix als llibres parroquials de Rupjà i la seva activitat a la notaria és també molt

27. AHG, Gi-2, 891 i 895.

28. AHG, Ru 339, Francesc CASTELLÓ, Josep NATÓ (pare), Josep NATÓ (fill), Benet NATÓ, 1668-1734.

29. AHG, Ru 338, Josep NATÓ (fill), *Protocollum*, 1707-1711.

escassa (només té un volum en 5 anys). En diverses ocasions es diu que és de Girona. El 1706 apareix com a testimoni en un document atorgat pel regent Bonaventura Llenes (pare) i s'identifica com a «*Josephus Nató scriptoris Gerunda filius legitimus et naturalis ac heres universalis alterius Josephi Nató quondam nottari publici Gerunda et antea Castri de Rupia*». ³⁰ El 1712, en un llibre de l'altre regent, Paulí Valls Martí, es diu: «[...] *ego Josephus Nato nottari publicus Gerunda qui uti dominus utilis et proprietario presentis nottaria [...]*». ³¹ Però el fet més significatiu és que el 1713 arrenda la seva casa de Rupjà «*totam illam domun meam vocatam la Cassa de Nató*» i diverses peces de terra a un pagès de Casavells, i per tres anys. Cal fer notar aquí que al contracte d'arrendament s'especifica que en queda fora la notaria: «*Item me reservo lo estudi de dita Cassa ahont és la nottaria per servei del qui regirà dita nottaria*». ³²

Com hem dit, Josep Nató (fill) només actua entre el 1707 i el 1711. El seu fill i de Maria Roig, Benet Nató, el 1729 s'identifica com a «*scriptor civitatis Gerunda*». L'abril del 1730 fa una venda per obtenir els diners que necessita per anar a Madrid a treure's el títol de notari públic i reial i el juliol del mateix any ja s'identifica com a notari reial i públic, populat a Girona. No és fins al 5 de juny de 1731 que s'identifica com a notari de Rupjà, senyor útil i propietari de la notaria. Segurament s'estableix definitivament a Rupjà, ja que té una producció de llibres nombrosíssima, sense cap buit cronològic en la successió dels llibres produïts. Es casa tres vegades: el 1732 amb Teresa Alió, el 1734 amb Margarida Aloy i el 1746 amb Reparada Carreras. Té sis fills amb Margarida Aloy. El seu hereu serà Narcís Nató, tercer fill mascle nascut el 1740, ja que el primer morí jove i el segon fou clergue.

A l'últim manual actua juntament amb el seu fill Narcís, que diu estar «*ab ell associat*» i que el 1767 havia anat «*a la Real Cort de Madrit a pasarse Notari Real*». ³³ Durant l'any 1769 Benet és el titular del manual, però en realitat és el seu fill qui atorga els documents i, en diverses ocasions, es diu que es troba indisposat. Mor el 26 de desembre del mateix any 1769.

Immediatament és substituït pel seu fill Narcís. A partir del 1773 Narcís Nató apareix actuant amb el seu fill gran, Joaquim Benet, com a connotari seu, i el petit, Narcís, és escriptent. Fa testament el març del 1807,

30. AHG, Ru 353, Bonaventura LLENES (pare), *Manual, 1705-1706*.

31. AHG, Ru 359, Paulí VALLS MARTÍ, *Manual, 1711-1715*.

32. AHG, Ru 359, Paulí VALLS MARTÍ, *Manual, 1711-1715*, 12 octubre 1713.

33. AHG, Ru 421, Benet NATÓ, *Manuale, 1767*, setembre, 22.

on explica que Joaquim Benet no l'ha ajudat mai i que l'ha deixat desemparat en la seva vellesa, fet que ha provocat que la regulació dels llibres de la notaria estigués endarrerida; i que si no hagués estat per l'ajut del seu fill Narcís s'hauria hagut de vendre tots els béns i viure de caritat. Tot i així, l'hereu universal és Joaquim Benet, del qual diu que li havia «*fet fer nominació a son favor de las notaria y escrivania del referit present castell*». ³⁴ Mor l'abril del mateix any 1807.

Joaquim Benet Nató Pi és notari de Calonge entre el 1806 i el 1810, i en el fons de la notaria d'aquesta localitat es conserva un volum corresponent a aquests anys. Al mateix temps és notari de Rupjà, tant abans de la mort del seu pare, amb el qual està associat, com hem vist, com després. El 24 d'abril de 1807 comença la seva activitat com a nou titular de la notaria i el 4 de maig del mateix any en fa un inventari, l'únic que s'ha conservat de la notaria de Rupjà. Es tracta d'un extens document en què, primer, descriu les habitacions de la casa dels Nató, amb els mobles i estris que hi ha, i tot seguit fa una exhaustiva enumeració de tots els volums notariais que es guarden a «*las notaria y escrivania de Rupjà, Parlavà, Ultramort y Matajudaica*». ³⁵

El 1835 es fa càrrec de la notaria el seu hereu, Benet Nató Sans, després de ser nomenat per reial títol del 9 de febrer del mateix any. Junt amb ell, treballa el seu germà Miquel com a escriptent. Miquel mor el 1870 i d'aquest mateix any és l'últim llibre de la notaria de Rupjà. Benet Nató Sans, solter i sense descendència, morirà el 1873. Amb ell s'acaba també la notaria de Rupjà.

El final de la notaria

Com hem dit, l'últim titular de la notaria és Benet Nató Sans, que morirà sense descendència el 1873. És la primera vegada en la història dels notaris Nató de Rupjà que el titular no té descendència directa.

D'altra banda, el 1862 es promulga la Llei del Notariat, que reforma la institució notarial i la seva estructura. Com a conseqüència d'aquesta Llei, el 28 de desembre de 1866 es promulga un Reial Decret en el qual es fixen les notaries que integren cada districte notarial. En aquest Reial Decret es concreten les places de notari a extingir en llocs on no hi hagi d'haver nota-

34. AHG, Ru 428, Narcís NATÓ.

35. AHG, Ru 446, Narcís NATÓ, Joaquim Benet NATÓ Pi, *Manuale, 1806-1807*.

ria quan el notari cessi per alguna causa. Al partit judicial de la Bisbal, al qual pertany la notaria de Rupjà, queden establertes onze notaries: tres a la Bisbal, una a Begur, una a Calonge, una a Palafrugell, una a Palamós, una a Pals, dues a Sant Feliu de Guíxols i una a Torroella de Montgrí.

Per tant, no s'hi contempla la continuïtat de la notaria de Rupjà, sinó que en conseqüència aquesta quedarà suprimida quan el titular cessi per alguna raó. I curiosament set anys més tard mor l'últim hereu de la casa Nató, la propietària durant els últims 391 anys. L'últim llibre que es conserva al fons de la notaria de Rupjà arriba fins al desembre de 1870, i l'any 1873 mor Benet Nató Sans. Així, el 1870 i el 1873 són les dates del final de la història de la notaria i escrivania públiques del castell de Rupjà.

Conclusió

Aquesta ha estat una aproximació al que devia ser la realitat de la notaria de Rupjà, obtinguda del buidatge del seu propi fons. Algunes de les preguntes que es plantegen no han obtingut resposta: com i quan va ser creada la notaria, quins eren exactament els drets i deures entre el senyor directe i el senyor útil, quines condicions regien els arrendaments i les substitucions que el notari titular feia a altres notaris, per quines raons i amb quins tractes hi havia sovint dos notaris actuant al mateix temps... Són diversos buits que queden sense omplir i que la manca de documentació que hi faci referència no permet de resoldre.

Però, d'altra banda, hem pogut conèixer una notaria de caràcter baronial on el domini directe no exerceix una influència destacable en el desenvolupament de les seves activitats; on el domini útil va gairebé sempre lligat a la regència i es transmet en un principi tant per heretament com per compravenda i, a partir del segle XV, sempre per heretament.

Els notaris que hi actuen són majoritàriament notaris reials, amb l'especificitat que han d'obtenir també l'autorització del Bisbe de Girona.

L'àmbit d'incidència real és molt ampli i abraça nombrosíssimes poblacions, sense que, pel que hem pogut veure, hi hagi problemes de disputes amb els notaris veïns.

Hem pogut conèixer també el cas tan especial de la nissaga Nató, de la qual destacaríem, a més del fet de mantenir-se a la notaria com a senyors útils durant deu generacions i onze com a titulars, el complicat joc de regències, substitucions i associacions que hi estableixen, junt amb el fet que alguns d'ells actuïn alhora fora de Rupjà.

LA PIAZZA COMMERCIALE DI CAGLIARI TRA BARCELLONA E NAPOLI NEL XV SECOLO

0

 CORRADO ZEDDA
UNIVERSITÀ DI CAGLIARI

Introduzione

Gli atti notarili dell'Archivio di Stato di Cagliari consentono, pur nell'esiguità del loro numero, di esaminare lo svolgimento della vita commerciale e sociale del capoluogo sardo lungo un arco di tempo abbastanza omogeneo a partire dai primi decenni del XV secolo. Purtroppo buona parte della documentazione notarile cagliaritano è andata dispersa per varie vicende, tuttavia i «buchi» che inevitabilmente si sono creati nella cronologia degli avvenimenti possono essere in parte rimediabili con la prudente integrazione della documentazione proveniente dagli archivi barcellonesi, principalmente i manuali di assicurazione marittima, che informano sulle partenze e gli arrivi di bastimenti da e verso l'isola e sulla consistenza dei carichi,¹ e i registri della dogana di Castel di Cagliari conservati sempre nella capitale catalana, ma di cui purtroppo si conserva solamente un registro quattrocentesco (relativo agli anni 1427-1429).² In ogni caso anche da questa fonte le notizie risultano incomplete, dal momento che nelle registrazioni doganali non compaiono i mercanti catalani (esentati da ogni dazio nel porto cagliaritano), vale a dire i principali operatori della piazza di Castel di Cagliari. Le notizie contenute negli protocolli cagliaritani, invece, sono diverse e di vario genere, per cui dalla mole di documenti è necessario selezionare e isolare il materiale a seconda dell'utilizzo che se ne vuole fare.

La ripresa economica della Sardegna: reale o presunta?

Con la fine della lunga guerra che contrappose i catalano-aragonesi del regno di Sardegna all'autoctono regno d'Arborea (terminata con la caduta

1. M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona*, Napoli, 1972.

2. Archivio della Corona d'Aragona di Barcellona (ACA), *Real Patrimonio*, r. 2144. Cfr. Laura GALOPPINI, «I registri doganali di Cagliari. Prospettive e primi risultati di una ricerca», in *Atti del XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, Sassari, 1995, v. II («Comunicazioni»), t. II, p. 481-492.

di quest'ultimo, tra il 1410 e il 1420)³ si ebbe il lento risveglio economico dell'isola: artigianato, pastorizia e agricoltura trovavano nuovamente una richiesta grazie al rinnovato sviluppo del commercio; non che durante la guerra con l'Arborea i porti sardi avessero cessato la loro attività, ma la frequenza dei movimenti era assai bassa, così come la qualità, limitandosi gli scambi a un livello decisamente modesto, quasi di necessità. Con la pace le cose, seppur lentamente, cominciavano a cambiare.⁴ Le testimonianze dei primi decenni del secolo rivelano tuttavia per la Sardegna e per la sua capitale, Castel di Cagliari, uno stato di precarietà ancora marcata, a causa della quale i sovrani aragonesi si vedevano costretti, per gli appelli della città, a intervenire continuamente nella composizione di numerose controversie.

È possibile seguire la situazione per gli anni 1400-1430 attraverso l'esame dei registri e delle carte reali di Ferdinando I d'Aragona, regestate da Francesco Artizzu,⁵ e dagli atti del notaio Pere Bastat, pubblicati da Gabriella Olla Repetto.⁶ In particolare la lettura dei documenti pubblicati da Artizzu ci informa non solo sulla situazione politica dell'isola,⁷ ma anche su quella dei traffici, dei commerci, dell'amministrazione e dell'economia negli anni fra il 1412 e il 1416. Da questa documentazione, però, non è ancora possibile determinare con esattezza quale fosse l'entità dei traffici in un porto come quello di Castel di Cagliari. I «*seguros*» rogati a Barcellona confermano come l'economia sarda viva ancora per gli anni trenta un periodo di recessione dalla quale l'isola verrà fuori lentamente e in modo parziale verso la metà del secolo. La situazione a partire dagli anni quaranta si può ricostruire, pur con delle lacune nella documentazione cagliaritana, grazie agli atti dei notai Garau, Deranda, Esteve e Vilanova, che rogavano rispettivamente i primi tre in Castel di Cagliari e l'ultimo a Barcellona. La lunga atti-

3. Sulla lunga e difficile conquista dell'isola e sulle conseguenze che essa causò all'economia e alla politica catalane, cfr. Francesco Cesare CASULA, *La Sardegna aragonese*, Sassari, 1990, 2 v.

4. Marco TANGHERONI, «Aspetti economici», in *Atti del XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, Sassari, 1993, v. I, p. 72-79.

5. Francesco ARTIZZU, «Registri e Carte Reali di Ferdinando I d'Aragona», *Archivio Storico Sardo* (Padova), XXV (1957), fasc. 1-2.

6. Gabriella OLLA REPETTO, «Notai sardi del secolo XV: Pietro Bastat», in *Studi Storici e Giuridici in onore di Antonio Era*, Padova, 1963.

7. Per questo tema, si veda anche Alberto BOSCOLO, «La politica italiana di Ferdinando I d'Aragona», *Studi Sardi* (Cagliari), XII-XIII (1954).

vità del notaio Antoni Vilanova ci è testimoniata da una continuativa serie di manuali notarili (sono andati perduti solamente un paio di registri della metà del secolo, rimpianti da Del Treppo) conservati all'Arxiu Històric de Protocols di Barcellona. Verso gli anni quaranta il volume degli scambi segna una leggera crescita anche se la navigazione e i traffici sono subordinati al grande sforzo economico da parte di Alfonso per la conquista di Napoli, soprattutto il porto cagliaritano non riesce ancora a sviluppare quell'attrattiva economia che possiede il porto di Alghero, il quale col passare degli anni distacca e surclassa il giro di affari della capitale del regno sardo. Questo andamento si può osservare dai dati emersi con lo spoglio dei protocolli di assicurazioni marittime rogati dai notai Vilanova e Bastat, anche se è bene precisare che essi danno solo una visione parziale che andrebbe confrontata con gli analoghi manuali rogati da altri notai operanti in quegli anni; intanto già il confronto fra questi dati e la documentazione cagliaritana lascia intendere che la situazione della città non era così depressa come sembra trasparire dai manuali del Vilanova. Dai dati emersi dallo spoglio dei protocolli Vilanova, tra il 1453 e il 1459 il primato di Alghero appare schiacciante, sia per il numero di assicurazioni (che fanno della città una delle piazze più frequentate della Corona d'Aragona), che per l'entità delle somme. La media dei valori assicurativi da e per Alghero si assesta tra le 500-600 lire, per Cagliari è di 100-150 lire. Negli anni 1460-1461 i valori cambiano notevolmente con una crescita di Castel di Cagliari e una stabilità con qualche leggero segno di flessione per Alghero. Si possono confrontare i dati desunti dal Vilanova con quelli delle assicurazioni marittime rogate dal notaio Pere Bastat pressappoco negli stessi anni documentati dal suo collega (1454-1461) per vedere come i valori possano cambiare, anche in modo consistente, da notaio a notaio. I valori deducibili dalla lettura di un gruppo di protocolli, anche unitario, non sono infatti assoluti ma determinati dal particolare momento in cui, da parte dei contraenti, si sceglie un notaio invece che un altro. Le percentuali variano di molto sviscerando i dati del manuale d'assicurazioni del notaio Bastat (ed è un peccato che non ne siano sopravvissuti degli altri): qui è Castel di Cagliari a interessare la maggioranza dei contratti assicurativi riguardanti l'isola e, se si dovessero considerare questi soli dati, se ne dovrebbe dedurre che la piazza di Alghero era in un periodo di flessione, mentre proprio negli stessi anni cinquanta, da quanto documenta Vilanova, essa viveva un momento di grande prosperità. Il ruolo di Castel di Cagliari era andato crescendo di importanza mano a mano che si entra negli anni compresi fra il rilancio della politica mediterranea della Corona d'Aragona proposto da Alfonso V sino al periodo immediatamente precedente la gue-

rra civile catalana. Se Del Treppo aveva già fornito in gran parte questi dati quantitativi, sembra ormai giunto il momento di addentrarsi nella peculiarità e qualità della documentazione sarda, per poter leggere con una focalizzazione maggiore il valore di questi scambi commerciali.

Come si è potuto osservare, pur non esercitando apparentemente un ruolo di primissimo piano nel circuito degli scambi mediterranei e pur non esistendo in Castel di Cagliari un giro di affari paragonabile a quello di altre piazze commerciali della Corona d'Aragona si può ritenere comunque che nel capoluogo sardo esistevano un traffico commerciale e un'attività di scambio vivaci, che facevano del porto cagliaritano un luogo di contrattazioni e di iniziative imprenditoriali da non sottovalutare quando si affronta una visione più particolareggiata della brulicante vita del Mediterraneo tardomedioevale. L'opinione generale degli studiosi in proposito è che Cagliari, come Alghero, durante la prima metà del Quattrocento, «*rimasero scali importanti per le navi catalane sulla rotta del Levante, ma quasi soltanto dal punto di vista commerciale, per il corallo di cui i mercanti catalani si rifornivano per usarlo come apprezzata merce di scambio nei mercati orientali; tant'è vero che le soste nei viaggi di ritorno erano meno frequenti ed in ogni caso motivate da piccoli scambi e da esigenze della navigazione*». ⁸ Tuttavia il volume degli affari era andato aumentando di dimensioni man mano che si concretizzava il progetto del Magnanimo di creare una sorta di Commonwealth dei territori costituenti la Corona d'Aragona: anche la Sardegna, con lo sfruttamento delle sue peculiari caratteristiche geografiche e con la disponibilità di alcune materie quali il corallo (per Alghero), le pelli e il formaggio, aveva molto da guadagnare dalla nuova politica commerciale iberica. È per questo periodo, durante la metà del secolo, che la documentazione, oltre a mostrare un incremento dei viaggi e delle assicurazioni riguardanti Castel di Cagliari, attesta la formazione in città di diverse compagnie commerciali che si avvalgono, oltre che dei capitali degli imprenditori locali, anche del contributo di mercanti e uomini d'affari catalani, valenzani e napoletani.

I viaggi di Andria Bacallar

Tra gli atti del notaio Garau si è conservato un interessante contratto di noleggio di un'imbarcazione del mercato cagliaritano Andria Bacallar

8. Marco TANGHERONI, *Commercio e navigazione nel medioevo*, Bari, 1996, p. 411.

per un viaggio verso la penisola italica (Napoli e la Calabria).⁹ Con le modalità di preparazione di questo viaggio si possono osservare quali potevano essere le clausole per il noleggio dell'imbarcazione da parte di un gruppo di mercanti per il viaggio verso la penisola. Andria Bacallar, come emerge dallo spoglio della documentazione Garau e da quella parallela barcellonese del notaio Vilanova, era un ricco patrono di navi,¹⁰ con le quali commerciava in proprio nel Mediterraneo, tenendo come piazze di riferimento Barcellona, Castel di Cagliari, Napoli e Palermo; nel capoluogo sardo, dove risiedeva, nel quartiere di Stampace,¹¹ egli gestiva delle botteghe nella zona portuale della Lapola (in cui si svolgevano presumibilmente le attività delle sue compagnie e società)¹² ed era costantemente presente nelle principali transazioni finanziarie della piazza cagliaritano, da solo o con i due fratelli: Michele, chierico, e Antonio, maestro muratore.¹³ Egli svolgeva in città tutte quelle operazioni tipiche della sua professione di mercante e patrono: riscuoteva crediti per i suoi affari, di persona o tramite procuratori,¹⁴ dirimava in alcuni casi le liti e le cause fra colleghi o testimoniava in esse¹⁵ o, ancora, dava la sua parola nelle compravendite di bastimenti, vista l'esperienza e l'affidabilità che doveva possedere in questo campo;¹⁶ infine svolgeva la sua principale attività: il noleggio delle sue navi ai mercanti che gliene facevano richiesta, solitamente sulla rotta Barcellona-Maiorca-Castel di Cagliari-Napoli-Palermo e ritorno, lungo gli stessi scali.

Nel caso prospettato dal nostro documento, Andria Bacallar noleggiava a un gruppo di mercanti cagliaritano un suo veliero, imbarcazione composta da un equipaggio di 30 elementi, tra marinai e serviziali. Egli si riserva però di effettuare durante il viaggio alcune operazioni private, come la consegna di un quantitativo di sale, a Napoli, per Alfonso V e il caricamento in quella città di una certa quantità di vino, in parte da vendere, in parte da riportare in Sardegna; di questo informa i mercanti noleggiatori.¹⁷ Sulla

9. Archivio di Stato di Cagliari, Atti Notarili Sciolti (ASC, ANS), Johannis GARAU, *Protocolli*, II, f. 142-142v; 15 luglio 1455.

10. ASC, ANS, GARAU, II, f. 74v, f. 131-131v, f. 138v, f. 139v, f. 140 e f. 142v-143.

11. ASC, ANS, GARAU, II, f. 70v-71.

12. ASC, ANS, GARAU, II, f. 140; 12 luglio 1455.

13. ASC, ANS, GARAU, II, f. 103v.

14. ASC, ANS, GARAU, II, f. 74v.

15. ASC, ANS, GARAU, II, f. 131-131v.

16. ASC, ANS, GARAU, II, f. 140.

17. Sulle modalità del carico del vino nelle imbarcazioni e sul suo corretto stivaggio, si rivela molto interessante un capitolo del *Consolat de Mar* relativo a queste operazioni

pratica di portare vino dell'Italia meridionale in Sardegna, si deve ricordare che essa era usuale nei rapporti tra la Sardegna e il Regno: nel 1439, vista la scarsità di vini in Castel di Cagliari e le occasionali difficoltà di reperirli nei mercati mediterranei, Alfonso aveva stabilito, da quell'anno e per quelli a venire, di favorire i mercanti sardi che si recavano nel Regno e soprattutto in Calabria, concedendo per le loro operazioni speciali franchigie. Queste venivano rilasciate a Gaeta e Napoli, nel caso che i mercanti cagliaritari avessero scaricato in quella città grossi quantitativi di sale per l'armata regia (era ancora il periodo della conquista); al termine di questa operazione veniva dato loro un salvacondotto col quale potevano proseguire verso la Calabria e qui approvvigionarsi di vino con un forte risparmio sui dazi doganali.¹⁸ Si può pensare che questa pratica si sia mantenuta anche per gli anni seguenti, come lasciano intuire le fonti.

Si vedano ora in concreto i capitoli stipulati fra le parti, che contengono i particolari del contratto di noleggio. Come prima cosa, Andria Bacallar promette di affittare ai mercanti, per trasportarvi le loro merci, un suo veliero, che si trova in buono stato, completo di tutti i suoi arredi e pronto per navigare; esso è composto di un equipaggio di 30 elementi, tra marinai, uomini di servizio e addetti alla difesa dell'imbarcazione, che poi in sostanza coincidevano nelle competenze. In qualità di noleggiante del suo stesso bastimento sarà lui in persona ad effettuare il viaggio, una volta che avrà lasciato Barcellona per alcuni suoi affari.¹⁹ Andria Bacallar promette infatti che al suo ritorno dalla Catalogna, arrivato in Castel di Cagliari, caricherà le mercanzie dei detti mercanti al nolo di 10-12 soldi per botte. Caricate le merci i marinai potranno levar l'ancora e dirigersi a Gaeta e Napoli, dove la nave dovrà portare il già ricordato carico di sale per il re e alcune merci dei mercanti. Dopo aver svolto queste incombenze la nave partirà

(*Consolat de Mar*, a cura di Ferran Valls i Taverner, Barcellona, 1930-1933, 3 v., III, p. 135-136). Il patrono, come prima cosa, una volta accordatosi coi mercanti, dovrà fare «bella» la stiva, facendola riempire con acqua dai suoi marinai o da altro personale. Così riempita, la stiva dovrà essere mostrata ai mercanti o chi per loro: se a questi parrà che la stiva è buona e stagna, si potrà versare il vino in essa. Se una volta stivato il carico qualcosa di esso uscirà dalla stiva e si verserà, il patrono non sarà tenuto ad alcun obbligo, visto il precedente parere positivo dell'altra parte; i mercanti, al contrario, sono tenuti a questo punto a corrispondere il nolo concordato, sia per il vino conservato che per quello perduto.

18. Evandro PUTZULU, *Carte Reali Aragonesi e Spagnole dell'Archivio Comunale di Cagliari*, Padova, 1959, n. 142, p. 62. Mandato datato Gaeta, 14 giugno 1439.

19. A questo proposito, cfr. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, cit., p. 541-542.

allora verso la destinazione stabilita, la Calabria, con un carico di vino di proprietà di Andria Bacallar e dopo aver pagato le operazioni di stallia nel porto di Napoli. La stallia è il periodo di tempo concesso al caricatore o allo scaricatore per compiere le operazioni di carico e scarico. La durata del periodo di stallia viene determinata dal comandante del porto, tenuto conto delle attrezzature esistenti, della struttura della nave, della natura del carico. Tale durata deve essere comunicata al caricatore o scaricatore. I mercanti, dal canto loro, si impegnano, come di norma in casi simili, a pagare la penale prevista nel caso non scarichino le loro merci nei tempi concordati. Il tempo in cui le operazioni dovranno essere concluse viene fissato in dieci giorni senza dilazioni. Gli stessi mercanti promettono ad Andria Bacallar di prendere e vendere un carico di botti, sia con vino che senza vino. Se i mercanti non avessero caricato vino, allora il patrono non sarebbe stato tenuto a levargli le mercanzie se non per il dovuto. I mercanti erano comunque tenuti a pagare di tante botti caricate o scaricate, 4 libbre e 10 soldi cagliaritari, dopo aver scaricato entro un termine di 10 giorni senza dilazioni, in caso contrario sarebbero scattate le sanzioni per il mancato scarico delle merci nel tempo convenuto. I mercanti avrebbero dovuto dare poi ad Andria Bacallar tante carratelle quante ve ne sarebbero state conservate nella nave. Ancora i mercanti promettono ad Andria Bacallar di consegnargli tante *stibas* in ragione di quelle stivate nella nave,²⁰ mentre in caso di lite fra le parti, questa avrebbe dovuto essere esaminata dal console dei catalani e non da altra corte. Nel caso di inadempienze o danni la parte non ottemperante avrebbe pagato 200 libbre di penale, 100 libbre alla corte esaminatrice della lite, le altre 100 alla parte obbediente.

Quanto detto ci introduce al complesso tema dei noli, argomento dagli aspetti variegati, a seconda delle diverse regioni mediterranee. La varietà dei contratti di noleggio stipulati dal patrono della nave da una parte e dal mercante o dai mercanti dall'altra si riconduce a due tipologie fondamentali:²¹

1. Per un determinato viaggio, oppure per un determinato tempo («*a escar*»), con l'assicurazione all'armatore di un profitto certo, indipendentemente dall'andamento del viaggio, dalla quantità e qualità del carico. In questo caso l'imbarcazione viene noleggiata nella sua totalità per un viaggio di cui sono stabiliti gli scali e la durata delle relative soste per le operazioni di carico e scarico, essa può anche venire noleggiata per un

20. *Consolat, cit.*, I, p. 59-60.

21. *Consolat, cit.*, I, p. 51-54: sulla nave noleggiata «*a escar*» o «*a quintalades*».

determinato periodo, o a un tanto al mese; solitamente non si specifica il tipo di merce trasportata, dal momento che questa clausola non è strettamente necessaria ai fini del contratto.²²

2. In questo secondo caso il noleggio riguarda le singole merci, caricate da mercanti diversi. Esso è chiamato, nel suo termine catalano, come noleggio «*a quintalades*». A differenza di quello «*a escar*», esso si configura come un contratto di trasporto vero e proprio, in cui il nolo è calcolato per l'unità di peso, o di misura, della merce caricata, la cui tariffa viene differenziata secondo le distanze tra gli scali da effettuare.²³ Questo è sicuramente il tipo di nolo più diffuso, a Barcellona come a Genova, con la differenza però che gli armatori catalani se ne servono soltanto nel traffico specializzato di alcune merci come il grano e l'allume.²⁴ Con l'utilizzo di questa seconda pratica di noleggio, il profitto poteva forse rivelarsi incerto per l'armatore, dal momento che la nave non partiva sempre, dal porto di armamento, a pieno carico, e mercanti diversi, in porti diversi, concorrevano alla formazione dei suoi noli, così di andata come di ritorno. La composizione del carico infatti si veniva integrando nel corso del viaggio, e di conseguenza mutava continuamente, da porto a porto la somma complessiva dei noli. La diffusione di questi contratti testimonia tuttavia la certezza che gli armatori avevano di procurarsi di volta in volta i noli, nei successivi scali (era un po' come andare ad occhi chiusi, fidandosi che in ogni porto si sarebbero trovati mercanti disposti a trattare affari).²⁵

Del Treppo ha individuato là dove questi contratti sono più diffusi, quasi dei «percorsi di linea», sui quali le navi catalane osservavano una certa regolarità nelle partenze e negli arrivi, oltre a un'assidua frequenza dei medesimi porti. Non a caso, «*nell'epoca di Alfonso il Magnanimo, anzi negli stessi anni delle sue più importanti iniziative economiche mediterranee e delle più intense relazioni commerciali tra i suoi domini, erano stabiliti, secondo questo criterio i noli delle merci per Alghero, Napoli, Gaeta, Palermo, Messina, Siracusa, Rodi: questi porti venivano sempre più nettamente a costituire gli scali essenziali di una stessa linea, che saldava i vecchi domini della Corona d'Aragona al suo più recente acquisto, Napoli, perno di un sistema di penetrazione politico-economica nel Mediterra-*

22. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, cit., p. 541.

23. *Consolat*, cit., I, p. 36-37.

24. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, cit., p. 546.

25. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, cit., p. 547.

neo, di cui l'isola di Rodi rappresentava l'estrema propaggine o punto terminale»: ²⁶ era la struttura di quella sorta di Commonwealth a cui si è accennato precedentemente. Alle considerazioni dello studioso napoletano si può aggiungere però che anche Castel di Cagliari, e non solo Alghero, costituiva un nodo importante di questo circuito, in particolar modo per i suoi legami con Napoli.

Tornando al noleggio della nave di Andria Bacallar, effettuato nella prima tipologia, «*a escar*», i poteri riservati al noleggiante-armatore, sulla spedizione da intraprendere, sono molto ampi rispetto a quelli dei mercanti noleggiatori, giacché egli ha di sua competenza non solo la direzione commerciale dell'impresa, ma anche quella tecnica: in forza del contratto può costituire se stesso quale capitano della spedizione, con piena autorità sugli ufficiali della nave, ha inoltre il diritto di fissare le competenze del capitano e degli altri membri dell'equipaggio, nonché di modificare la composizione di quest'ultimo, inserendovi elementi di sua fiducia. Con il noleggio fatto della sua nave, Andria Bacallar guida egli stesso l'imbarcazione e decide in che ordine condurre le operazioni mercantili. Queste prerogative sono definite con molta precisione nel *Consolat de Mar*, il quale stabilisce che nei bastimenti noleggiati tutti gli uomini al servizio del patrono devono esser pronti eventualmente a porsi al servizio del noleggiatore. ²⁷ Gli obblighi tra il patrono e il noleggiatore, così come tra essi e i marinai, erano diversi e la normativa catalana ne precisava i caratteri e le complessità. ²⁸ Fondamentale, innanzitutto, era definire le condizioni del noleggio fra patrono e mercanti noleggiatori. Se il patrono avesse noleggiato la sua imbarcazione a uno o più mercanti e, al momento dell'arrivo nella piazza di destinazione, non gli fosse stato ancora corrisposto il nolo concordato, egli avrebbe potuto tenere per se le mercanzie, senza permettere il loro scaricamento, fino al completo soddisfacimento dei suoi diritti, questo a meno che i mercanti non avessero promesso di corrispondere il nolo una volta arrivati a destinazione e aver scaricato le merci. ²⁹ Se poi i mercanti avessero proposto al patrono di prendere, quale complemento del prezzo di noleggio che momentaneamente non potevano corrispondere, parte delle mercanzie trasportate, il patrono sarebbe stato libero di accettare o meno la

26. *Idem*.

27. *Consolat, cit.*, I, p. 51.

28. *Consolat, cit.*, I, p. 51-54, 54-55 e 59-60.

29. *Consolat, cit.*, I, p. 178.

proposta, senza subire forzature nella sua decisione, giacché questa non è un'ingiunzione della normativa ma solamente un'eventualità che si poteva prospettare.³⁰ Una volta accettata la proposta di prendere per se la parte spettantegli di mercanzia, il patrono poteva commercialarla a suo piacimento e con piena autorità: il guadagno fatto sarebbe stato a suo totale vantaggio, così come le perdite sarebbero state a suo intero carico, senza interferenze di altri locatari nella nave, a meno che anche ad essi non fosse stata data facoltà di rivalersi sulle mercanzie trasportate.³¹ Si capisce che l'eventualità di prendere per se le mercanzie poteva presentare vantaggi come svantaggi per un patrono che aveva preventivato un guadagno in contanti dal suo viaggio; d'altronde egli poteva pensare di ottenere un guadagno maggiore, con una vendita diretta, rispetto a quanto poteva ottenere con l'incasso del nolo; a fornire delle remore poteva essere però l'incertezza di guadagnare effettivamente quanto sperato, per cui la decisione sul da farsi veniva presa caso per caso, a seconda dell'intraprendenza del patrono e la sua disponibilità ad assumersi o meno rischi non preventivati inizialmente.

Dalla documentazione del notaio Vilanova abbiamo altre notizie riguardanti viaggi di Andria Bacallar successivi a quello appena esaminato. A volte lungo l'itinerario non troviamo compresa Castel di Cagliari, non sappiamo se perché non inserita o per difetto di documentazione; così accade quando viene documentato un viaggio dell'armatore da Barcellona a Napoli per l'inverno del 1458.³² Più cospicuo il materiale riguardante i viaggi effettuati nel 1461, per i quali possediamo la documentazione inerente le assicurazioni per i viaggi di andata e per quelli di ritorno (ambidue avevano Castel di Cagliari come scalo). Il viaggio di andata, lungo gli scali di Palermo, Napoli e Castel di Cagliari, aveva come porto di arrivo quello di Barcellona. In questa piazza venivano redatte le assicurazioni per le merci da spedire dai porti sopra citati verso la capitale catalana e viceversa; l'insieme di queste assicurazioni determinava il valore assicurativo della nave. Gli assicuratori che compaiono negli atti Vilanova sono normalmente gli stessi. Questi assicurano più spedizioni nello stesso periodo, frazionando il

30. *Consolat, cit.*, I, p. 178-179.

31. *Consolat, cit.*, I, p. 179.

32. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Antoni VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 37; 25 febbraio 1458. Si vedano anche i f. 37v e 40v. Sul prestito e cambio marittimo e sull'assicurazione marittima, fondamentale l'opera di Arcadi GARCIA I SANZ, Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona: CSIC, 1983.

rischio com'era pratica usuale, per assicurarsi un maggiore margine di guadagno. I valori delle merci assicurate invece sono generalmente non troppo alti, rimanendo su una media di contratto assicurativo intorno alle 150-200 libbre. Il valore assicurativo totale di una spedizione si aggira sulle 400-500 libbre, un valore piuttosto lontano da quelli delle grandi spedizioni nel Levante o nelle Fiandre,³³ ma comunque non disprezzabile. I mercanti cagliaritari, da quel che si rileva per questa e per altre spedizioni, inviavano a Barcellona quelle materie tipiche dell'industria e dell'artigianato sardo: il 27 maggio del 1461 Andria Bonfill, mercante di Castel di Cagliari, assicurava 23 costals di cuoio di bue, 2 botti contenenti grano e 50 quintali di formaggio, da caricare a Castel di Cagliari a opera di Joan Bertran, sulla nave di Andria Bacallar e con destinazione Barcellona.³⁴ Gaspar de Valls, un mercante di Barcellona, assicurava invece, nello stesso giorno, una serie di mercanzie da caricare in Castel di Cagliari al rischio solito.³⁵ Ancora il 27 maggio, Guillem Alamany assicurava 7 botti piene di formaggio, 6-7 costals di cuoio di bue, 3 botti di grano e altre merci, da caricare in Castel di Cagliari da parte di Nicolau Baquer o altri per lui sulla nave di Andria Bacallar con rischio solito.³⁶ Per il viaggio da Barcellona verso Castel di Cagliari le cose non differivano di molto; in questo caso, un procuratore residente nella città catalana, Gabriel Jutglar, curava gli interessi di alcuni dei mercanti cagliaritari ordinatori delle merci. L'8 luglio del 1461 vediamo questo procuratore agire a nome di Andria dez Pla, mercante di Castel di Cagliari, per il quale assicurava 6 balle contenenti 37 drappi catalani di diversi colori, da caricare a Barcellona sulla nave di Andria Bacallar, patronizzata da qualsiasi patrono che la conducesse in Castel di Cagliari al rischio solito.³⁷ In quello stesso giorno Gabriel Jutglar assicurava, questa volta a nome di Francí Baquer, mercante di Castel di Caglia-

33. Si confronti la documentazione conservata nei seguros del notaio Vilanova per vedere come queste spedizioni raggiungessero non di rado le 2000 libbre di valore assicurativo.

34. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 27 maggio 1461. Totale assicurativo di 200 l.

35. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 27 maggio 1461. Totale assicurativo di 100 l.

36. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 27 maggio 1461. Totale assicurativo anche in questo caso di 100 l.

37. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 8 luglio 1461. Totale assicurativo di 250 l.

ri, una balla contenente drappi, da caricare a Barcellona in Castel di Cagliari al rischio solito.³⁸ Pochi giorni dopo era Joan Sellés, mercante di Barcellona ad assicurare una balla contenente 9 drappi di Sant Joan, 7 di «*vuitens*», un «*vintè*» e un «*vint-i-sisè*», da caricare a Barcellona con direzione Castel di Cagliari.³⁹ Un altro mercante residente a Barcellona, Bonfill Bonfill, assicurava invece un modesto carico di 6 drappi, tessuti di lino e cotone, pezze e altre merci, caricate sempre sulla nave di Andria Bacallar per essere portate a Castel di Cagliari e qui consegnate al mercante Bernat Ferran.⁴⁰ Al termine di queste operazioni veniva quindi assicurata la stessa nave di Andria Bacallar. In questo caso era Guillem Alamany ad assicurare l'imbarcazione, insieme a due cambi di valuta, per un totale di 65 libbre, da consegnare, all'arrivo in Castel di Cagliari, a un personaggio che non è possibile identificare a causa dell'erosione della carta. Il rischio veniva esteso alle 24 ore successive l'ancoraggio del bastimento.⁴¹

Una nuova spedizione, da Barcellona a Cagliari, con proseguimento verso Napoli e Palermo, veniva organizzata nell'inverno di quello stesso 1461. In questo caso i particolari sono in numero minore rispetto a quelli del viaggio precedente, ma restano comunque preziosi per confermare che Andria Bacallar continuava a prediligere questa rotta nei suoi viaggi per il Mediterraneo.⁴²

Per quanto riguarda i viaggi effettuati dal Bacallar, si possono dunque desumere degli elementi costanti riguardo gli itinerari, le persone interessate alle spedizioni e alla natura delle merci. Da Barcellona venivano principalmente spediti a Castel di Cagliari, drappi, pezze di lana, lino e cotone che venivano lavorati in città da «*blanquers*» per essere poi venduti sui mercati locali. Dal porto cagliaritano venivano invece spediti prodotti tipici della regione quali carni salate, formaggi e pelli, che venivano portati nella capitale catalana ma anche a Maiorca, Valencia e Tortosa.

38. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 8 luglio 1461. Totale assicurativo di 75 l.

39. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 10 luglio 1461. Totale assicurativo di 75 l.

40. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 8 luglio 1461. Totale assicurativo di 30 l.

41. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 16 luglio 1461. Assicurazione di 40 l., con apoca di 1 l. e 4 s.

42. AHPB, VILANOVA, *Quintus Liber Securitatum*, 17 novembre 1461 e 26 novembre 1461.

Napoli e il Regno. La compagnia di Anlaguer Limes e Pere Pujol

Si è potuta constatare l'importanza di Napoli nell'economia della navigazione mediterranea catalana e come la capitale del regno fosse legata a Castel di Cagliari nello svolgimento delle sue rotte verso Barcellona; quantunque la rotta del Levante non fosse l'unica a collegare Napoli con Barcellona, essa sosteneva una parte rilevante delle comunicazioni tra le due città. Nel 1454, su 7 navi catalane che toccarono Napoli, una sola aveva come destinazione finale la capitale del Regno, essendo le altre sei di passaggio, dirette appunto in Levante o in Sicilia. La conquista aragonese tuttavia aprì, o intensificò dove già esistevano, anche altre linee di comunicazione, anzitutto quella diretta tra Barcellona e Napoli con scali intermedi in Sardegna. Questa linea, utile per il disbrigo degli affari politici, venne utilizzata anche a scopi commerciali. Un'altra rotta napoletana era quella che si svolgeva secondo un itinerario circolare: Barcellona, Gaeta, Napoli, Messina, Palermo con ritorno a Barcellona e la possibilità di ulteriori scali, come quello cagliaritano. Abbiamo notizie, per gli anni 1456-1459, che percorreva questa rotta un mercante catalano operante anche in Sardegna, Pere Pujol,⁴³ il quale già nel 1455 stabiliva su una rotta simile a quella «circolare» una sosta a Castel di Cagliari, in occasione di una compagnia fatta con Anlaguer Limes, compagnia che, come è scritto nell'atto notarile, doveva intraprendere un viaggio verso il Levante, ma che nella descrizione della rotta non vede proseguire le caravelle dei due soci oltre i porti siciliani, seguendo appunto questa rotta circolare.⁴⁴ Nel contratto è contemplato il caso, non raro, del viaggio in conserva fatto da due o più imbarcazioni. Esso veniva fatto, almeno inizialmente, per ragioni di sicurezza, come quella di scampare all'assalto dei pirati; altre volte però la conserva veniva organizzata per portare in un luogo un maggior numero di mercanzie e per comodità di quei patroni che avevano identico percorso da fare nello stesso periodo in cui navigavano altri loro colleghi.

Sui viaggi in conserva è dedicata una precisa ordinanza del Consolato del Mare;⁴⁵ in essa è stabilito che se il patrono di un bastimento desidera

43. AHPB, VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, 16 agosto 1457. Lo stesso Pere Pujol, nel 1452, percorreva la rotta dalla Sicilia a Venezia con un suo legno e 8 uomini di equipaggio (AHPB, VILANOVA, *Manuale*, XXVIII; 27 maggio 1452). Cfr. Mario DEL TREPPO, *I mercanti catalani*, cit., p. 544, tab. XIII.

44. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 18.

45. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 18.

fare un viaggio in conserva con uno o più patroni di una qualsiasi imbarcazione, tutto ciò che sarà stipulato nell'accordo dovrà essere atteso e portato a compimento, sia che venga fatto un patto scritto, sia che si prenda un accordo sulla parola. E se per un qualsiasi caso una delle parti non terrà fede agli impegni presi, questa dovrà risarcire l'altra parte di tutti gli interessi per il danno arrecatogli.

Lo studio dei capitoli concordati fra le parti esplica abbastanza chiaramente l'iter delle operazioni di quella che si configura come una compagnia catalano-valenciana con interessi in Sardegna: essi vengono concordati fra Anlaguer Limes, patrono di una caravella, chiamata Santa Maria di Bonaria, da una parte, e Pere Pujol, patrono di un'altra caravella chiamata Sant'Antonio e Maddalena, dall'altra parte, per la compagnia da condurre insieme nel viaggio di Levante. Viene innanzitutto stabilito che Anlaguer Limes, una volta giunto a Valencia con la sua caravella, farà condurre l'imbarcazione da quella città a Barcellona e da qui viaggerà in conserva con la caravella di Pere Pujol. Prima tappa sarà Maiorca, quindi la compagnia si fermerà in Castel di Cagliari, da dove proseguirà per Napoli, di seguito per Palermo e poi Messina. Questo sarà anche il tragitto che la compagnia farà nel viaggio di ritorno. Come si può osservare manca il riferimento agli scali propriamente levantini: è possibile che avendo specificato la direzione finale del viaggio sia sottinteso che le navi si recheranno ad Alessandria e Rodi. Pere Pujol, una volta a Barcellona e una volta annunciato che farà il viaggio in Levante, dovrà caricare le mercanzie dei mercanti di Perpignano, e questo farà, se necessario, recandosi egli stesso a Colliure; quindi tornerà a Barcellona per dare inizio al viaggio con Anlaguer Limes. A sancire la perfetta parità fra le imbarcazioni che verranno utilizzate nel viaggio viene stabilito che ciascuna delle due caravelle avrà lo stesso numero di persone a bordo, così come i noli che verranno contrattati per il viaggio, partendo da Valencia, sia per l'andata che per il ritorno, potranno essere stabiliti tanto per una imbarcazione che per l'altra. Gli utili saranno quindi lealmente ripartiti al termine del viaggio. Se sorgeranno questioni o liti fra le parti, la risoluzione di queste dovrà essere fatta a Barcellona, sede di partenza della compagnia, e le dette parti dovranno rispettare gli accordi presi sotto pena di 500 libbre di alfonsini.

Negli anni successivi Pere Pujol continuò a privilegiare questa rotta nella quale sempre veniva inserito lo scalo cagliaritano. Il 16 agosto 1457 Pere Pujol, come patrono di una baleniera, e insieme al mercante barcellonese Martí Pi, assicuravano lo scafo dell'imbarcazione per l'interesse di un cambio di 65 l. barcellonesi, dato da Pere Bertran al Pujol e al Pi. Il

cambio doveva essere pagato a Palermo e gli assicuratori prendono il rischio su di esso sul «*buch*» della nave, dalla partenza da Barcellona andando a Castel di Cagliari, quindi a Napoli, con estensione alle 24 ore dall'ancoraggio, mentre Andreu Crexells, mercante, assicurava per 65 lire.⁴⁶ Nell'atto al f. 17v assicurazione di 200 l. per Napoli sulla stessa imbarcazione. In un atto di poco successivo si aveva un'altra assicurazione di 50 lire per Napoli, probabile tappa finale del viaggio, sulla stessa imbarcazione del Pujol.⁴⁷ L'anno dopo, il 9 ottobre,⁴⁸ Guillem Coll, mercante di Perpignano, assicurava invece 3 balons contenenti 15 drappi di diversi colori prodotti a Perpignano, e 22 altri drappi dello stesso tipo, da caricare a Barcellona sulla baleniera di Pere Pujol con destinazione Castel di Cagliari e Palermo. I 15 drappi andavano consegnati in Castel di Cagliari ad Antoni Luell e gli altri 22 a Palermo a Miquel Coll e, in sua assenza, a Jacme Santpol, con rischio solito. Se però, una volta scaricati a Cagliari i drappi, il Luell non li avesse più voluti e li avesse fatti ricaricare sulla baleniera per farli portare a Palermo, gli assicuratori avrebbero dovuto correggere il rischio aggiungendo il cambio di destinazione. Assicuratori erano Pere de Junyent, mercante, che «*fermava*» per 50 lire, e Gabriel Migles, mercante, per altre 50 lire. Negli atti precedenti e successivi sono indicate inoltre le altre assicurazioni sul viaggio del Pujol: tutte per Palermo, a raggiungere un valore assicurativo di 450 lire,⁴⁹ alle quali vanno sommate le 100 sopra ricordate, per un totale di 550 lire.

La compagnia dei fratelli Camprodon

I dati riguardanti questa società sono più numerosi che per le altre finora studiate e permettono di protrarre l'indagine lungo un numero più ampio di anni fornendo quantità e qualità sufficienti per tentare un sommario resoconto sulle attività della compagnia negli anni 1453-1460.

Dall'esame della documentazione (ancora da terminare) sono riconoscibili tre fratelli Camprodon, Bartomeu, Miquel e Pere, i quali agiscono nel corso degli anni indifferentemente a Barcellona e Castel di Caglia-

46. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 18.

47. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 18v.

48. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 78.

49. AHPB, A. VILANOVA, *Quartus Liber Securitatum*, f. 77, 78, 79 e 81v.

ri; in queste città, oltre a curare le attività della loro compagnia, partecipano a diverse transazioni e modalità di affari. Le operazioni di questa famiglia sono rintracciabili, per la loro importanza e vastità, sui diversi protocolli notarili utilizzati nella presente ricerca: dagli atti del notaio Deranda, a quelli del notaio Garau, fino ai «*seguros*» di Antoni Vilanova, rogati a Barcellona.

Relativamente numerose risultano essere le spedizioni di merce da e per la Sardegna, dalle quali si può avere una indicazione delle preferenze dei fratelli Camprodon riguardo al tipo di materiali sui quali investire e, quindi, sul loro ruolo all'interno del mercato cagliaritano. In generale i tre fratelli erano interessati all'acquisto in Catalogna di partite di tessuti grezzi da lavorare in Castel di Cagliari e quindi da ridistribuire presumibilmente all'interno dei mercati locali; infatti i prodotti che i Camprodon smerciavano dall'isola verso l'esterno non erano panni lavorati, bensì tutti quei prodotti tipici dell'economia sarda: formaggi, vini, pelli e cuoi.

I valori delle merci della compagnia Camprodon, assicurate per viaggi marittimi dal solo notaio Vilanova negli anni 1457-1460, sono un campione piuttosto modesto a nostra disposizione, ma va ricordato che i soci frantumavano le loro iniziative in una miriade di interventi su piazze, occasioni e investimenti diversi, per cui tracce più indicative si possono ottenere mettendo insieme le diverse attività di un anno, emerse dall'esame di documentazione eterogenea come quella che sta emergendo per i Camprodon fra Cagliari e Barcellona.

L'anàlisi dels oficis artístics a l'època medieval s'ha plantejat tradicionalment a partir de la seva producció final, és a dir, tenint en compte únicament els objectes resultants dels respectius processos artesanals. És clar, però, que existia un complex engranatge econòmic que feia possible la creació de les peces, des del moment que el mestre productor adquiria els materials necessaris per a la seva elaboració fins a les successives intervencions tècniques en què participava, bé directament, bé encomanant-les als oficials del seu obrador.

En el cas de les indústries dels anomenats béns de luxe, i concretament el de l'argenteria i l'orfebreria medievals que aquí ens ocupa, cal afegir-hi l'elevada despesa dels costos de producció. El valor dels materials emprats exigia a l'argenter, a més d'una gran habilitat en l'execució de la peça, un coneixement exhaustiu dels mètodes comercials vigents, la qual cosa li era imprescindible tant per obtenir la matèria primera a un preu favorable com per respondre a la demanda del mercat de manera competitiva. Aquest fet, juntament amb la monetització dels materials bàsics, l'or i l'argent, pròpia del període preindustrial, converteixen l'exercici de l'argenteria en un indicador econòmic de primera magnitud, car calia obtenir uns materials nobles que no sempre circulaven fluidament en els circuits comercials establerts.

L'estudi del mercat de l'argent és, tanmateix, una tasca difícilment assolible, ja que la documentació aporta solament notícies disperses i rarament relacionables des del punt de vista de la unitat de producció que constituïa cadascun dels tallers en actiu. A més, en tractar-se de registres oficials, són molt minses les dades que ens proporcionen sobre la gestió econòmica de l'ofici, aspecte que quedava anotat, parcialment, a la comptabilitat privada dels obradors.

Malauradament, malgrat tenir una presència constant als inventaris dels segles XIV i XV, són pocs els volums de comptes medievals que han arribat fins als nostres dies i, menys encara, els concernents als afers econòmics de la menestralia urbana.¹ Per aquest motiu, volem presentar el llibre de

1. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona: Curial, 1977, v. I, p. 154, es lamentava precisament de la manca de llibres de comp-

comptes de Miquel Bofill, el qual recull detalladament l'activitat comercial d'aquest argenter barceloní entre el 1451 i el 1459, puix és l'únic exemplar conegut relatiu a la comptabilitat privada d'un menestral benestant. El volum, conservat entre la documentació de l'antic armari-arxiu de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona,² adquireix una vàlua inestimable a l'hora d'aprofundir en l'organització econòmica d'un obrador d'argenteria durant la dècada central del segle XV. Així, les diverses partides compilen la major part dels ingressos i les liquidacions efectuades per Miquel Bofill durant els darrers anys de la seva activitat comercial –des del 5 de setembre de 1451 fins al 9 de març de 1459, dies abans del seu òbit–, seguint el mètode de la partida simple a doble registre. Aquest senzill sistema assentava tan sols les transaccions pendents de cobrament o pagament, respectivament, ja que la seva finalitat no era recollir sistemàticament la globalitat de la seva gestió comercial, sinó controlar, d'una llambregada, el total de les quantitats endeutades i deduir-ne, consegüentment, la solvència econòmica de cada exercici. Tot i la seva parcialitat, ens permet conèixer els materials més habituals en l'elaboració dels objectes preciosos, el seu finançament i proveïment, les tècniques d'execució aplicades a les peces i, finalment, el seu procés de comercialització. És evident, però, que la importància d'aquestes dades són impossibles d'abastar en un únic article, motiu pel qual presentem aquí només els aspectes vinculats directament als materials necessaris per a la producció dels objectes preciosos i les característiques del seu proveïment.³

D'altra banda, cal afegir-hi, també, la rellevància del període històric en què fou escrit el llibre de Miquel Bofill, corresponent als darrers anys del difícil regnat d'Alfons el Magnànim (1416-1458), preludi de la Guerra

tabilitat corresponents a mercaders o menestrals barcelonins, puix que aquest fet impedia estudiar amb detall els afers d'algun ells. Una de les possibles causes d'aquesta mancança documental pot justificar-se a través de l'espoli que va patir l'església de Santa Maria del Mar durant la Guerra Civil: Mario del TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona: Curial, 1976, p. 475.

2. L'antic armari-arxiu de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona, construït l'any 1682 i de propietat privada, conserva al seu interior la documentació relativa a la història corporativa dels argenters barcelonins formada per un total de dos-cents pergamins i una cinquantena de llibres de caràcter gremial.

3. El present article dona a conèixer una part de la nostra tesi de llicenciatura, *La producció d'un argenter barceloní a través del seu llibre de comptabilitat: Miquel Bofill (1450-1460)*, dirigida per Núria de Dalmases i Balañà i defensada l'11 d'octubre de 1995 a la Universitat de Barcelona.

Civil Catalana (1462-1472). La transcendència del context socioeconòmic d'aquest període fa imprescindible esbossar prèviament el marc històric que enquadra la trajectòria personal del nostre argenter. En aquest sentit, bé que les anotacions comptables trasllueixen principalment les funcions pròpies de l'ofici d'argenteria, també es fan ressò de la realitat econòmica i política de la Barcelona baixmedieval, aspecte que, novament, posa de manifest la riquesa de matisos d'aquesta font. En efecte, al llarg del seu volum, Miquel Bofill es defineix, per sobre de tot, com un home del seu temps que, allunyat de la clàssica concepció del menestral preocupat únicament per la rendibilitat del seu treball, participa activament en els afers de la vida barcelonina. Així, malgrat l'heterogeneïtat de la informació, el seu llibre de comptes reflecteix, indirectament, el context socioeconòmic advers en què va haver de dur a terme la seva activitat.

Miquel Bofill i el seu temps

Poques són les dades biogràfiques que coneixíem de Miquel Bofill abans de localitzar el seu llibre de comptes. Fill del ferrer gironí Nicolau Bofill i de la seva muller Joana, hem de situar el seu naixement en els darrers anys del segle XIV o els primers del segle XV, a la ciutat de Girona, encara que degué aprendre l'ofici d'argenter a través d'un contracte d'aprenentatge establert entre el seu pare i algun dels nombrosos mestres de Barcelona, ciutat on exercí la seva professió i visqué la resta de la seva vida.⁴ La primera notícia documental que tenim d'ell correspon a l'any 1439, quan ja era mestre argenter i ciutadà de Barcelona, i la proporciona l'encant dels béns del també argenter Antoni Brussard, on adquirí diverses eines pròpies de l'ofici.⁵ És en aquests anys, doncs, quan hem de situar l'inici de la seva activitat professional, ja que poc després, el 1444, establí

4. El fet d'establir un contracte d'aprenentatge amb algun mestre de la capital del Principat era una pràctica força estesa a jutjar per l'alt nombre d'aprenents originaris de diverses localitats de dins i de fora de Catalunya que apareixen en la documentació d'aquesta època. D'aquesta manera s'asseguraven un bon ensenyament, car els millors mestres s'hi aplegaven atrets per una clientela urbana força exigent i, a més, perquè s'asseguraven la ràpida adquisició de la qualitat de ciutadà de Barcelona, aspecte també molt important per les seves conseqüències comercials: Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 20-21.

5. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Notarial I-7, Inventari i encant dels béns d'Antoni Brussard, argenter, ciutadà de Barcelona.*

un contracte d'aprenentatge amb la mare del jove Llorenç Gual, fet que indica inequívocament la titularitat d'un obrador.⁶ El 1447, gaudint ja d'un cert prestigi, fou nomenat, juntament amb l'argenter Pere Nebot, major-dom de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona, un dels càrrecs emblemàtics de la jerarquia corporativa.⁷ La seva rellevància es veu corroborada per l'encàrrec que el 1448 li féu el Consell de Cent barceloní de realitzar una copa d'argent daurada, donada com a obsequi de la ciutat a Ramon de Gilabert, cavaller i uixer de la reina Maria.⁸

L'any 1458 fou, potser, un dels més actius de Miquel Bofill en el terreny polític, ja que va ser nomenat cònsol de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona, juntament amb el seu amic i col·laborador Antoni Bells,⁹ a més de conseller de la ciutat pel braç menestral.¹⁰ Aquesta darrera responsabilitat li proporcionà probablement l'encàrrec d'elaborar una vaixel·la d'argent per al nou rei, Joan II d'Aragó,¹¹ comanda que deixaria inacabada, com d'altres obres, a causa de la seva sobtada mort, ocorregu-

6. Núria de DALMASES I BALANÀ, *Orfebreria catalana medieval, 1300-1500 (aproximació a l'estudi)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (IEC), 1992, v. II, p. 38-39.

7. AHCB, *Gremis 41-4*, f. 1v; 11 juliol 1447.

8. Francesc CARRERAS I CANDI, Frederic SWARTZ I LUNA, *Manual de Novells Ardits. Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, v. II (1446-1477), Barcelona: Imprenta d'Henrich i Companyia, 1892, p. 48.

9. Núria de DALMASES I BALANÀ, *op. cit.*, v. II, p. 38. No sembla fruit de la casualitat que ambdós argenters coincidissin en sengles càrrecs polítics, car el llibre de comptes de Miquel Bofill reflecteix una estreta col·laboració professional amb Antoni Bells. En aquest sentit, considerem que Miquel Bofill segueix la carrera ascendent d'Antoni Bells, el qual desenvolupà el càrrec de cònsol de la confraria i ofici dels argenters de Barcelona des de l'any 1452, formava part del Consell de Cent barceloní des del 26 de febrer de 1457 i va ser nomenat un dels cinc consellers en cap del municipi per l'any 1453: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bartomeu COSTA (major), *Sextum manuale*, 24-XI-1450/5-V-1452, f. 94r-v; Esteve Gilabert BRUNIQUER, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífics Consellers i Regiment de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona: Imprenta d'Henrich i Companyia, 1912, v. I, p. 40.

10. Fou nomenat conjuntament amb el també argenter Salvador Hispano en la sessió plenària del Consell barceloní del 9 de desembre de 1458: AHCB, *Consell de Cent, Registre de Deliberacions*, II-12, f. 71r.

11. Era costum que la ciutat de Barcelona obsequiés el monarca entrant amb una vaixel·la d'argent. El 17 de novembre de 1458, el Consell de Trenta decidí encarregar-ne l'elaboració a diversos argenters barcelonins, dels quals no especifica el nom, però s'hi trobava Miquel Bofill, car anotà la despesa d'aquesta factura al seu llibre de comptes: AHCB, *Consell de Cent, Registre de Deliberacions*, II-12, f. 60v-61r, 111v-112r i 117v-118v.

da entre el 15 de març de 1459, moment en què redactà el seu testament,¹² i el 9 d'abril del mateix any, quan s'iniciaren les liquidacions de la seva marmessoria.¹³

El llibre de comptes, doncs, reflecteix el moment més àlgid de la seva activitat artesanal, entre el 1451 i el 1459, però també coincideix amb els anys que han estat considerats com el període de decadència de la Corona d'Aragó. En efecte, el Principat i consegüentment la seva capital, Barcelona, es van veure afectats per una sèrie de factors contraris a la trajectòria expansiva precedent. La crisi del sector tèxtil, capdavanter en la transformació de la ciutat en centre econòmic durant el segle anterior; la caiguda dels preus en els mercats comercials; la manca de blat, a causa del bloqueig mediterrani derivat de les guerres amb Gènova, i les agitacions socials al camp provocaren un fort malestar social, que tingué un ressò especial entre els mercaders i els menestrals catalans, car aquests fets incidien directament sobre el que havia estat la seva major font d'ingressos: el comerç.¹⁴

D'altra banda, centrant-nos en la ciutat de Barcelona, també és el moment en què sorgí la pugna per assolir el poder municipal entre el grup que des d'antuvi havia controlat la composició del Consell de Cent, la Biga, que representava la rànquia oligarquia urbana, i un nou partit, la Busca, integrat pels mercaders i la petita menestralia comercial, del qual formava part

12. El testament de Miquel Bofill, redactat el 15 de març de 1459, es conserva també entre la documentació de l'antic armari-arxiu de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona: Calaix de març, IIII, lletres A/E; pergamí, 480 x 660 mm, del qual es fa referència al *Llibre ahon estan arxivats los actes de la cofradia de St. Eloi dels argenters de Barcelona (1698-1831)*: AHCB, *Gremis, argenters* 41-7, f. 146v. A l'Arxiu Històric de la Santa Creu i de Sant Pau de Barcelona (AHSCSP), hi ha una còpia parcial del testament realitzada l'11 d'abril de 1499 on es recullen únicament les clàusules successòries de l'original: Honorat ça CONAMINA, *Primus liber testamentorum*, f. 6r.

13. «Apoce facientes pro manumissoria et hereditate venerabili Michaelis Boffill, quondam, argenterii civis Barchinone»: AHPB, Honorat ça CONAMINA, *Manual de cartas de pago de diferentes testamentarias (1457-1473)*, f. 37r-44r; 9 abril 1459. En una de les notes manuscrites del llibre de Miquel Bofill, Joan Regàs, un dels seus marmessors, fa referència al fet que la seva mort es produí per malaltia, bé que no especifica quina. Endemés, entre les èpoques de marmessoria consta el pagament per part de la seva vídua, Eulàlia, a l'apotecari Bartomeu Massot, en concepte de diverses medecines elaborades per ell, f. 41r.

14. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *La guerra civil catalana del segle XV. Estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*, v. I: *Causas i desenvolupament de la crisi*, Barcelona: Edicions 62, 1973, p. 42-43.

el mateix Miquel Bofill ja en els seus orígens.¹⁵ Quan, el 1452, Alfons el Magnànim autoritzà i legitimà la representació del partit buscaire, s'encetà un procés irreversible que el portaria al capdavant del govern de la ciutat l'any següent (1453),¹⁶ moment en què s'inicià la lluita oberta entre ambdós partits pel control del Consell de Cent barceloní, ja que els seguidors de la Biga no es resignaren a perdre el poder i propiciaren un enfrontament continu per recuperar la seva condició precedent.

El llibre de Miquel Bofill il·lustra precisament el moment més viu de la rivalitat entre els dos partits municipals i, a més, ho fa mostrant el punt de vista de la Busca, fet que podem considerar excepcional, malgrat que no hi ha comentaris marginals comparables als del diari del notari Jaume Safont per a la Biga,¹⁷ ja que indica les gestions comercials realitzades per l'argenter abans i després que el seu partit polític aconseguís l'autoritat. Una mostra inequívoca de la seva ideologia política és el fet que copiés a les contraportades interiors del seu llibre de comptes la crida oficial del 1454, a partir de la qual es procedia a la devaluació del croat català i del florí d'Aragó, fet que reflecteix l'entusiasme de l'argenter davant la seva aplicació, atès que aquesta mesura es considerava un element clau per a la dinamització econòmica dels negocis i del comerç. En aquest sentit, Miquel Bofill exemplifica el suport que donaren les classes econòmicament actives a les mesures redreçadores del partit de la Busca, però també dona a conèixer els mecanismes utilitzats per la petita menestralia barcelonina per tal de sobreviure davant la forta crisi d'aquest període.¹⁸

Els nous governants tenien la necessitat de demostrar a la població l'efectivitat de la seva gestió municipal i, per tant, cercaren solucions immediates als problemes que havien retret als seus predecessors. A partir del seu accés al poder, tots els esforços s'orientaren cap a l'aplicació dels seus interessos econòmics: aconseguiren la tan desitjada devaluació monetària

15. El seu nom consta en la relació dels nou argenters components del partit municipal de la Busca, dins el braç menestral, vàlida per als anys 1445 al 1467, i que fou utilitzada pels consellers de la ciutat per elegir els diferents components del Consell de Cent barceloní: Carme BATLLE I GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1973, v. II, p. 606.

16. Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL i Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ qualifiquen l'accés de la Busca al govern de la ciutat com a veritable «cop d'estat municipal» (*op. cit.*, v. I, p. 42).

17. Josep M. SANS I TRAVÉ, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*, Barcelona: Fundació Raimon Noguera, 1992.

18. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. II, p. 369.

el 1454, iniciaren un sanejament de l'administració pública i emprengueren una política proteccionista per fer front a la pressió dels productes estrangers.¹⁹ La devaluació monetària, tanmateix, esdevingué una de les victòries més significatives del mandat buscaire, ja que fou un dels punts ideològics insistentment reclamats pel partit des de la seva creació. La mesura afavoria els interessos dels mercaders i menestrals barcelonins, que equilibraven el valor de les seves mercaderies i manufactures i, per tant, veien augmentar la seva capacitat adquisitiva.²⁰

Una altra de les actuacions prioritàries de la Busca fou protegir la producció tèxtil autòctona, sector emblemàtic de la puixança de la menestralia barcelonina, prohibint l'entrada dels teixits i llanes anglesos autoritzats des del 1420. La mesura, malgrat no tenir el ressò econòmic esperat, suposà una revitalització de la producció i un fre a l'espectacular caiguda dels preus dels anys anteriors. D'altra banda, la ineficaç gestió dels mercats barcelonins per part del govern de la Biga havia provocat freqüentment l'esgotament i la mancança de certs productes de primera necessitat com la carn o el forment. Lògicament, l'interès buscaire se centrà en la millora de l'abastament i els preus dels aliments, fita que aconseguiren ràpidament gràcies, en gran part, a la devaluació monetària del 1454. Això no obstant, la situació es complicà fortament a partir del 1456, a causa de la gran sequera que afectà greument les collites de forment autòctones, però, sobretot, per les guerres amb Gènova, que provocaren el bloqueig marítim de la ciutat a partir del 1457. La interrupció del tradicional proveïment procedent de la mateixa Gènova i de Sicília va obligar el govern municipal a buscar altres mitjans per subministrar blat a la ciutat, bé que foren del tot insuficients i esdevingueren un dels factors que lesionaren la popularitat de la seva gestió política durant els darrers anys del seu govern (1461-1462).²¹

No resulta casual, doncs, que Miquel Bofill invertís en diverses partides de llanes i teixits inequívocament catalans, com draps mesclats de Barcelona, draps de Sant Joan, draps de Puigcerdà i blau de Ripoll, a més dels característics verví, blanquet, bruneta i bristó, destinats a la producció autòctona, ni tampoc el fet que participés en el proveïment d'aliments per a la ciu-

19. Sobre aquesta qüestió, vegeu Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. II, p. 366-367, i Carme BATLLE I GALLART, *op. cit.*, v. I, p. 222-223.

20. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, v. II: *El Medi Històric*, 2a. ed., Barcelona: Edicions 62, 1966, p. 191.

21. Carme BATLLE I GALLART, *op. cit.*, v. I, p. 293-301.

tat o en el de l'argent necessari per a l'encunyació de la moneda recentment devaluada.²² Certament, l'argenter s'implicà directament en la política econòmica proposada pel seu partit, però també aprofità l'avinentesa per treure'n un profit personal.

Bé que les dades aportades pel llibre no reflecteixen la totalitat de la seva activitat econòmica, considerem que són prou fiables quan es valoren comparativament els seus exercicis anuals. Així, tal com reflecteix el quadre de les compres realitzades per Miquel Bofill, mentre del 1450 al 1454 les adquisicions són força modestes i destinades a l'autoabastament, a partir del 1455 l'argenter augmentà notablement les seves relacions comercials, intervenint en nombroses assegurances i comandes marítimes.²³ Moltes d'aquestes operacions tenien com a funció obtenir determinats productes a través de la inversió monetària directa o mitjançant la venda d'objectes d'argent, mètode molt emprat entre els mercaders i menestrals d'aquest període. Fou llavors quan efectuà un major nombre de transaccions alienes al seu ofici, comprant i venent forment, teixits i, en menor importància, productes alimentaris com sucre i avellanes, així com, entre d'altres, diverses partides d'oli, formatge i sagí, procedents de Mallorca.²⁴

La diversificació de les inversions a partir del 1455 indica dues qüestions íntimament relacionades. D'una banda, és el resultat de les mesures redreçadores buscaires, especialment la devaluació monetària, que aconseguiren una ràpida recuperació dels capitals privats i la dinamització dels mercats comercials, aspectes dels quals l'argenter es fa ressò. De l'altra, mostra la necessitat de Miquel Bofill d'obtenir capital i, en conseqüència,

22. El 1454, Dionís Moliner, mestre de la seca de Barcelona, li comprà dues rajoles d'argent de 40 marcs de pes valorades en 200 lliures, 9 sous i 7 diners de Barcelona. La venda també quedà reflectida al llibre de compres de la seca de Barcelona, on apareixen igualment nombrosos menestrals que col·laboraren en aquest proveïment, entre els quals trobem destacats buscaires com els canviadors Tomàs Desmàs i Joan Aguilar, els també argenters Pere Avinent, Francesc Bohigues, Salvador Hispano i Gabriel Gil, o els mercaders Joan sa Coma i Francesc Vidal: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Mestre Racional*, 1988, f. 7r.

23. Un bon exemple el constitueix l'assegurança realitzada, el 8 de febrer de 1457, amb Gabriel Mora, Antoni Pasqual i Francesc Roger, per obtenir 208 salmes de forment per a la ciutat de Barcelona, valorades en 1.100 lliures. Les dificultats per obtenir forment durant aquell any eren especialment notables, ja que la ciutat es veia afectada per una epidèmia de pesta i patia les conseqüències del bloqueig marítim de Gènova, per la qual cosa invertir en forment els aportaria, de ben segur, importants beneficis: Carme BATLLE I GALLART, *op. cit.*, v. I, p. 340.

24. Sobre el comerç d'aquestes mercaderies, Mario del TREPPO, *op. cit.*, p. 71.

de fer front a la forta recessió econòmica, la qual devia fer minvar, lògicament, la demanda del seu obrador, puix que el gruix de la seva clientela eren precisament els mercaders i els menestrals que, afectats per les dificultats econòmiques del període, havien perdut gran part del seu poder adquisitiu.

COMPRES I INVERSIONS, 1451-1458 (Quantitats en lliures aprox.)

PRODUCTES	1451-1454	1455-1458
Avellanes	4	232
Forment	0	3.323
Sucres	51	474
Teixits	33	5.196
Varis	6	1.453

Aquestes inversions suposen, doncs, una injecció econòmica complementària a l'activitat de l'obrador en els anys de crisi que li havia tocat de viure i que àdhuc l'obligaven a cercar beneficis alternatius mitjançant tots els recursos al seu abast.²⁵ D'aquesta forma, la davallada d'ingressos obtinguts a través de l'obrador es veia compensada per les inversions realitzades en altres sectors altament rendibles gràcies al suport polític buscare i a la mateixa recessió econòmica. És la clàssica discussió sobre quines foren les solucions que donaren a la crisi les classes econòmicament actives, si reinvertint els seus capitals en el comerç, la seva font d'ingressos habitual, o adquirint rendes i censals, menys productius a curt termini però sense els riscos econòmics que comportava l'anterior.²⁶ En aquest sentit, Miquel Bofill és un menestral benestant que inverteix el seu capital de forma productiva, participant en aquells negocis que sap que li seran rendibles –com el forment i els teixits– i àdhuc fent préstecs orientats a la producció de l'obrador, com els que feia a confreres menys afortunats o als seus proveïdors habituals, utilitzant en el cobrament la seva força de treball o les seves

25. Així, per exemple, llogà una enclusa del seu obrador a Guillem Carrosser, veler, el 1454, i al ferrer Joan Morros, el 1455, pel preu de 30 sous l'any: AHPB, Vicenç BOFILL, *Sexti decimi manualis comunis*, 20-VIII-1453/29-I-1456, f. 46r i 72v-73r, respectivament.

26. Pierre VILAR, *op. cit.*, p. 183-185.

matèries primeres.²⁷ Aquests assentaments comptables són els que indiquen un altre dels factors que incidien sobre l'economia barcelonina d'aquest període: la manca de líquid en les transaccions mercantils. La moneda en circulació tenia un valor molt inferior a l'atorgat oficialment, fet que repercutia directament sobre el pagament dels intercanvis comercials. El problema no era la manca de metall, sinó que no hi havia una moneda forta que recolzés el valor dels productes, ja que la qualitat dels aliatges era cada cop menor i la pressió de les successives devaluacions monetàries amenaçaven el seu preu en el canvi.

Encara que Miquel Bofill feia nombrosos préstecs i inversions en numerari comptant, la majoria li era retornada, bé en objectes o en matèries primeres, bé en força productiva. Així, per exemple, Bernat Esteve, candeler de sèu, li pagà les 2 lliures i 17 sous que li restaven del preu d'una corretja daurada, una part en diners comptants i l'altra en una quartera de blat de la ciutat. Ramon Lloret, argenter, li retornà les quantitats que li havia prestat amb l'obratge de diverses peces. I Duran Bonfill, sastre, li abonà diferents préstecs i joies que li havia comprat amb la confecció d'unes robes. Són només alguns dels molts exemples que podem trobar, significatius, tanmateix, d'una estructura econòmica tancada en la qual els menestrals feien front a les seves necessitats mitjançant un intercanvi en espècies i que sovint, tal com indica Philippe Wolff, esdevé un sistema d'explotació social.²⁸ És en aquí on es troba, al nostre entendre, un dels aspectes més rellevants del llibre de Miquel Bofill: la possibilitat de reproduir fidelment l'estructura econòmica que fonamentava els intercanvis i les connexions mercantils entre els membres de la menestralia barcelonina durant la segona meitat del segle XV, dins el context genèric de la crisi baixmedieval.

Les matèries precioses i la seva utilització

Al llarg del volum de Miquel Bofill apareixen els materials emprats clàssicament en l'elaboració dels objectes preciosos, és a dir, l'or i l'argent

27. Certament, parteix d'una mentalitat inversora, puix que en el seu patrimoni tampoc no consten propietats ni béns immobles, a excepció d'un hort que tenia a la ciutat de Girona, ubicat prop del monestir de Santa Maria de la Mercè: armari-arxiu, *Testament de Miquel Bofill, argenter, ciutadà de Barcelona*, línies 5-6 i 36-40, respectivament.

28. Philippe WOLFF, *Commerces et marchands de Toulouse (vers 1350-vers 1450)*, París: Librairie Plon, 1954, p. 346-347. Sobre aquesta qüestió vegeu també Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. II, p. 217.

com a matèries bàsiques, i les pedres precioses i el coral, com a elements decoratius, a més de la seda dels parxes, de colors variats, per a la confecció de les corretges. Així, la major part dels objectes descrits fa referència a peces realitzades en argent, ja sigui blanc o sobredaurat, i l'or es reserva per a les peces petites com els anells i els grans.²⁹

La riquesa en mines de plom argentífer del territori català afavorí l'especialització dels treballs dels orfebres en aquest únic metall, ja que la manca d'or obligava a cercar-lo a les zones del nord d'Àfrica, en forma de monedes i riells, o bé a Itàlia i a Alemanya, manufacturat en fils i panys d'or, aspecte que dificultava la fluïdesa del seu proveïment i encaria notablement la seva factura.³⁰

La unitat de compte utilitzada en ambdós metalls és el marc de Barcelona,³¹ que apareix de forma abreujada a les anotacions de l'argenter,³² juntament amb les subunitats equivalents: la unça, el quart i l'argenc.³³

29. Els grans d'or que s'esmenten al volum al·ludeixen a petites boletes d'aquest material que, venudes per unitats, s'enfilaven consecutivament per configurar els característics paternòsters o penitències, molt abundants a la documentació i a la iconografia del moment. Els inventaris esmenten la presència de caixetes i bosses que contenien una gran quantitat de grans allargassats –«llentia»– o arrodonits –«cigró»–, no únicament d'or, sinó també d'altres materials com argent daurat, vidres de colors, coral, ambre i perles, que s'unien segons els nombre de comptes corresponent a les oracions imposades pel confessor per tal d'eximir les culpes, d'on prové la seva denominació: Filena PATRONI GRIFFI, *Banchieri e gioielli alla corte Aragonesa di Napoli*, Nàpols: Arte Tipografica, 1992.

30. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 384-385. Itàlia tenia diversos centres de subministrament d'or, entre els quals descataven la Ligúria, Venècia i Lucca: Angelo LIPINSKY, *Oro, argento, gemme e smalti. Tecnologia delle Arti dalle origini alla fine del Medioevo (3000 a.C. - 1500 d.C.)*, Florència: Leo S. Olschdi Editore, 1975, p. 102 i s.

31. El marc de Barcelona varia el seu pes segons la interpretació dels investigadors entorn d'aquest tema, des dels 267,333 g que indica Guilhiermoz fins als 266,6835 g de Josep Botet i Sisó: Felip MATEU i LLOPIS, *Glosario Hispánico de Numismática*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1946. Manuel CRUSAFONT, *Barcelona i la Moneda Catalana*, Barcelona: Caixa d'Estalvis de Barcelona, 1989, p. 205, tanmateix, ha fixat el seu pes en un total de 234,3 g, mentre que Claudi ALSINA, Gaspar FELIU, Lluís MARQUET, *Sistemas de Pesos, Mides i Mesures als Països Catalans*, Barcelona: Curial, 1990, p. 84, creuen que equivalia a 2/3 de la lliura de Barcelona, amb un pes de 268,34 g.

32. m.= marc, o.= unces, q.= quarts, arg.= argenços i g.= grans.

33. Miquel Bofill utilitzava el sistema de Catalunya, en el qual cada marc té 8 unces; l'unça, 4 quarts; el quart, 4 argenços; l'argenc, 9 quirats, i el quirat, 4 grans. Aquestes mesures, però, difereixen una mica de les emprades per la seca de Barcelona, ja que aquesta institució pública es basava en el marc de la taula del País Valencià, en el qual el marc se subdivideix igualment en 8 unces, però cada unça ho fa en 24 diners i cada diner en 24 grans: *Ibid.*, p. 84.

Durant el segle XV, la llei de l'argent quedà fixada pel municipi barceloní en 11 diners i 6 grans³⁴ per a l'obra grossa, que segons l'ordinació del 1402 comprenia anaps, tasses, escudelles, plats, pitxers, culleres i tota aquella obra que s'acostumava a marcar, i en 11 diners per a la menuda, constituïda pels guarniments d'espases, estoigs, dagues, coltells, cintes, corretges, cadenes i tatxells. No obstant això, només s'al·ludeix a la llei en aquest text oficial, per la qual cosa desconeixem si la seva aplicació fou o no problemàtica per part dels membres de l'ofici.³⁵ Encara que Miquel Bofill no anoti la qualitat de l'argent³⁶ que emprava en la confecció de les seves obres, la distinció que fa entre l'argent marcat i sense marcar pot referir-se a aquell que estava dins els marges oficials, validat a través de la punxonada, i el que no tenia llei suficient per a aquesta acció. Així, per exemple, en comprar al mercader Joan de Bellafila una tassa, en l'anotació específica que es tracta d'una peça «no marcada de llei de menuderies», adjectivació que refermava aquesta hipòtesi. És evident, tanmateix, que Miquel Bofill tenia en compte la puresa metàl·lica a l'hora de calcular el preu de venda de la seva producció. En efecte, els preus fluctuen a partir de la raó, és a dir, segons quina sigui la quantitat fixada per a cada marc d'argent treballat. Les variacions apareixen quan repassem algunes de les peces obrades per l'argenter, com una setra d'argent amb títols d'un pes de 2 marcs a la qual aplicà una raó de 6 lliures el marc; un saler daurat, *gallo-nat* i picat, d'un pes de 7 unces i 6 argenços, venut a raó de 8 lliures el marc; o 4 culleres d'argent d'un pes de 2 unces i 3 quarts, a raó de 5 lliures i 12 sous el marc. D'aquí la importància del concepte «raó», ja que determinava els criteris que decidien el valor dels objectes.

La taxació individual de la peça havia de comprendre, evidentment, la qualitat del material utilitzat i la complicació del seu treball, aspectes que,

34. El text oficial, d'11 de maig de 1402, flexibilitzava aquesta llei admetent petites variacions «poc més, poc menys», a condició que fossin conegudes i acceptades pels consellers de la ciutat: Manuel GONZÁLEZ I SUGRANYES, *Contribució a la història dels antics gremis dels Arts i Oficis de la ciutat de Barcelona*, v. I: *Agullers, apotecaris i argenters*, Barcelona: Estampa d'Henrich i Companyia, 1915, p. 350-356.

35. Durant el segle XV, el Consell de Cent barceloní promulgà entre el 1402 i el 1498 un total de set ordinacions, les quals foren íntegrament transcrites per Manuel GONZÁLEZ I SUGRANYES, *Ibid.*, p. 350-369.

36. Només hi ha una única ocasió en què esmenta la llei de l'argent i és precisament quan anota l'encàrrec rebut de Dionís Moliner, mestre de la seca de Barcelona, per elaborar moneda d'argent que havia de tenir una llei d'11 diners, 12 grans i 1 quart.

juntament amb el reconeixement i la categoria professional del mestre executor, justificarien les oscil·lacions dels costos finals. Sembla obvi, llavors, que les tarifes dels mestres argenters estiguessin subjectes tant a l'oferta i a la demanda pròpies del mercat de l'argent com al prestigi professional assolit per l'obrador del mestre que realitzava la peça. Tot i així, les mancances en el coneixement dels termes que regulaven els contractes d'obres ens impedeix, ara per ara, un estudi comparatiu d'aquestes diferències, que tan sols apareixen de forma detallada en aquest tipus documental.³⁷ A més, el fet que no es desglossin les condicions que concretaven la seva aplicació impedeix aprofundir en la seva incidència sobre els costos finals dels objectes preciosos. Així, en comparar la raó de l'argent que Miquel Bofill establí per a la producció del seu obrador amb la de l'argent que comprava als seus proveïdors veiem que els preus es redueixen pràcticament a la meitat. És el cas dels 20 marcs i 2 unces d'argent comprats al mercader Joan Sanxis, els quals foren comptats a una raó de 4 lliures i 8 sous el marc; o els 18 marcs, 6 unces i 6 argenços adquirits al mercader Joan Berenguer Torà, a raó de 4 lliures, 13 sous i 7 diners el marc.

Aquestes fluctuacions són també notables a les baremacions assignades a cadascuna de les peces venudes a les subhastes públiques de la ciutat. Segons podem apreciar al quadre sobre l'encant del mercader barceloní Jaume de Casafraça,³⁸ diverses copes i corretges, amb un pes similar, són avaluades amb una raó desigual. L'explicació d'aquestes variacions s'ha de buscar, igualment, tant en les diferències metàl·liques com en la qualitat del treball, a més, és clar, de la pròpia dinàmica de la subhasta.

37. A tall d'exemple, il·lustrem el potencial d'aquesta font a través del contracte d'obra establert el 10 de juliol de 1432 entre els argenters Joan Castellnou i Jaume Palau, ciutadans de Barcelona, i Maria, vídua d'Eimeric de Muntsospir, formenter, ciutadà de Barcelona, per tal de realitzar dos canelobres d'argent daurat per a l'ofici de l'església de Sant Joan de Jerusalem de la ciutat de Barcelona, un amb l'esmalt de Sant Joan Baptista i, l'altre, amb l'esmalt de Sant Joan Evangelista. Segons les clàusules del contracte, els canelobres havien de pesar un total de 13 marcs i 6 unces i serien taxats a una raó de 9 lliures i 10 sous per marc. El preu final d'ambdós fou de 100 florins d'or d'Aragó, equivalents a 55 lliures de Barcelona, els quals foren pagats en diversos terminis establerts en successives èpoques efectuades durant els divuit mesos següents: AHPB, Antoni VINYES, *Quartum manuale*, 10-VI-1432/22-I-1433, f. 20r-v, 89r, 92r, 98r; *Quintum manuale*, 22-I-1433/31-VIII-1433, f. 24r-v; publicat per Núria de DALMASES I BALAÑA, *op. cit.*, v. II, p. 273.

38. AHCB, *Consellers, Inventaris*, C-XI-1, *Inventari i encant dels béns del defunt Jaume de Casafraça, mercader, ciutadà de Barcelona*, 1-III-1454, f. 131r-v; 143r-v i 176r-178v.

OBJECTE	PES	RAÓ MARC	PREU
1 copa	1m. 4u. - 2arg.	5ll. - 3d.	7ll. 11s. 10d.
1 copa	1m. - 1q. 1/2arg.	5ll. 4s. -	5ll. 7s. 8d.
1 copa	1m. 2u. - 10arg.	5ll. 2s. -	6ll. 15s. 8d.
1 copa	1m. - - 12arg.	5ll. 3s. 1d.	5ll. 12s. 11d.
1 copa	- 7u. - 13arg.	5ll. 5s. -	5ll. 3s. 9d.
1 copa	1m. 4u. 1q.-	5ll. 6s. 7d.	8ll. 3s. 1d.
1 corretja	- 3u. - 15arg.	7ll. 12s. -	3ll. 14s. 10d.
1 corretja	- 9u. - 1arg.	4ll. 8s. -	5ll. - 5d.
1 corretja	- 10u. - 7arg.	4ll. 8s. -	5ll. 5s. 8d.
1 corretja	- 12u. - 14arg.	4ll. 8s. 2d.	7ll. 5s. 7d.

Malgrat el silenci dels textos oficials, l'existència de diverses lleis es confirma als llibres de compres de la seca de Barcelona dels anys 1454 i 1455, en els quals el municipi adquirí rajoles i riells d'argent amb una qualitat metàl·lica inferior a la marcada per la legislació vigent, des dels 10 diners i 16 grans fins als 11 diners i 15 grans.³⁹ Aquestes diferències, però, eren igualades posteriorment a través de la fosa i afinament oficials, operacions que proporcionaven el material necessari per batre moneda. En efecte, als comptes de la seca hi ha diverses anotacions marginals referents a la manca de llei dels riells adquirits i com havia de ser augmentada mitjançant aquest procés.⁴⁰

El volum de l'argenter també es fa ressò d'aquesta pràctica esmentant diversos tipus d'argent, tots ells derivats d'aquesta tècnica de recuperació. Així, per exemple, l'argent de cendrada, obtingut a partir de les restes de metall que impregnaven les cendres en la combustió de la fosa, o l'argent de llimalla i l'argent arronyat, procedents de l'acumulació i posterior fosa de les partícules despreses en la llimada i la cisellada de la peça, respectivament. En aquest sentit, Miquel Bofill fa referència al pes de les ronya-

39. ACA, *Mestre Racional*, 1988 i 1989.

40. «*Il rajoles d'argent. Les quals perquè eren a baixa ley foren affinades e de aquelles fou fet un pa d'argent cendrada per en Pere Pont, tudor dels infants del dit Pere Avinent -argenter-, lo qual fou a llei d'11 diners i 17 grans i mig, pesa 28 marcs, 1 unça i 6 diners. [...] I rajola d'argent a llei d'11 diners i 11 grans i mig. La dita rajola per çò com no bastava a la ley, fou restituhida al dit Gabriel Gil -canviador-, qui la mesclà ab altra argent qui fou rebut en après segons appar atràs dues cartes sots l'avalador de 16 de juliol any present*», *Ibid.*, 1988, f. 7v-9v.

dures d'argent lliurades pels seus operaris juntament amb la peça, de manera que, un cop sumat el pes global, podia calcular la totalitat del metall utilitzat per a la factura de l'objecte. En el cas que hi hagués alguna diferència, podia ser afegida o descomptada del salari final i, així, controlar perfectament el material proporcionat inicialment.

Per últim, Miquel Bofill utilitzava també l'argent viu, metall derivat directament de l'argent però de menor qualitat, que emprava en el moment de daurar la peça. En el procés d'acabat de l'objecte hi havia dues opcions possibles: el brunyiment, que suposava lluir-ne la superfície, deixant-la blanca, i el sobredaurament, la tècnica més utilitzada pels argenteros barcelonins durant aquest període. Per a portar-la a terme, eren imprescindibles l'or i l'argent viu, els quals eren barrejats de manera proporcional fins a obtenir una tintura que era abocada sobre la peça mitjançant una mesura anomenada canadal.⁴¹ Sobre aquesta tècnica és molt interessant la recepta anotada per Miquel Bofill al darrer full del seu volum, on indica els materials i les quantitats exactes per tal d'assegurar la qualitat dels resultats. L'experiència de cadascun dels mestres argenteros havia de personalitzar les tasques realitzades als seus obradors, aspecte que, reflectit als textos oficials, motivà la preocupació de la jerarquia corporativa per salvaguardar els secrets i les particularitats de l'argenteria barcelonina.⁴²

Contràriament al que hem vist en l'argent, al volum abunden les referències a la qualitat de l'or i s'especifiquen en tot moment el nombre de quirats de les peces. Només en dues ocasions se substitueix pels qualificatius d'or tou, és a dir, amb un baix aliatge, i d'or fi, referit a aquell que tenia una gran puresa metàl·lica, amb un màxim de vint-i-quatre quirats.

Per bé que la llei de l'or quedà fixada, a l'ordinació municipal del 1402,⁴³ en un total de setze quirats, les diferències respecte d'altres textos oficials coetanis confirma la flexibilitat de la legislació en aquest punt. Així, el text promulgat pel Consell de Cent el 24 de novembre de 1401, conservat a l'armari-arxiu de l'ofici i confraria dels argenteros de Barcelona, li atorga una llei oficial de vint-i-un quirats,⁴⁴ mentre que estudis posteriors

41. Benvenuto CELLINI, *Tratados de orfebrería, escultura, dibujo y arquitectura*, Madrid: Akal, 1989, p. 140.

42. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 420.

43. Manuel GONZÁLEZ I SUGRANYES, *op. cit.*, p. 351.

44. Armari-arxiu, *Ordinacions concedidas pels Consellers de Barchinona ab inserta del Privilegi del Rei D. Martí als argentés de la mateixa*, 290 x 215 mm, 12 f.

indiquen que l'any 1456 fou establerta en vint-i-dos quirats⁴⁵ i que la qualitat de les fulles d'or emprades pels batifillers havia de tenir una qualitat de vint-i-tres quirats i un quart; en canvi, per a la factura dels anells havia de ser només de setze quirats.⁴⁶

Els apunts de l'argenter confirmen les nombroses variacions de la llei de l'or, que oscil·la entre els divuit i els vint-i-un quirats, sense que hi hagi cap raó coherentment sòlida, ni el tipus de peça ni les característiques de la seva factura, que les pugui justificar. La mateixa argumentació es pot fer extensible als llibres de compres de la seca de Barcelona, que durant els anys 1430 i 1438 adquirí or entre els quinze i els vint-i-quatre quirats i, del 1457 al 1458, entre els disset i els vint-i-tres quirats.⁴⁷

Pel que fa a les pedres precioses, apareixen sempre vinculades a l'obra dels anells d'or on són encastades. Al llibre s'esmenten principalment les turqueses, els robins, els granats o vermelles⁴⁸ i els diamants, i són més rares les referències a safirs i unicorns. No es pot considerar el treball de les gemmes, tanmateix, com una de les especialitats de Miquel Bofill, ja que solament constitueixen una minsa part de la producció reflectida al volum. Endemés, no hi ha cap al·lusió a les característiques de la seva talla, apreciació que sol acompanyar-se a la documentació coetània, afegint els qualificatius de còdol, taula o punta a les descripcions, segons fos en forma circular, quadrangular o piramidal, respectivament.

La talla de les gemmes no devia ser precisament una de les habilitats dels argenters barcelonins, aspecte que justificaria el gran nombre de mestres lapidaris originaris de la zona del Puèg, al Llenguadoc, que eren contractats amb aquesta finalitat.⁴⁹ En aquest sentit, destaquem el contracte establert entre Bertran Çasot, argenter, habitant de Barcelona, originari del

45. Antoni de CAMPANY I MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona: Cámara de comercio y navegación de Barcelona, 1962, v. I, p. 514.

46. Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1975, p. 143.

47. ACA, *Mestre Racional*, 1985, 1986 i 1990.

48. La documentació anomena els granats «vermells o vermelles», ressaltant així la seva coloració característica.

49. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 420-421, destacà la rellevància del moviment migratori d'argenters procedents d'aquesta zona de França cap a Barcelona i s'interrogà sobre les seves causes, ja que trobà insuficient una explicació basada únicament en les dificultats bèl·liques d'aquest període.

Puèg, i Isabel, muller de Joan de Pla, abans canviador, ara mercader, ciutadà de Barcelona, en el qual l'argenter es compromet a compondre nou peces de diamants per un preu de 32 florins d'or fi les vuit peces petites i 40 florins la més grossa, sota la condició de restituir-les en cas que se li trenquessin en aquesta operació.⁵⁰

D'altra banda, tampoc no hi ha cap esment al treball o a l'encast de perles, maragdes ni balaixos, bé que tenen una presència constant a les descripcions dels inventaris i les compravendes de joies del mateix període, especialment les referides als béns de la noblesa i l'alta burgesia urbana. Un exemple de la riquesa i ostentació de les joies pertanyents als estaments privilegiats, és el lot d'objectes preciosos pertanyent a Francesc Gilibert de Centelles, comte d'Oliva, del regne de València, valorat en 1.200 lliures de Barcelona, i constituït per: tres enfilalls de perles de compte de 8 florins la peça en nombre de dues-centes, cent sis i cent quinze unitats, respectivament; un cabàs d'or amb una perla grossa, un balaix i una maragda encastats al centre, juntament amb vint-i-dues perles petites al seu voltant; nou fermalls d'or, grans, on hi havia encastats setanta-vuit perles de compte, quinze diamants aguts, quatre safirs i tretze balaixos; uns altres nou fermalls d'or, petits, amb l'encast de sis perles de compte menudes i sis maragdes; cinc pedres precioses de robins encastades en un anell d'or; un anell d'or amb l'encast d'un robí i una maragda; dos anells d'or amb diamants plans; uns altres dos anells d'or amb encast de diamants aguts i, finalment, tres-centes quaranta-sis perles de compte, d'un pes de 3 unces i 3 quarts, guardades en un drap de lli.⁵¹

Dels materials decoratius, el coral és pràcticament l'únic que es pot estudiar aïlladament de l'obra d'argenteria, ja que constitueix una indústria autòctona orientada bàsicament a l'exportació. La importància que adquirí aquesta indústria imposà, tal com hem vist al treball de l'argent, la protecció dels mètodes de la seva transformació i obratge a fi d'evitar-ne la competència deslleial.⁵²

50. AHPB, Bernat BASTAT, *Sextum manuale comune*, 4-I-1450/11-I-1451, f. 98r-v.

51. El document és el retorn d'un lot de joies realitzat l'11 de gener de 1459 pel mercader Mateu Capell, ciutadà de Barcelona, a Francesc Gilibert de Centelles, comte d'Oliva, del regne de València, el qual formava part de la garantia del pagament d'un censal mort adquirit anteriorment pel preu de 1.200 lliures de Barcelona: AHPB, Honorat ça CONAMINA, *Manuale contractuum sexagesimum primum*, 31-VII-1458/12-II-1459, f. 74r-76r.

52. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 431-434. Sobre la mercantilització del coral per part dels mercaders catalans durant els segles XIV i XV, consulteu l'estudi de Damian COU-

L'àmplia demanda forània, especialment d'Alemanya i dels Països Baixos, comportà la creació d'una producció altament rendible per als mercaders catalans. El coral es comercialitzava, bé en forma de branques, també anomenades soques i maços, quan la seva estructura era més compacta, és a dir, amb menys ramificacions laterals,⁵³ bé en grans de diverses formes i grandàries –ovalats o arrodonits–, que eren enfilats consecutivament formant rastres, esmentats també com a escarpa o «flum» de coral, molt sol·licitats per la societat barcelonina. Tot i que la indústria del coral sorgí a partir de la demanda exterior, veiem que, durant la segona meitat del segle XV, el consum intern s'incrementà i s'estengué entre la menestralia de la ciutat comtal. Als inventaris abunden les referències al coral, però sempre com a element decoratiu de les peces d'or i argent de les quals el llibre del nostre argenter també recull alguns exemples. Així, el 2 d'agost de 1455, Miquel Bofill vengué al mercader Bartomeu Treginer sis parells de culleres amb pales de nacre i mànecs de coral, guarnides d'argent daurat, que juntament amb altres peces i quantitats foren pagades mitjançant un important carregament de draps vervins valorats en 801 lliures, 5 sous i 5 diners. I el 12 de setembre del mateix any, vengué al carnisser Rafael Sitjar un rastre de coral valorat en 3 lliures i 17 sous. En tots els casos els argenters potenciaven el contrast dels colors barrejant el nacre, l'argent daurat o el cristall amb la vermellor característica. Els objectes més comuns eren les branques de coral encastades en argent daurat, els paternòsters o penitències i, per últim, les culleres d'argent daurat amb mànecs coral·lins, encara que també hi trobem creus i collars fets íntegrament d'aquest material.

Finalment, hem de parlar dels parxes de seda amb els quals Miquel Bofill cobria les corretges d'or i argent. Als exemples sovintegen igualment els colors vius perquè contrastessin amb la sivella i els platons exteriors fets, normalment, d'argent sobredaurat. Així, emprava parxes de seda vermella, verda o lleonada, violats amb flocadura verda, negres amb flocadura d'or, lleonats i morats amb flocadura verda o parxes grocs amb flocadura morada. El teixit era fonamental en l'estructura de la corretja, la qual s'elaborava precisament a partir d'un parxe de cuir o de seda sobre el qual es clavaven els diferents elements metàl·lics anomenats platons. Aquests estaven constituïts per diverses plaques independents que, realit-

LON, «Un élément clef de la puissance commerciale catalane: le trafic du corail avec l'Égypte et la Syrie (fin du XIVe - début du XVe s.)», *Revue Al-Masaq* (Londres), en premsa.

53. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 433.

zades habitualment en formes arrodonides, es treballaven mitjançant el cisellat i el repussat de dibuixos geomètrics, així com, en els exemplars més rics, d'esmalts de colors, especialment de blau. Les diferents plaques es col·locaven en nombre proporcional a l'ostentació decorativa que es volia aconseguir i arribaven a tenir una llargària considerable, per la qual cosa també s'hi aplicaven uns pujadors que facilitaven l'acció d'ajustar-los a la sivella. Els platons s'unien a través de les barres, en forma horitzontal o vertical, segons els models, formant una cadena única o amb diversos extrems, anomenats caps, ribetejats d'argent, i que repetien el mateix motiu dels platons. Finalment, la peça acabava en una o diverses sivelles, d'acord amb el nombre d'extrems, complementant l'ornamentació del conjunt amb el sobredaurament. La vàlua de la corretja, tanmateix, estava condicionada per la qualitat del teixit del parxe, el qual, ja fos només d'un color, ja amb brocats i lleonats, podia anar des dels 6 sous fins a les 4 lliures, respectivament.

El gran nombre de corretges que apareixen al llibre de l'argenter confirma la important demanda que tenien entre la societat barcelonina, i que era un dels elements imprescindibles de la vestimenta baixmedieval. D'altra banda, el fet que pràcticament sempre aparegui almenys una corretja als inventaris dels estaments més humils de la societat d'aquest període es justifica a través del costum que hi havia de regalar-ne una o diverses en el moment de formalitzar els acords matrimonials. Bé que estava prohibit per les ordinacions municipals —a excepció dels anells—, els nuvis acostumaven a intercanviar-se diferents obsequis entre els quals les corretges tenien una preeminència evident.⁵⁴ En aquest sentit, els exemples ressenyats al nostre volum adquireixen una rellevància singular, ja que normalment no hi ha constància d'aquests presents a les actes dels capítols matrimonials. Així, el notari Gabriel Bofill, cosí germà de l'argenter, adquirí una corretja d'argent daurada per a l'esposada del seu fill Joan, d'un pes de 3 unces i un preu de 3 lliures i 12 sous. I Antoni Boquí, sabater, cunyat de Miquel Bofill, li comprà una corretja d'argent daurada amb un parxe de carmesí picat d'or, amb quatre espinetes, per a l'esposada del seu cosí germà, en Boquí, blanquer, amb un pes de 8 unces i un cost de 9 lliures i 12 sous. Observem,

54. Teresa M. VINYOLES, *Les barcelonines a les darrerries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 94-95; Agustí DURAN I SANPERE, «Un nuviatge barceloní del segle XV», *Barcelona i la seva història*, Barcelona: Curial, 1973, v. III, p. 608-609.

doncs, que els argenters incorporaven el teixit a la decoració dels platons, buscant, en tots els casos, el contrast cromàtic, amb parxes de seda que ressaltessin el sobredaurat dels platons.

El proveïment de l'obrador de Miquel Bofill

A partir del segle XIV, l'argent fou un dels principals productes exportats per la Corona d'Aragó, ja que Catalunya gaudia de rics jaciments de plom argentífer a la zona de Falset, Reus, al Pallars i en nombrosos altres punts de la regió de Girona, a més, és clar, de les mines forànies de l'illa de Sardenya.⁵⁵ D'altra banda, des del 1343, la seva sortida, ja fos en forma de riells, objectes o monedes, estava eximida de qualsevol càrrega tributària, privilegi que, basat en el valor monetari dels metalls preciosos, nodrí les importacions deficitàries d'espècies i teixits.⁵⁶

La facilitat del seu transport, així com una ràpida valoració als mercats internacionals, potenciaren la seva utilització en el finançament de gran part dels intercanvis amb Orient.⁵⁷ En aquest sentit, són especialment interessants les comandes realitzades per l'argenter Pere Avinent entre el 1443 i el 1451, en les quals quasi anualment enviava peces de gran vàlua a les zones d'Alexandria, Rodes i Xipre. Les quantitats oscil·laven entre les 50 i les 150 lliures de Barcelona invertides majoritàriament en culleres d'argent amb mànecs daurats, de coral o de nacre, reliquiàris d'argent amb esmalts, paternòsters de coral i ambre i corretges d'argent amb parxes de seda de diversos colors que eren canviats per importants carregaments d'espècies, teixits, moneda estrangera i fins i tot esclaus.⁵⁸

55. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 384-385.

56. Antonio de CAMPANY I MONPALAU, *op. cit.*, v. II, p. 226-227.

57. Josep PLANA I BORRÀS, «La llei de la plata a l'Edat Mitjana», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 16 (1986), p. 369-370. Mario del TREPPO, *op. cit.*, p. 73; Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 385-386; sobre aquesta qüestió, vegeu també els documents publicats per Josep M. MADURELL I MARIMON, Arcadi GARCIA I SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1973, doc. 222, 227, 231, 236 i 237.

58. AHPB, Antoni VILANOVA, *Manualis comendarum*, 22-VI-1439/4-XI-1469, f. 24v, 31v, 32r, 36v-37r, 48r i 52v-53r. Segons Ada MARSHALL JOHNSON, *Hispanic Silverwork*, Nova York: Hispanic Society of America, 1944, p. 43, l'abast i la importància d'aquestes importacions fou tal que influencià l'estil artístic de la producció autòctona d'aquests emplaçaments geogràfics.

La manca d'argent que patí Europa al principi del segle XV impulsà encara més els intercanvis amb objectes preciosos, ja que l'exhauriment de les mines que havien proveït el continent des del segle XIII generà una demanda cada cop més elevada de metalls nobles als mercats internacionals.⁵⁹ Fou aquesta necessitat d'argent la que inicià la ràpida fugida dels preuats croats d'Aragó cap als nuclis comercials europeus, especialment cap a França, on eren transformats en moneda devaluada, fet que provocà un greu desequilibri de la balança comercial catalana i refermà el protagonisme econòmic dels objectes preciosos com a part o garantia de pagament a les transaccions comercials.⁶⁰ Davant l'acusada devaluació monetària i la consegüent manca de líquid, els objectes d'or i argent esdevingueren un dipòsit de riquesa fàcilment atresorable que garantia la possibilitat de recuperar i augmentar el capital invertit en moments de dificultats econòmiques.⁶¹ Per aquest motiu cal interpretar la gran quantitat de compravendes d'objectes d'or i d'argent, conservades a la documentació notarial del decenni que comprèn el volum de Miquel Bofill, com una veritable febre inversora basada en la seguretat i l'estabilitat que oferien les matèries precioses.⁶²

La greu recessió econòmica i el fet que no se li donés cap solució immediata van motivar que, progressivament, els mercaders i els menestrals de la Barcelona del segle XV configurassin una estructura comercial alternativa, basada en un intercanvi en espècies i on els objectes preciosos arribaren a tenir un paper decisiu.⁶³ D'aquí la preocupació a les ordinacions municipals per tal de garantir la lliga i la puresa de l'argent que era obrat a la ciutat, ja que d'això depenia el manteniment d'aquest sistema que, mitjançant un rigorós control de la qualitat dels metalls, quedava plenament avalat a través del marcatge i el contrast oficial de les peces. Certament, la

59. Peter SPUFFORD, *Dinero y moneda en la Europa medieval*, Barcelona: Crítica, 1991, p. 442-443.

60. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. II, p. 228 i 333. André-E. SAYOUS, *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*, Barcelona: Editorial Base, 1975, p. 134.

61. Peter SPUFFORD, *op. cit.*, p. 445.

62. Sobre aquesta qüestió, vegeu els documents publicats per Josep M. MADURELL I MARIMON, «Documents culturals medievals (1307-1485). Contribució al seu estudi», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), XXXVIII (1979-1982), p. 367-399, i el nostre article «La revenda d'objectes d'argent a la Barcelona baix-medieval», de propera publicació a la revista *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*.

63. Philippe WOLFF, *op. cit.*, p. 346.

legislació oficial castigava severament aquells qui defraudessin en el pes i la lliga de l'or i l'argent, limitant els possibles abusos mitjançant les visites periòdiques dels cònsols de l'ofici als obradors en actiu. Així hi consta permanentment al text de les ordinacions promulgades pel Consell de Cent barceloní durant el segle XV, on es descriu el procediment seguit pels dos cònsols, consistent en l'extracció de tres burinades o mostres de la peça avaluada, les quals eren contrastades, posteriorment, amb la toca de la llei oficial a fi de verificar-ne la seva legalitat.⁶⁴

L'interès per obtenir metalls nobles havia d'incidir directament sobre la producció dels argenters, ja que encara que suposà un increment de la demanda també dificultà el subministrament habitual dels obradors, car ràpidament s'acaparava l'escassa oferta d'or i d'argent disponibles, ja fos obrat, és a dir, en forma d'objectes, ja com a riells o rajoles. Aquest fet motivà la proliferació d'una activitat que, basada en la possibilitat de recuperació dels metalls preciosos a través de la fosa, abastava els circuits comercials de l'argent.

Les dades proporcionades pel llibre de Miquel Bofill corroboren la incidència d'aquesta pràctica en el proveïment del seu obrador. En efecte, en analitzar l'origen de l'argent adquirit per Miquel Bofill observem que la major part l'obtenia a través de la fosa d'objectes adquirits directament a privats o bé a corredors. Les anotacions de Miquel Bofill exemplifiquen l'important moviment de capitals que se centrava entorn de la compravenda d'objectes preciosos, activitat que, davant la crisi, augmentà considerablement. Així, per exemple, Miquel Bofill comprà a Pere Bosc, teixidor de vels, una setra valorada en 9 lliures, 12 sous i 10 diners; a Bernat Alçamora, brodador, una tassa valorada en 3 lliures, 13 sous i 4 diners, i al noble Blasco de Castellet, major de dies, un plat d'argent pel preu de 30 lliures, 16 sous i 4 diners. En tots els casos, doncs, el venedor necessitava obtenir líquid ràpidament, mentre que Miquel Bofill estava adquirint la matèria primera imprescindible per mantenir la producció del seu obrador.

64. Manuel GONZÁLEZ I SUGRANYES, *op. cit.*, p. 352-353. Malauradament, només tenim minses referències a les multes imposades pel mostassaf de la ciutat, institució encarregada de vetllar pels interessos dels compradors, sobretot pel que feia als pesos per mesurar i taxar la mercaderia, ja que únicament se n'ha conservat un volum del període medieval corresponent als anys 1399 i 1400. Curiosament, aquest volum està duplicat i se'n guarden els dos exemplars: un, a AHCB, *Consellers, Oficials de la ciutat*, C-IV-9, i l'altre, a l'Arxiu Capítular de Barcelona (ACB), *Patrimoni Reial, Llibre de Berenguer Morey, mostassaf de Barcelona (1400-1401)*.

No obstant això, el percentatge més important de l'argent utilitzat per Miquel Bofill –un 52%– l'obtenia a través dels corredors públics de la ciutat de Barcelona. De presència constant en el comerç de la revenda de tot tipus de mercaderies, els corredors eren el mitjà imprescindible per a tots aquells que volguessin fer negocis, car eren els que proporcionaven la informació sobre qui i què volia vendre i qui podia i necessitava comprar a canvi de la comissió pertinent.⁶⁵ Miquel Bofill recorregué als corredors a l'hora de vendre algunes de les seves peces; per exemple, encomanà a Rafael Pujol, corredor de felpa públic i jurat, una setra d'argent amb títols per vendre-la a raó de 6 lliures el marc,⁶⁶ i a en Català, corredor, una copa d'argent a raó de 5 lliures i 19 sous el marc, que, descomptats 1 sou i 3 diners de la seva comissió, va vendre per 7 lliures i 17 sous.

La intervenció dels corredors en el comerç de l'argent, documentada des del final del segle XIV,⁶⁷ assolí una dimensió realment important. Actuaven com a intermediaris a les compravendes entre privats, contactant el venedor amb una sèrie de compradors interessats i garantint la rapidesa i la seguretat de la transacció. Però sobretot, controlaven la direcció dels encants públics de la ciutat, taxant i assignant els nombrosos objectes d'or i d'argent que s'hi subhastaven.⁶⁸ Aquest és l'origen, encara que no s'especifiqui, de la gran quantitat de peces venudes per diversos corredors a Miquel Bofill. En efecte, quan analitzem les nòmines dels compradors dels encants, comprovem que la majoria estava constituïda per mestres argenter, presència que esdevé pràcticament única quan s'hi subhasten els béns d'un confrare de l'ofici.⁶⁹

65. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 49, 98-100.

66. La setra, d'un pes de 2 marcs menys 1 quart, fou venuda el 7 de març de 1451 a Gispert Ballester per un preu d'11 lliures.

67. Al Llibre del Batlle Reial es recullen diferents exemples de corredors que participen en la compravenda d'or i d'argent. És el cas de Bernat Serra, corredor públic, el qual ven a Belloc, argenter, un calze esberlat que se li havia trobat a un jueu que volia vendre'l dins del Call. I a Tió, argenter, 2 marcs, 4 unces i 6 diners d'argent esberlat i trencat que procedia de la peanya d'una imatge religiosa: Josep M. CASAS I HOMS, *Llibre del Batlle Reial de Barcelona. Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1976, p. 92-93.

68. A l'encant de les joies del Príncep de Viana els corredors Gabriel ça Comella, Rafael Pujol, Pere Querol i Pere Belloc són els principals responsables, entre d'altres, de la taxació i l'assignació de les peces: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1864, v. XXVI, p. 183-202, 208-214.

69. Per exemple, a l'encant dels béns de l'argenter Simó Martorell, publicat per Núria

La participació dels corredors com a intermediaris, tanmateix, no es reduïa solament a la venda d'objectes, sinó que també actuaven a les compravendes de riells i rajoles d'argent. Així, la diferència que fa Miquel Bofill a les seves anotacions entre els objectes, especificant-ne la tipologia, i l'argent indica que també li subministraven, bé que en una proporció menor –un 13% del total–, argent sense obrar. L'abast que adquirí la intervenció dels corredors en el mercat de l'argent motivà que, el 1476, el Consell de Cent regulés la seva activitat obligant-los a comunicar als cònsols de l'ofici d'on provenia el metall que portaven a vendre, ja fos en forma de riells o rajoles, ja d'objectes i joies.⁷⁰

Les possibilitats econòmiques del mercat de la revenda d'argent no foren alienes a l'activitat dels mercaders, tal i com ho confirmen els asentaments en què aquests venen a Miquel Bofill, a més de diversos objectes, una sèrie de carregaments d'argent d'un pes considerable. Entre ells, destaquem, com a proveïdors habituals, els mercaders barcelonins Joan Sanxis,⁷¹ Joan Berenguer Torà⁷² i els germans Esteve i Jacob Quercí, mercaders de Cervera.⁷³ Desconeixem, tanmateix, l'origen de l'or i l'argent venut per aquests mercaders però, si tenim presents els canals de subministrament habituals, no l'hem de remetre exclusivament a la producció minera. En aquest sentit, novament els llibres de compres de la seca són d'una vàlua inestimable a l'hora de completar la nostra informació, ja que comprovem que la major part dels riells d'or i d'argent venuts a aquesta institució pública procedien de la fosa d'objectes i de monedes. Així, el mercader Lluís Vives vengué a la seca dos riells «proceyts» de dobles d'or

de DALMASES, *op. cit.*, v. II, p. 244-245, observem que totes les eines i objectes subhastats són comprats per companys seus.

70. Manuel GONZÁLEZ I SUGRANYES, *op. cit.*, p. 364.

71. Joan Sanxis treballava a Barcelona, d'aquí la catalanització del seu cognom, mentre que el seu germà Jaime Sánchez, també mercader, s'afincà a Saragossa. Ambdós eren originaris de la ciutat de Calataiud, però a causa dels seus afers comercials s'instal·laren en sengles ciutats de la Corona d'Aragó: Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. II, p. 17.

72. Aquest mercader també col·laborà en el proveïment d'importants quantitats d'or i d'argent a la seca de Barcelona: ACA, *Mestre Racional*, 1988, f. 5v; 1990, f. 4r-v. Endemés, Claude CARRÈRE, *Ibid.*, p. 407, el documenta com a ciutadà i posseïdor d'una galera.

73. Podem documentar l'origen jueu d'aquesta nissaga cerverina així com la seva vinculació a l'argenteria ja des del segle XIV. Agustí DURAN I SANPERE, «Orfebreria catalana. Els argenters de Cervera», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), VII (1917), p. 24-25, publicà l'inventari dels béns de Menahem de Quercí, argenter jueu, habitant del call d'Argentumell, a la vila de Cervera, corresponent a l'any 1375.

valorats en 838 lliures, 5 sous i 4 diners un, i en 401 lliures i 7 sous l'altre.⁷⁴ I els mercaders Joan Berenguer Torà, Guerau Cervelló, Joan sa Coma i Miquel ses Illes aporten diversos pans d'argent de cendrada.⁷⁵

La rellevància que adquirí el mercat de la revenda d'objectes d'or i d'argent fonamentà una complicada estructura comercial que, a partir de l'oferta proporcionada per les compravendes entre privats i els encants públics de la ciutat, es basava en la recuperació dels metalls originals. El fet que no es requerissin grans coneixements tècnics per portar a terme la fosa dels metalls nobles i la seva alta rendibilitat econòmica li proporcionaren una ràpida expansió, no únicament entre els mestres argenters, sinó també per a altres oficis vinculats al treball dels metalls, com els ferrers i els couers. La preocupació dels argenters d'eliminar aquesta competència es reflecteix a les ordinacions promulgades el 1476, on es prohibí explícitament la fosa d'objectes preciosos a tot aquell que no fos mestre argenter amb botiga pròpia. Les raons adduïdes eren els nombrosos robatoris que patia la ciutat de Barcelona en aquest període, ja que a través de la fosa de l'objecte se suprimia la prova del delict. Cal interpretar-la, tanmateix, des de l'òptica de la jerarquia corporativa que pretenia monopolitzar i controlar directament el mercat de l'or i l'argent.⁷⁶

Desconeixem si fou aquest interès per limitar les foses realitzades particularment o la necessitat de disposar d'un recinte dedicat exclusivament a aquesta tasca, els que motivaren la creació d'una fusina de l'ofici. Malauradament, no ha quedat cap constància documental sobre les competències d'aquest organisme en el període de la seva formació, que hem de situar a mitjan segle XV. El cert és que, un segle després, la fusina dels argenters centralitzava l'activitat de recuperació dels metalls preciosos. Així ho corrobora el llibre dels comptes del fusiner de l'any 1582 –el més antic dels conservats–, on s'al·ludeix a la neteja de les «escobilles» i l'afinament de l'argent lliurat per cadascun dels mestres, amb l'anotació individualitzada de la quantitat de metall obtingut i la taxa corresponent.⁷⁷ D'aquesta forma, l'ofici restringia la independència productiva dels obradors i obtenia una font d'ingressos addicional que reforçava el seu potencial econòmic.⁷⁸

74. ACA, *Mestre Racional*, 1986, f. 2v-3r.

75. ACA, *Mestre Racional*, 1988, f. 4v, 5v; 1989, f. 6v, 8r i 10r.

76. Manuel GONZÀLEZ I SUGRANYES, *op. cit.*, p. 363-364.

77. Armari-arxiu de l'ofici i confraria de Sant Eloi dels argenters de Barcelona, *Llibre dels comptes del fosiner (1582-1592)*, 310 x 120 mm, 109 f.

78. Assumpta GOU I VERNET, *La joieria i l'orfebreria barcelonines (1600-1850)*, tesi

Tot i que Miquel Bofill obtenia la major part de l'argent necessari per a la seva producció de la compra d'objectes, aquesta no era l'única font de subministrament al seu abast. Habitualment el client que encarregava una peça proporcionava al mestre argenter una part o la totalitat de la matèria primera necessària per a la seva confecció. Als contractes d'obra sovintegen les referències a aquests lliuraments d'or i d'argent, els quals eren descomptats de l'import final.⁷⁹ Davant l'escassa circulació monetària, és lògic que els comitents optessin per una forma de pagament mixta igualment beneficiosa per al comprador, que abaratia els costos de producció, i per a l'argenter, que evitava cercar els materials que li eren necessaris per a la confecció de la peça.

Bé que no hem localitzat cap dels contractes d'obra de Miquel Bofill, els seus assentaments comptables trasllueixen aquest costum. És el cas de Lluís Setanti, ciutadà de Barcelona, que li donà 11 marcs i 6 unces d'argent per a la realització de sis copes i sis greixals. L'argent lliurat per Lluís Setanti fou taxat a raó de 4 lliures i 9 sous el marc, amb un cost de 52 lliures, 5 sous i 9 diners que fou descomptat del preu final de les noves peces.⁸⁰ També el de Galceran d'Artigues, mercader, qui li encomanà 7 unces, 3 quarts i 2 argenços d'or per fer dos anells i un segell d'aquest material; el de Joan Morató, prevere de la Seu de Barcelona, qui donà la seva corretja vella, valorada en un total de 2 lliures, 5 sous i 11 diners, a l'hora d'encarregar-li la confecció d'una de nova,⁸¹ i el del mercader Pere Satorra, qui

doctoral inèdita dirigida pel Dr. Santiago Alcolea i Gil i llegida a la Universitat de Barcelona el juny del 1986.

79. Així, per exemple, el 5 de febrer de 1451, Bernat ça Pila, ciutadà de Barcelona, donà a Joan Beuell, argenter, 1 marc i mig d'or per obrar un collar d'obra de carxofa: AHPB, Antoni VILANOVA, *Vicesimum quintum manuale*, 30-I-1451/6-VII-1451, f. 9v; i Francesc Fabre, prevere beneficiat de l'església de Sant Pere de Ripoll, com a procurador del frare Guillem Buade, prior del dit monestir, lliurà el 5 de juny de 1453 a l'argenter Francesc Ortall 30 marcs d'argent per obrar una creu: AHPB, Bartomeu Costa (major), *Octavum manuale*, 12-V-1453/11-VI-1454, f. 8r. Sobre aquesta qüestió, vegeu també els contractes d'obra transcrits per Núria de DALMASES I BALANÀ, *op. cit.*, v. II, p. 237-238 i 275.

80. Consistien en un conjunt de sis copes d'un pes de 7 marcs, 4 unces i 2 argenços que es quantifiquen a raó de 6 lliures i 4 sous el marc treballat i que valien 47 lliures, 5 sous i 6 diners. I sis greixals que pesen 3 marcs, 6 unces i 6 argenços, taxats a raó de 4 lliures i 14 sous el marc, que valien 17 lliures, 16 sous i 11 diners. Per tant, Lluís Setanti només va haver d'abonar la diferència de 12 lliures, 13 sous i 11 diners, la qual cosa es produí a través de la Taula de Canvi de la ciutat.

81. La corretja vella pesava 4 unces i 6 argenços, que a raó de 10 sous i 6 diners l'unça

li donà 5 marcs i 5 unces d'argent, més diversos objectes d'un pes total de 3 marcs, 1 unça, 2 quarts i 10 argenços, perquè els impliqués en l'obra de dues copes, quatre plats i una corretja.⁸²

La procedència d'aquest argent s'ha de trobar tant en la propietat i l'herència dels comitents, reflectida als inventaris coetanis, com en les compres realitzades a mercaders i a privats, ja sigui en forma de riells i rajoles, ja d'objectes preciosos que eren lliurats directament a l'argenter per a la seva fosa. Això explica per què sovint s'adquirien objectes trencats o esclafats, adjectius que, juntament amb els de vell i antic, acompanyen normalment la descripció, car interessava obtenir el metall a pes i no la peça en si mateixa.

Aquest sistema de proveïment era complementat, bé que en un percentatge molt menor, pels pagaments dels préstecs. Efectivament, Miquel Bofill feia nombrosos préstecs en numerari comptant que sovint li eren retornats mitjançant el lliurament de joies, com a sistema de pagament alternatiu. Per exemple, Joan Vivó, cirurgià, li pagà dos préstecs de 10 lliures i de 5 lliures, 4 sous i 6 diners, respectivament, a través d'un saler i una copa que foren venuts per Miquel Bofill en concepte de pagament. També Joan Regàs, paraire d'Hostalric, li saldà diverses quantitats a través de tres tasses, una copa i sis culleres, valorades en 16 lliures, 5 sous i 4 diners, a raó de 4 lliures i 18 sous el marc.⁸³ I Berenguer Avella, argenter, ho féu mitjançant un collar d'or, vell, de 3 unces i 5 argenços de pes, valorat en 3 lliures, 15 sous i 9 diners a raó d'1 lliura i 3 sous l'unça.⁸⁴

Respecte del subministrament de l'or, el llibre de Miquel Bofill no esmenta amb la mateixa claredat que veiem amb l'argent les seves fonts de proveïment habituals. Aquest fet, juntament amb la gran quantitat de monedes d'aquest metall que apareixen al seu volum, porta cap a la hipò-

fou taxada en un total de 2 lliures, 5 sous i 11 diners, que foren descomptats del preu de la corretja nova feta en argent daurat, amb un pes de 4 unces i 2 quarts i mig i que valia, a raó d'1 lliura l'unça, 4 lliures, 10 sous i 8 diners, més els 18 sous del parxe. La diferència de 3 lliures, 2 sous i 6 diners li fou abonada al comptat.

82. A les èpoques de la marmessoria de Miquel Bofill trobem un altre exemple d'aquest sistema de proveïment. Així, Miquela, muller de Joan Ros, hostaler, ciutadà de Girona, reconeix haver rebut d'Eulàlia, vídua de Miquel Bofill, 1 unça d'argent que li havia donat per realitzar dues culleres: AHPB, Honorat ça CONAMINA, *Manual de cartas...*, f. 41v.

83. Una part fou abonada al comptat i l'altra, amb aquests objectes.

84. Els préstecs, a més, els paga a través de la seva força de treball amb l'elaboració de diverses peces encomanades per Miquel Bofill.

tesi que l'or era obtingut a través de la fosa de monedes. Per bé que la compra de canvis suposa un aspecte important de les seves inversions, cal pensar que la gran quantitat de genovins, florentins, dobles castellanes i ducats venecians era emprada també per a la producció i el proveïment del seu obrador. De fet, com hem dit abans, aquest era el procediment habitual, puix l'or africà arribava també en forma de monedes.⁸⁵

Quant al proveïment de les pedres precioses, estava controlat igualment pels mercaders i els corredors, tal i com ho constaten les minses referències enregistrades al volum de Miquel Bofill. Així, l'argenter comprà a Pere Belloc, corredor, una turquesa valorada en 2 lliures, 6 sous i 6 diners, que li foren pagats a través de la Taula de Canvi de la ciutat; al també corredor Gabriel sa Comella, un diamant valorat en 9 lliures i 9 sous, i al mercader Marcó, de Blanes, un robí valorat en 1 lliura, 13 sous i 6 diners, incloent-hi l'import de l'impost del dret de bolla corresponent a 1 sou i 6 diners.

Malauradament, la manca d'estudis sobre aquesta qüestió impedeix aprofundir en la incidència del comerç de les pedres precioses dins de l'activitat comercial dels mercaders i dels corredors, que considerem més que remarcable. En aquest sentit, destaquem l'inventari, realitzat el 4 de juliol de 1459, de la botiga del mercader Llorenç Marina, situada al cèntric carrer de la Bòria, on es relacionen, dins d'una caixa d'àlber gran, de navegar, entre d'altres, una capseta de vori petita, rodona, dins la qual hi havia dos robins, taula, encastats en cera blanca, que foren comprats a l'encant per l'argenter Joan Desplà pel preu de 3 lliures i 6 sous; un cilindre de seda blava en el qual hi havia vuitanta perles d'un pes de set quirats cadascuna, que foren reclamades pel mercader Francesc Ferrer com a pròpies, i dos diamants, taula i triangle, encastats en sengles anells d'or, que foren restituits per manament del veguer a Miquel de Borja, cavaller.⁸⁶

D'altra banda, i encara que només tingui una repercussió mínima en el balanç del seu proveïment, destaquem la gran quantitat de penyores constituïdes per pedres precioses, així com, igual que hem vist amb els objectes d'or i d'argent, la seva utilització com a forma de pagament en els préstecs i deutes pendents. En efecte, Miquel Bofill rebé d'un teixidor de drap de llana una turquesa encastada i vella, que tenia com a penyora de 14 sous que li restaven per pagar d'un anell d'or; prestà al mercader Guillem Ramon

85. Mario del TREPPO, *op. cit.*, p. 253.

86. AHCB, *Consellers*, C-XI-1, *Inventari i encant dels béns de Llorenç Marina, mercader, ciutadà de Barcelona*, f. 346r-v, 382v.

de Santamaria 5 lliures i 6 sous sobre una turquesa encastada en un anell d'or, i vengué un diamant valorat en 1 lliura, 19 sous i 10 diners que l'argenter Joan Roca li havia deixat com a penyora d'un préstec, a voluntat del dit argenter, assumint, com era acostumat, les despeses del corredor.⁸⁷ Aquest sistema devia proporcionar a Miquel Bofill un dipòsit considerable de pedres precioses que, un cop passat el termini legal de recuperació, suposaven una font complementària de proveïment.⁸⁸

També el subministrament de coral estava a mans dels mercaders que finançaven la seva extracció a les costes mediterrànies, contractant coralers per a la seva transformació i distribuint-lo, posteriorment, per les diferents rutes comercials obertes a la zona central europea.⁸⁹ Tanmateix, donada l'alta rendibilitat d'aquesta activitat, també en participaren, bé que a un nivell més modest, altres oficis menestrals. Així ens ho corrobora l'assenament en el qual Miquel Bofill establí una comanda amb el draper Joan Ros sobre set rastres i vuit branques de coral, valorats en 22 lliures les branques i 3 lliures els rastres, a raó de 8 sous l'unça, que encomanà en la nau del mercader Pere Satorra per vendre'ls a Flandes. Lògicament, els carregaments de coral implicaven enormes sumes monetàries a les quals era difícil fer front, aspecte que remarca la seva vàlua dins els mercats internacionals. Per tant, el coral era utilitzat habitualment, igual que els objectes d'or i d'argent, com a garantia i seguretat en els pagaments i transaccions comercials.⁹⁰

Per últim, volem referir-nos al proveïment dels parxes de seda, realitzada a través dels parxers Joan Baluga i Bernat Diego, els quals li aporta-

87. El préstec l'havia realitzat el 25 de març de 1456 i la venda del diamant l'efectuà el 15 de novembre del mateix any. Les despeses del corredor ascendiren a 4 sous i 6 diners; a més, la diferència l'abonà a través de la seva feina en diverses peces.

88. L'inventari dels béns de l'argenter Antoni Brussard referma la hipòtesi que disposaven d'un nombre de gemmes que utilitzaven tant per a la seva producció com per a dipòsit de riquesa fàcilment recuperable. Així, Antoni Brussard guardava al seu domicili una caixeta d'álber en la qual hi havia quaranta turqueses de poc valor que foren adquirides a l'encant públic per Gabriel Gil, argenter, a un preu de 6 sous i 6 diners, i un diamant encastat en un anell d'or que tenia per penyora de Bartomeu Serra, argenter, per 6 florins, que fou taxat a l'encant per valor de 4 lliures, 13 sous i 5 diners: AHCB, *Notarial*, I-7; 31 agost 1439 (Barcelona), *Inventari i encant dels béns d'Antoni Brussard, argenter, ciutadà de Barcelona*.

89. Claude CARRÈRE, *op. cit.*, v. I, p. 436.

90. El valor de les caixes de coral comercialitzades oscil·lava entre les 300 i les 500 lliures: Josep M. MADURELL I MARIMON, *Documents culturals...*, doc. 112, 115, 117 i 121, p. 389-398.

ven considerables carregaments. Així, el 16 de febrer de 1458, la taula de la ciutat pagà en nom de Miquel Bofill 15 lliures i 14 sous en concepte d'una sort de parxes venuda per Joan Baluga, parxer. El 3 de febrer de 1452, Bernat Diego li vengué diversos parxes valorats en 4 lliures, 8 sous i 10 diners; el 2 de febrer del mateix any, deu parxes amples de grana valorats en 7 lliures i 10 sous, i el 8 de febrer de 1453, un altre lot taxat en 5 lliures i 10 sous.

El treball dels parxers, ofici dedicat exclusivament a la producció d'aquestes cintes, tenia una importància especialment remarcable, ja que complementaven la tasca dels mestres argenters. En aquest sentit, destaquem el fet que sovint fossin contractats com a operaris dels obradors d'argenteria, aspecte que, encara que no podem demostrar, s'ajustaria perfectament a les necessitats de Miquel Bofill.⁹¹ La col·laboració entre diversos oficis relacionats a partir de la seva producció és una de les moltes qüestions que resten encara inèdites. La complexitat de les relacions laborals i la precarietat dels estudis entorn de l'estructura corporativa en el període preindustrial exigeix contrastar les nostres dades amb altres contractes coetanis que proporcionin un coneixement aprofundit sobre l'organització del treball de l'argent a l'època medieval.

Els vincles personals i els negocis formen part d'una unitat indestriable i constant que s'organitza entorn de les relacions comercials. Durant la dècada que comprèn el nostre volum, veiem que es repeteixen una sèrie de personatges que formen el nucli d'una complexa xarxa en la qual els interessos econòmics i polítics estan íntimament connectats. Així, veiem com la majoria de les transaccions realitzades per Miquel Bofill les efectuà, bé amb importants membres del partit de la Busca, entre els quals destaquem els també argenters Antoni Bells i Salvador Hispano; bé amb membres de la seva pròpia família, emprenent la major part dels seus negocis en estreta col·laboració amb el seu cosí germà, Guillem Bofill, mercader, i amb els

91. La difusió de les corretges fa que també trobem exemples on eren els mateixos parxers els que contractaven un argenter, o bé mercaders que requerien els serveis d'ambdós oficis per confeccionar-les i vendre-les a la seva botiga. És el cas d'Antoni Carbó, argenter, ciutadà de València, que, com a procurador dels parxers Bartomeu i Francesc Carbó, germans seus i ciutadans de València, el 8 d'octubre de 1451 pagà a l'argenter Guillem Cercós, habitant de Barcelona, mitjançant Joan de Jonqueres, argenter, ciutadà de Barcelona, 38 sous i 6 diners corresponents a tot el temps que aquest treballà per a aquells: AHPB, Antoni VILANOVA, *Librum sive manuale contractuum comunium quadragessimum sextum*, 23-VI-1451/15-XI-1451, f. 73r.

seus cunyats, Jaume Pasqual, mercader, Francesc Roger, de la vila de Palamós, i Antoni Boquí, sabater de Girona i marit de la seva germana Joana. El cas de Miquel Bofill, tanmateix, no és cap exemple aïllat, ans al contrari, la informació dels diferents assentaments comptables ens permet establir vincles paral·lels entre els germans Pere i Nicolau Viastrosa, mercaders; entre els també germans Esteve i Jacob Quercí, mercaders de la vila de Cervera, o entre Jaume Bruguera i el seu gendre Joan Serra, paraires d'Hostalric, els quals refermen l'estreta relació entre els negocis i les relacions personals i familiars.

Conclusions

Les dades proporcionades pel llibre de comptes de Miquel Bofill permeten conèixer l'organització econòmica d'un obrador d'argenteria a partir d'una òptica interna i fora dels paràmetres oficials d'altres tipus de fonts. Des dels materials emprats per l'argenteria barcelonina baixmedieval i les característiques del seu proveïment i finançament, fins a les tècniques i les tipologies dels objectes més comunament treballats. Però també reflecteix el context econòmic i polític en el qual Miquel Bofill va haver de dur a terme la seva activitat comercial, a la dècada central del segle XV, quan es féu palesa la irremissible decadència de la Corona d'Aragó. En aquest sentit, l'argenter és, per sobre de tot, un home del seu temps, que participa dels afers de la vida barcelonina, bé donant suport activament al partit municipal de la Busca, del qual formava part des dels seus orígens, bé invertint en els sectors defensats pel programa econòmic buscaire. Miquel Bofill, doncs, exemplifica el suport que donaren els estaments mercader i menestral a les mesures redreçadores de la Busca, però també és exponent dels mecanismes emprats per la menestralia urbana per tal de sobreviure en un clima de crisi generalitzada. Així, la davallada dels ingressos obtinguts a través del seu obrador es veia compensada per les inversions realitzades en els sectors tèxtil, alimentari i monetari, altament rendibles gràcies al suport polític buscaire i a la mateixa recessió econòmica.

El valor de les matèries precioses necessàries per realitzar la seva producció i les dificultats econòmiques d'aquest període feien imprescindible un profund coneixement del món mercantil a fi de poder obtenir fons de finançament estables que li permetessin mantenir l'activitat del seu obrador. La manca de líquid i el fet que la moneda en circulació estigués molt devaluada afavorí els intercanvis comercials en espècies, de manera que els

menstrals utilitzaven en el cobrament del seu treball productes que els eren necessaris per a la seva manutenció, com ara forment i robes, o fins i tot la pròpia força de treball. És el cas dels préstecs realitzats per Miquel Bofill a altres companys menys afortunats, que consistien en el lliurament de materials o en el pagament als seus creditors, que li eren retornats a través de la factura de diversos objectes.

Miquel Bofill utilitzava les matèries nobles bàsiques per a la seva producció, és a dir, l'argent com a metall clàssic de l'argenteria barcelonina per sobre de l'or, a causa de la seva abundància dins el Principat; les pedres precioses i el coral com a elements decoratius, especialment a les peces petites com ara els anells i els grans, i els teixits sumptuosos com la seda i els brocats per als parxes de les característiques corretges. Respecte al proveïment d'aquestes matèries dos factors, aparentment contradictoris defineixen les seves característiques durant la segona meitat del segle XV: la forta crisi econòmica d'aquest període i l'alta demanda d'objectes d'or i d'argent de la societat baixmedieval.

El greu desequilibri de la balança comercial catalana provocat per la fugida monetària refermà el protagonisme econòmic dels objectes preciosos, car la progressiva pèrdua del valor de les monedes en circulació motivà la utilització de les joies com a part o garantia del pagament a les transaccions comercials. Aquest interès per obtenir metalls preciosos i la manca d'argent que afectà a Europa durant el segle XV fonamentaren una complicada estructura que, basada en la capacitat de recuperació de la matèria metàl·lica, centrà el sistema de proveïment en la fosa. En efecte, la major part de l'argent emprat per Miquel Bofill provenia precisament de la fosa d'objectes adquirits a privats o, en nombre molt superior, a corredors. La fosa, tanmateix, no era una activitat vinculada únicament als argenters, sinó que, gràcies a la senzillesa de la seva tècnica, fou practicada per altres oficis relacionats tant amb l'elaboració dels metalls, com ara els ferrers i els courers, com als mercaders i als mateixos corredors, que treien profit de l'alta rendibilitat d'aquesta activitat. Així ho proven els nombrosos riells i rajoles d'argent adquirits per Miquel Bofill directament a mercaders i corredors que apareixen també a la nòmina dels venedors usuals de la seca de Barcelona. Tot i així, cal tenir present que també era habitual que el client lliurés una part o la totalitat de l'argent necessari en la confecció de la peça, a fi d'abaratir els costos de producció, emprant normalment els objectes en desús, trencats o esclafats, que els havien arribat per herència dels seus avantpassats.

Quant al proveïment de l'or i les pedres precioses, cal tenir present igualment la intervenció dels corredors i els mercaders que, bé a través de la

revenda i la recuperació d'objectes de segona mà, bé mitjançant la seva pròpia activitat mercantil, s'abastaven d'aquestes matèries. En aquest sentit, l'important nombre de penyores constituïdes per gemmes i anells amb encast de pedres precioses que avalaven gran part dels préstecs realitzats per Miquel Bofill, havien de proporcionar-li una forma de proveïment alternativa.

Per últim, cal esmentar l'ofici dels coralers i els parxers sorgits a partir de l'àmplia demanda dels seus productes. Els primers es dedicaven a manufacturar les soques i branques coral·lines per a la seva comercialització, tant interior com exterior; els segons realitzaven les cintes per fornir les corretges, un dels elements fonamentals de la vestimenta baix-medieval. Així, eren habituals les associacions entre argenters i mercaders amb membres d'aquests oficis a fi d'afavorir els costos de la seva producció. Tots ells, tanmateix, documenten la complexitat de les relacions laborals així com les característiques de l'organització del treball a l'època medieval.

Introducció

«Plantejar si l'home de cinc segles enrere era frugal o fartaner no té cap sentit; aleshores, com ara, hi hagué d'haver de tot. Una altra cosa és que la voluntat de supervivència en un món de dificultats aguditzés el desig d'assegurar la subsistència material fins esdevenir una necessitat prioritària o àdhuc absoluta; hom podia anar esparracat, però hom havia de menjar. Amb aquesta filosofia no ha d'estranyar que les previsions de tipus alimentari que trobem consignades de tant en tant a la documentació assignin en general racions generoses als beneficiaris, tant si aquests són persones joves com velles. Aquestes previsions, que denomino PAAI (Provisió Anual Alimentària Individual), figuren entre les pensions vitalícies concedides o estipulades per motius diversos entre dues parts, generalment a l'hora de fer donació de béns entre pares i fills hereus o al moment de testar. Comprenen sempre les dues columnes bàsiques de l'alimentació de la nostra gent fins a temps molt acostats: el pa i el vi; generalment, però amb períodes d'absència, la carn de porc; més esporàdicament, l'oli; més en llargs períodes d'aparició i desaparició, la fruita i la verdura; i només a partir de mitjan segle XVIII, el llegum. Les PAAI es completen sovint amb una quantitat en metàl·lic destinada al companatge, però també al vestit i al calçat, el lloguer de casa o simplement les despeses dites «de butxaca» o discrecionals. [...] Pel que fa a la generositat de la quantitat atorgada o concertada, observem que el tipus estàndard correspon a 220 quilos de forment (blat) anuals per càpita, que equivalen aproximadament a mig quilo diari de pa, i a 240 litres de vi, que en representa 0,65 diari, o bé 360, que se'n va al litre diari. La quantificació complementària oscil·lant entre 30 i 100 sous anuals ve a ser d'1 a poc més de 3 diners diaris, just el valor d'un tall de carn de moltó o ovella, un parell d'ous o uns pocs fesols. Recordem que la paraula companatge, molt usada antigament i estesa per l'Europa llatina (el «*companaticum*» llatí, el «*companagium*» medieval), significa acompanyament del pa, allò que es menja amb el pa. Que les racions assenyalades a les PAAI eren reals i no únicament un ideal teòric, ho demostra el fet que de vegades fossin el resultat d'àrdues negociacions i aspres disputes, resoltes en concòrdies o per sentències arbitrals; ho demostren també les èpoques o rebuts que ens han arribat de PAAI entregades. Que el beneficiari les consumís del tot o no, és cosa que potser mai no sabrem.»

Aquesta llarga cita del meu llibre *Els santboians de 1490. Com es vivia fa 500 anys a la vila de Sant Boi de Llobregat*¹ il·lustra a bastament sobre la naturalesa de les PAAI i em dispensa d'insistir-hi d'entrada. Un altre precedent del treball, referit als temps baixmedievals, és la comunicació presentada al I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó² amb el títol «El gra de la sitja. L'autoconsum alimentari pagès al delta del Llobregat als segles XIV i XV». El treball present estén el seu àmbit geogràfic a la comarca del Baix Llobregat, en especial a la part mitjana i sud,³ ultra ferro en el temps entre els anys 1500 i 1850. És, doncs, una continuació i un complement dels treballs esmentats, bé que referida únicament (com el seu títol indica) a les pensions alimentàries, sense entrar en l'examen d'altres fonts alternatives i tan importants, com puguin ser-ho, per exemple, les reserves de vitualles a les llars, consignades als inventaris *post mortem*.

Hem d'advertir encara, prèviament, que no incloem en la relació que seguirà aquelles pensions quantificades totalment en diners, més corrents des del segle XIX, ni les mencions de roba i estris que de vegades completen el contingut de les PAAI. A més, donarem els resultats de pes en quilos i els de capacitat en litres. Els hem calculat d'acord amb les següents equivalències actuals de les mesures antigues:

- 1 quartera de blat = 55 kg
- 1 quartera d'ordi = 42 kg
- 1 quartera de mongetes = 55 kg
- 1 carga de vi = 120 l
- 1 lliura carnissera = 1,2 kg
- 1 quartà d'oli = 4 l

Quant als diners, hem unificat les quantitats en sous (1 lliura = 20 sous).

1. Amb pròleg de Núria Sales, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990 (Biblioteca «Abat Oliba»; 2a ed.: 1991).

2. *Actes...*, Lleida, 1995, v. 2, p. 35-51.

3. Les localitats afectades i el nombre de PAAI de la nostra mostra són: Sant Boi de Llobregat (73), El Prat de Llobregat (15), L'Hospitalet de Llobregat (9), Viladecans (7), Sant Vicenç dels Horts (4), Gavà (3), Sant Climent de Llobregat (3), Vallirana (3), Cornellà de Llobregat (2), Sant Feliu de Llobregat (2), Sant Just Desvern (2), Castelldefels (1), Sant Andreu de la Barca (1) i Sant Joan Despí (1).

PROVISIÓ ANUAL ALIMENTÀRIA INDIVIDUAL (PAAI) AL BAIX LLOBREGAT, 1500-1850⁴

B = blat / C = cigrons / F = faves / G = guixes / Ll = llegum / M = mestall, most, mongetes / O = ordi / R = remost / V = vi / VC = vi clar / VG = vi grec / VN = vi negre / VV = vi vermell / X = xeixa (blat)

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
1	1502	B 220								
2	1505	B 220	M 240						?	El companatge va amb el salari
3	1505	B 250	V 240	1/2 quarter de cansalada					60	
4	1507	B 330	VV 240 VG 240	1 quarter de cansalada de 8 carnisseres						
5	1507	B 110 M 55	M 240							
6	1508	B 275	M 240	1 quarter de cansalada, x gallines						

4. Corresponen a:

1. Arxiu Parroquial de Sant Boi (APSB, antiga notaria eclesiàstica), *Manual 4, 1501-1503*, f. 74v.
2. APSB, *Història de la Vila*, contracte d'ensenyament.
3. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), *Processos, 1505*, Isabel Xuriguera contra Bartomeu Pugès.
4. APSB, *Testaments*, test. de Salvador Gras.
5. APSB, *Plets i concòrdies*, sentència arbitral sobre l'herència de Bartomeu Miró.
6. APSB, *Papers per ordenar*.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
7	1509	B 220	M 240 R 120						70*	*Per a vestit i companatge
8	1528	B 220 M 110	M 360 R 120							Companatge (sense detallar)
9	1545	B 275	V 360						60	
10	1556	B 220	VV 240						40*	*«Per lo companatge»
11	1569	B 330	VV 480	1 bacó de cansalada					120	
12	1569	B 220	V 240						70	
13	1575	B 275	VV 240						200	
14	1585	B 275							280	
15	1586	B 330	V 480							
16	1588	B 330	VV 180						30	
17	1607	MO 175	VV* 240						144	*Most

7. APSB, *Plets i concòrdies*, sentència arbitral sobre la pensió alimentària de Bartomeva Bosch.

8. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Pere SARAGOSSA, *Plec de contractes i concòrdies*, 25-X-1528.

9. APSB, *Manual (fragments)*, 1502-1590, 17-VIII-1545.

10. APSB, *Testaments*, test. de Bartomeu Pugès.

11. AHPB, Bartomeu BOFILL, *Manual de capítols matrimonials*, 1566-1592, 1-IX-1569, cap. matr. de Julià Riera i Jerònima Vilar.

12. AHPB, Llorenç SOTAPELL, *Llibre de testaments*, 1559-1574, 3-IX-1569, test. de Pere Joan Mercer.

13. AHPB, Bartomeu BOFILL, *Manual de capítols matrimonials*, 1566-1592, 5-XI-1575, cap. matr. de Jaume Codina i Elisabet Godai.

14. AHPB, Bartomeu BOFILL, *Llibre de concòrdies*, 1568-1591, 28-VIII-1585.

15. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Montserrat Sorbes i Elisabet Soler.

16. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. d'Antic Bonet i Mateua Sala.

17. APSB, *Manual 17, 1606-1612*, f. 146.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
18	1617	B 220								
19	1618	B 220								
20	1623	B 165	V 240						16	
21	1634	B 110							60	
22	1637	B 275								
23	1644	B 330							2.000	
24	1645- 1647	B 357,5	V 360		8				156	Pot referir-se a dues persones
25	1646	B 110							80	
26	1647	B	V							
27	1653	B 220	V 240						200	
28	1653	B 110	V 240							

18. AHPB, Pere LLUNELL, *Manual 3*, 21-VI-1617.

19. APSB, *Manual (fragments)*, 1666-1698.

20. APSB, *Manual 19*, 1619-1624, f. 279.

21. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Francesc Culles i Magdalena Soler.

22. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Bernat Serlabós i Quitèria Verd.

23. AHPB, Pere Màrtir LLUNELL, *Llibre 2n de testaments*, 1651-1660, f. 4, test. de Pere Cases.

24. APSB, *Papers per ordenar*.

25. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. d' Arnau Serra i Maria Brunet.

26. AHPB, Francesc PLA, *Llibre 5 de testaments*, f. 64v.

27. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. d' Andreu Batlle i Maria Pi.

28. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Josep Gener i Eulàlia Sala.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
29	1653-1657	B 110							120	Infant de 3 a 7 anys
30	1655	B 275								
31	1656	B 330	V 360						1.000	
32	1657	B 330	V 480						400	
33	1659	B 165	V 150		4			F 220		
34	1671	B 165								
35	1679	B 330	V 150	1 quarter de cansalada, 4 gallines	4					Vídua amb criatures
36	1680	B 275	V 240						200	
37	1699	B 220	V 240							
38	1699	B 220							240	
39	1700	B 220	V 240						80	

29. Vid. nota 25.

30. APSB, *Manual 24, 1654-1664*, f. 55v.

31. APSB, *Testaments*, test. de Baldiri Mateu.

32. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Josep Soler i Caterina Mas.

33. APSB, *Manual 24, 1654-1664*, f. 233v.

34. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Miquel Ribes i Magdalena Vilanova.

35. APSB, *Manual (fragments), 1666-1698*, f. 384v.

36. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Francesc Gran i Mònica Gibert.

37. AHPB, Josep CERVERA I DE FERRER, «*Borrador*», 1699, 28-XII.

38. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. d'Andreu Batlle i Eulàlia Calçada.

39. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Jaume Modolell i Maria Oliva.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
40	1701	B 220							240	
41	1703	B 220	V 240						220	
42	1704	B 275	VC 240						200	
43	1705	B 220	V 240						220	
44	1708	B 440							500	
45	170..	B 220	V 240		16				200	
46	1714	B 275	V 240						500	
47	1718	B 275			20				1.000	
48	1728	B 220							300	Any del plor
49	1733	B 110	V 180						100	
50	1733	B 110		10 carnisseres de cansalada					50	
51	1750	B 110		1 quarter de cansalada						

40. AHPB, Rafel CASSANYES, *Capítols matrimonials, 1687-1705*, f. 327.

41. AHPB, Antoni NAVARRO, *Manual, 1703*, f. 285v, i *Llibre 2n de testaments, 1701-1718*, f. 17.

42. AHPB, Pau Pi, *Llibre 5 de testaments, 1697-1714*, f. 77.

43. AHPB, Antoni NAVARRO, *Llibre 2n de testaments, 1701-1718*, f. 28.

44. AHPB, Isidre FAMADES, *Llibre 2n de testaments, 1702-1714*, f. 388v, testament de Joan Norta.

45. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Jaume Deumaló i Mariàngela Moner.

46. AHPB, Salvador Pi, *Llibre 1r de capítols matrimonials i concòrdies, 1710-1717*, f. 411.

47. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. d' Andreu Martí i Maria de Puy.

48. APSB, *Inventaris*, inv. de Josep Vilà.

49. APSB, *Capítols matrimonials*, cap. matr. de Francesc Gibert i Isabel Albereda.

50. AHPB, Jaume SAYÓS (menor), *Llibre 1r de testaments, inventaris i encants, 1727-1737*, f. 62.

51. APSB, *Testaments*, test. de Joan Roger.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
52	1753	B 275								Certificació del rector
53	1753	B 250								Certificació del rector
54	1754	B 220	V 240	15 carnisseres de cansalada					300	
55	1757	B 275							?	Incomplet
56	1758	B 275	V 360	1 quarter de cansalada de 25 carnisseres					500	
57	1759	B 275	V 480	30 carnisseres de cansalada					120	
58	1763	BM 165	VC 120	6 carnisseres de porc salat					60	
59	1767	BX 220	V 360	1/2 porc				M 55	120	
60	1768	BX 165	V 360						1.200	
61	1769	BX 82,5		3 carnisseres de cansalada					60	

52. APSB, *Història de la Vila*, estat demogràfic.

53. *Vid.* nota 52.

54. APSB, *Testaments*, test. d' Andreu Rodés.

55. Arxiu de la Corona d' Aragó (ACA), *Llo-649 N*, f. 116.

56. AHPB, Joan OLZINA I CABANES, *Llibre 3 de testaments i 4 d'inventaris i encants, 1756-1758*, f. 175.

57. ACA, *Llo-649 N*, f. 67.

58. APSB, *Testaments*, test. de Fèlix Pi.

59. ACA, *Llo-652 N*, f. 277.

60. APSB, *Testaments*, test. de Francesc Gener; ACA, *Llo-653 N*, f. 185v.

61. ACA, *Llo-654 N*, f. 59.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
62	1769	BX 330	V 360	12 carnisseres de cansalada	24	Hort			200	
63	1771	M 165	V 480							
64	1772	BX 165	V 360	1 quarter de cansalada d'un porc de 60 carnisseres	12			M 13,75	240	
65	1772	B 220	V 240						100	
66	1773	B 330	V 720	1/2 porc de 70 carnisseres	24	Hort		M 55 C 50		
67	1773	B 220							400	
68	1776	B 220	V 480	30 carnisseres de cansalada amb el corresponent de botifarres					200	
69	1777	B 165	V 240	1 quarter de cansalada						

62. ACA, *Llo-654 N*, f. 276v.

63. ACA, *Llo-655 N*, f. 146.

64. ACA, *Llo-656 N*, f. 375.

65. ACA, *Llo-657 N*, f. 279.

66. AHPB, Ramon CAMÓ, *Manual*, 1773, f. 199v.

67. AHPB, Ramon CAMÓ, *Manual*, 1774, f. 5v.

68. AHPB, Tomàs CASANOVES I FORÉS, *Manual*, 1776, f. 156v.

69. ACA, *Llo-661 N*, f. 358.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
70	1777	BX 660	V 720	1 porc de 60 carnisseres, x caps d'aviram	60	Hort		M 27,5 C 50	x	
71	1778	BX 220	VN 180	1 quarter de porc					160	
72	1782	B 165	V 360	15 carnisseres de carn salada					2.000	
73	1782	B 165	V 360	10 carnisseres de cansalada	12				200	
74	1787	B 275	V 360	15 carnisseres de cansalada						Lloguer de 4 cases
75	1789	B 275	V 360	15 carnisseres de cansalada	12			M 13,75 C 12,5	200	
76	1789	B 110	M 240							
77	1792	B 165	VN 240	1 quarter de cansalada					240	

70. ACA, *Llo-661 N*, f. 302.

71. ACA, *Llo-662 N*, f. 81v.

72. ACA, *Llo-666 N*, f. 273.

73. ACA, *Llo-666 N*, f. 187.

74. ACA, *Llo-671 N*, f. 230.

75. AHPB, Joan CLARIS I BRU, *Plec d'escriptures soltes, 1789*, 14-XII, cap. matr. de Ramon Espinós i Petronil·la Montané.

76. *Id.*, 1-III, test. de Joan Amat.

77. ACA, *Llo-676 N*, f. 128 v.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
78	1795	B 330	V 720	1 quarter de porc de 20 carnisseres	24			M 55	1.460	
79	1795	B 55	V 120						160	
80	1795	B 220	V 240	1 quarter de cansalada amb les botifarres corresponents					600	
81	1796	BX 165		6 carnisseres de cansalada, 6 botifarres, la meitat de l'aviram negre				M 13,75 F 4		
82	1800	B 220	V 360	20 carnisseres de cansalada	8			M 55	300	
83	1801	B 275	V 480	18 carnisseres de cansalada			Fruita	M 27,5	240	
84	1802	B 110	V 240			Hort				

78. ACA, *Llo-679 N*, f. 129.

79. ACA, *Llo-679 N*, f. 13.

80. ACA, *Llo-679 N*, f. 95v.

81. ACA, *Llo-680 N*, f. 245.

82. AHPB, Joan CLARIS I BRU, *Manual, 1800*, cap. matr. de Josep Vallhonrat i Teresa Vilà, s/d.

83. Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (AHCSFL), Feliu FONT I ROCA, *Manual, 1800-1801*, f. 119 (2a).

84. AHCSFL, Feliu FONT I ROCA, *Manual, 1802-1803*, f. 45.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
85	1803	B 330	V 480						2.000	
86	1805	B 82,5	V 180							
87	1807	M 100	V 240	10 carnisseres de cansalada	6				360	
88	1809	B 275	V 360	1 quarter de cansalada					1.500	
89	1809	B 275	V 300	1/2 porc					1.095	
90	1809	B 220	V 480	1/2 porc de 40 carnisseres	16		Fruita		2.000	
91	1809	B 330	V 480	30 carnisseres de cansalada				M 55		
92	1809	B 275		25 carnisseres de cansalada				M 27,5	500	
93	1810	B 220	V 720	20 carnisseres de cansalada					1.350	

85. AHCSFL, Feliu FONT I ROCA, *Manual, 1802-1803*, f. 58 (2a).
 86. AHCSFL, Feliu FONT I ROCA, *Manual, 1804-1806*, f. 152 (2a).
 87. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 10, 1807*, f. 265.
 88. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 12, 1809*, f. 76.
 89. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 12, 1809*, f. 62.
 90. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 12, 1809*, f. 266.
 91. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 12, 1809*, f. 217.
 92. *Vid.* nota 91.
 93. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1810*, f. 11.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
94	1812	B 220		30 carnisseres de porc, entre botifarres i cansalada					300	
95	1812	B 220	V 360						500	
96	1814	B 220	V 480	1/2 porc d'almenys 30 carnisseres		Hort		M 27,5	600	
97	1815	M 110	V 240		8			MF 9		
98	1816	B 330	V 720							Mare i tres criatures
99	1816	B 137,5	V 360		12					
100	1819	B 110	V 240							
101	1819	B 165	V 360	12 carnisseres de porc	8			L1 9	240	
102	1821	B 220	V 240	6 carnisseres de cansalada					1.369	

94. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1812*, f. 31.

95. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1812*, f. 350v.

96. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 17, 1814*, f. 152v.

97. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1815*, f. 351.

98. AHCSFL, Ramon GALÍ, *Manual, 1816-1822*, f. 80v.

99. AHCSFL, Ramon GALÍ, *Manual, 1816-1822*, f. 15v.

100. AHCSFL, Martí FONT, *Manual, 1818-1820*, f. 119v (2a).

101. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 25-27, 1819-1820*, f. 183 (1a).

102. AHCSFL, Ramon GALÍ, *Manual, 1816-1822*, f. 6v (2a).

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
103	1821		VN 180	3 carnisseres de cansalada				M 9		
104	1822	X 330	V 480						450	
105	1823	B 220	V 480		16					
106	1823	B 330	VN 360	1/2 porc de 70 carnisseres					1.200	
107	1824	B 220	V 60	15 carnisseres de cansalada						
108	1825	B 330		25 carnisseres de porc salat					500	
109	1825	B 110	V 360							
110	1826	B 220	VN 480	1 quarter de 15 carnisseres de porc	12				500	
111	1826	B 220	V 480	30 carnisseres de cansalada				M 27,5	600	

103. AHCSFL, Martí FONT, *Manual, 1821-1823*, f. 104.

104. AHCSFL, Ramon GALÍ, *Manual, 1816-1822*, f. 58 (3a).

105. AHCSFL, Martí FONT, *Manual, 1821-1823*, f. 10 (3a).

106. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1823*, f. 53.

107. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1824*, f. 166v.

108. AHCSFL, Martí FONT, *Manual, 1826-1827*, f. 17v.

109. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual, 1825*, f. 377.

110. AHCSFL, Martí FONT, *Manual, 1826-1827*, f. 47.

111. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 34, 1826*, f. 8v.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
112	1826	B 330	V 480	1 quarteró de porc de 20 carnisseres d'una bèstia de 80				M 55	3.825*	*Per a companatge, vestit i calçat
113	1828	B 110	VN 240	6 carnisseres de cansalada						
114	1828		V 240						900	
115	1828	B 165	V 240	1 quarter de cansalada					500	
116	1829	B 220	V 480	20 carnisseres de porc	12			M 14 F 12,5 C 27,5		
117	1829	V 240			8		Raïm 120			
118	1829	B 330	V 720	30 carnisseres de porc			Figues 40 Nous 9	M 27,5 C 27,5	1.000*	*Lloguer i butxaca

112. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 35*, 1827, f. 42.
 113. AHCSFL, Martí FONT, *Manual*, 1828-1829, f. 124.
 114. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 38*, 1828, f. 136v.
 115. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 38*, 1828, f. 212.
 116. AHCSFL, Martí FONT, *Manual*, 1828-1829, f. 24 (2a).
 117. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 39-40*, 1829-1830, f. 29v.
 118. AHPB, Francesc CLARAMUNT, *Manual 39-40*, f. 281v.

Núm.	Any	Cereal	Vi	Carn	Oli	Hortalissa	Fruita	Llegum	Metàl·lic	Observacions
119	1832	B 220		1 quarter de cansalada	16			M 18		
120	1835	B 440	V 960	1/2 porc de 100 carnisseres	60			M 110	1.200	Per a 3 persones
121	1836	M 330	V 720	25 carnisseres de cansalada	16			M 9 C 8	300	
122	1837	B 440	V 480	1 quarter de cansalada d'un porc de 90 carnisseres	24			M 27,5	300*	*Lloguers
123	1839	B 110	V 360	6 carnisseres de cansalada	8					
124	1840	B 220	V 480	6 carnisseres de porc	16			M 18		
125	1847	B 110	VN 120							
126	1850	B 220	V 360	1 quarter de porc					640*	*Dot

119. AHCSFL, Josep Antoni DE PAZ, *Manual, 1829-1834*, f. 112v (2a).

120. AHCSFL, Josep Antoni DE PAZ, *Manual, 1835-1836*, f. 21.

121. AHCSFL, Josep Antoni DE PAZ, *Manual, 1835-1836*, f. 45 (2a).

122. AHPB, Constantí GIBERT, *Manual 8, 1837*, f. 61.

123. AHCSFL, Josep Antoni DE PAZ, *Manual, 1837-1839*, f. 115v (3a).

124. AHCSFL, Josep Antoni DE PAZ, *Manual, 1840-1841*, f. 5v.

125. AHPB, Constantí GIBERT, *Manual 18, 1847*, f. 418v.

126. AHPB, Constantí GIBERT, *Manual 21, 1850*, f. 194v (1a).

Procedència i freqüència documentals de les PAAI del Baix Llobregat, 1500-1850

Malgrat llur caràcter intrínsec, les PAAI apareixen en documentació de tipologia diversa. El quadre en reflecteix la procedència i la freqüència documentals respectives.

	NOMBRE	PERCENTATGE
Testaments	60	47,6
Capítols matrimonials	47	37,3
Concòrdies	5	4
Sentències	4	3,1
Reserves	4	3,1
Contractes de parceria	3	2,4
Cessions	1	0,8
Inventaris	1	0,8
Processos judicials	1	0,8
	126	100

Testaments i capitulacions matrimonials capitalitzen el 85 per cent del total. Això no obstant, més significatives, al nostre efecte de dilucidar el règim alimentari de l'època respectiva en el territori estudiat, resulten les concòrdies i les sentències, a causa de llur mateixa naturalesa: en un testament o en un contracte de matrimoni, les assignacions alimentàries i/o de tipus monetari depenen de la posició econòmica de la part donadora, mentre que una concòrdia o una sentència ajusten l'acord o el judici respectius a la realitat circumdant més equitativa, són més exactes.

Testaments

Les PAAI vénen consignades en últimes voluntats des dels temps baix-medievals. Entre el 1500 i el 1850, les que oferim abasten tot el període. Però la veritable generalització és a partir de mitjan segle XVIII (1701-1750, 6; 1751-1800, 21):

s. XVI	3
s. XVII	3
s. XVIII	27
1801-1850	27
	60

Capítols matrimonials

Les primeres PAAI apareixen també a l'Edat Mitjana en alguns esponsalícis, precedents del que més tard s'anomenaran capítols matrimonials. Formen part de les donacions universals dels béns familiars, efectuades pels pares al fill hereu o a la filla pubilla a l'hora del matrimoni d'aquests. Foren generals durant els segles XIV i XV i minvaren molt al XVI (només 4 en la nostra mostra), però es revifaren al XVII (14), XVIII (12) i sobretot a la primera meitat del XIX (17).

Concòrdies i sentències

L'adjudicació de PAAI a través de concòrdies (és a dir, quan hi ha acord entre les parts) o bé mitjançant sentències (en cas de discrepància) fou una fórmula provinent del món antic i que no perdurà en els temps moderns. Les quatre sentències que aportem (núm. 4, 6, 7 i 8) daten del segle XVI. De les cinc concòrdies, només una (núm. 77) arriba al XVIII. Tant en les unes com en les altres no es discuteix la procedència o la improcedència d'atorgar PAAI, sinó la quantia de la provisió alimentària respectiva.

Síntesi anticipada

La severitat en la vida de la societat preindustrial ens pervé, emmellada, en una PAAI del 1647, en què el marit expressa el seu concepte de la viduïtat que haurà de tenir la muller: «no li fàltia cosa ni li sòbria res».⁵ Aquest en podria ser el paradigma. L'horitzó del benestar no anava més enllà. És la filosofia de l'home dels segles XVI-XVII i, no tant, de la primera meitat del XVIII.

En conseqüència, caldrà considerar les PAAI estàndard d'aquest llarg període com el desideràtum ideal de la societat contemporània. Per sota, els qui no podien arribar-hi. Però per sobre, ningú. Aquesta filosofia es perllongarà fins a la gran revolució, també en el pensament, que significà el mitjan segle XVIII. El desideràtum, aleshores, no té límits. L'aspiració és clara: com més, millor. Les PAAI es disparen cap amunt, en espècie (carn,

5. *Vid.* núm. 26 de la n. 4.

vi, llegum) i en metàl·lic. Les que no ho fan és perquè no poden; no pas, com abans, perquè no vulguin. La societat s'ha dividit (revolució demogràfica) i augmenta el nombre de jornalers, els quals no poden concedir PAAI.

Aquestes ratlles són una síntesi anticipada del que vindrà. En rigor, primer, l'ha de precedir l'anàlisi, d'on sorgirà, més ajustada i exacta, la visió final. Però hem cregut necessària aquesta petita introducció per tal de justificar la divisió cronològica que hem efectuat en el nostre estudi, a saber: un primer període entre els anys 1500-1750 i un segon del 1751 al 1850. Aquell comprèn 51 PAAI; aquest, 75.

L'anàlisi

El període 1500-1750

Cereal

El domini del blat-forment és total. Tan sols al principi hi ha alguna esporàdica presència del mestall, barrejat amb el blat (núm. 5 i 8) i amb l'ordi (núm. 17). Per altres fonts⁶ sabem que, de fet, era normal menjar el pa de blat mesclat amb farina de mestall, ordi, faves o mill.

Pel que fa a la quantitat, la mitjana resultant és de 233,2 kg, molt pròxima al model estàndard (quantitat més repetida) de 4 quarteres (220 kg). Correspon a racions diàries d'una mica més de 600 grams.

Vi

No totes les PAAI consignen vi, però sí la majoria. El vi procedia de vinya i, al delta, de parra en àlbers (vi grec, però una sola menció). El remost, més usual en els segles XIV-XV, va desaparèixer.

Quantitativament, els 268,1 litres obtinguts resulten lleugerament superiors al tipus estàndard, que és de 240 litres (2 cargues). Representa 0,7 litres bons per dia.

Carn

Són poques (el 13,7%) les que en consignen. Primordialment es tracta de carn salada de porc i, només molt subsidiàriament, d'algun cap d'aviram (gallines).

6. Per a una visió general de la comarca, vegeu Jaume CODINA *et al.*, *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 (Textos i Estudis de Cultura Catalana).

La quantitat n'és més difícil de precisar, atesa la sovintejada manca de dades: «un quarter», «un bacó». Únicament se'ns citen sengles quarters de 8 i 10 lliures carnisseres, equivalents a 9,6 kg i 12 kg, respectivament.

Però el més significatiu són els llargs períodes de PAAI sense carn. Al segle XVI només en trobem al principi de la centúria i en un cas aïllat del 1569. En tot el segle XVII, una sola menció el 1679. I dues a la primera meitat del XVIII. Aquesta absència tan accentuada contrasta amb els temps posteriors, on, com veurem, la carn salada és un component habitual de les PAAI.

Oli

En el període 1500-1750, l'oli apareix molt rarament a les PAAI baix-llobregatines. No ho fa fins a mitjan segle XVII (1645-47, 1659) i el 1679. A la primera meitat del XVIII, en dues ocasions.

La quantitat n'és molt desigual: els 4 i 8 litres del XVII passen a 16 i 20 al XVIII.

Llegum

Absència quasi total de llegum a la nostra mostra. Una única excepció, del 1659 i, per cert, abundosa: 220 kg de faves. La freqüència contrastarà amb el període subsegüent.

Diners en metàl·lic

De les 51 PAAI de la mostra d'aquest període, 18 no presenten diners comptants. La freqüència hi és creixent: poques en començar el segle XVI, més fluïdes al XVII (el 54%) i gairebé totals a la primera meitat del XVIII.

Pel que fa a la quantia, n'és molt diversa. La diversitat s'explica per la fortuna personal del donador, però també per la finalitat a què destina la suma respectiva: «per lo companatge», per a vestit i companatge, per a l'any del plor... Va de 40 sous fins a 2.000 (aquesta darrera quantitat, en època d'inflació el 1644).

El període 1751-1850

Cereal

No hi manca mai. Es tracta de blat, des de la varietat millor (xeixa) fins a mestall (blat ordiós). El blat xeixa hi apareix a les dècades del 1760 i del 1770 i després en desapareix (amb una sola menció el 1822). Pel que fa al mestall, hi apareix esporàdicament. Sabem, per altres fonts (com, per

exemple, les primícies parroquials), que el conreu de mestall coexistí al Baix Llobregat amb el del blat fins ben entrat el segle XIX. Aquest fet sembla indicar un cert caràcter selectiu en la majoria de les PAAI baix-llobregatines.

La quantitat consignada a les PAAI del període n'ofereix una mitjana de 224,4 kg. L'estàndard hi és de 220, com en el període anterior. Continua tractant-se d'una ració diària de 600 grams.

Vi

Manca en algunes PAAI. Quan s'hi detalla, predomina el vi negre o es demana que sigui «del millor». L'estàndard continua essent de 240 litres. La mitjana resultant del període, però, n'és de 384,9, més d'acord amb el conegut boom de la vinya catalana. Fan pujar la mitjana les racions dels rics, de 720 litres cada una (7 casos). Com es veu, la mitjana arriba al litre diari.

Carn

És carn de porc (cansalada i botifarres) i gallines, a semblança del període anterior. Però ara la freqüència en l'aparició és del 72% sobre el total, enfront del 13,7 del període anterior.

Les quantitats càrniques expressades permeten de calcular-hi la mitjana, que és de 20,3 kg per PAAI. L'aviram, uns quants caps.

Oli

Discontinu en tot el període. Coincideix sovint amb quantitats baixes o inexistents de diners. Atès que l'oli no sempre formava part de l'autoconsum pagès i calia comprar-lo, podríem pensar que en les quantitats monetàries més altes va inclosa una part per a la seva compra.

La mitjana n'és de 16,2 litres.

Hortalissa

L'hort i els seus productes figuren, sense més precisions, en cinc PAAI del període. Coneixem, per altres fonts (documentació vària i especialment inventaris *post mortem*, més les respostes al qüestionari de Francisco de Zamora), l'existència d'un hort familiar a les llars contemporànies.

Fruita

Unes poques PAAI (2) inclouen el genèric «fruita». Dues més d'un mateix any, el 1829, l'especifiquen: 120 kg de raïm, l'una; 40 kg de figues i 9 kg de nous, l'altra.

Llegum

L'aparició del llegum com a aliment cada vegada més corrent a les PAAI baixllobregatines data de la dècada del 1760. D'un total de 75, el llegum hi apareix en 24 (32%).

Les mongetes van al davant (23), seguides a molta distància pels cigrons (6), les faves (3), les guixes (1) i les lleties (1). La suma excedeix de 24 perquè algunes racions coexisteixen.

Pel que fa a la quantia, les mongetes ofereixen una mitjana de 32,4 kg; els cigrons, 30,9; les faves, 7; les guixes, 9, i les lleties, 8.

Diners en metàl·lic

La consignació de diners en metàl·lic arriba al 62,6% dels casos del període. Les causes de les absències fan de mal dir. ¿Era perquè ja es trobaven assegurades les tres columnes bàsiques de les PAAI: blat, vi i carn? Així ho sembla (núm. 69, 74, 76, 84, 86, 91, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 113, 116, 117, 119, 123, 124 i 125).

L'import individual se situa entre els 60 i els 3.825 sous. Però cal dir que les assignacions més altes distreuen una part en comeses extraalimentàries, com ho són lloguer de casa, vestit i calçat i àdhuc pagament d'un dot.

Resum i conclusions

Les mateixes PAAI contemporànies que el notari Faus i Condomines trobava encara al començament del segle XX a Guissona i la seva rogalia, a l'estil de les del Baix Llobregat (pa, vi, cansalada, oli i una quantitat en diners),⁷ fan pensar en una generalització en l'espai i una duració en el temps no inferior –en el nostre cas– a mig mil·lenni. Lògicament evolucionades, han conservat fins al segle que ara deixem, el XX, els pilars bàsics en què s'han assentat.

Aquesta llarga pervivència advera la legitimitat històrica de les PAAI. Es tracta de l'autoconsum pagès per excel·lència, català i mediterrani, encara que en sembla absent la classe assalariada. Llur bondat, pel que fa a la validesa de les seves xifres, resta encara més patent si considerem que algu-

7. J. FAUS I CONDOMINES, «Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona (Catalunya segriana)», *Revista Jurídica de Catalunya*, XIII (1907), p. 391-393 i 609-610.

nes ens han arribat documentalment després de passar pel sedàs afinador de sentències judicials i concòrdies.

A la llum de la informació que proporcionen podem establir, entre d'altres, unes conclusions provisionals:

1. Les racions de carn salada, molt escasses fins aleshores, es fan generals a la segona meitat del segle XVIII. A primera vista, això ens podria induir a suposar una millora en el consum d'aquest aliment.⁸

2. El llegum és l'altra novetat i es fa habitual, també, a partir de mitjan segle XVIII.

3. Es tracta de dietes equilibrades i riques en proteïnes, no inferiors a 2.000 calories diàries.

4. La concessió de pensions alimentàries al Baix Llobregat restà reservada, a la pràctica, a la classe pagesa benestant.

En la justa mesura, la validesa històrica de les PAAI resta, doncs, posada de manifest.

8. El consum de carn fresca (ovella, moltó i crestat) al delta del Llobregat retrocedí del segle XVI al XIX, paral·lelament amb l'augment demogràfic de la classe assalariada. Vegeu Jaume CODINA, *El delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*, Barcelona: Ariel, 1971 (Hores de Catalunya), p. 59-61, 148-151, 226 i 410-411.

LA VIDA Y LA MUERTE EN EL BARROCO SEVILLANO A TRAVÉS DE LAS FUENTES NOTARIALES

JESÚS AGUADO DE LOS REYES

UNIVERSIDAD DE SEVILLA

Los fondos documentales depositados en los archivos notariales encierran todo un panorama sobre la vida cotidiana de las sociedades que los suscriben. Una parte importante de los acontecimientos que marcaron la existencia y el final de los hombres y mujeres quedaron para siempre registrados por los escribanos públicos en sus libros de protocolos. La emancipación de los padres, el compromiso económico que comportaba a menudo el matrimonio, las mudanzas en los patrimonios, disposiciones testamentarias, repartos de herencias: la vida y la muerte a través de los folios que iban construyendo los sucesivos legajos, reflejos del continuo pasar del tiempo.

Este cúmulo de información resulta por tanto muy aprovechable para los historiadores, entre ellos los de la economía, ya que actos de esta índole como compraventas, constitución de compañías mercantiles, reconocimientos de deudas y un sinnúmero más solían registrarse ante notario, llegando a construir todo un mosaico del quehacer diario de los tratos y contratos.

Tal acopio de datos puede llegar a abrumar al investigador, y en el tratamiento de los mismos se encuentra a menudo la clave del éxito –o del fracaso– de la empresa iniciada cuando se adentra en el siempre peligroso laberinto de los protocolos notariales.

La ayuda que en los últimos años ha supuesto la informática ha suavizado bastante esta labor, aunque también puede llegar a provocar la tentación de la reaparición del mero positivismo, donde parece que es la máquina y no el hombre quien analiza el pasado utilizando criterios exclusivamente contemporáneos. Y es que el juego de los números sólo puede constituir el punto de partida, una base para construir, pero nunca el edificio completo.

Por ello, en la investigación sobre fondos notariales no puede faltar la lectura minuciosa de la documentación, donde con frecuencia saltan los detalles más íntimos de las inquietudes e intereses de los que abajo firman.

Para el presente trabajo he utilizado fondos del Archivo de Protocolos de Sevilla –APS, en adelante–, cuyo origen data del siglo XV y encierran una parte importante, no sólo del pasado sevillano, sino también de las rela-

ciones entre esta ciudad y el continente americano por su condición de cabecera del monopolio mercantil que ostentó hasta bien entrado el siglo XVII, de hecho, y hasta el siglo XVIII, de derecho.

El APS contiene más de diecisiete mil legajos y alcanza en cuanto a volumen su mayor relevancia entre mediados del siglo XVI y finales del XVII. Entre sus escrituras se encuentran las rúbricas de hombres de letras –Cervantes, entre ellos–, de la pintura –Velázquez– y de la escultura –Juan de Mesa–, aparte de los principales comerciantes que protagonizaron el trasiego mercantil entre Europa y las Indias Occidentales.¹

Será precisamente uno de estos hombres –Don Lope de Tapia– quien protagonice la mayor parte de las páginas de este trabajo.

Los fondos notariales guardan una tipología de documentos muy a propósito para el acercamiento al estudio de los patrimonios familiares. Se compone esta serie de una variada gama de protocolos: cartas de dotes, declaración de capital propio –normalmente realizada antes de contraer matrimonio–, capitulaciones matrimoniales, colaciones o adelantos de herencias, constituciones de vínculos o mayorazgos, inventarios de bienes de difuntos, almonedas y, sobre todo, particiones de bienes.

A través de ellos, se puede reconstruir la estructura y evolución de los patrimonios familiares: averiguar las preferencias en el gasto y la inversión, conocer las inclinaciones materiales, los gustos estéticos, incluso las preocupaciones espirituales de los signatarios de la documentación.²

Intentamos acercarnos a un hombre y su entorno, su familia y su patrimonio, conocer como administró la fortuna, dispuso la inversión, atendió las necesidades no sólo del cuerpo sino también del alma, a través de las disposiciones testamentarias, y testimoniar la propiedad como forma externa de afirmación social: se trata de la microhistoria como paso previo –y necesario– para escribir la historia con mayúsculas. Un hombre encierra un mundo y su patrimonio constituye la exteriorización de su vida y de su muerte.

Don Lope de Tapia³ reunía varias de las características del sevillano del Siglo de Oro: nobleza, riqueza, comerciante o cargador de Indias, pro-

1. Sobre el Archivo sevillano puede consultarse José BONO HUERTA, *Los archivos notariales*, Sevilla, 1985.

2. Sobre la validez de la documentación notarial para este tipo de estudio, ver *Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada*, Universidad de Santiago de Compostela, 1984, 2 tomos.

3. La partición de sus bienes, que ha servido de base para este artículo, puede encontrarse en APS, *Oficio XXI. Año 1600*, libro 5, f. 895-1.035.

pietario agrario, viene con todo ello a representar un espléndido ejemplo de una forma de vida y de una época. A su muerte, se apreció su fortuna en 68.378.506 maravedís de plata.⁴

La base de tan cuantiosa hacienda se encontraba en dos actividades complementarias: una compañía de comercio con las Indias y la propiedad de un heredamiento agrícola. Completaba sus ingresos con una considerable inversión en renta fija, aparte de unas casas principales de su morada –valoradas en tres millones de maravedís– y los objetos de la vida diaria, tales como joyas, ropas o muebles.

Las dos actividades de base de su patrimonio acumulaban el 77,2% del activo inventariado, distribuido de la siguiente forma: 13.376.650 mrs. en mercancías, 18.879.864 mrs. en cobros pendientes, 8.500.000 mrs. en propiedades rústicas y 10.647.007 mrs. en productos agrarios, ganado y aperos de labranza. Si a ello añadimos los 9.338.668 mrs. invertidos en renta fija llegamos al 91% del activo.

Veamos ahora con cierta minuciosidad los trabajos que ocupaban a este sevillano de las postrimerías del siglo XVI.

En primer lugar, mantenía una compañía de comercio con su familia, dedicada a la exportación de mercancías y productos agrarios a las Indias, con base en México y Cartagena. De este modo, en el momento de su muerte se hallaba al otro lado del Océano una cantidad considerable de vino y aceite –procedentes en una parte considerable de sus propiedades– valorada en 10.457.817 mrs., aparte de otras mercancías que explotaba dentro de la referida compañía, alcanzando la suma de 13.376.650 mrs.

Sólo en el año 1600 se cargaron 209 pipas de vino y 1.481 botijas, más 300 arrobas de aceite para México, valoradas en 3.612.680 mrs., mientras mantenía allí cuatro cargazonas apreciadas en 8.250.166 mrs. Se trataba, pues, de un comerciante al por mayor que solía vender a fiado, como se comprueba por la larga lista de deudores que inserta su partición. Dichos cobros pendientes revelan una nómina de pequeños, medianos y grandes comerciantes, algunos de muy ilustre tradición en el comercio sevillano, tales como Pedro Mendoza y Rodrigo de León Garabito –sus débitos alcanzaban los 3.143.410 mrs.–, Don Baltasar de Colindres, Miguel Jáuregui, la familia Fantoni o los Federigui.

Prestar, pero también pedir prestado. La lista de deudores se completaba con la posición acreedora de otros comerciantes y sevillanos a quien Don

4. Equivalentes a 2.011.132 reales y medio ó 182.343 ducados, a razón de 34 maravedís el real y 375 mrs. el ducado.

Lope tenía comprometida parte de su hacienda. A través de ambas relaciones se observa cómo mantenía contactos con algunas de las más destacadas plazas europeas –Amberes, Florencia, Cádiz, Nantes, Lisboa– y con apellidos bien conocidos como Bécquer, Berastegui y los antes mencionados. Hasta 22.450.944 mrs. llegaron a mermar su fortuna por débitos pendientes, lo que venía a suponer casi un tercio del activo.

Prestar y pedir prestado. El crédito como forma de desenvolvimiento económico no era un fenómeno excepcional. Alrededor del 50% de los patrimonios sevillanos de la primera mitad del siglo XVII vivieron esta situación.⁵

Lope de Tapia movía capital, vendía, prestaba vendiendo a cuenta, pedía prestado sobre los cobros aplazados. Su perfil no cuadra con la del acomodaticio rentista de la España del Barroco, presente en la historiografía tradicional. De todos modos, la fortuna siempre tiende a asentarse en una cierta seguridad: casas, fincas, rentas fijas. Lope de Tapia no escapó a esta costumbre y casi otro tercio de su hacienda en encontraba inmovilizada en unas casas principales, un heredamiento y la propiedad de tributos y juros del Estado.

Frente a estos tipos de inversión, el mobiliario, ropa y demás elementos del hogar, incluso los objetos de lujo representados por las joyas, plata labrada y obras de arte, sólo suponían el 4,2% de la fortuna en cuestión, aunque alcanzasen cifras considerables, tales como 2.152.572 mrs. en ajuar casero y 692.852 mrs. en objetos de oro y plata.

El movimiento de dinero y mercancías era pues la principal actividad económica de este sevillano. Entre mercancías, la deuda que su compra-venta llevaba aparejada y los productos agrarios, objeto también de comercio, sumaban 42.903.521 mrs. –el 62,7% del activo–, si bien también arrastraba esta misma actividad un pasivo de 22.450.944 mrs. que reducía a más de la mitad la importancia del mismo dentro de la estructura del patrimonio familiar. El negocio consistía en la exportación de productos agrarios –vino y aceite, fundamentalmente– desde Sevilla a los puertos americanos, desde donde, a su vez, se remitían productos coloniales, tales como corambres, azúcar, café y tabaco. Se trataba de una actividad a largo plazo, ya

5. Para un mayor acercamiento a la estructura de los patrimonios sevillanos de la época, pueden consultarse mis dos obras: *Riqueza y sociedad en la Sevilla del siglo XVII*, Universidad de Sevilla-Focus, 1994, y *Fortuna y miseria en la Sevilla del siglo XVII*, Ayuntamiento de Sevilla, 1996.

que a menudo se registran operaciones iniciadas hasta con cinco años de antelación que aún no se habían liquidado en el momento de la partición, lo que no impedía continuar remitiendo cargazones a los mismos puertos año tras año.

Junto al negocio, la propiedad inmueble o inmovilizada. Los bienes inmuebles daban seguridad al patrimonio, incluso constituían un buen aval para la solvencia de la actividad mercantil. Don Lope se encontraba respaldado, en este sentido, por la propiedad del «heredamiento de Asbaraháñez, con todas sus pertenencias según los títulos, viñas y olivares que se tasan en ocho quentos⁶ quinientos mil maravedís, con cargo de siete mil cuatrocientos ochenta maravedís de tributo perpetuo a los herederos del veintequatro⁷ Antonio García de Soria». Poseía, además, «la mitad de lo desembolsado y pagado por la obra del ingenio de moler azúcar que está en la villa de Torrox, en el Reino de Granada, la otra mitad es del Señor Don Rodrigo de Tapia de Vargas y demás de 208.965 maravedís que se pagan de tributo sobre el dicho ingenio, su parte tasada en un quento doscientos mil maravedís». En la ciudad era dueño de «unas casas principales de su morada, sitas en la calle de Bayona, apreciadas en tres quentos de maravedís».

Si las propiedades rústicas se encontraban íntimamente conectadas a la compañía mercantil, y la casa era un signo importante de la posición social, la renta fija venía a constituir un seguro de vida ante las vicisitudes del trasiego de mercancías y dinero entre Sevilla y América. Entre los ocho juro y el tributo juntaban anualmente unas rentas de 566.089 maravedís, con una rentabilidad en torno al 7,5%, procedentes de las fuentes más variadas: alcabalas de Granada, Sevilla, Carmona y Ronda; Almojarifazgo Mayor, rentas de las Salinas de Andalucía y de la Seda granadina.⁸ A ello añadía «una ración⁹ alquilada al racionero Gabriel de Soria», que se valoró en 748.000 mrs.

La parte final de la fortuna –menor en cuantía económica– jugaba sin embargo el papel de exteriorizar ante el mundo la posición social de una familia. Se trata de los objetos que llenaban la morada de Don Lope; la

6. «Quento» equivale al actual millón.

7. La veinticuatro era la denominación de las regidurías del Cabildo municipal sevillano.

8. Puede consultarse el «Documento II» del *Apéndice estadístico y documental* elaborado al final del artículo.

9. La «ración» era una prebenda que se gozaba sobre los ingresos del Cabildo Catedralicio.

ropa que vestía, tanto él como sus parientes más cercanos; las joyas que lucían y todo aquello que rodeaba su existencia cotidiana. No se trata de un aspecto meramente económico: detrás de todo ello, está la vida de un hombre y la valoración que de él hacen los demás.

En primer lugar, en el interior de la casa, menajes, armas sumaban 399.916 mrs. Camas, arcas, escaños, bufetes, mesas, escritorios, cofres, sillas componían la mayor parte de su mobiliario. Cucharas, cuchillos, ollas y sartenes, barros y loza de la China conformaban los útiles de cocina, ya que la mayor parte del menaje de la mesa –tazas, palanganas, tenedores– eran de plata labrada o dorados. Arcabuces y alabardas, armas pabonadas y grabadas completaban este primer apartado.

Luego, la ropa, tanto de vestir la casa como las personas. La primera ascendía a la cifra de 1.220.288 mrs., llegando a consumir el trozo más voluminoso de la hacienda, con tapicerías de Bruselas, doseles de damasco, pabellones de seda, sobremesas de terciopelo, cojines, alfombras de Italia y Turquía, tapetes, manteles de lienzo y crea, telas de Holanda y Alemania, tafetanes y colgaduras. La ropa familiar, en cambio, era modesta, en apariencia, pero ello, sin duda, obedece a la costumbre de repartirla previamente a la partición, bien entre los familiares más allegados, bien entre los pobres.¹⁰

Lugar importante en la decoración lo componían las obras de arte, cuya presencia delata no sólo los gustos imperantes, sino las devociones familiares más íntimas. La mayor parte eran de motivo religioso –Crucificados, Vírgenes, Santos, escenas bíblicas–, pero también algún paisaje o pintura flamenca.¹¹

La presencia de esclavos también resulta frecuente en los inventarios de la época, y no sólo entre los pudientes, aunque en este sector sean más abundantes. Tenía Don Lope seis esclavos adultos –tres varones y tres hembras de raza negra, y cuatro esclavillos, hijos de dos de las anteriores–, valorados todos en 274.500 mrs.¹²

Finalmente, la posesión de un carruaje y su correspondiente caballería cerraban los enseres caseros, con un valor de 26.180 mrs. el coche y 54.950 mrs. los caballos. Era este apartado uno de los elementos claves del escalonamiento social, ya que la posesión de coche se pretendía exclusiva de los

10. Consultar el «Documento III» del *Apéndice*.

11. Ver el «Documento IV» del *Apéndice*.

12. «Documento V» del *Apéndice final*.

nobles, si bien dio lugar a frecuentes pleitos entre los sevillanos por este asunto.¹³

Y por último, el metal –dinero en efectivo, plata labrada, joyas de oro o piedras preciosas– representaba un doble papel: atesoramiento y lujo externo. Lope de Tapia poseía hasta 1.096.245 mrs. por estos tres apartados. Más de mil ducados en reales de plata –11.864 rs. y medio con exactitud–, 14.687 reales y medio en plata labrada y 5.690 reales y medio en joyas de diversa consideración. Camafeos, sartas de corales, perlas, sortijas de esmeraldas se contaban entre las joyas; cubiletes, saleros, platones, escudillas, salvillas, tazas, tembladeras, copas, jarros, platos, vinajeras, candelabros, cucharas y tenedores entre los objetos de plata.¹⁴

La vida a través de lo necesario y del lujo. La muerte a través del testamento. Finalizado el balance –producto de restar al activo el pasivo soportado por la hacienda–, se procedía a atender los gastos ocasionados por el entierro y cumplimiento de las mandas testamentarias del difunto. En este sentido, la muerte cobra una especial relevancia, ya que viene a culminar una vida, a expresar lo que se ha sido en este mundo y, por fin, a socorrer las necesidades del alma. Por ello, el testamento no es una mera indicación de últimas voluntades, supone también un reflejo de lo que se ha intentado alcanzar en esta vida, el reconocimiento de un rol social que ahora llega a su último acto.

Como era costumbre en la sociedad del Antiguo Régimen, calculado el líquido final se separaba una quinta parte para cubrir los gastos ocasionados en el cumplimiento de las disposiciones testamentarias. Se observa que conforme aumenta la fortuna se consume una menor proporción de este 20%, ya que los más desafortunados deben realizar un esfuerzo mayor para alcanzar lo que se podría denominar una «muerte digna», mientras a los acaudalados les basta con una cantidad alrededor del 3-4% de sus disponibilidades para sobrepasar con creces este listón, incluso magnificar con la muerte una vida de opulencia. Así, Don Lope de Tapia sólo gastó un 3,5% del referido líquido para desembolsar la nada despreciable cifra de 1.607.268 mrs. entre entierro, misas, mejora en la fundación de una capellanía¹⁵ y levantar una capilla en su memoria. Empleó también algunos reales en mandas pías y legados personales. El entierro supuso un desembol-

13. Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *La Sevilla del siglo XVII*, Universidad de Sevilla, 1984.

14. «Documento VI» del *Apéndice*.

15. La capellanía era una dotación de misas a perpetuidad en memoria del fundador.

so de 61.200 mrs., dispuso la celebración de cuarenta misas proanima y otras seiscientas repartidas por las Iglesias y Monasterios de la ciudad; dedicó 544 mrs. a las mandas acostumbradas y dejó algunos legajos de poca monta a sus servidores más allegados, aparte de 20.400 mrs. para las Carmelitas Descalzas.¹⁶

Rebajadas estas cantidades, el resto fue repartido entre sus herederos, aunque no en partes iguales.

En la liquidación final de la herencia había que poceder previamente a la disolución de los gananciales con la viuda, en virtud de lo cual, ésta retenía la mitad del líquido disponible, el importe de la dote aportada en su día al matrimonio y las arras prometidas, mientras los herederos quedaban con el capital aportado por Don Lope al casamiento y la otra mitad de los gananciales.

Una vez establecida esta primera partición, se realizaba la cuenta con el quinto ya mencionado para gastos mortuorios, cuyo remanente –al no gastarse por completo, como ya indiqué– se sumaba a la cantidad repartible, que a su vez se dividía entre un tercio de mejora a voluntad del fallecido y el resto para repartir a partes iguales entre los herederos legítimos.

En este caso, el tercio de mejora ascendía a 6.144.931 mrs., que fueron distribuidos entre el hijo mayor para agregar al vínculo familiar en una cantidad de 4.250.000 mrs., más 375.000 mrs. para una nieta y 34.000 mrs. para una hija.

Finalmente, se repartieron 20.377.264 mrs. entre sus siete hijos, que cupieron a 2.911.032 mrs. cada uno, si bien uno de ellos –fraile– los legó a sus hermanas, reteniendo una pequeña parte para el convento de donde era profeso.

De este modo, una partición nos pone ante un hombre, su vida y su muerte, su pasado, la administración de la fortuna legada y la entrega de lo recolectado a sus hijos. Radiografías del microcosmo familiar, a través de las cuales el investigador puede llegar a conocer hasta detalles íntimos de los gustos, devociones, inquietudes y miedos de los hombres y mujeres que tras los legajos firman y se esconden.

16. Ver «Documento VII» del *Apéndice*.

APÉNDICE ESTADÍSTICO Y DOCUMENTAL¹⁷**Documento I: estructura del patrimonio de don Lope de Tapia****BIENES MUEBLES**

Dinero	403.393	Carruajes/Caballería	81.130	Obras de Arte	152.554
Plata labrada	499.375	Armas	12.700	Oratorio	15.000
Joyas/Oro	193.477	Prod. agrarios	10.457.817	Ropa familiar	9.184
Muebles	380.416	Ropa doméstica	1.220.288	Ganadería	148.390
Menaje	6.800	Esclavos	274.500	Aperos	40.800
Mercancías	13.376.650				

Total 27.272.474 mrs.

DEUDAS A FAVOR

Deudas corrientes	18.879.864	Juros	7.540.668
Tributos y censos	1.050.000	Oficios	748.000

Total 28.218.532 mrs.

BIENES INMUEBLES

Tierras	8.500.000	Casas principales	3.000.000
Edificios rústicos	1.350.000	Otras casas	37.500

Total 12.887.500 mrs.

Total activo	68.378.506 mrs.	Total pasivo	22.450.944 mrs.
Líquido disponible	45.927.562 mrs.		

17. Las cantidades vienen siempre expresadas en maravedís de plata.

GASTOS TESTAMENTARIOS

Entierro	811.200	Mandas pías	20.944	Otros gastos post-mortem	300.000
Misas	350.320	Legados	124.804		
Total	1.607.268 mrs.				

OTROS DATOS

Capital propio	937.500	Dote de la mujer	750.000
Arras	187.500	Colaciones	1.725.031
Dotes recibidas por las hijas	4.500.000		

Documento II: la inversión en renta fija

«Un privilegio de su Magestad de 150.000 mrs. de renta en cada año sobre las alcabalas de Granada, 2q°100U—¹⁸

Otro Privilegio de S.M. sobre el Almojarifazgo Mayor¹⁹ de 69.400 mrs. de renta en cada año en cabeza del dicho Lope de Tapia de a 20 mil el millar y se tasa a 18 mil el millar, fecho en Madrid a 21 de abril de 1584 años, 1q°249.200 mrs.

Otro Privilegio de S.M. sobre alcabalas de Sevilla de 26.413 mrs. de renta en cada año; los 20.000 de a catorce mill el millar y los seis mil y quatrocientos trece a 18 mil el millar, en cabeza del dho. Lope de Tapia, tasado todo a catorce el millar, fecho en Madrid, a 21 de abril de 1584 años, 369.768 mrs.

Otro privilegio de S.M. en cabeza del dho. de 34.000 mrs. de renta en cada año sobre las alcabalas de Carmona a razón de 16 mil el millar, que es fecho en Madrid a trece de septiembre de 1589 años, 544.000 mrs.

Otro privilegio de S.M. en cabeza del dho. de 32.949 mrs. de juro sobre las salinas de Andalucía a razón de a 30 mil el millar que se tasan a 20 mil el millar, fecho en Madrid, a quatro de noviembre de 1591 años, 658.980 mrs.

Otro privilegio de S.M. en cabeza del dho. de 40.000 mrs. sobre las alcabalas de Ronda a catorce mil el millar, que es fecho en Madrid a trece de julio de 1597 años, el qual juro es con facultad que no se puede perder ni vender por justicia, 560.000 mrs.

Item, 40.845 mrs. de renta en que vendieron Juan de Briones y Doña Leonor de Ayala, su muger, sobre el Almojarifazgo Mayor en un juro de 97.143 mrs. en cabeza del regidor Juan de Herrera, vecino de Toledo, de a catorce el millar, como

18. El signo de «q°» equivale a cuento o millón, mientras que con el signo «U» se representaba mil.

se contiene en la carta de venta que el dicho Juan de Briones y Doña Leonor hicieron al dho. Lope de Tapia en 27 de agosto de 1594 años, 571.830 mrs.

Ytem, 28.907 mrs. y medio de renta que se compró de Alonso de Salinas en nombre de Don Gutiérrez de Castro en un juro de 41.197 mrs. y medio en cabeza de Alonso de Castro de Burgos, sobre la renta de la seda de Granada, como se contiene en la carta de venta que fue fecha ante Marco Antonio de Alfaro, escribano público, en el mes de julio de este año de mil y seiscientos y se obligó a Alonso de Salinas al saneamiento del dicho juro, 346.890 mrs.

Item, setenta y cinco mil mrs. de renta en cada un año de un tributo que paga esta ciudad de Sevilla al dicho Lope de Tapia que lo compró de la Cofradía de la Veracruz por bienes de Bartolomé de Múgica como se contiene en la escritura que hacía de venta que dello otorgó la dicha cofradía ante Marco Antonio de Alfaro, escribano público de Sevilla en ocho de septiembre de 1592 años, 1q^o50U.—»

Documento III: el mobiliario y el ajuar familiar, el entorno cotidiano

«Un cofrecito de hierro pequeño, 3.400; un escritorio pequeño de Alemania, 2.000; los barros y loza de la China que se inventariaron y se tasaron con los vidrios, 6.800; una tapicería de Bruselas de 234 anas²⁰ en nueve paños, 318.240; un repostero²¹ de Bruselas con las armas, 150.000; doce doseles de damasco blanco y carmesí, 150.000; cuatro doseles viejos de damasco carmesí y guarnición de brocatel, 40.800; una cama de terciopelo damasco y carmesí con su caja dorada, 75.000; otra cama de terciopelo carmesí y tela de oro con su caja dorada, 75.000; una cama de damasco amarillo viejo con su caja de madera, 25.000; una cama de grana con flocadura dorada muy vieja, 17.000; un pabellón²² de seda de colores de Italia, 15.000; una sobremesa de tela de oro verde con guarnición bordada sobre terciopelo, 18.000; una sobremesa de damasco azul con acenefas²³ de tela, 4.000; una sobremesa de terciopelo carmesí nueva con su acenefa de terciopelo y hecha de damasco, 12.000; otra sobremesa, 2.000; seis cojines de terciopelo viejos, 8.160; ocho cojines de damasco de la China, 8.160; una alfombrilla de Italia, 9.450; dos tapices marqueses, 5.440; un tapete de seda verde y colores, 10.000; un tapete ordi-

19. Impuesto sobre las Aduanas.

20. El ana era una medida para las tapicerías equivalente a cuatro quintas partes de la vara castellana.

21. El repostero era un paño cuadrado que contenía las armas familiares y solía colocarse en las antecámaras.

22. El pabellón era una colgadura en forma de tienda de campaña que adornaba las camas.

23. Acenefa o cenefa es una lista que decoraba la parte superior de una tela.

nario nuevo, 2.720; un sitial de damasco azul y terciopelo y flocadura de oro, 17.000; un doselillo de tela de oro y terciopelo muy viejo, 1.360; una cama de damasco y terciopelo verde, 11.220; una cama de tafetán leonada, 6.000; una alfombra chica persiana de siete baras, 80.000; una alfombra turquesca de seis baras, 20.000; una alfombra vieja de cuatro pies, 4.000; una alfombra vieja de Alcaraz, 680; siete guadamecés²⁴ viejos de cordován, 5.000; cinco paños de tapicería ordinaria de ciento treinta y cinco anas, 36.720; siete paños de lampazos de 150 anas, 20.400; dos antepuertas de biscaje de veinticuatro anas, 4.080; cuatro paños de boscaje de setenta y seis anas, 10.336; un colmillo de marfil, 3.400; un arca guarnecida, 1.700; treinta baras de manteles de Francia, 10.200; veinte baras de servilletas de Francia, 2.720; sesenta y cinco baras de lienzo crudo delgado, 5.695; ciento treinta baras de lienzo crudo, 8.840; dos piezas de manteles de Francia, 30.000; dos medias piezas de crea, 11.250; veinte baras de holanda a lo largo, 4.080; una pieza de manteles de damasco con cincuenta anas que son cuarenta baras y media, 19.278; una pieza de crisol con treinta baras, 2.100; cuatro piezas de lienzo casero que son cuarenta baras, 6.800; treinta y cinco baras de servilletas finas, 4.760; veinte y dos baras de manteles finos, 7.480; seis baras de manteles caseros, 1.224; treinta baras de lienzo crudo, 2.040; veinte y cinco baras de creas, 2.005; una pieza de lienzo casero, 1.700; dieciséis baras de Bretaña, 1.632; veinte baras de holanda, 4.080; veinte y siete baras de lienzo casero, 3.808; una pieza de cincuenta anas de holanda fina, 20.250; treinta baras de holanda a pedazos, 7.140; dos piezas de lienzo casero, 16.320; nueve baras de catalufa negra, 3.672; siete baras de terciopelo rojo, 7.140; ocho baras de tafetán labrado negro, 4.080; doce tocas de la China de espumillas, 3.264; dos mazos de seda de la China, 3.400; catorce baras de damasco de Italia amarillo, blanco y pardo, 13.328; una pieza de damasco azul y amarillo, 3.740; dos baras de tela de oro de Milán, 4.488; dos baras de brocados de tres altos, 10.472; ocho baras de tafetán labrado amarillo y morado, 4.000; dos piezas de damasco de la China azul y carmesí, 7.480; tres baras de paño negro de Segovia, 5.100; dos baras de raja negra, 2.040; diez baras de jergueta frailesca, 1.360; dos almarizales, 1.020; unos cojines de sarzaitén, 1.360; dos mangas de camino, 2.720; una colgadura de silleta de paño verde, 1.020; cuatro vestidos de paño pardo, 1.306; dos pares de medias de lana, 544; una pieza de bofetán, 1.360; una colcha de tafetán carmesí y verde, 7.500; una colcha raída, 6.000; dos cojines de tela de oro y damasco, 11.250; tres pedazos de acenefa de tela de oro, 11.250; un escritorio de ébano y marfil, 10.200; un escritorio de tarazea, 3.740; un escritorio de Alemania, 3.740; dos arcas de tarazea, 5.000; un escritorio de tarazea de Granada, 3.740; un arca de nogal, 2.000; un arca de la India grande, 4.000; un arquilla de tarazea, 7.480; un bufetillo de Alemania, 1.020; un bufetico de jaspe, 2.000; un arca grande de Venecia, 3.400; seis sillas de cordobán respuntadas con

24. Cuero adobado y adornado con pinturas o dibujos.

guarnición dorada, 20.400; cuatro bufetes, 12.240; seis sillas de Granada, 5.100; tres escaños de espalderas, 2.550; cinco bufetes, 3.400; una mesa grande, 1.700; dos cofres de hierro, 22.500; un escritorio grande de Alemania, 11.220; un escritorio grande de tarazea, 6.000; veinte y uno cofres viejos vacíos, 8.568; tres pedazos de caoba, 5.100; seis sillas, 2.448; tres bancas, 1.550.»

Documento IV: las obras de arte

- Un cuadro de pintura con un Cristo atado a la columna, 748.
- Un cuadro de San Gerónimo en tablas, 1.000.
- Un relicario grande guarnecido y con reliquias, 13.600.
- Una cruz grande de reliquia guarnecida de plata, 6.800.
- Seis retablos de alabastro, 1.632.
- Cuatro retratos, 2.720.
- Doce retratos de emperatrices, 24.480.
- Un cuadro de la historia del Hijo Pródigo, 10.000.
- Un cuadro de la historia de Abraham en tabla, 1.000.
- Un cuadro de la historia de Salomón, 1.000.
- Un cuadro de un mapa del mundo, 3.000.
- Diez cuadros de lienzos de Flandes guarnecidos, 7.480.
- Un cuadro grande de la creación del mundo, 15.000.
- Un cuadro grande del Nacimiento de Nuestro Señor en óleo, 8.000.
- Una imagen de Nuestro Señor, 3.740.
- Una tabla grande de un Santo Crucifijo, 12.000.
- Un retablo pequeño con dos puertas de Nuestro Señor Crucificado, 5.000.
- Otro retablo pequeño de Nuestro Señor con dos puertas, 2.000.
- Seis retablos al óleo con láminas de Roma, 8.160.
- Nueve cuadros de túmulo, 24.310.
- Seis lienzos viejos maltratados, 1.632.

Documento V: los esclavos

- Una esclava negra, llamada Gregoria, 45.000.
- Una esclava llamada Isabel, 41.250.
- Una esclava negra, llamada Juliana, 34.000.
- Cuatro crías de Isabel y Juliana, 45.000.
- Un esclavo negro, llamado Rodrigo, 41.250.
- Un esclavo negro, llamado Baltasar, 30.600.
- Otro esclavo negro, nombrado Juan, 37.400.

Documento VI: joyas y plata labrada

Un grimo de oro, 27.200; un camafeo de oro grande, 4.500; un buril de cristal guarnecido de oro, 3.740; una sarta de corales, 6.800; tres onzas de perlas de rostrillo, 13.464; una onza y una cuenta de perlas de medio rostrillo, 4.488; una onza y una cuenta de azófar, 2.805; una sortija de un girasol guarnecida de oro, 4.080; un caimán grande de oro y esmeraldas, 35.000; un águila de oro y esmeraldas, 30.000; una sarta de coral engarzada en oro, 12.000; un racimo de cuentas de ámbar engarzado en oro, 10.000; dos sortijas de esmeraldas, 3.400; dieciséis botones de perlas de un apretador, 15.000; un cintillo de sombrero de piezas de oro y piedras, 12.000; una medalla de oro de la Historia de San Pablo, 5.000; dos fuentes de plata dorada, que pesaron 14 marcos, tres onzas y seis ochavas, 38.182; una fuente de plata lisa que pesó cinco marcos y siete onzas, 12.988; ocho platonos grandes plata que pesaron 52 marcos y una onza, 122.281; tres escudillas de plata, 10.200; un azucarero de plata dorado, 5.100; una confitera de plata, 10.285; tres saleros de plata dorados, 3.587; una salvilla²⁵ de plata madroñada, 4.972; una salvilla de plata dorada, 4.845; una salvilla de plata dorada de relieve, 11.475; dos tazas de plata dorada llanas, 7.055; cuatro tazas doradas y de relieves, 24.990; un frasco de plata pequeño, 12.990; dos tembladeras²⁶ de plata, 2.754; dos cubiletes de plata, 4.992; tres copones de Alemania de plata dorados, 32.878; un vaso de plata para agua dorado con dos lagartijas, 4.539; otra pieza de plata dorada para agua, 7.096; tres vasicos de plata dorados para agua, 9.520; un pimentero dorado, 2.210; un jarro de plata, 6.358; dos platos de plata, 14.756; dos axericos²⁷ de plata, 1.358; un coco de plata para beber dorado como copita, 6.800; dos vinajeras de plata doradas, 6.240; un aderezo de escribanía de plata, 1.658; dos pebeteros de plata, 408; nueve cucharas y seis tenedores de plata, 4.420; una caldereta de plata, 7.582; cuatro candeleros de plata, dos grandes y dos chicos, 20.230; un salero de plata, 1.700.

Documento VII: los gastos testamentarios

- El entierro, 61.200.
- Cuarenta misas de ánima, 2.720.
- Seiscientas misas repartidas por las iglesias y monasterios de la ciudad, 40.800.
- Las mandas acostumbradas, 544.

25. Pieza de figura redonda con un pie hueco sentado en la parte de abajo, en la que se sirve la bebida en vaso.

26. Vaso ancho, de figura redonda, con dos asas a los lados y un pequeño asiento.

27. Se trata de un artilugio para clavar los alfileres.

- Mandas a monjas y frailes Carmelitas Descalzas y del Convento de los Remedios, 20.400.
- Manda a Isabel de Mejía, 11.220.
- A Doña Ana de Enzina, 3.400.
- A Hernán Gómez, 1.496.
- A Francisco Marín y consorte, 4.488.
- A Ana de Soria, 15.000.
- A Ana Guerra, 1.700.
- A Doña Isabel de Tapia, su sobrina, 37.500.
- Cien misas rezadas, 6.800.
- Para la Capellanía en la Iglesia de San Gil de Granada, donde están enterrados sus padres, 300.000.
- Para labrar la capilla de enterramiento, 750.000.
- Legado a Doña de Latorre, 25.000.
- Legado a Juan de Arrua, 25.000.

Breve reseña de la Universidad de Huesca

La Universidad de Huesca fue fundada en 1354 por Pedro IV de Aragón, quien accedía a una petición del municipio oscense. El examen de la documentación de aquella época indica que el Estudio General se cerró poco tiempo después de su fundación, de modo que fue necesario refundar el centro en 1465. En este año la Universidad obtuvo, entre otros apoyos, el refrendo del Papa Pablo II. Esta confirmación pontificia fue decisiva para el Estudio General de Huesca, ya que comenzó a recibir el apoyo de la Iglesia. Así, cabe destacar que ésta aportó rentas eclesiásticas que fueron fundamentales para garantizar la existencia de la Universidad. No obstante, parece que esta institución estuvo debilitada hasta bien entrado el siglo XVI. Los pocos documentos que se conservan indican que tanto el número de profesores como el de alumnos era bajo; además, apenas hay noticias sobre quién eran éstos.

La Universidad Sertoriana se afianzó durante el siglo XVI, tal como lo prueba la aportación de nuevas rentas eclesiásticas, el notable incremento de profesores y graduados o la fundación de los primeros colegios seculares. Desde esta centuria, la Universidad oscense funcionó de una manera casi ininterrumpida. Se mantuvo durante el siglo diecisiete a pesar de las calamidades. El siglo XVIII fue, en muchos aspectos, una época de esplendor. En el siglo XIX tuvo una actividad modesta hasta su clausura, en 1845, como consecuencia de la aplicación del Plan Pidal.

Conviene advertir que una de las características más relevantes de la Universidad de Huesca fue la importancia que tuvieron las facultades jurídicas –Leyes y Cánones.¹ De este modo, se graduaron muchos más juristas que teólogos o médicos. Por otra parte, era muy frecuente que un graduado en Leyes obtuviese más tarde un grado en Cánones y viceversa. La

1. JOSÉ M.ª LAHOZ FINESTRES, *Las facultades de Leyes y Cánones de la Universidad de Huesca (siglos XIV-XIX)*, Zaragoza: tesis doctoral inédita, 1994.

Facultad de Leyes fue, en cuanto a número de alumnos, más importante que la de Cánones.

Fuentes consultadas para el estudio de los graduados en Huesca

Las fuentes que más información proporcionan sobre los graduados son las sumas del Consejo de la Universidad y, en el siglo XIX, los libros de grados mayores y menores.²

Las sumas del Consejo aportan datos valiosos sobre los estudiantes que se iban a graduar: nombre y apellidos, lugar de procedencia y el título académico al que aspiraban.³ En ocasiones, mencionan si eran miembros de alguno de los colegios seculares de la Universidad de Huesca o circunstancias personales tales como la pertenencia al estamento nobiliario. Otras veces, las sumas de Consejo informan sobre el *curriculum* de los graduados. No era infrecuente que éstos escribieran a la Universidad oscense relatando que habían conseguido algún empleo o prebenda.

No obstante, el estudio de las sumas del Consejo de la Universidad plantea algunos problemas. Por ejemplo, no consta de dónde era cerca del 10% de los graduados en Leyes y Cánones. También cabe señalar que la transcripción de ciertos apellidos y lugares de origen es defectuosa. En muchas ocasiones, esto parece deberse a que el secretario anotaba dichos datos de oídas.⁴ Además, las sumas del Consejo contienen lagunas cronológicas. Para solucionar las dudas reseñadas es necesario consultar otro tipo de documentos, tales como los libros de Tesorería, los de la Cofradía y las actas del Claustro de la Universidad.⁵ Sin embargo, hay ocasiones en que las fuentes se contradicen entre sí: de este modo, hay personas que en las sumas de Consejo constan como bachilleres en una disciplina y en el libro de Tesorería son citados como bachilleres en otra. Tampoco es raro que alguien figure en el libro de Tesorería como bachiller y que no esté registrado en las sumas del Consejo.

2. Los documentos reseñados en este artículo se conservan en el Archivo Histórico Provincial de Huesca, sección «Universidad».

3. En concreto, consta la concesión del título de bachiller y la presentación en el Consejo de quienes aspiraban al grado de licenciado.

4. Por ejemplo, esto sucede con cierta frecuencia con apellidos o localidades de Cataluña, Navarra o las Provincias Vascongadas.

5. Las actas del Claustro de la Universidad contienen la concesión de los grados mayores. Era rarísimo que se reprobase a los aspirantes.

Pese a las dificultades señaladas, en esta investigación se ha dado prioridad a las relaciones de las sumas del Consejo, ya que, en general, están redactadas con esmero y parecen contener las referencias más fiables.

Graduados catalanes en la Universidad Sertoriana

El estudio del fondo documental de la Universidad de Huesca muestra que, desde el siglo XVI hasta el siglo XIX, se graduaron cerca de 5.400 estudiantes en Leyes, en Cánones o en ambas disciplinas.⁶ Consta el lugar de origen del 90% de los graduados. La mayor parte eran aragoneses (de éstos, más de 1.400 procedían de la actual provincia de Huesca; cerca de 500 eran de Zaragoza y 171, de Teruel). Con respecto a los graduados de otras regiones, cabe subrayar el elevado número de catalanes, cerca de 1.700 (es decir, alrededor de un 30% del total); por último, también se graduaron en la Universidad oscense estudiantes navarros (cerca de 370), valencianos (200) y un nutrido grupo de súbditos de la Corona de Castilla.

De los antecedentes expuestos se comprende que la presencia de estudiantes catalanes en la Universidad oscense fue muy considerable: al menos 1.700 personas.⁷ Pero, sin duda, la cifra real fue mayor, ya que no consta el lugar de procedencia de cerca del 10% de los graduados (esto es, unos 530) del Estudio General de Huesca. Hay razones para suponer que muchos de estos últimos eran catalanes, tal como lo parecen indicar ciertas referencias indirectas: el nombre y apellidos o el hecho que se mencione que habían estudiado en alguna universidad catalana.

La afluencia de estudiantes catalanes a la Universidad de Huesca fue casi permanente a lo largo de la historia del centro: desde principios del siglo XVI hasta 1845. Cabe suponer que los motivos por los que se graduaron en Huesca fueron variados aunque, en buena medida, aún no están aclarados. Sobre este punto, sólo cabe señalar algunas claves que aparecen mencionadas en el fondo documental universitario y que hay que tener en cuenta para estudios posteriores.

6. Esta cifra es elevada si se considera que el estudio oscense fue una universidad menor. Al parecer, fue un rasgo común en las universidades menores que estuvieran más dedicadas al estudio de la teología.

7. Nos referimos a los estudiantes que se graduaron. No hay libros de matrícula de estudiantes que ofrezcan información sobre los alumnos que no se graduaron, salvo en el siglo XIX y en algunos periodos concretos del siglo XVIII.

Al parecer, fue insignificante el número de estudiantes catalanes que estuvieron en las grandes universidades jurídicas de Castilla (Salamanca y Valladolid) y que incorporaron sus cursos o grados en la Universidad oscense. También es bajísimo el número de catalanes graduados en Huesca que habían estudiado previamente en Zaragoza. Lo mismo cabe decir de la Universidad de Valencia.

Por el contrario, fue más frecuente, durante los siglos XVI y XVII, que se incorporaran en Huesca los cursos o grados obtenidos por los estudiantes catalanes en las universidades de Lérida y Barcelona.

Conviene destacar un hecho muy interesante: en los siglos XVIII y XIX, al menos 20 estudiantes catalanes incorporaron en Huesca sus cursos o grados obtenidos en la Universidad de Cervera. Quizá este hecho se deba a que la Universidad oscense confiriese los grados académicos con más facilidad que la Universidad cervariense.⁸ No obstante, no hay que olvidar el estudio de otras posibles causas: quizá Cervera no podía satisfacer la demanda de plazas estudiantiles. Tampoco hay que descartar que algunos catalanes detestaran la Universidad de Cervera por razones ideológicas.

Un rasgo muy relevante es que durante el siglo XVIII algunos estudiantes catalanes incorporaron en el estudio oscense sus cursos o grados obtenidos en la Universidad de Toulouse.

Otras posibles causas que expliquen la nutrida asistencia de catalanes a la Universidad de Huesca requieren investigaciones posteriores. Así, es posible que los costes de los grados académicos fueran menores que en otras universidades; sin embargo, para verificar esta hipótesis es necesario un estudio comparado de los costes de las universidades españolas. Lo mismo cabe señalar sobre la posibilidad de que en Huesca se confiriesen grados con menos requisitos intelectuales.⁹

8. La Universidad de Cervera se quejó ante el Consejo de Castilla de que la Universidad de Huesca cometía abusos al otorgar los grados mayores, ya que dispensaba con facilidad los años de pasantía necesarios para ser licenciado.

9. Los documentos del fondo universitario muestran que la universidad oscense dispensaba fácilmente los cursos y actos académicos necesarios para obtener el título de bachiller y los años de pasante que se requerían para ser licenciado.

Anotaciones finales

1. La lista de graduados catalanes está ordenada por orden alfabético de los apellidos. A continuación, en letra minúscula, le sigue el nombre. Con respecto a los apellidos catalanes, hay que tener presente que los notarios de la Universidad cometían con cierta frecuencia errores de transcripción.

2. Los notarios de la Universidad oscense adoptaron, en general, el criterio de señalar el lugar de procedencia del estudiante y la correspondiente diócesis. Otras veces, sólo reseñaban que el graduado era de Cataluña o de alguna comarca catalana. En algunos casos, las anotaciones son muy vagas y pueden causar confusiones. Por ejemplo, de un estudiante se dice que era de «Canello, en Cataluña». No obstante, lo más probable es que éste sea de Canillo, en el Principado de Andorra. De otro graduado se indica que procede de «Estegel, en Cataluña». Posiblemente este caso es una transcripción incorrecta de la localidad de Estagell, hoy en la Cataluña francesa. Podríamos aducir más ejemplos que muestran la complejidad de la identificación de los estudiantes.

Como dato orientativo, consta que, de los graduados catalanes, 632 procedían de la provincia de Barcelona; 365, de Lérida; 305, de Gerona, y 242, de Tarragona. También hay un grupo significativo de estudiantes que eran de los territorios catalanes que hoy pertenecen a Francia. Por último, en esta relación no se ha incluido a los procedentes del Principado de Andorra.

3. Después de la anotación del lugar de procedencia, en el listado se indica qué clase de grado o grados obtuvieron en la Universidad de Huesca. Las abreviaturas que utilizamos son las siguientes: BC (Bachiller en Cánones), BL (Bachiller en Leyes), LC (Licenciado en Cánones) y LL (Licenciado en Leyes). Conviene advertir que la fecha que se refiere al grado de licenciado es la de presentación del aspirante a dicho título ante el Consejo de la Universidad; la concesión del grado tenía lugar algunos días después.

4. La mayor parte de los licenciados en la Universidad de Huesca se doctoraban al poco tiempo. Esta práctica se generalizó desde el siglo XVII en adelante. Por otro lado, es muy frecuente que se cite como doctores *in utroque* a personas que obtuvieron el grado de doctor en una disciplina jurídica y sólo el de bachiller en la otra.¹⁰

10. En efecto, son escasas las menciones de doctores en Leyes que también obtuvieron el grado de licenciado en Cánones (y viceversa). Por el contrario, lo más habitual es que

5. En el listado de graduados se indican circunstancias académicas tales como la incorporación de grados de otras universidades o el tipo de prueba que hicieron para obtener el título. Así, se indica si se hizo el examen «a claustro pleno» o si se logró el grado de bachiller «por suficiencia». Esta última modalidad permitía al estudiante obtener el grado de bachiller rápidamente, sin necesidad de acreditar que había estudiado en la Universidad.¹¹ Los grados de bachiller por suficiencia desacreditaron a la Universidad de Huesca. Fueron prohibidos en 1721.

6. También se indica si los graduados pertenecieron a alguno de los principales colegios seculares de la Universidad: el Colegio de Santiago (CMS) y el de San Vicente Mártir (CSV). La historia de estos centros es del mayor interés, ya que fueron muy importantes en la vida universitaria y, especialmente, en las facultades de Leyes y Cánones. Ambos centros se proclamaron «colegios mayores», lograron privilegios relevantes y exigían que los colegiales tuvieran limpieza de sangre. Los colegiales de Santiago y San Vicente ocuparon buena parte de las cátedras de las facultades jurídicas. Quizá algunos catalanes estudiaron en Huesca para intentar ser miembros de estos centros elitistas.¹²

En cualquier caso, el elevado número de graduados catalanes en la Universidad de Huesca es un hecho que merece la atención de los historiadores y que, sin duda, aportará información sustancial sobre la formación y el *curriculum* de los letrados del Principado de Cataluña.

conste que un doctor *in utroque* obtuvo un grado de doctor en una facultad jurídica y el de bachiller en otra.

11. Además, era frecuente que un bachiller por suficiencia solicitase, pocos días después, permiso para presentarse al grado de licenciado sin tener los años de pasante. Estos abusos están relacionados con el ambiente de penuria docente y económica que se advierte en el Estudio General a finales del siglo XVI y durante el siglo XVII. Conviene recalcar que sólo unos pocos catalanes se graduaron de bachiller por suficiencia: tres en Cánones y doce en Leyes.

12. En el Colegio de Santiago hubo 18 becarios juristas catalanes. En el Colegio de San Vicente hubo 8 (este centro era más reticente a la hora de admitir a colegiales que no fueran aragoneses). En el Colegio de Santa Orosia sólo hubo un becario jurista catalán. El Seminario Tridentino y el Colegio de Santa Orosia (CSO) eran los otros dos colegios seculares. Su influencia en las facultades de Leyes y Cánones fue menor que la de los colegios de Santiago y San Vicente.

APÉNDICE

- ABADAL, Agustín. Vic. BL 25-3-1800 a claustro pleno. LL 4-4-1800
 ABADAL FONTANELLAS Y PRADELL, Francisco. Vic. LL 1-7-1758
 ABADAL, Jacobo. Barcelona. BL 9-5-1725
 ABADAL, José. Vic. BL 14-6-1793 a claustro pleno
 ABADAL, Mariano. Vic. BL 16-5-1797. LL 18-9-1797
 ABADAL, Segismundo Agustín. Vic. BC 27-3-1800. BL 31-3-1799. LL 9-4-1800
 ABAREDA, Poncio de. Cataluña. BC 1630-1631. BL 1630-1631
 ABARÍA, José Esteban. Tortosa. BL 1767 incorpora grado de Cervera. LL 8-10-1767
 ABARÍA, Martín José de. Cataluña. BL 2-12-1635
 ABARÍA, Tomás Ignacio. Tortosa. BL 18-2-1752. BC 5-4-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 ABELLA, Norberto. Tortosa. BL 2-5-1656
 ABELLA, Pedro. Barcelona. BL 31-10-1796 incorpora grado. LL 1796
 ABRIL, Gaspar. Balaguer. BL 31-3-1799
 ACEMAN, Ramón. Agullana. BL 14-4-1794
 ADÁN, Ramón. Lérida. BL 3-3-1803
 ADCERÍAS, Ramón. Cornudella. LL 7-3-1830
 AGASPI. Barcelona. BL 21-4-1635
 AGUERREBERE, Pedro. Lérida. BC 28-10-1771. LC 23-10-1775
 AGUSTÍN, Pablo Ignacio de. Barcelona. BC 1766-1767. BL 11-12-1765.
 LC 18-9-1767. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 AIGUAVIVES, Luis Antonio. Alcanar. BL 28-4-1782. LL 20-6-1782
 AIMÁ, José. Balaguer. BL 24-12-1760. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 AIMAR, Ventura. Balaguer. BL 26-5-1791. LL 27-5-1794
 AITES, Antonio. Enviny. BL 11-4-1824. LL 3-7-1826
 AITES, Tomás. Enviny. BL 22-12-1831
 AITES Y JORDANA, Leopoldo. Enviny. BL 7-6-1828
 AITES Y MOLES, José. Enviny. BL 21-4-1744. LL 13-9-1746
 ALAÑÓ, Vicente. Barcelona. BL 21-5-1785 a claustro pleno
 ALBA, José. Molins. BL 22-4-1777. LL 8-5-1777
 ALBAREDA, Antonio. Castellblanc. BL 21-9-1773 incorpora grado. LL 23-9-1773

- ALBAREDA, Félix. Castellblanc. BL 2-4-1826. LL Octubre de 1826
- ALBAREDA, Miguel. Vic. BL 25-4-1630
- ALBENCH, Agustín. Figueras. BL 24-4-1774
- ALBERCH, José. Vic. BL 25-4-1626
- ALBERNI, Francisco. Tortosa. BL 5-5-1657
- ALBERT, Francisco. Barcelona. BL 19-4-1782
- ALBERT, Francisco. Figueras. BL 13-4-1793. LL 7-5-1793
- ALBERT, Joaquín. Figueras. BL 24-4-1794. LL 12-7-1794
- ALBERT Y TERRADES, Mariano. Figueras. BL 5-4-1804
- ALBERT Y XIBERTA, José. Castelló de Ampurias. BL 18-2-1752. LL 26-10-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ALCINA, Pablo. BC por Lérida. LC 10-3-1596
- ALCOVER, Pablo. Barcelona. BL 11-12-1825
- ALCOVISA, Joaquín. Batea. BL 3-7-1798
- ALDRICH, José. Vulpellac. BL 5-1-1798. LL 1-2-1798
- ALEGRE, Feliu Alexius. Barcelona. BL 21-4-1739. LL 20-9-1742
- ALEGRE Y CARNICER, Pablo. Reus. BL 21-1-1756. LL 10-10-1757. Tenía 4 cursos de Leyes por Valencia
- ALEGRET, Antonio. Barcelona. LL 31-8-1766
- ALEU Y BURRULL, José. Reus. BL 3-6-1834 a claustro pleno
- ALIAGA, Perfecto. Reus. BC 9-5-1807. BL 19-4-1805
- ALIAGA, Restituto. Reus. BC 11-5-1807. BL 19-4-1805
- ALIÓ, Ignacio. Rives, ob. de Urgel. BL 21-4-1742. LL 13-7-1745
- ALMIRALL, José. Vilafranca del Penedés. BL 14-2-1825. LL 18-6-1825
- ALOY Y ILLAC, Romualdo. Figueras. BL 20-4-1760. LL 27-6-1760
- ALOY Y LLAC, Ignacio de. Figueras. BL 14-2-1750. LL 18-4-1752
- ALSAMORA, Raimundo. Lérida. BL 2-5-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ALTUBE, Juan. Barcelona. BC 19-4-1798. BL 3-3-1797 a claustro pleno. LC 2-5-1798. Era presbítero
- ÁLVAREZ Y TORAL, Juan. Vilafranca del Penedés. BL 29-12-1828
- ALZAMORA, Francisco. Lérida. BL 10-1-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- AMADEU, Miguel. Barcelona. BL 19-6-1797 a claustro pleno
- AMAT, Antonio. Barcelona. BL 10-4-1796. LL 28-4-1796
- AMAT, Eudaldus. Ripoll. BL 2-4-1618
- AMAT, Gaspar. Barcelona. BL 7-5-1604
- AMAT Y DEFAR, Francisco. Barcelona. BC 10-5-1601. Noble
- AMAT Y PICALGUÉS, Pablo Ignacio. Manresa. BL 27-4-1728. LL 22-10-1736
- AMELLER, Francisco. Gerona. BL 19-11-1636
- AMELLER, Lorenzo. Barcelona. BL 28-4-1734
- AMETLLER, Guillermo. Barcelona. BL 17-11-1750. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- AMORÓS Y CABRER, Jaime. Reus. BL 28-2-1776. LL 22-3-1776 incorpora grado

- ANDILLA, Pedro. Cervera. BL 4-5-1628
- ANDREU, Francisco. Gerona. BC 10-2-1795. BL 5-6-1793 a claustro pleno. LC 20-11-1795. Era presbítero
- ANDREU, Francisco. Alcover. BL 2-6-1833
- ANDREU, Francisco de Asís. Barcelona. BL 3-5-1822
- ANDREU, Ignacio. S. Feliu. BL 3-2-1795 a claustro pleno
- ANDREU, Joaquín. Barcelona. BL 12-3-1826
- ANDREU, José. Alcover. BC 18-4-1755. BL 4-2-1754. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ANDREU, Salvador. Barcelona. BC 16-10-1815. BL 18-1-1818. LC 21-10-1815. Era presbítero. Del CMS hacia 1815
- ANDREU Y ASPRER, Pío Ramón. Gerona. BC 4-6-1756. BL 28-12-1755. LL 25-4-1756
- ANDREU Y SANS, José. S. Feliu de Guíxols. BL 27-4-1801
- ANDRIANI ESCOFET, Severo Leonardo. Barcelona. BC 11-7-1804. BL 23-11-1802 a claustro pleno. LC 4-8-1804
- ANGUERA, Fernando. Falset. BC 7-4-1804
- ANGUESOLA, Carlos. Barcelona. LL 19-6-1764
- ANTICH, Francisco. Barcelona. BL 21-4-1746
- ANTICH, Manuel. Barcelona. BL 21-4-1746
- APARICI, Ignacio. Barcelona. BL 27-4-1762. LL 8-5-1763
- APARICIO, Bernardo. Barcelona. LL 1-10-1766
- APARICIO, José Tomás. Tortosa. BC 20-10-1778. LC 24-10-1778
- AQUERRUIBERRICU, Pedro. Lérida. LC 23-10-1775
- ARAGONÉS, Mariano. Montroig. BL 26-4-1728
- ARAU, Pedro. Taradell. BL 18-11-1802 a claustro pleno
- ARBELL, José Pablo. Santa Cecilia. BL 20-4-1799
- ARBÓ, José. Falset. BL 21-1-1752
- ARBÓS, Jerónimo. Benbudí, ob. de Tarragona. BC 4-4-1599
- ARDÉBOL, Jerónimo. Canet de Mar. BL 26-4-1730. LL 9-5-1731
- ARENY, Guillermo. Urdina, en Cataluña. BL 29-3-1663. Tenía 4 cursos por Barcelona
- ARENY, Ignacio. Seo de Urgel. BL 22-4-1778
- ARENY, Jerónimo. Barcelona. BL 28-2-1622
- ARENY, José. Cataluña. BL 22-4-1660
- ARENY, Manuel. Tremp. BC 3-1-1732. BL 21-4-1730. Era noble
- ARENY, Tomás. Seo de Urgel. BC 20-3-1622
- ARENY Y QUERAT, Manuel de. Tremp. BL 25-3-1694. Era noble
- ARFÓ, Jaime. Viella. BC 23-4-1748
- ARGENSOL, Pedro. Lérida. BL 11-2-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ARGUELLOL, Francisco. Calaf. LL 25-5-1740. BL por Cervera
- ARGULLOT Y MOLINS, Francisco. Prats. BL 15-3-1676

- ARIMANY, Pablo. Balaguer. BL 4-11-1838 incorpora grado. LL18-11-1838
- ARMADANS, Jaime. Barcelona. BL 23-4-1726
- ARMENGOL, Juan. Balaguer. BL 22-4-1783
- ARMENGOL Y TARTAS, Manuel. Barcelona. BL 5-2-1832. LL 6-6-1834
- ARMET, José. Junquera. BL 30-4-1796 a claustro pleno. LL 13-5-1796
- ARNET, Joaquín. Valls. BL 7-6-1828
- ARRO, Félix. Vilá. BC 6-6-1826
- ARRO, Juan. Vilá. BC 3-3-1818
- ARTIGAS Y PERA, Raimundo. Barcelona. BC 22-4-1728. Tenía 4 cursos por Toulouse
- ARTÚS Y ROMA, Pablo. Balaguer. BL 21-12-1753. LL 9-3-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ASTOR, Antonio Juan de. Tortosa. LC 8-11-1594. BC por Lérida.
Del CMS el 26-4-1592
- AUTET, Lorenzo. Puigcerdá. BL 20-6-1829. LL 11-7-1829
- AYMERICH, Miguel de. Lérida. BC 26-5-1611. BL 19-12-1610.
Del CMS el 22-3-1614
- BADÍA, Pablo. Barcelona. BL 18-4-1615
- BAGES, Francisco. Riudoms. BL 11-2-1757. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- BAHÍ Y PUCH, Juan. La Pera. LL 19-9-1757
- BAIREDA, Ignacio. Olot. BL 23-5-1777 incorpora grado de Cervera. LL 29-5-1777
- BAIXES, Julián. Riudoms. BL 20-4-1780
- BALAGUER, José. Perpignan. BL 19-4-1638
- BALCELLS, Isidro. Balaguer. BL 22-4-1780. LL 10-10-1781
- BALCELLS Y TARRAGONA, José. Balaguer. LL 29-7-1843
- BALCELLS Y TARRAGONA, Manuel. Balaguer. LL 1-8-1843
- BALDOSERA, José. Lasalba, en Cataluña. BC 8-2-1750
- BALDRICH, José María. Valls. BL 17-3-1800. LL 21-3-1800
- BALDRICH, Pablo. El Maurell, en Cataluña. BL 27-4-1735
- BALDUCERA, José. Tarragona. BL 22-4-1741
- BALMAS, Francisco. Barcelona. BL 4-2-1832. LL 10-6-1834
- BALUST, Ramón. Salás. BL 25-3-1745
- BALLESCA, Nicolás. Barcelona. BL 21-4-1734
- BALLESTER, José. Vilanova y la Geltrú. BL 25-8-1772 incorpora grado.
LL 30-8-1772
- BALLESTER, José. Vilanova y la Geltrú. BL 8-9-1795 incorpora grado de Cervera.
LL 13-9-1795
- BALLESTER, Juan Bautista. Barcelona. BL 10-6-1726
- BALLET, Antonio. Sarragada, en Cataluña. BL 20-2-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- BALLOVERA, Francisco. Casá de la Selva. BL 8-4-1824
- BANÚS, José. BL 10-5-1822

- BAQUER, Félix. Canet de Mar. BL 28-5-1796 a claustro pleno. LL 7-6-1796
BAQUER, José. Torroella de Montgrí. BL 19-5-1640
BAQUO, Juan. S. Feliu de Guíxols. BL 20-4-1736
BARALL, Francisco. Bagá. BL 24-11-1621
BARATA, Antonio. Matadepera. BL 20-4-1798. LL 9-5-1798
BARATA, Juan. Matadepera. BL 15-11-1796. LL 1796-1797
BARDINA, José. Caserras. BL 23-4-1739
BAREDES, José. Cambrils. BL 29-5-1788
BARNOLA, Pablo. Llivia. LL 26-5-1782
BARNOLA, Pablo. Llivia. BL 12-5-1820
BARÓ, Ramón. Mataró. BL 25-3-1826
BARRAQUER, Raimundo. S. Feliu de Guíxols. BL 20-4-1779. LL 10-5-1779
BARRAQUER Y LLAUDER, Tomás. S. Feliu de Guíxols. BL 19-12-1824.
LL 20-6-1825
BARRERA, Magín Francisco de. Barcelona. BL 20-4-1732
BARRI, Antonio. Sas. BC 26-5-1792. BL 22-10-1790. LC 7-6-1792. Era noble
BARRIL, Tomás. Casá de la Selva. BC 11-5-1797. BL 2-1-1796. LC 27-5-1797
BARRIL Y RIC, Lorenzo. Palau-Sacosta. LL 12-9-1765
BARRIS, Pablo. Barcelona. BC 11-12-1806. BL 13-4-1803. LL 17-4-1803
BAS, Antonio. Sant Feliu. BL 8-2-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
BAS, Jerónimo. Montbui. BL 23-4-1761
BASEDAS, José. Cambrils. BC 5-6-1790. LC 25-8-1797
BASEDES, Benedicto. Figueras. BL 29-4-1611
BASOLS FERRUSOLA, Manuel. Olot. BL 28-5-1776 incorpora grado.
LL 31-5-1776
BASONS, José. Barcelona. BL 2-7-1739
BASTERO Y VILANA, Francisco de. Barcelona. BL 20-4-1736
BASTERO Y VILANA, José de. Barcelona. BL 24-4-1736
BATLLE, Antonio. Selva. BC 24-4-1802. BL 11-11-1800 a claustro pleno.
LL 30-12-1800
BATLLE, Francisco. La Selva. BC 18-3-1797. BL 24-12-1795 incorpora grado.
LC 27-3-1797. LL. 31-12-1795
BATLLE, José. Igualada. BL 22-6-1778
BATUES, Bartolomé. BC 4-6-1598 Tenía 2 cursos por Barcelona
BAVOT, José Alberto. Barcelona. BL 14-9-1742
BAYONA, José. Solsona. BL 4-4-1804
BEGUER, José. S. Esteban del Bar, en Cataluña. BC 14-4-1756
BELADA, Juan. Barcelona. BL 23-4-1731
BELADEMUNT, Francisco. Sant Boi de Llusanés. BL. 21-3-1748. Tenía 4 cursos
por Cervera
BELTRÁN, Francisco. Ob. de Tarragona. BL 28-4-1794 a claustro pleno
BELTRÁN, Jacinto. Pallás, en Cataluña. BL 21-7-1665

- BELLIDO, José. Horta. BL 21-4-1781
BELLIDO, Manuel. Horta. BL 24-11-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
BENDICHO, Gabriel. BL por Lérida. LL 8-5-1579
BENET, Alberto. Falset. BL 18-6-1830 LL 25-6-1833
BENET, Benito. Tortosa. BL 22-4-1784
BENET, Francisco. Mafet. BL 25-3-1825
BENET Y ESTEBA, Francisco. Puigcerdá. LL 17-9-1764. Tuvo las públicas para
LL en Cervera
BERARTE, Jerónimo. Barcelona. BC 28-8-1560. LC 31-1-1562. Del CMS por
estas fechas
BERCALIS, Antonio. Ernier, en Cataluña. BC 1-2-1766
BERDAGUER, José Antonio. Vilafranca del Penedés. BL 20-5-1797 a claustro
pleno. LL 1-7-1797
BERDEGUER, Gregorio. Balaguer. BC 17-10-1759
BERENGUER, Buenaventura. Balaguer. LC 12-4-1761
BERENGUER, Isidro. Eramarudi (?), en Cataluña. BL 29-1-1758. Tenía 4 cursos
de Leyes por Cervera
BERGA, Francisco. Besalú. BC 19-5-1796. BL 14-4-1794. LL 7-5-1794
BERGA, Pedro. Besalú. BL 15-5-1797
BERGES, Jaime Juan. Casarill. BL 8-1-1757. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
BERNOLA, Pablo. Lles. BL 25-4-1782
BERTRÁN, Francisco. Catllar. BC 2-4-1798. LC 12-4-1798
BERTRÁN, Ignacio. Barcelona. BL 28-3-1800. LL 5-4-1800
BERTRÁN Y MOLES, Antonio. Talarn. BL 14-7-1843. LL 1843
BEULO, Francisco. Vic. BL 5-4-1753. Tenía 3 cursos por Cervera
BIOSCA, Francisco. Balaguer. BC 25-9-1678
BIOSCA, Jerónimo. Lérida. BL 23-4-1736. Consta que en 1740 es colegial del CSO
BIQUER, Mariano. S. Hipólito. BL 12-5-1783 a claustro pleno
BLAHA, Juan. Centellas. BL 21-1-1799 a claustro pleno
BLANCH Y DE OMS, José. Barcelona. BL 22-4-1731. LL 30-9-1734
BLANQUELLS, José. Guardia. BL 9-7-1827 a claustro pleno. LL 4-11-1830
BLANQUET Y BATLLE, Manuel. Barcelona. BL 27-2-1759. LL 17-4-1759. Tenía
4 cursos de Leyes por Cervera
BLANXART Y CAMPS, José. Berga. LL 25-3-1841
BLASI Y CASTELLS, Pablo. Barcelona. BC 9-10-1729
BLAY, Pedro. Montbrió. BL 26-8-1777 incorpora grado. LL 8-4-1778
BOADA, Pedro. Gerona. BL 6-12-1803
BODÓN, Antonio. Barcelona. BL 28-4-1795 a claustro pleno
BOET Y CARBONELL, Andrés. Mataró. BL 1-6-1826. LL 13-6-1829
BOFARULL, Andrés. Reus. BL 2-6-1834
BOFARULL, Próspero. Reus. BL 21-4-1798. LL 2-5-1798
BOFARULL, Rafael. Pallaresos. BL 25-5-1792

- BOFARULL, Vicente. Reus. BC 21-4-1803. BL 3-5-1801. LL 16-6-1801
 BOFARULL Y NOLLA, Francisco. Reus. BC 28-8-1792. BL 29-5-1790.
 LL 11-9-1792. Era noble
- BOHER, Antonio. Sort. BL 15-4-1803
- BOIXEDA COMOLADA, Alciano. Vic. BC 8-2-1751. BL 14-2-1750. LC 18-2-1751
- BOIXET, Ramón. Bellpuig. BL 5-10-1839 incorpora grado. LL 22-10-1839
- BOLTOR, Raimundo. Alcover. BL 3-5-1634
- BONEL, Onofre. S. Baudilio de Llobregat. BL 10-9-1735
- BONET, Antonio. Vulpellac. BL 13-10-1778 a claustro pleno
- BONET, José. La Bisbal. BC 25-2-1824. BL 1-5-1822. LC 24-3-1824
- BONET, Juan. Vulpellac. BL 15-11-1795. LL 23-12-1795
- BONET, Luis. Tarragona. LC 28-10-1783. Era presbítero
- BONET, Rafael. Vulpellac. BC 25-5-1792. BL 25-5-1790. LC 31-5-1792.
 Era noble
- BONET Y BLANCH, José. Vulpellac. BC 2-5-1804. BL 4-5-1801 a claustro pleno.
 LC 1-6-1804
- BONVEHÍ, Manuel. Barcelona. BL 4-10-1728. Tenía 4 cursos por Toulouse
- BOQUER, Antonio. Albí. BL 28-5-1721
- BORAT (o Berart), Gaspar. Barcelona. BL 14-10-1614
- BORDAS, Jacinto. Puigcerdá. BL 24-4-1618
- BORDERAS Y FONT, Gerardo. Perelada. BL 14-11-1729. Tenía 4 cursos por
 Toulouse
- BORDONS Y GAY, Antonio. Solsona. BL 1682-1683
- BORIA Y LLINÁS, José. Barcelona. BL 21-4-1740
- BORRÁS, Francisco. Valbona, en Cataluña. BL 30-1-1658
- BORRÁS, Juan. Cambrils, Cataluña. BL 20-4-1749
- BORRÁS Y BRUGUERA, Antonio. Mataró. BL 29-12-1832
- BOSCH, José. Rosas. BL 3-3-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- BOSCH, Matías. Camarasa. BC 16-5-1832
- BOSCH Y BORRÁS, Bartolomé. Bellvís. BL 27-3-1825 LL 19-6-1826
- BOSCH Y CASTELLANA, Bartolomé. Altet. BL 22-9-1832 a claustro pleno.
 LL 6-6-1835
- BOSCH Y ESPINÓS, Alberto. Barcelona. BL 25-3-1826
- BOSCH Y FÁBREGAS, Félix. Barcelona. BL 5-9-1774 incorpora grado.
 LL 13-9-1772
- BOSSOT, Juan. Martorell. BC 28-5-1614
- BOTER, Juan Bautista. Balaguer. BL 27-7-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- BOTER Y LLAUDER, José. Mataró. BL 13-6-1820
- BOTER Y VILER, Ignacio. Riudoms. BC 23-9-1783. BL 8-11-1777 incorpora
 grado. LL 22-10-1780. Del CMS el 29-10-1782
- BOYONS, José. Ripoll. BL 16-1-1605 por suficiencia
- BRANCÓS, Jacinto. Rupió. BL 25-4-1778

- BRANCÓS, Ramón. La Bisbal. BL 4-4-1818
BREGUER PUIFERRER, José. Figueras. BL 27-4-1773
BRICHFEUS, Félix. Castelltersol. LC 1-3-1764
BRIQUET, José. Barcelona. BC 26-3-1798. BL 18-6-1796 a claustro pleno.
LL 5-7-1796
BROCÁ DE BOFARULL, Salvador. Reus. BL 2-6-1830. LL 19-6-1833
BROCÁ, José. Reus. BL 21-4-1798. LL 6-10-1798
BROSSA, Bernardino. Vic. BL 9-5-1624
BRU, Agustín. Mora. BL 24-11-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
BRU, Antonio. Mora de Ebro. BL 31-1-1765
BRU, Francisco. Gratallops. BC 20-2-1629
BRU Y ROU, Francisco. Bagá. BL 7-5-1729. Tenía 4 cursos por Toulouse
BRUGAROL, Lorenzo. LC 26-1-1597. BC por Barcelona
BUADA, Miguel. Amerio, ob. de Gerona. BC 3-4-1620. Tenía 4 cursos en Lérida
BUFALÁ, Jaime. Bellvís. BL 25-4-1733
BUFALÁ, Jaime. Bellvís. BC 1767-1768. BL 9-4-1766. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
BUFALÁ Y SENESPLEDA, Jaime. Lérida. BL 14-5-1843. LL 5-9-1845
BUFILL, Segismundo Francisco. Barcelona. BL 25-4-1637
BUIL, Félix. Cierco. BC 23-4-1723
BURGUÉS, José. Gerona. BC 21-4-1739
BURGUÉS, Manuel. San Martín Sescorts. BL 28-2-1750
BUSQUETS, Matías. Masana. BC 20-3-1622
BUSQUETS, Pedro Martín. Llivia. BC 12-4-1636
CABALLER, Isidro. Estañol. BL 25-4-1782. LL 16-10-1783
CABANAC, Poncio. Camprodón. BL 12-7-1771
CABANES, Francisco de Paula. Barcelona. BL 18-2-1832. LL 1-7-1834
CABANES, Jaime. Manresa. BC 11-9-1763. BL 10-9-1763. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
CABAÑAS, Guillermo. Gerona. BL 7-11-1613
CABAÑES DEL CASTILLO, Antonio. Barcelona. BL 3-12-1826
CABAÑES, Francisco. Barcelona. BL 30-5-1796. LL 11-6-1796
CABAÑES, Manuel. Vilanova y la Geltrú. BC 2-4-1829
CABEZA, José. Espluga de Francolí. BL 9-3-1805. LL 15-3-1805
CABOT, Antonio. Sta. Eulalia de Ronsana, ob de Barcelona. BC 9-10-1798
CABRÉN, Francisco. Ruiderols. BL 17-10-1777 incorpora grado. LL 21-10-1777
CABRISES, José. Barcelona. BL 11-5-1614
CALDERÓ, Francisco. Cataluña. BL 22-4-1732
CALDERÓN, Antonio. Barcelona. BC 2-3-1747
CALVA, Miguel. Casá de la Selva. BL 30-10-1597
CALVET, Gil. Llivia. BC 2-6-1835 a claustro pleno
CALVET Y GAUBERT, Cosme. Gerona. LL 5-4-1759

- CALLÍS, Benito. Ripoll. BL 28-5-1822 incorpora grado. LL 31-5-1822
- CAMPS, Cayetano. Sallent. BL 23-4-1778. LL 14-5-1779
- CAMPS, Francisco. Igualada. BL 5-12-1741
- CAMPS, Francisco. Barcelona. BC 22-4-1798. BL 16-5-1797 a claustro pleno.
LL 27-5-1797
- CAMPS, José. Barcelona. BL 7-12-1806
- CAMPS, José Francisco. Barcelona. BL 7-7-1772 incorpora grado. LL 11-7-1772
- CAMPS, Juan. Sallent. BL 24-4-1779
- CAMPS Y MOLES, Francisco. Solsona. BC 22-10-1637. BL 1-11-1636.
LL 28-12-1638. Del CMS el 18-11-1637
- CANAL, Jorge. Figuerola. Cataluña. BL 31-1-1745
- CANAL Y DE MONTES, Félix. Figuerola de Orcau. BL 2-11-1770
- CANALDA, Joaquín. Lérida. BL 25-12-1824. LL 13-6-1826
- CANALES, Gaspar. Vic. BL 8-4-1634
- CÁNCER, Gaspar. Barcelona. BL 24-9-1601. LL 25-4-1602
- CÁNCER, Patiano. Barcelona. BL 2-4-1618
- CANELA, Juan. Tortosa. BL 22-4-1733
- CANELLES, Jerónimo. Barcelona. BL 16-7-1598. Era BC
- CANTALICIO PRAT, Félix. Barcelona. BL 5-6-1829
- CANUDES, Bartolomé. Berga. BC 21-4-1777. BL 22-4-1774. LC 25-4-1780
- CANUDES GUANTER, Eduardo. Berga. BL 18-1-1771. LL 1-9-1773
- CANUT Y FISTER, Antonio. Pujal. BL 11-10-1844 a claustro pleno
- CAPDEVILA, Juan Francisco. Barcelona. BL 25-4-1739. LL 24-4-1742
- CAPELLA Y CANAL, Domingo. Solsona. LL 6-10-1844
- CARALT Y DE ARGILA, José. Mataró. BL 11-6-1833 a claustro pleno
- CARALT Y VILADESÁN, Mariano. Mataró. BL 16-10-1833 incorpora grado de
Valencia. LL 22-10-1833
- CARBONELL, Francisco. Gasós, en Cataluña. BL 18-1-1754. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
- CARBONELL, Salvio. Torrent. BL 19-4-1805
- CARNICER, Francisco. La Selva. BL 8-10-1776 incorpora grado. LL 15-10-1776
- CARRERAS, Manuel. Manresa. BL 23-5-1825
- CARRERAS, Pablo. Lles. BL 3-5-1826
- CARREU, Francisco. Seo de Urgel. BL 24-4-1733
- CARREU, Francisco. Seo de Urgel. BL 27-8-1787
- CASABONA Y TRINCHERÍA, Luis. Olot. BL 20-7-1845 a claustro pleno
- CASABÚS, Salvador. Padriñá, ob. de Gerona. BL 28-4-1801
- CASADEMUNT Y ALIGUER, Raimundo. Barcelona. BL 29-9-1756. Tenía 4 cursos
de Leyes por Cervera
- CASADEVALL, Simeón de. Ob. de Gerona. BL 9-4-1600. BC por Barcelona
- CASAJEMAS, Jaime. Moyá. LC 14-9-1768
- CASAJEMAS, Rafael. Moyá. BL 21-4-1821 incorpora grado de Zaragoza. LL 7-5-1821

- CASAL Y MINOBES, Domingo. Manyanet. BL 21-3-1759. LL 26-4-1761.
Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- CASAL Y MINOVAS, Jacinto. Mañanet. BC 29-4-1748. LC 3-9-1753
- CASALS, Salvador. Armentera. BL 26-5-1793. LL 16-6-1793
- CASALS Y ARENY, Damián. Agramunt. BL 6-8-1845
- CASAMAYOR, Juan. Barcelona. BL 13-6-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- CASANOVA, Domingo. Manresa. BL 21-4-1732. LL 10-9-1735
- CASANOVA, Francisco. Barcelona. BC 9-8-1749. BL 8-1-1749. LL 27-7-1749
- CASANOVA, Francisco. Barcelona. BL 20-11-1804
- CASANOVA, Pedro. Cataluña. BL 23-4-1618
- CASANOVA, Rafael. Barcelona. BL 23-4-1727
- CASANOVA VIÑAL DE LA TORRE, José. S. Boi de Llobregat. LL 13-9-1765
- CASANOVAS, Mariano. Barcelona. BL 29-8-1780 incorpora grado. LL 1-9-1780
- CASART, Narciso. Gerona. BC 20-2-1629
- CASAS, Juan. Reus. BL 15-5-1797. LL 24-6-1797
- CASAS Y SALA, Martín. La Escala. BL 5-1-1820
- CASASÚS, Gaspar de. Vic. BC 8-4-1634
- CASAT, Jacinto. Bosost. BL 13-6-1752
- CASCUDES, Eudaldo. Berga. LL 1-9-1773
- CASES Y ANDREU, Juan. Reus. BL 3-6-1830. LL 21-11-1833
- CASTANYS, Francisco. La Bisbal. BL 19-11-1796
- CASTAÑER, Pablo. Tarragona. BL 15-10-1657
- CASTELLET, Gabriel. Olesa de Montserrat. BC. 1-2-1615
- CASTELLET, Vicente. Barcelona. BL 14-3-1630
- CASTELLS, José. Estach. BC 24-4-1701
- CASTELLVAQUER Y FORQUET, Dionisio. Viella. BL 25-4-1737
- CASTILLARNAU DE ALINS, Guillermo. Cataluña. BC 25-4-1694
- CASTILLO, Manuel del. Barcelona. BL 13-5-1797. LL 27-5-1797
- CASTILLO, Miguel del. Barcelona. BC 19-5-1798
- CAUBET Y ANER, Juan. Vilá. BL 10-7-1841
- CAVANACH, Poncio. Camprodón. BL 1767-1768, incorpora grado
- CEBRIÁ Y RIXOS, Carlos. Barcelona. BC 21-4-1782. LC 2-5-1782.
Era presbítero
- CELLA Y CANET, Fr. Matías. Monasterio de Bañolas. BC 9-3-1627.
Del Colegio de S. Bernardo
- CERBÓS, Isidro. Castellar, Cataluña. BL 25-4-1656
- CERSA, Francisco. Os, en Cataluña. BC 30-4-1748
- CERVERA CALVET, Narciso. Gerona. LL 2-10-1763
- CISA, José. Castelló de Farfana. BC 23-4-1626
- CISTERER, Carlos Agustín (maestro). Tarragona. BL 15-9-1571. LC 22-9-1578.
Era BC. Del CMS el 18-9-1576
- CISTERNES, Joaquín. Barcelona. BL 22-5-1793. LL 5-6-1793

- CIURANA, Benito. La Bisbal. BL 6-1-1822
 CIUTAT, Antonio. Sort. BL 22-4-1782
 CIVIT, José. Montblanc. BL 10-9-1781 incorpora grado. LL 19-9-1781
 CLAPÉS, Juan Agustín. Gerona. BC 27-6-1628. BL 5-6-1627. LL 16-9-1628
 CLARÁ, José. Salvá, ob. de Gerona. BC 19-4-1784. BL 24-4-1782
 CLARAMUNT, Pedro. Manresa. BL 24-12-1825
 CLARES, Juan Pablo. Barcelona. BL 23-5-1807 a claustro pleno
 CLARETE, Isidoro. Ager. BC 25-5-1654
 CLARIS, Pedro. Berga. BL 9-5-1622
 CLARÓS Y FERRAN, Juan. Barcelona. BL 17-3-1821 incorpora grado de Cervera.
 LL 12-4-1821
 CLARÓS Y HORTA, Anastasio. Badalona. BL 15-7-1825. LL 29-7-1825
 CLAVELL, José. Arenys, en Cataluña. BL 8-5-1727
 CLAVER, Antonio. Lérida. BC 20-4-1730. LC 14-5-1731
 CLAVER Y MANI, José. Barcelona. BL 24-11-1729. Tenía 4 cursos por Toulouse
 CLAVERÍA, Francisco. Reus. BL 7-1-1765
 CLEALLAR, Francisco. Ripoll. BL 1-4-1621
 CLOS, Jerónimo. Olot. BC 1-6-1599
 CLOS, Juan Pedro. Cataluña. BL 19-5-1590
 CLOSA, Pedro. Isona. BL 24-8-1825
 COCH Y CAMPS, José. Camprodón. BL 21-7-1845
 CODINA, Gaspar. Vic. BC 26-10-1605. Tenía 4 cursos por Lérida y Barcelona
 CODINA Y ALAVALL, Francisco. Vic. BL 18-2-1750. LL 26-1-1751
 CODINACH, José María. Barcelona. BL 4-1-1832. Era doctor
 COLBES, Francisco. Vilafranca de Conflent. BL 12-7-1603
 COLI, Jerónimo Juan. Ripoll. BL 26-11-1609
 COLI Y RIPOLL, Jacinto. Ripoll. BC 31-7-1617
 COLOM Y PRAT, Francisco de Paula. Barcelona. BC 8-6-1826. BL 28-11-1825
 incorpora grado de Zaragoza. LL 5-12-1825
 COLOMER, José. Gerona. BL 28-10-1627
 COLOMER, Juan. Tarrader, ob. de Vic. BL 19-10-1779 incorpora grado.
 LL 10-4-1780
 COLOMER Y PLANA, Pablo. Amer. BC 19-4-1750. LC 24-8-1751
 COLOMINA Y PUCH, Fernando. Miray, en Cataluña. BC 31-1-1752
 COLÓN Y JIMÉNEZ, José. Barcelona. BL 2-4-1759
 COLS, Esteban. Olot. BL 28-1-1779
 COLS, Pedro Mártir. Olot. BC 18-5-1615
 COLL DEL RAM Y FALS, José. Barcelona. BL 18-9-1774 incorpora grado.
 LL 18-9-1774
 COLL, Epifanio. Barcelona. BL 20-12-1621
 COLL, Francisco. Barcelona. BL 28-4-1603
 COLL, Francisco. Tarragona. BL 9-8-1658

- COLL, Francisco Javier. Barcelona. BL 11-11-1818
COLL Y CAPDERRÓS, José. Cerdanyola. BC 1-12-1790 incorpora grado de Cervera. LC 15-12-1790
COLL Y PERPINYÁ, Ignacio. Perpiñá, ob. de Vic. BL 20-11-1729.
Tenía 4 cursos por Toulouse
COMA, Francisco. Barcelona. BC 6-6-1598. LC 4-4-1599
COMA, Juan. Oliana. BL 27-4-1824
COMA Y TORRENS, Miguel. Vic. BL 5-8-1832 a claustro pleno
COMBELLES PONS, Antonio. Sanahuja. BL 24-9-1779 incorpora grado.
LL 28-9-1779
COMERMA, Miguel. Vic. BL 11-11-1733
COMES COLL, José Miguel. Barcelona. BL 2-6-1834 a claustro pleno
COMES, Jerónimo. Barcelona. BL 22-12-1620
COMES, Rafael. Cubells. BC 19-1-1678
COMES SANJUÁN, Jaime. Tárrega. BL 23-5-1776 incorpora grado. LL 4-6-1776
COMOLADA, José. Vic. BL 21-2-1636
COMOLADA, Juan Francisco. Vic. BL 23-4-1636
COMPANÓ, Vicente. Barcelona. BL 11-10-1792 incorpora grado de Cervera.
LL 15-10-1792
COMPTA, Francisco. Peralada. BL 14-4-1794
COMPTE, Antonio. Barcelona. LL 13-4-1742
CONDAL Y MARTÍ, Ignacio. Lérida. BC 14-11-1775. BL 20-12-1773.
LC 12-9-1776. No consta que se doctorase en Cánones
CONILL Y DE CARRERAS, Ramón. Olot. BC 24-12-1753. BL 15-2-1753.
LC 23-6-1755. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
CONILL Y VILA, Luis. Olot. LL 31-7-1843
COPONS, Francisco. Malmercat. BL 8-2-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
CORNEL, Rafael. LC 28-1-1597. Era BC por Barcelona
COROMINAS, Andrés. Moyá. BC 19-10-1800 a claustro pleno
CORRIOL, José. S. Juan de las Abadesas. BL 25-11-1798 incorpora grado de Cervera. LL 28-11-1798
CORRIOLS, Rafael. S. Juan de las Abadesas. LL 12-11-1762
CORS, Alberto. Arént, ob. de Urgel. BL 25-4-1774
CORTADA, Andrés. Barcelona. BL 29-8-1780. LL 2-9-1780
CORTADA, Ignacio. Berga. BL 20-1-1797 incorpora grado. LL 29-1-1797
CORTADA Y AMORETI, Antonio. Barcelona. BL 24-7-1818. LL 31-7-1818
CORTADELLAS, Pedro. Falset. BL 23-4-1735
CORTÉS ANDRADE Y MECA, Antonio. Hospitalet. BL 28-9-1778 incorpora grado de Cervera. LL 2-10-1778
CORTÉS, Jacinto. Barcelona. BL 20-4-1739. LL 31-1-1742
CORTIELLA, Juan Bautista. Vilaseca. BL 23-4-1802. LL 27-8-1802
COSTA, Agustín. Seo de Urgel. BC 22-6-1622

- COSTAS, Pablo. Reus. BL 1673-1674
 COTS, Andrés. Vilamajor, en Cataluña. BC 27-4-1765. BL 3-8-1764
 COTS, Francisco. Manresa. BL 14-3-1833. LL 4-6-1834. Consta que era doctor
 COTS, Ignacio. Manresa. BL 12-6-1825. LL 5-1-1827
 CREST Y GRAELL, Jaime. Barcelona. BL 27-3-1752. LL 30-9-1754
 CREUS, Manuel. Mataró. BL 25-11-1801
 CREUS, Ramón. Barcelona. BL 19-4-1762. Tenía 2 cursos de Leyes por Cervera
 CRON Y DALMASES, Jaime Luis. Lérida. LL 17-9-1752
 CROUS BONMATÍ RIBERA, José. Barcelona. BL 27-4-1806
 CRUELLES, Antonio María. Barcelona. BL 6-5-1817. LL 18-5-1817
 CRUSAT, Mariano. Falset. BL 4-5-1782
 CUFÍ, Pedro. Gíbarri. BL 9-4-1824
 CUIRANA, Antonio. La Bisbal. BL 22-4-1780 a claustro pleno
 CUIRANA, Juan Bautista. Mora de Ebro. BL 20-4-1805
 CUITITA Y COLOMBRANES, Onofre. Barcelona. BL 23-6-1759.
     Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 CUNILL, Estanislao. Olot. BL 18-1-1757. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 CURTO, Francisco. Tortosa. BL 10-5-1639
 CUYÁS SALOMÓ, José Antonio. Barcelona. BL 27-9-1762. LL 4-10-1763
 CHOFRE ROCABERTÍ, Martín. Peralada. BL 1640-1641
 CHOFRE ROCABERTÍ, Raimundo. Peralada. BL 1640-1641
 DACHS, Luis. Ripoll. BL 27-4-1824
 DALMAO, Ramón. Barcelona. BC 10-6-1791
 DALMAU, Cosme. Pont de Suert. BC 1679-1680
 DALMAU, Felipe. Seo de Urgel. BL 30-11-1750. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
     Cervera
 DALMAU, Francisco. Manresa. BL 27-4-1724
 DALMAU, Francisco. Alcover. BL 24-4-1774
 DALMAU, Juan. Montbrió. BL 20-4-1735
 DALMAU, Juan. Santa Eulalia de Riuprimer. BC 24-10-1790 incorpora grado de Cervera. LC 7-12-1790
 DALMAU, Juan Ignacio. Manresa. BL 27-4-1724
 DALMAU, Juan Ignacio. Montbrió. BL 18-3-1800 a claustro pleno. LL 13-4-1802
 DALMAU, Ramón. Barcelona. BL 19-6-1789
 DALMAU, Ramón. Reus. LC 27-7-1792
 DARDAÑA, Juan. Barcelona. BC 24-4-1800. LC 4-5-1800. Era presbítero
 DASCH, Luis. Lérida. LL 12-6-1826
 DAUNES, Isidro. Tredós. BL 4-1-1833
 DAVÍN, Félix. Mataró. BL 17-4-1805
 DAX, Eduardo. Las Llosas. LL 27-5-1806
 DERCH Y DOLADER, Antonio. Lérida. BL 13-6-1842. LL 7-9-1844
 DESCALS, Antonio. Darnús. BL 20-1-1765. LC 5-8-1766

- DESPUJOL, José María. Barcelona. BC 8-1-1794. BL 7-10-1792 incorpora grado de Cervera. LC 20-1-1794. LL 11-10-1792. De notoria nobleza
- DESPUJOL, Rafael. Barcelona. BL 22-4-1735. Era noble
- DESPUJOL Y DESCALLAR, Francisco. Barcelona. LL 2-10-1746. Bachiller *in utroque* por Toulouse. Del CMS el 28-2-1750
- DEU, Antonio. Barcelona. LL 31-8-1766
- DEU, Pedro. Cataluña. BL 31-3-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- DEX, José. S. Feliu, en Cataluña. BL 27-4-1728
- DIBORNA, José. Valset, ob. de Gerona. BL 29-4-1780 a claustro pleno
- DOLSA, Antonio. La Canonja. BC 30-5-1792. LC 19-6-1792. Era noble
- DOMÉNEC, Juan. Vinebre, ob. de Tortosa. BL 24-4-1782
- DOMÉNECH, Miguel. Perpignan. BL 21-9-1613
- DOMÉNECH, Vicente. Barcelona. BL 18-8-1772 incorpora grado. LL 23-8-1772
- DOMÉNECH. Y MARTÍ, Juan Raimundo. Vic BL 24-4-1626
- DOMINGO, Jerónimo. Ager. BL 11-6-1718
- DOMINGO, Ramón. Agramunt. BL 22-11-1798 a claustro pleno
- DORDA, Juan Andrés. Vic. BC 3-6-1626
- DORIA, Ignacio. Gerri. BL 23-6-1838 incorpora grado. LL 4-7-1838
- DOTELL, Damián. Canello, en Cataluña. BC 19-4-1660
- DUAT, Mateo. Sort. BC 5-12-1663
- DUAT Y GRAU (?), Domingo. Hort, en Cataluña. BL 19-4-1749
- DURÁN CORRIOL, Domingo. Barcelona. BL 10-6-1780 a claustro pleno. LL 16-6-1780
- DURÁN, José. Martorell. BL 5-4-1800 a claustro pleno
- DURÁN, Juan Pablo. Esparreguera. BC 19-3-1604 por suficiencia. BL 8-1-1602 por suficiencia. LL 15-12-1603. Del CMS el 25-6-1605
- DURÁN, Miguel. Barcelona. BL 20-4-1735
- EIXALÁ, Baltasar. Cardona. BL 18-7-1820 a claustro pleno
- ELÍAS, Antonio. Ripoll. BL 1-3-1821 incorpora grado. LL 12-4-1821
- ESBERT, Mauricio. Manresa. BC 4-5-1599
- ESCALLÁN, Francisco. Puigcerdá. BL 12-6-1781
- ESCALLÁS, Jacinto de. Ripoll. BC 2-2-1618
- ESCODA, Francisco. Ginestar. Cataluña. BL 23-4-1774
- ESCOFET, Felipe. Figueras. BL 26-1-1721 por suficiencia
- ESCRIBÁ Y LARRUY, Francisco. Balaguer. BL 22-2-1841. LL 2-7-1842
- ESCRIVÁ, Francisco. Balaguer. BL 23-11-1763. LL 29-9-1767. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ESCUBÓS DE BASOLS, Pablo. Olot. BL 7-6-1839. LL 26-6-1841
- ESCURA, Pablo. Gerona. BL 12-4-1611
- ESOLAS (?), Antonio. Vic. BC 30-4-1782 a claustro pleno. Era presbítero
- ESPÁ Y MORA, Ramón. Mataró. BL 12-8-1827 incorpora grado. LL 20-8-1827
- ESPAÑA, Dionisio Miguel. Viella BL 23-5-1735

- ESPAÑA, Ildefonso. Viella BL 26-6-1773
- ESPINÓS, José. Barcelona. BC 3-6-1801. BL 16-3-1800 a claustro pleno.
LC 14-6-1801. Era presbítero
- ESPINOSA, Pedro. Seo de Urgel. BL 13-1-1771
- ESPINOSA, Tomás. Seo de Urgel. BL 1767-1768. LL 24-4-1769
- ESPONA, Antonio. Saderra. BL 30-4-1726. LL 10-9-1731
- ESPONA Y PUYOL, Jaime. Sant Boi. BC 27-12-1761. BL 11-12-1760
- ESQUIROL, Juan. Vilanova y la Geltrú. BL 18-6-1798 a claustro pleno.
LL 21-6-1798
- ESTADELLA, Joaquín. Barcelona. BL 27-12-1819 a claustro pleno
- ESTANY, Antonio. Ponts. BL 21-2-1721 por suficiencia
- ESTAÑOL DE MORGADES, Antonio. Vic. BL 13-2-1751. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
- ESTAÑOL DE MORGADES, Mariano. Vic. BL 13-2-1751. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
- ESTEBANELL, Gaspar. Vic. BL 22-4-1727
- ESTEBANELL Y ROS, Francisco. Vic. BC 11-10-1754. BL 22-2-1752.
LC 17-10-1754
- ESTEVANEL, José. Tortosa (?). BC 22-4-1610
- ESTIBALIA DE BOTILL, Salvio. Torroella de Mongrí. BL 3-8-1774 incorpora
grado. LL 6-8-1774
- ESTRUCH, Juan. Esparreguera. BC 21-6-1617
- FÁBREGAS, Basilio. Tarragona. BL 22-4-1784
- FÁBREGAS, Juan. Tortosa. BL 8-9-1772 incorpora grado. LL 15-9-1772
- FÁBREGAS, Magín. Manresa. BC 14-5-1617
- FÁBREGAS, Pedro. Puigcerdá. BL 13-5-1822
- FÁBREGAS Y ROQUER, Juan. Olot. BL 14-8-1844 a claustro pleno
- FAGES DE ROMA, Narciso. Figueras. BL 1-6-1833
- FAIG, Jacinto. Figueras. BL 1768-1769
- FALGÁS CAMPINOL, Tomás. Sagaró. BC 19-12-1799. BL 5-11-1795
- FANTOBA, Jaime. Os, en Cataluña. BL 20-1-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por
Cervera
- FARREPAYÉS, Miguel. Camallera. LL 6-6-1776
- FARRETER, Blas. Aleixar. BL 28-5-1790
- FARRIOLS Y MARTÍ, José. Barcelona. BL 27-2-1825. LL. 2-3-1826
- FATJÓ, Pablo. Sardanyola. BL 17-8-1793
- FEBRÉS, Tomás. Barcelona. BC 8-11-1804 incorpora grado de Cervera.
LC 11-11-1804. Era presbítero
- FEBRÉS Y SALOMÓ, José Antonio. Barcelona. BL 23-4-1731. LL 16-9-1736
- FEBUS, Juan Francisco. Cardona. BL 19-4-1612
- FEDRA, Juan. Ob. de Vic. BC 29-4-1599
- FELIU DE ISERN, Francisco. Vilassar. BL 14-9-1742

- FELIU, José. Camallera. BL 24-5-1793. LL 26-6-1793
FELIU, Manuel. Tarragona. BL 24-4-1778 a claustro pleno. LL 6-8-1778
FEMADES, José Miguel. Cornellá. LL 15-12-1761
FERAU, Esteban. Barcelona. BL 9-5-1730
FERNÁNDEZ, Alonso. Balaguer. BC 2-1-1752
FERNÁNDEZ CALDERÓ, Angel. Barcelona. LC 2-9-1748
FERRÁN, Francisco. Torroella de Montgrí. BL 6-3-1799
FERRÁN, Tomás. S. Vicente de Llanvaneras. BL 30-7-1752. Tenía 4 cursos
de Leyes por Cervera
FERRATGES, Miguel. Montroig, ob. de Tarragona. BC 19-11-1798 incorpora grado.
LC 26-11-1798
FERRÉ PAGÉS, Miguel. Canellera, ob. de Gerona. BL 30-5-1776 incorpora grado.
LL 5-6-1776
FERRER, Antonio. Barcelona. BL 17-5-1730. Tenía cuatro cursos por Cervera
FERRER, Buenaventura. Gerona. BC 21-4-1779. LC 10-5-1779
FERRER DE CUBELLS, José. Guisona. BL 3-7-1785 incorpora grado.
LL 11-7-1785
FERRER FÁBREGA, Pedro. La Bisbal. BL 22-4-1786
FERRER, Francisco. Olina (?) en Cataluña. BL 14-10-1751
FERRER, Ignacio. Gerona. BC 19-4-1779. LC 10-5-1779
FERRER, Jerónimo. Barcelona. BL 29-4-1614
FERRER, José. Barcelona. BL 21-4-1746
FERRER, José Antonio. Tremp. BC 21-10-1752
FERRER, Juan. Torroella de Montgrí. BL 4-5-1754. Tenía 4 cursos de Leyes por
Cervera
FERRER, Juan. Camallera. BL 30-10-1792
FERRER, Juan. Mataró. BL 23-4-1799 a claustro pleno
FERRER, Onofre. BC 13-3-1598. Tenía 3 cursos por Lérida
FERRER, Pedro. Tremp. BL 28-1-1606
FERRER, Pedro. Tremp. BC 22-4-1729
FERRER, Pedro Valentín. Esparreguera. BL 28-2-1799 a claustro pleno
FERRER, Vicente. Vilafranca del Penedés. BL 1-5-1785 incorpora grado de Cer-
vera. LL 8-5-1785
FERRER Y PONS, Francisco. Figueras. BL 17-6-1793
FERRER Y RIBAS, Jaime. Besalú. BC 24-5-1788. LC 10-6-1788
FERRER Y SAGARRA, Magín. Sitges. BC 21-10-1757. LC 15-1-1758
FERRER Y SANJUÁN, Antonio. Conca de Tremp. BL 20-4-1724. LL 2-4-1725
FERRET, Joaquín. BL 13-3-1825. LL 16-6-1825
FERRUSOLAS MARTÍ, Jacobo Miguel. Barcelona. BL 4-4-1797 incorpora grado.
LL 20-4-1797
FEU Y ESCRIBÁ, Armengol. Seo de Urgel. BL 21-7-1845 a claustro pleno
FIGAROL, Agustín. Ager. BC 30-6-1760

- FIGUERAS, Domingo. Barcelona. BC 19-4-1757. BL 20-2-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- FIGUERAS, Francisco. Montbrió. BC 9-5-1807
- FIGUERAS Y PORRET, Ramón. Vic. BC 3-6-1834 a claustro pleno. BL 7-6-1834
- FIGUERES, Miguel. Camarasa. BC 13-5-1725
- FIGUEROL, Agustín. Ager. BC 13-2-1795. BL 29-5-1793
- FIGUEROL, Leandro. Ager. BL 18-6-1825. LL 17-3-1831
- FIGUEROL Y CARME, Martín. Ager. BL 11-4-1824. LC 8-6-1829. LL 30-9-1826
- FIGUEROLA, Carlos. Reus. BC 27-4-1802. BL 24-3-1800 a claustro pleno. LC 13-5-1802
- FIGUEROLA, Juan Antonio. Olot. BC 28-4-1599
- FIGUEROLA Y BOSCH, Pedro. Casas. BL 17-4-1805
- FITER, Carlos. Seo de Urgel. BL 21-4-1734
- FLEIX, Pedro. Lérida. BL 20-8-1776 incorpora grado de Cervera. LL 24-8-1776
- FLEIX Y SOLANO, Joaquín. Lérida. BC 2-9-1805. LC 7-9-1805
- FLUVIÁ Y FONTANELLAS, Ignacio. Olot. BL 2-4-1758. LL 24-4-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- FOGUET Y FORASTER, Ramón. Tarragona. LC 8-10-1752. Era canónigo de Tarragona
- FOLCH, José. Montblanc. BL 21-4-1740
- FOLCHS, Francisco. Vic. BL 14-4-1805
- FOLCHS, Luciano. Vic. BL 17-11-1796. LL 1796-1797
- FOLCHS, Ramón. Vic. LL 17-4-1805
- FOLGUER, Pedro. Cataluña. BL 18-12-1629
- FOLGUERA, Antonio. Algerri. BC 9-3-1752. LC 21-8-1753
- FOLGUERA FONTOBA, José. Algerri. BC 19-4-1776. BL 22-4-1774. LC 29-4-1776
- FON Y LLUCH, Luis. Cardona. LL 31-10-1764
- FONDEVILA, Martín. Ager. BL 10-4-1819
- FONOLL, José. Seo de Urgel. BL 27-4-1826
- FONOLLERAS, Francisco. La Llagostera. BL 25-5-1790. LL 15-9-1792. Era noble
- FONOLLERAS, Francisco. La Llagostera. BL 21-2-1824
- FONOLLERAS, Narciso. La Llagostera. BL 6-4-1824. LL 2-4-1826
- FONT, José. Tarragona. BL 26-4-1728
- FONT, José María. Barcelona. BL 23-4-1800 incorpora grado de Cervera. LL 4-5-1800
- FONT Y ORIÓS, José. Vic. BC 11-10-1754. BL 28-1-1752. LC 19-10-1754
- FONT Y PERERA, Ignacio. Manresa. BL 21-10-1831
- FONTANALS, Francisco. Agramunt. BL 17-4-1805
- FONTANELLA, Juan. Cataluña. BL 12-3-1622
- FONTANELLA, Pedro. Olot. BL 20-6-1597
- FONTANILLA, Joaquín. Torredembarra. BL 26-1-1780

- FONTCUBERTA, Mariano. Vic. BL 23-4-1798
FONTDEVILLA, Francisco. Salás. BL 25-5-1640
FONULLÁ Y MATEU, José. Mataró. BL 30-11-1825
FORCADA, José. Vic. BL 28-2-1802. Era presbítero
FORGUERA, Antonio. Argeli, en Cataluña. BL 30-4-1751
FORN Y FINA, Mateo. Palamós. BL 20-4-1798. LL 7-5-1798
FORNAGUERA, Antonio. Barcelona. BL 3-5-1728
FORTUNY, Antonio. Lérida. BL 24-4-1722
FOXÁ, Luis. Barcelona. BL 10-5-1743
FRAGA, Antonio. Barcelona. BL 24-12-1771
FRANCH, José Antonio. Cardona. BL 1768-1769. LL 25-5-1769
FRANCH, Juan. Malla. BC 26-4-1801 a claustro pleno
FRANQUESA, Juan Bautista. Tortosa. BL 15-11-1776 incorpora grado.
LL 19-11-1776
FRAUSIEL, Juan. Manresa. BL 4-11-1765: LL 13-4-1766
FREIGES, Baudilio. S. Baudilio de Llusanés. BC 25-4-1801 a claustro pleno
FREIXES, Fernando. Mataró. BL 5-6-1825. LL 14-6-1829
FREIXES, Mariano. Bot. BC 26-4-1784. BL 22-4-1782
FREIXES, Mariano. Vilanova de Sitges. BL 21-3-1800. LL 17-4-1800
FREIXES Y AMADES, Jaime. Bot. BC 19-7-1785. BL 28-4-1778 incorpora gra-
do de Cervera. LC 17-7-1790. LL 11-6-1778. Del CMS el 4-11-1777
FREXA, Roque Agustín. Tarragona. LC 7-1-1571. BC por Lérida en 1549
FREXES, Manuel. Vilanova de Cubellas. BL 20-4-1758. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
FRIGOLA, Narciso. Gerona. BL 21-4-1635
FRIGOLA, Pedro. Navata. BC 24-2-1763. BL 23-1-1761. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
FROCH, Diego. Barcelona. BL 24-4-1737
FUBAU, Manuel. Lérida. BL 2-6-1834
FUERTES, Manuel. Vic. BL 22-4-1740
FUSTER, Jerónimo. Seo de Urgel. BC 29-3-1630
FUSTER Y CARBONELL, Esteban. Seo de Urgel. BC 11-4-1776. BL 6-12-1774
incorpora grado. LL 13-4-1775
GABALDÁ, Francisco. Reus. BC 29-5-1737
GABALDÁ, Francisco. Riudoms. BL 30-11-1775 incorpora grado. LL 10-12-1775
GAFAROT, Jacinto. Gerona. BC 9-4-1752. BL 18-2-1752. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
GALCERÁN, Francisco. Barcelona. BL 4-5-1801
GALÍ, Ignacio. Barcelona. BL 17-4-1805
GALÍ, Pablo. Tarrasa. BL 15-10-1820
GALÍ, Salvador. Tarrasa. BC 22-6-1793 incorpora grado. LC 27-11-1794. Era pres-
bítero. Al parecer no llegó a ser doctor

- GALLART, Ignacio. Lérida. BC 1767-1768
- GAMS, Francisco. Barcelona. BL 23-9-1612
- GARCÍA AZCÓN, Ramón. Vilaller. BC 16-7-1774. BL 1769-1770. LC 21-7-1774
- GARCÍA, Narciso Fernando. Barcelona. BL 22-5-1603
- GARRIGA, Juan. Pinós. BC 27-4-1594
- GARRIGA, Miguel. Granollers. BL 16-10-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- GARRIGÓ, Buenaventura. Balaguer. BC 13-2-1752. BL 14-11-1751
- GARRIGOLA, Pedro María. Gerona. BL 30-11-1818. LL 28-4-1821
- GARVINI Y SALOMÓ, José Cayetano. Tortosa. BL 5-7-1771
- GASET, Jerónimo. Lérida. BC 28-5-1788
- GASET, José. Seo de Urgel. BL 17-12-1764
- GASET, Manuel. Puigcerdá. BC 30-4-1765. LL 24-7-1767
- GASOL, Antonio. S. Juan de la Abadía de Gerri. BL 1767-1768
- GASOL, José. Valls. LL 13-5-1740
- GASOL, José. Anglesola. BL 13-2-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- GASOL, José. Valls. BL 4-12-1781 incorpora grado de Cervera. LL 18-1-1782
- GASOLS, Antonio. Valls. LC 22-8-1745
- GASOLS Y MORAGAS, José Ramón. Valls. BL 7-7-1843. LL 7-9-1845
- GASSET, Manuel. Puigcerver. BL 23-5-1764. Tenía un curso de Leyes por Cervera
- GATELL, Joaquín. Torredembara. BL 12-4-1766. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- GATELL, José María. Barcelona. BL 4-12-1830 incorpora grado de Zaragoza. LL 15-12-1830
- GATELL, Juan. Torredembarra. LL 9-6-1767
- GAY, Figueras. BL 26-5-1656
- GENDRE, Pablo. Tarragona. BL 23-12-1616. Tenía cuatro cursos en Lérida
- GENER, Cristóbal. Lérida. BL 23-4-1733
- GENESCA, Tomás. Gayá. BC 22-5-1797. BL 27-2-1796
- GENOVÉS, Tomás. Vilamunt, ob. de Gerona. BL 2-5-1801
- GERALT Y LLADÓS, Ramón. La Pobla de Segur. BL 9-6-1841. LL 8-8-1843
- GERMEN, Miguel. Barcelona. BL 1-7-1786
- GERONA, Francisco. Barcelona. BC 3-2-1765. BL 28-8-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- GIBERT, Antonio. Selva. BL 24-4-1824 a claustro pleno
- GIBERT, José. Blanes. BL 7-5-1781
- GIBERT Y CAMPO, Zoilo. Monistrol de Montserrat. BL 4-9-1774 incorpora grado. LL 11-9-1774
- GIBERT Y PUCH, Juan. Gerona. BL 21-4-1778 a claustro pleno
- GILABERT, Miguel. Barcelona. BC 26-3-1598. LC 20-10-1598
- GILIAMAT, Jaime. Tarrasa. BC 14-4-1599. Tenía 3 cursos por Barcelona
- GIMBERNAT, Isidro. Barcelona. BL 19-4-1805
- GIMBERNAT, Juan. Calonge. BL 4-4-1804

- GINER DE MARTORELL, Juan Bautista. Uldecona. BL 20-12-1621
GINER, Francisco Miguel. Uldecona. BC 20-5-1599
GINER, Sebastián. Cataluña. LL Hacia 1606
GIRÓ, Domingo. Vic. BL 24-11-1829
GISPERT, Jaime. Barcelona. BL 24-2-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
GISPERT, Pedro Cayetano. Barcelona. LL 6-7-1764
GODAS, Ignacio. Lérida. BL 21-2-1841
GOMAR, Jaime. Lérida. BL 21-11-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
GOMILA, Juan. Barcelona. BL 21-4-1727. LL 20-9-1728
GOMIS Y MIRET, José. Barcelona. BL 2-6-1827 a claustro pleno. LL 28-10-1830
GORDA, Juan Bautista. Lérida. BL 4-4-1724
GORGOT, Buenaventura. Figueras. BL 20-4-1773
GORNALS, José. Reus. BL 23-4-1729
GRACIA, Nicolás. Puigcerdá. BL 24-4-1618
GRAELL, Manuel. Barcelona. BL 1766-1767 incorpora grado. LL 26-4-1767
GRAELLS, Francisco. Barcelona. LL 3-10-1724
GRAELLS, Miguel. Manresa. BL 19-2-1752. LL 25-6-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
GRAELLS, Pablo. Preñanosa. BL 19-4-1717
GRASAS, José. Barcelona. BL 9-3-1763. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
GRASELLES, Salvador. Lérida. BL 22-6-1740. LL 5-6-1742
GRASES DE NADAL, Manuel. Reus. BL 17-6-1776 incorpora grado de Cervera
LL 22-6-1776
GRASES, Joaquín. Barcelona. BL 8-2-1797 incorpora grado. LL 10-3-1797
GRASES, Manuel. Barcelona. BL 21-4-1732. LL 7-10-1736
GRASES Y GARCÍA, Antonio. Barcelona. BL 14-11-1729
GRASES Y RIBAS, José. Reus. BL 23-4-1729. LL 16-6-1731
GRASINS Y TORRES, Sebastián. Barcelona. BL 26-11-1745. Tenía 4 cursos por Cervera
GRASOT, José Antonio. Barcelona. BC 26-1-1793 incorpora grado de Alcalá.
LC 31-1-1793
GRASOT Y BELLELL, Antonio Pablo. Barcelona. BL 18-6-1735
GRASOT Y CIURANA, Juan. La Bisbal. BL 5-1-1826
GRAU, Antonio. Calaf. BL 29-1-1749. Tenía 4 cursos por Cervera
GRAU, Jaime. Monistrol de Montserrat. BL 11-6-1617
GRAU, Juan. Figueras. BL 7-1-1765
GRAU, Tomás. Balfarda. BL 25-1-1621
GRIÑÓ, Juan. Lérida. BL 26-5-1839
GROS, Francisco. Lérida. BL 29-5-1789
GUALSA, José Antonio. Barcelona. BL 29-4-1794 a claustro pleno
GUARDA, Gabriel de la. Barcelona. BL 24-8-1587
GUARDA Y MARTÍ, Esteban. Sanahuja. LL 23-5-1753

- GUARDIA, Buenaventura. Barcelona. BL 25-4-1730
 GUARDIA, Joaquín. Reus. BL 26-9-1807 incorpora grado. LL 2-10-1807
 GUARDIA, Vicente. Rupió. BC 2-6-1790. BL 14-6-1788
 GUARDIAT, Mauricio. Manresa (?). BC 27-4-1627
 GUARDIOLA, Juan. Vilanova y la Geltrú. BC 6-4-1804. LC 6-3-1805
 GUARDIOLA, Pedro. BC 17-7-1818. LC 21-7-1818. Era presbítero
 GUASCH, Próspero. Alcover. BL 23-4-1729. LL 1-4-1731
 GUASCH, Rafael. S. Juan de las Abadesas. BL 25-6-1614
 GUBERT, José. Castelló de Ampurias. BL 6-1-1752
 GÜELL, Juan. Santa María de Corcó. BC 24-9-1789. LC 4-10-1789
 Era presbítero
 GÜELL, Miguel. Besalú. BL 19-4-1781
 GÜELL Y LLORENS, Juan. Vilafranca del Penedés. LL 22-4-1725
 GUERRA, Andrés. Garriguella. BL 16-8-1826. LL 26-8-1826
 GUILLÉN, Jaime. Llesp. BL 17-11-1805
 GUIM, Francisco. Vichfret. BL 6-4-1825
 GUINART Y QUINTANA, Salvador. Salrá, ob. de Gerona. BL 5-9-1774 incor-
 pora grado. LL 11-9-1774
 GUINART Y RICH, Teobaldo. Salrá de Berbens, ob. de Gerona. BL 19-4-1750.
 LL 31-8-1751
 GUI Sart, Juan. Blanes. BL 17-11-1750. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 GUITART Y GORC, Pablo. Barcelona. LL 13-10-1752
 GUSÍ, Félix. Tarrasa. BL 28-1-1754. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 HEREDIA, Vicente de. LC 8-3-1600. Era BC por Lérida
 HORNOS, Luis de. Bagá. BC 23-4-1800. LC 1-5-1800
 HOSPITAL Y CALVET, Francisco. Torroella de Montgrí. BL 27-4-1776
 HUGUET, Felipe. Arens, ob. de Tortosa. BL 19-7-1796. LL 28-7-1796
 HUGUET, Francisco Tomás. Barcelona. BL 20-4-1799
 HUGUET, José. Terradellas. BL 12-1-1792. LL 10-6-1793
 IBÁÑEZ, Joaquín. Talarn. BL 17-4-1803
 IBORRA, Jacinto. Lérida. BC 22-3-1623
 ILLA, Miguel Juan. Ripoll. BL 25-4-1602
 ILLA, Ramón. Sariñá, ob. de Gerona. BC 20-4-1798. BL 19-4-1796. LL 26-4-1796
 ILLAS, Félix. Mataró. BC 15-6-1818. LC 19-6-1818. Era presbítero
 IRLA, Antonio. Solsona. BL 3-6-1672
 ISERN, José. Vic. BC 18-8-1621
 ISÓS, Bartolomé. Prada de Conflent. BC 20-12-1633
 ISÓS, Jaime. Cataluña. BC 20-4-1615
 JALPÍ, José. Gerona. BL 19-4-1639
 JAQUÉS, Jerónimo. Mollerusa. BC 31-7-1790. LC 2-8-1790. Era noble
 JAUMANDREU SOCAS, Pascual Ignacio. Manresa. BC 20-4-1779. BL 23-4-
 1777. LC 10-5-1779

- JAUMAR, Joaquín. Barcelona. BL 5-11-1825 incorpora grado de Zaragoza.
LL 20-11-1825
- JAUMAR, José Antonio. Cataluña. BL 3-5-1727
- JIMÉNEZ, Juan. Barcelona. BL 20-4-1601
- JIMÉNEZ, Miguel. Roda. BC 5-10-1569
- JOFRE, Juan. Calonge. BL 12-11-1806
- JORDÁ, Pedro. Lérida. BL 28-4-1786
- JORDÁN, José. Tortosa. BL 19-8-1781
- JORDANA, Francisco. Segur. BL 10-1-1672
- JORDANA, José. Gerri. BC 6-12-1798. LC 17-12-1798. Era presbítero
- JOSSA, José de. Cataluña. BL 3-11-1624
- JOVENICH, Raimundo. Castellvini, ob. de Urgel. BL 21-7-1832
- JOVER, Ignacio. Agramunt. BC 10-9-1747. BL 23-12-1746. LC 17-9-1747. Tenía
4 cursos de Leyes por Cervera
- JOVER, Juan. Bautista. La Granja. BL 26-4-1730
- JOVER, Miguel. Serós. BL 28-5-1790
- JOVER, Pablo María. Tárrega. BL 10-11-1833 incorpora grado de Cervera.
LL 26-6-1834
- JOVER, Ramón María. Tárrega. BC 3-5-1807. BL 16-4-1805. LL 23-4-1805
- JOVER, Ramón Nonato. Tárrega. LL 16-9-1777
- JUBERNI, José. Vilamur. BL 17-4-1773
- JUGLÁ, Antonio. Barcelona. BC 20-4-1766. BL 23-4-1765. LL 24-4-1767
- JULIÁ Y BOT, Juan. Barcelona. BL 1-6-1830
- JULIOL Y TEXIDOR, Felipe. Barcelona. BL 3-9-1774 incorpora grado.
LL 11-9-1774
- JUNCOSA, Antonio. Reus. BL 23-5-1793. LL 10-6-1793
- JUST, José. Barcelona. BC 15-4-1803. BL 6-5-1801 a claustro pleno.
LC 25-4-1803
- JUST Y LLOREDA, Ramón. Sitges. BL 5-2-1832. LL 1-2-1835
- JUTGLAR Y XIBERT, Tomás. Peralada. BL 22-4-1754. LL 5-7-1757
- LACABALLERÍA Y MITJANS, Juan Antonio. Barcelona. BL 24-6-1749.
LL 27-7-1756
- LACAMBRA, Marcelo. Luenya. BL 21-4-1805
- LACRUZ, Pedro. Prada de Conflent. BL 23-4-1658
- LAFONT, Antonio. Tortosa. BL 20-3-1766. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- LAFONT, Benito. Tortosa. BL 3-4-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- LAFONT, José. Viella. BL 28-2-1824
- LAGARSA, Pablo. Bales, en Cataluña. BL 21-11-1750
- LALVI, Juan. Mataró. BC 27-4-1801 a claustro pleno
- LAMOGA, Miguel. Uña. BL 10-11-1771
- LAPERISSA, Bernardo. Vilale, en Cataluña. BL 9-12-1665
- LAPORTA, Antonio. La Junquera. BL 14-12-1774

- LAS, Francisco de. Gerona. LL 15-9-1761
LECHI, Joaquín. Tortosa. BL 19-4-1799
LERVIJA, Jaime. Piera. BL 3-12-1796 a claustro pleno
LINÁS, Juan. S. Feliu de Guíxols. BC 5-5-1626
LIORI, Dionisio de. Gandesa. BC 25-2-1629. Del CMS el 14-1-1631
LOMAÑA, Antonio de. Tárrega. BL 22-5-1790
LOMBART, Juan Tomás. Cataluña. BL 19-5-1613
LORÉS, Raimundo. Lérida. LC 5-8-1749
LLACH, Miguel. Gerona. BL 22-5-1794
LLADÓ, José. La Espluga de Francolí. BL 9-6-1833
LLADÓS, Bernardo. Labastida de Sort. BL 9-6-1784
LLAGUNA, Pedro. Ripoll (?), en Cataluña. BC 2-5-1597. BL 22-4-1598
LLARI, José. Ob. de Lérida. BL 10-11-1799
LLAUDER, Ramón. Mataró. BL 22-3-1826 incorpora grado de Zaragoza.
LL 24-7-1826
LLAUDER Y DURÁN, José Antonio. Barcelona. BL 21-4-1733. LL 4-10-1734
LLAUDÉS, Juan. Besalú. BL en 1767 incorpora grado de Cervera. LL 14-10-1767
LLAURADOR, Pablo Rafael. Vilafranca. BC 4-4-1599
LLEBRA, Jacobo José. Barcelona. BL 27-4-1634
LLEDÓ, José Antonio. Barcelona. BL 31-7-1770 incorpora grado. LL 5-8-1770
LLEDÓ, Salvador. Tortosa. BL 24-4-1772
LLEDÓS, Antonio. La Bastida de Pont de Suert. BL 22-4-1694
LLEDÓS, Felipe. Salás. BC 19-4-1755
LLEDÓS, Nicolás. Salás. BC 20-4-1756
LLEDÓS, Ramón. Sort. BL 20-4-1778
LLEDOT, Adrián. Salás. BL 1-5-1657
LLEIDA, Jacinto. Tortosa. BL 5-11-1751
LLENA, José. Ponts. BL 10-5-1660
LLENAS, Andrés. Seo de Urgel. BC 29-12-1602
LLEOPART, José. Seo de Urgel. BL 5-3-1752
LLEOPART, Odón. Seo de Urgel. BL 30-11-1750. Tenía 4 cursos de Leyes por
Cervera
LLEOPART Y LLANZA, Francisco. Hostalric. LL 15-9-1757
LLEOPART Y ROU, José María. Seo de Urgel. BC 10-2-1795. BL 22-11-1793
incorpora grado de Cervera. LC 13-9-1776. LL 19-11-1794. Consta que en
1797 era del CSV
LLEOPART Y SOLANS, Jaime. Seo de Urgel. LL 19-4-1752
LLEVARÍA Y OLIBES, Antonio. Falset. BL 27-5-1790
LLINÁS, Juan. Bernardo de. Barcelona. BL 25-4-1756
LLOBERA, Esteban. Vilademi. BL 28-4-1801
LLONET, José. Roma (?), ob. de Lérida. BC 21-4-1775
LLONGARRUI, Ramón. Vall del Bac. BL 20-4-1799

- LLORD, José. Reus. BC 1833. BL 1-9-1832
LLORENS, Francisco. Valls. BL 25-4-1722
LLORENS, Francisco. Valls. BL 30-5-1788
LLORENS, Francisco. La Pobla de Segur. BL 27-3-1795 a claustro pleno
LLORENS, José Antonio. Tarragona. BL 12-5-1737
LLORENS, Mariano. Valls. BL 23-4-1780. LL 10-2-1781
LLORENS, Miguel Ángel. Vilafranca, ob. Barcelona. BC 15-10-1611
LLORENS Y ROCA, Ramón. Vilafranca del Penedés. BL 15-5-1826
LLORET, José. S. Lorenzo. BL 2-3-1795
LLOSCAS, Ignacio. Barcelona. BL 11-12-1765. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
LLOVERÍA, Juan. Falset. BL 12-12-1752
LLOVET, Antonio. San Lorenzo de Morunys. BL 7-5-1746
LLOVET, Jaime. Ob. de Gerona. BC 23-4-1786. BL 7-7-1784
LLOVET, José. Solsona. BL 13-6-1672
LLUCH, José Javier. Barcelona. BL 3-5-1822
MACIÁ, José. Vic. BL 17-3-1800
MACIÁ, Marciano. Vic. BL 24-5-1793. LL 18-6-1793
MADRIGUERA, Luis Alberto. Lérida. BL 20-4-1780
MAGA (?), Manuel. Ob. de Tortosa. BL 1-5-1779 a claustro pleno
MAGAROLA, Benito. Barcelona. LL 14-10-1792
MAGAROLA, Pedro. Barcelona. BL 10-5-1807
MAGASOLA, José. Barcelona. BL 7-10-1792 incorpora grado de Cervera
MAGRIÑÁ, Antonio. Falset. BL 28-4-1782
MAGRIÑÁ, José. Selva. BL 9-3-1778 incorpora grado. LL 26-8-1778
MAGRIÑÁ, Rafael. Tivisa. BL 23-12-1819
MAIOLAS, José. Barcelona. BL 21-3-1793. LL 1-4-1793
MALAGARRIGA Y YESA, Antonio. Lérida. BC 2-9-1752. BL 23-4-1750.
LC 8-9-1752
MALUQUER, José. Alentorn. BL 16-10-1822
MALLA, Gabriel. Torelló. BL 16-7-1598
MALLA, Joaquín. Vic. BC 8-5-1630
MALLA, Juan Bautista. Vic. BC 11-5-1614
MALLOL, Francisco. Valls. BL 31-5-1826
MALLOL Y CLARAMUNT, José. Tarragona. BC 1-6-1830. BL 8-6-1826.
LL 8-6-1829
MANDRI Y CARBONELL, Andrés. S. Andrés de Llavaneras. BL 30-7-1752. LL
abril de 1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
MANDÚ, Andrés. Cataluña. LL 26-4-1758
MANELLA Y SURROCA, Pedro. Tortellá. BC 9-4-1800
MANEM, José. Mataró. BL 29-5-1825 incorpora grado de Zaragoza. LL 19-6-1825
MANESCH, Ramón. Vic. BC. 2-5-1796. BL 8-2-1796. LC 13-5-1796. Al parecer
no obtuvo el grado de doctor

- MANJARRÉS Y BOFARULL, José. Barcelona. BL 1-6-1835
 MANRESA, Francisco. Reus. BC 6-3-1824. BL 30-4-1822
 MAÑAC, Francisco. Besalú. BC 21-4-1798. BL 13-2-1795
 MARANGES Y JULI, Francisco. La Escala. LL 22-9-1829
 MARAÑOSA, Manuel. Lérida. BC 14-6-1761. LC 1-10-1761
 MARCÉN, Antonio. La Bisbal. BL 19-12-1781
 MARCÉN, Pedro Antonio. Barcelona. BC 26-6-1629. BL 25-1-1629.
 LC 31-7-1629. Era presbítero
 MARCER, Francisco. La Bisbal. BL 21-4-1778 a claustro pleno
 MARCET, José. Barcelona. BL 27-9-1761. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 MARCO, Francisco. Reus. BL 1640-1641
 MARCH, Joaquín. Reus. BC 29-3-1800. BL 24-4-1798. LL 26-9-1798
 MARCH, José. Esparreguera. LL 1-12-1762
 MARCH, José Antonio. Reus. BL 2-5-1801
 MARCH Y BASOLS, Fernando. Barcelona. BC 27-4-1798. BL 22-11-1796 incor-
 pora grado de Cervera. LC 9-5-1798. LL 1796-1797. Del CSV hacia 1797
 MARCH Y SANGENÍS, Francisco. Reus. LL 21-9-1759
 MARÉS Y SERAC, Antonio. Castelló de Ampurias. BL 18-2-1752. LL 21-3-1754
 MARGALEF, Fernando. Ginestar. BL 20-5-1777
 MARÍ, José. Lérida. BC 4-7-1738. BL 21-4-1735. LC 8-7-1738
 MARIAT, Ventura. Gerri. BL 21-4-1734
 MARIMÓN, José. Borges, en Cataluña. BL 21-12-1748. LL 19-7-1749
 MARIMÓN Y FERNÉS, Agustín de. Barcelona. BL 23-2-1640
 MARÍN, Fernando. Tortosa. BL 23-4-1774
 MARQUET, Francisco. BC 20-4-1736. Presbítero. Era canónigo de Barcelona
 MARSOL, José. Tisona (?), en Cataluña. BC 15-2-1761
 MARTÍ, Antonio. Seo de Urgel. BL 22-4-1735. LL 9-6-1736
 MARTÍ, Bruno. Barcelona. BL 21-1-1827. LL 18-1-1831
 MARTÍ, Francisco. Barcelona. BL 23-4-1736
 MARTÍ, Francisco. Seo de Urgel. BL 21-4-1744
 MARTÍ, Francisco. Riudoms. BL 25-4-1806
 MARTÍ, José. Reus. BL 4-5-1807
 MARTÍ, José. Vilamitjana. BL 19-10-1839 incorpora grado
 MARTÍ, Juan. Barcelona. BL 23-9-1772 incorpora grado. LL 26-9-1772
 MARTÍ, Mariano. Torá. BL 6-12-1751
 MARTÍ, Miguel. Figueras. BL 21-6-1777
 MARTÍ, Nicolás. Seo de Urgel. BL 9-5-1725
 MARTÍ, Tomás. Ruidoms. BL 12-4-1824
 MARTÍ Y FONTANA, Raimundo. Barcelona. BL 6-5-1774. LL 19-4-1776
 MARTÍ Y RIERA, Juan. Seo de Urgel. BL 7-12-1764. LL 16-5-1766. Tenía 4 cur-
 sos de Leyes por Cervera
 MARTÍN BENET, Pedro. Puigcerdá. BL 5-12-1765

- MARTÍN, Matías. Calaf. BC 28-4-1594
MARTÍNEZ, Olegario. Barcelona. BL 3-1-1826
MARTORELL, Francisco María. Lérida. BL 20-10-1839. LL 12-11-1840
MARTORELL Y SOLER, Juan Bautista. Lérida. BC 11-1-1753. BL 22-2-1752.
LC 23-6-1755
MARTURELL, Benito. Lérida. BL 2-7-1777. LL 6-7-1777
MAS, Antonio. Ibars de Noguera. BL 3-11-1719
MAS, Carlos. Rialp. BL 20-4-1721
MAS, José. Barcelona. BL 12-1-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
MAS, Juan Francisco. Montblanc. BC 24-4-1747. BL por Zaragoza
MAS Y AÑOS, José. Vic. BL 25-4-1805. LL 2-5-1805
MAS Y PUJET, Carlos. Rialp. BL 8-2-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
MASADAS, Jacinto. Segura. BC 27-6-1631
MASANES, Antonio. Vilanova de Meyá. BL 21-6-1833
MASANET, José. Vilafant. BL 24-4-1794
MASAS, José. Pujol, en Cataluña. BC 1679-1680
MASCARÓ, Andrés. Cataluña. BL 10-10-1747
MASÍAS, Miguel. Montblanc. BL 13-2-1795
MASNOVELL, Gregorio. Barcelona. BC 7-3-1600
MASOT, Raimundo. Juneda. BL 22-4-1728
MASOT, Salvador. Mataró. LC 14-7-1749
MASSANA, Francisco. Barcelona. BL 24-4-1634
MATA, José. Balaguer. BL 9-10-1780 incorpora grado de Cervera. LL 12-10-1780.
Era presbítero
MATAGARRIGA, Ignacio. Camarasa. BL 23-11-1763. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
MATAS, José. Serriñá. BL 7-6-1786 a claustro pleno
MATAS, José Antonio. Barcelona. BC 25-4-1798 a claustro pleno. LC 11-5-1798
MATAS Y PRAT, Francisco. Olot. BL 12-6-1787
MATELI, Raimundo. Barcelona. BL 24-10-1726
MATEO, Francisco. Igualada. BC 19-4-1755
MATEU, José. Mataró. BL 1-6-1744. LL 20-8-1748. Tenía 4 cursos por Cervera
MATEU, José. Agramunt. BC 8-3-1766. BL 7-3-1766. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
MATEU Y MORA, Juan Jerónimo. Igualada. BC 24-4-1724. BL 24-4-1722
MATEU Y MORA, Narciso. Igualada. BL 14-11-1720. LL 4-1-1721. Tenía cuatro
cursos por Cervera
MATEU Y PADRÓ, Félix. Igualada. LL 26-4-1753
MATEU Y PADRÓ, Francisco. Igualada. BL 10-5-1753 Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
MEAVILLA, Juan. S. Juan de las Abadesas. BC 28-4-1587
MECA Y IBORRA, Guillermo. Barcelona. BL 12-3-1632

- MEDRANO, Antonio. Ob. de Tarragona. BL 26-4-1780
- MENALT, Juan. Seo de Urgel. BC 23-2-1617. Tenía 4 cursos hechos en Lérida
- MENBA, Simón. Lérida. BL 21-7-1821
- MENÓS, Cayetano María. Barcelona. BC 25-9-1792 incorpora grado de Cervera.
LC 14-10-1792
- MENSA, Agustín. Cervera. BC 22-11-1613. 4 cursos en Lérida
- MERGADES, José. Vic. BL 31-5-1630
- MESTRE, Francisco. Reus. BL 26-5-1791
- MESTRE, Juan. Lérida. BL 1-7-1839 a claustro pleno
- MESTRE Y DALMAO, Francisco. Reus. BL 30-4-1740. Tenía 4 cursos por Cervera
- MESTRES, Raimundo. Reus. BL 22-4-1741
- MESTRES Y DALMAU, Antonio. Montblanc. BL 5-3-1763 4 cursos de Leyes
por Cervera
- METGE, José. Torroella de Montgrí. BL 11-9-1742 incorpora grado de Cervera.
LL 23-9-1742
- METGE, Mariano. Figueras. BL 18-5-1797 a claustro pleno. LL 24-6-1797.
Al parecer no obtuvo el grado de doctor
- MICHAVILLA, Jaime. Rosellón, en Cataluña. BC 24-4-1613. BL 8-5-1612
- MIGUEL, Andrés. Tortosa. BL 16-11-1636
- MIGUEL, Francisco. Cataluña. BL 24-4-1723
- MIGUEL, Sebastián. Cataluña. BL 17-6-1628
- MIGUEL Y CARBONELL, Joaquín de. Vilac. BL 13-6-1843. LL 15-9-1845
- MILÁ, Antonio. Barcelona. BC 24-4-1801 a claustro pleno. LC 17-5-1801.
Era presbítero
- MILÁ, Miguel Ramón. Barcelona. BL 29-5-1826
- MINGUELLA, Francisco. Barcelona. BL 21-4-1733
- MINGUELLA, José. Moyá. BL 21-4-1732
- MINGUELLA, Juan. Barcelona. BL 22-4-1736
- MINOBAS, Francisco. La Bastida de Bellera. BL 9-2-1695
- MIR, Bernardo. Puigcerdá. BL 20-4-1773
- MIR, Pedro. Cataluña. BC 23-4-1632
- MIR, Roque. Olot. BL 30-6-1829. LL 25-7-1829
- MIRAVALL, Vicente. Cataluña. BC 11-3-1630
- MIRET Y FREIXES, José. Torres de Segre. BC 22-4-1757. BL 2-2-1753.
LL 8-3-1756. Del CMS el 20-11-1756
- MIRÓ, Antonio. Gerona. BL 27-7-1719 por suficiencia
- MIRÓ, Bernardo. Belltall. BC 24-4-1657
- MIRÓ, Francisco. Arbeca. BC 3-5-1728
- MIRÓ, Francisco. Gerona. BL 12-3-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- MIRÓ, Jaime. Balaguer. BL 7-9-1797. LL 6-2-1800. Era presbítero
- MIRÓ, Jerónimo. Gerri. BL 15-12-1738. Tenía 4 cursos por Cervera
- MIRÓ, José. Cervera. BL 27-7-1741. Tenía 4 cursos por Cervera

- MIRÓ, Pablo Ventura. Reus. BL 19-1-1820 a claustro pleno. LL 12-4-1821
MIRÓ Y HEREU, Antonio. Gerri. LL 2-4-1843
MIRÓ Y HEREU, Pedro. Gerri. BL 12-11-1838. LL. 29-10-1839
MIRÓ Y SABATER, Pablo. Reus. BL 23-4-1751. LL 15-7-1758
MOBET, Miguel José. Barcelona. BL 2-2-1622. Tenía 4 cursos en Lérida
MOHET, Pablo. Barcelona. BC 18-4-1596. BL 17-4-1597
MOIX, Juan Bautista. Falset. BL 14-2-1785
MOLAS Y QUINTA, Juan. Camprodón. BL 14-9-1774 incorpora grado.
LL 17-9-1774
MOLES, Andrés. Anserall. BL 23-4-1723
MOLINER DE POUDEVIDA, José. Torredembarra. BL 30-4-1726
MOLINS, Antonio. Ripoll. BC 9-12-1620
MOLLET, Ignacio. Manresa. LL 14-9-1768
MOLLET, Mariano. Manresa. BL 17-6-1825
MONCADA, Juan Luis. Barcelona. BL 30-11-1635. LL 23-2-1637
MONCLÚS, Antonio. Ager. BC 11-7-1777. BL 23-11-1774
MONCLÚS, Juan Bautista. Balaguer. BL 24-12-1755
MONER, Antonio. Isona. BC 8-10-1746
MONER, Antonio. Conques. BL 22-3-1824
MONER, Buenaventura. Conques. BC 10-12-1765
MONER, Carlos. Isona. BL 24-12-1765. Cuatro cursos de Leyes por Cervera
MONER, Ignacio de. Conques. BL 23-5-1825
MONFARRÉS, Gabriel. Barcelona. BL 21-11-1804
MONFORT, Francisco. Tortosa. BL 16-3-1627
MONREAL, Pedro. Cervera. BL 19-6-1825
MONREDÓN, Fray José de. Ripoll. BC 9-12-1620. Orden benedictina
MONSA, Jaime Mateo. Cataluña. BC 30-4-1597
MONTADA, Francisco. Figueras. BL 20-4-1774
MONTAGUT, Tomás. Olleta, en Cataluña. BL 25-1-1621
MONTAGUT Y ALÓS, José Antonio de. Mora de Ebro. BL 20-4-1775. LL 14-3-1776
MONTALBA, Fray Jacinto. Puigcerdá. BC 29-3-1752. Era benedictino
MONTANER, Buenaventura. Salás. BL 17-4-1803
MONTANER, Francisco. Granollers. BL 19-7-1737
MONTANER, Tomás. Falset. BL 19-4-1805
MONTAÑÁ, Antonio. Seva. BL 14-4-1800 a claustro pleno
MONTAÑÁ, Pedro. Vic. BC 27-4-1798. BL 17-11-1796. LL 17-1-1797
MONTAÑÁ, Ramón. Solsona. BL 25-8-1776 incorpora grado. LL 1-9-1776
MONTAÑÁ Y FERNAR, José. Solsona. BC 1-6-1787
MONTORIOL, José. Esparreguera. BL 24-4-1727
MONTSERRAT CORNET, Francisco. Corbera, Cataluña. BC 9-12-1604
MONTULL, Eusebio. Soses. BC 3-11-1771. BL 9-10-1771 incorpora grado.
LC 22-5-1772. Del CSV hacia 1771

- MORA, José de. Martorell. BL 31-12-1748
- MORAGAS ARNET, José Luis. Tarragona. BC 25-6-1826. BL 14-4-1824 a claustro pleno. LL 12-6-1825. Del CSV hacia 1826
- MORAGAS ORIOL, Francisco. Riudoms. BL 23-4-1780 a claustro pleno. LL 23-2-1781
- MORANGES, Francisco. La Escala. BL 22-6-1826
- MORATÓ, José. Olot. BC 20-4-1756
- MORATÓ, Sebastián. Gerona. BL 6-4-1825
- MOREIX, Antonio. Vilafranca del Penedés. BC 1-6-1787. BL 20-5-1785 a claustro pleno. Era pobre
- MORELL, Baltasar. Barcelona. BL 25-4-1588
- MORELL, Gregorio. Barcelona. BL 6-3-1750
- MORELL, Onofre. Diócesis de Tarragona. BL 22-4-1610. LL 15-4-1611
- MORELL, Ramón. Figueras. LL 23-9-1763. Era BL
- MORELL Y DESCLAPÉS, Joaquín. La Bisbal. BL 1-6-1833
- MORELLÓ, Jaime. Esterri. BL 30-4-1780 a claustro pleno
- MORENES, Carlos. Tarragona. BL 3-1-1826
- MORENO, José. Agramunt. BL 19-1-1678
- MORERA, Juan. Guissona. BC 18-12-1619. Tenía 4 cursos en Lérida
- MORERA Y MORA, Buenaventura. Conques. BL 25-4-1699
- MORLANS, Mariano. Tárrega. BL 8-5-1787
- MORLANS, Martín. Tárrega. BL 11-6-1787
- MORRELL, Miguel Melchor. Gerona. LC 29-1-1753
- MORTELLAS. Puigcerdá. BL 24-4-1618
- MOSETONES, Magín. Lérida. BL 4-11-1819
- MOTES, Juan Bautista. Puente de Claverol, en Cataluña. BC 30-4-1758
- MUNS, Ramón. Barcelona. BL 3-4-1818
- MUNTADA, Domingo. Berga. BL 2-6-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- MUNTÉ, Raimundo. Cabases, ob. de Tortosa. BC 27-5-1788
- MUR, Antonio de. Lérida. BL 20-1-1753. Tenía 4 cursos por Cervera
- MUR, Juan. Lérida. BL 22-4-1736
- MUSTRA, Francisco. Montblanc. BL 22-4-1666
- NADAL, Felipe. Barcelona. BC 24-4-1799. BL 5-12-1797 incorpora grado de Cervera. LL 10-12-1797
- NADAL, Francisco. Barcelona. LL 7-2-1765
- NASÁN, Julián. Vic. LC 20-2-1750
- NAUBILLAS (?), NOUVILES (?), Luis. Chiroc, en Cataluña. BC 19-12-1762. BL. 23-1-1761. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NAVARRO, Francisco. Barcelona. LL 31-8-1766
- NAVARRO, Juan. Ripoll. BL 3-5-1614
- NAVARRO Y MAS, José. Barcelona. LL 11-4-1757
- NAVASSA, Hipólito. Fenegues. BC 21-4-1739

- NEBOT, Jaime. Tivisa. BL 7-2-1765. LL 1-10-1768. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NEGRELL, Juan Pablo. Barcelona. BC 30-4-1602. BL 6-6-1601
- NET, Pedro. Seo de Urgel. BL 22-4-1723
- NET Y LLEDÓS, Jerónimo. Seo de Urgel. BL 20-12-1764. LL 18-5-1766. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NIN, José. Vilafranca del Penedés. BL 13-2-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NIN, Onofre. Vilanova de Cubelles. BL 19-2-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NIN Y BARTOLOMEU, Antonio José. El Vendrell. BL 14-2-1756. LL 3-4-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- NIN Y ESTEBA, Mariano. Vilafranca del Penedés. LL 15-9-1761
- NIN Y MARTÍ, Francisco. Valls. BL 1-5-1785. LL 30-3-1786
- NOGUER Y SOLANS, Ramón. Arfa. BL 14-10-1844 a claustro pleno
- NOGUÉS, Baltasar. Balaguer. BL 8-1-1798
- NOSTENCH, Eugenio. Talam. BL 1-6-1826
- NOSTENCH, Lorenzo. Talam. BL 3-11-1825
- NOVELL CELLES, Antonio. Lérida. BL 7-6-1840. LL 22-6-1842
- NUIX, Miguel. Cervera. BL 5-4-1630
- NUNO, Bernardo. Barcelona. BL 1-6-1830
- OBERT, Jaime. Francisco. Lérida. BL 10-1-1753
- OLCINA, Eusebio. Barcelona. BL 24-5-1825 incorpora grado de Cervera. LL 5-6-1825
- OLCINA, Jerónimo. Monistrol de Montserrat. BL 21-4-1735. LL 4-6-1737. Era noble
- OLCINA ORTÍ, Félix. Barcelona. BL 7-12-1796 incorpora grado de Cervera. LL 22-2-1797
- OLCINA TORRES, Alberto José. Barcelona. BL 29-3-1825. LL junio de 1826. De ilustre familia. Del CSV en 1825
- OLCINA Y TORRES, Cenón. Barcelona. BL 4-2-1832. LL 8-6-1834
- OLCINELLES, Baltasar. Igualada. BC 9-12-1803 incorpora grado de Cervera. LC 13-12-1803
- OLIBET, José. Masanet de Cambrils. BL 20-1-1765
- OLIVA, Jerónimo. Barcelona. BL 22-11-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- OLIVA, Rafael. Barcelona. LL 21-8-1762
- OLIVA Y MACHÍN, Francisco. Barcelona. BL 22-11-1751. LL 2-8-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- OLIVELLA, José Antonio. Vilafranca del Penedés. BL 1769-1770. LL 31-10-1769
- OLIVER, Alberto. Falset. BL 24-4-1821
- OLIVER, Francisco. S. Quintín. BL 13-10-1780
- OLIVER, José. Lérida. BC 19-4-1757. BL 21-4-1756

- OLIVER, José. Masanet de Cambrils. BC 1-2-1766. LC 8-8-1766
- OLIVER, Ramón. Hablitas (?), en Cataluña. BL 22-4-1756
- OLIVER Y MATEO, José. Lérida. BL 16-2-1703 por suficiencia
- OLIVERAS, Narciso María. Vic. BL 9-4-1824
- OLMEDO, Joaquín. Tortosa. BL 21-11-1750
- OLLER, Francisco. Vilafranca de Pader (?), Cataluña. BC 23-10-1609
- OLLER, José. Valls. BL 18-2-1828. LL 9-12-1831
- OMBERT, Gaspar. Cataluña. LL 8-10-1599
- OMS Y TORRONS, Ignacio. Manresa. BL 14-6-1829. LL 31-10-1831
- OÑOS, Manuel. Barcelona. BL 4-8-1820
- ORDEX, Jaime. Granollers de Rocacorba. BL Hacia 1834
- ORIOI, Antonio. Flix. BL 27-5-1789
- ORIOI, Buenaventura. Flix. BL 7-4-1824. LL 28-5-1826 Fue realista durante el Trienio Liberal
- ORIOI, Gil. Flix. BL 3-6-1825
- ORIOI Y SOLER, Miguel de. Barcelona. BC 7-4-1749. BL 17-2-1748.
LC 20-7-1749. LL 25-9-1748. Tenía 3 cursos Leyes por Cervera
- ORIOI Y CUANTEL, José. Ripoll. BL 22-4-1727
- ORTEU, Isidoro de. Puebla de Segur. BL 23-4-1724
- OSO, José. Vinebre. BL 30-5-1790
- OSONA, Domingo. Vic. BL 4-5-1622. LL 30-5-1626. Del CMS el 22-1-1624
- OSSIO, Pablo. Lérida. BC 28-4-1725
- PADRÓ, Francisco. Barcelona. BL 5-12-1741
- PAGÉS Y RICH, José. Vilatenim. BC 26-5-1793. BL 11-2-1793 incorpora grado de Cervera. LL 4-3-1793. Era noble de segunda clase
- PAGOLA, José. Barcelona. BL 20-4-1746
- PAISA, Raimundo. Barcelona. BL 16-10-1754. Cuatro cursos de Leyes por Cervera
- PAISA Y FERRER, José. BL 20-5-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- PAISA Y SORO, Miguel. Barcelona. BC 9-10-1735
- PAL, Guillermo. La Masana. BC 1-2-1676
- PALACÍN, Joaquín. Barcelona (?). BC 1769-1770. LC 31-3-1770
- PALADARIAS, Miguel. Caldas de Montbui. BL 2-2-1753
- PALAU, José. Tortosa. BC 10-5-1639
- PALAU, Juan Jacobo. Salegosa, en la Cerdaña. BC 7-5-1601
- PALAU, Melchor. Mataró. BC 20-1-1626
- PALAU Y SOLER, Juan. Mataró. BL 13-5-1820 incorpora grado de Cervera.
LL 17-5-1820
- PALAU Y SOLER, Melchor. Mataró. BL 13-5-1820 incorpora grado de Cervera.
LL 17-5-1820
- PALAUDERIES, Joaquín. Barcelona. BL 3-3-1818 a claustro pleno. LL 31-3-1818
- PALOMERA, Marcos. Gerri. BL 1767-1768
- PALOU, Francisco. Ob. de Barcelona. BL 29-4-1585

- PALLARÉS, Calixto. Lérida. BL 3-6-1828
PALLÁS, Pedro. García. BL 22-4-1798
PALLEJÁ, Cayetano. Barcelona. BL 10-10-1807 incorpora grado de Cervera.
LL 13-10-1807
PAMIES, Francisco. Molins, ob. de Tarragona. BC 15-12-1776 incorpora grado
de Cervera
PAMIES, Sixto. Reus. BL 19-2-1821 incorpora grado de Cervera. LL 12-4-1821
PANADÉS, Juan Bautista. Almenar. BL 27-3-1825
PANÓN, Jaime. Palafrugell. BL 4-7-1821
PAPIO, Juan. Cervera. BC 20-3-1622
PAPIOL Y PADRÓ, Francisco. Vilanova de Sitges. BC 27-4-1775. BL 16-12-1772
incorpora grado de Cervera. LC 19-5-1777. LL 21-12-1772
PARERA, Antonio. Figueras. BL 1767-1768
PARÉS, Gaspar. Vic. BL 12-4-1635
PARÉS Y ESPONA, Raimundo. S. Pedro de Torelló. BL 17-11-1750.
LL 30-7-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
PARRELLA, Miguel. Barcelona. BL 4-9-1723 por suficiencia
PASCUAL, Andrés. Gurb. BL 15-4-1803
PASCUAL, Antonio. Gerona. BL 20-4-1760. Tenía 2 cursos por Cervera
PASCUAL, Félix. Arenys. BL 20-4-1699
PASCUAL, Francisco. Vic. BL 23-4-1732
PASCUAL, Gregorio. Tortosa. BL 19-4-1628
PASCUAL, Jacinto. Puigcerdá. BL 7-4-1624
PASCUAL, José. Reus. BL 25-4-1806
PASCUAL, Juan Andrés. Barcelona. BC 27-5-1597. LC 27-11-1598
PASCUAL, Pedro. Barcelona. BL 22-3-1612
PASCUAL, Pedro. Tortosa. BC 19-10-1627
PASTOR, Joaquín. Tarragona. BL 22-4-1741
PASTOR, Manuel. Barcelona. BL 8-5-1727. LL 13-2-1729. Tenía 4 cursos en Cervera
PASTOR Y MASIP, Fructuoso. Tarragona. LL 20-12-1755
PAULO, José. Reus. LL 10-7-1738
PAZ, Diego de. Gerona. BL 23-11-1609
PEDEARRÓS, Miguel. Vilac. BC 30-4-1726
PEDRALS, José. Bagá. BC 29-3-1800. LC 22-4-1800
PEDRET, Joaquín. Reus. BL 14-11-1774 incorpora grado. LL 22-11-1774
PEDRET, José. Barcelona. BL 23-4-1723. LL 29-8-1733
PEDROL Y LAMARCA, Pedro. Lérida. BL 25-11-1826 incorpora grado.
LL 10-12-1826
PEFERRER(?), Luis. Cataluña. BL 20-4-1637
PEJO, Gaspar. Barcelona. BL 1-3-1604. LL 23-11-1605
PELLICER, Gabriel. García. BC 13-4-1620. Estudiante de Lérida.
PELLICER, José. Lérida. BC 21-4-1665

- PELLICER, Matías. Naens [sic]. BC 1670-1671
- PENA, Palario. Camprodón .BC 28-1-1766
- PEÑA, Marcial. Arrós. BL 30-4-1725. Había estudiado primero y segundo en Zaragoza
- PERA Y AZEMAR, José. Figueras. BL 2-6-1833
- PERALTA, Narciso. Barcelona. BL 1-5-1614
- PEREGRÍ, Manuel. Martorell. BL 25-4-1739
- PERERA, Antonio. Montgai. BC 30-1-1750. BL 26-11-1749. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- PERERA, José. Barcelona. BL 5-5-1741
- PERERA Y ALEMANY, Francisco. Igualada. BL 7-10-1753. LL 20-9-1755. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- PÉREZ CLARÁN, Federico. Gerona. BL 1-6-1821
- PÉREZ DE AGUSTÍN, Antonio. Arén, ob. de Urgel. BC 24-4-1785. BL. 20-4-1782. LC 7-9-1785
- PÉREZ, Juan Antonio. Arén. BL 13-4-1803
- PÉREZ Y MARTÍ, Juan Francisco. Balaguer. BL 13-8-1722. LL 1-10-1724
- PERPINIA, Pedro Pablo. Gerona. BL 10-2-1601
- PERRAMÓN, Antonio. Ventalló. BL 21-12-1771
- PERRAMÓN, Francisco Javier. Besalú. BL 25-4-1806
- PERRAMÓN, José. Gerona. BL 1-6-1821
- PERRAMÓN, Miguel. Ventalló. BL 19-12-1771. LL 18-7-1773
- PI, Francisco. Puigcerdá. BL 17-3-1625
- PI, José Antonio. Barcelona. BL 4-6-1793 a claustro pleno. LL 16-6-1793
- PI Y BORA, Carlos. Torroella de Montgrí. BC 25-4-1801
- PI Y FONTANA, José. Barcelona. BL 21-4-1730. LL 25-9-1734
- PI Y RASA, Carlos. Torroella de Montgrí. BL 29-12-1798
- PINÓS, Jerónimo. Barsagona, en Cataluña. BC 7-7-1629
- PINTER, Gaspar. LC 8-5-1570. Probablemente era BC por Lérida. Presbítero. Era canónigo de Barcelona
- PINTO, Ramón. Reus. BL 21-4-1786. LL 26-4-1786
- PINYOL, José. Barcelona. BL 29-4-1794 a claustro pleno
- PIÑANA, Antonio. Tortosa. BL 2-5-1648 por suficiencia
- PIÑATELLO, Jerónimo. Barcelona. BC 18-4-1596
- PIÑOL, Armengol. Barcelona. BL 2-5-1801 a claustro pleno
- PIÑOL, José. Barcelona. BL 3-5-1635
- PIQUER, Francisco. Tortosa. BL 27-12-1749
- PISÓ, Jacinto. Conflent. BL 24-4-1673
- PLA, Buenaventura. S. Feliu de Guíxols. BC 1767 incorpora grado de Cervera. LC 7-10-1767
- PLA, Francisco. Olot. BL 14-3-1802
- PLA, José. Barcelona. BC 11-7-1729. BL 1-1-1729. LL 2-7-1729

- PLA, José. Solsona. BC 1835. BL 17-6-1829
PLA, José. Lloret de Mar. BL 17-3-1800
PLA, Julián. Barcelona. BL 7-7-1772 incorpora grado
PLA, Pelegrín. S. Feliu de Guíxols. BL 7-6-1797
PLA Y GUARDIA, Juan Cayetano. Barcelona. LL 10-7-1772
PLAN DE SANZ, Mauricio. Manresa. BL 18-8-1621
PLANA, José Ignacio. Barcelona. BL 7-5-1802
PLANAS, Manuel. Barcelona. LL 26-7-1749
PLANAS Y RAFER, Narciso. Torroella de Montgrí. BL 3-9-1774 incorpora
grado. LL 8-9-1774
PLANELLA, Francisco. Cayetano. Barcelona. BL 23-4-1731. Noble de Cataluña
PLANELLA LLAR, Pedro. Castelltersol. BC 3-3-1777 incorpora grado.
LC 8-3-1777
PLANELLA, Pedro. Manresa. BL 26-5-1614. LL 6-12-1615
PLANISOLES, José. Bastús. BC 26-4-1775. BL 12-12-1773
PLANTÍ, Felipe. S. Andrés de Llavaneras. BC 16-5-1596
POCURULL, Pablo. Lérida. BC 26-4-1758. BL 26-4-1757
POCURULL, Pedro. Lérida. BC 30-4-1741. LC 20-8-1742
POL, Jerónimo. Barcelona. BL por Lérida. LL 28-12-1612
PONS, Antonio. Figuerola. BL 27-4-1726
PONS, Antonio. Das. BL 23-11-1750. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
PONS, Buenaventura. Sant Celoni. BL 3-4-1818. LL 17-5-1820
PONS, Carlos. Figueras. BC 10-5-1781. BL 19-6-1779 a claustro pleno.
LC 23-6-1781
PONS, Felipe. Figuerola. BC 2-7-1747
PONS, Francisco. Ribelles, en Cataluña. BL 2-4-1626
PONS, Luis. Manresa. BC 18-4-1785. BL 19-4-1783. LL 23-4-1783
PONS MENDOZA Y ZALVA, Miguel. Barcelona. BL 19-1-1695. Era noble
PONS, Pedro. Tortosa. BL 17-11-1748
PONS TALAVERO, José. Anglesola. BL 28-4-1756. LL 17-4-1758. 4 cursos por
Cervera
PONS Y FUSTER, Luis. Manresa. BL 28-2-1824. LL 3-4-1826
PONS Y TORRENT, Francisco. Sant Celoni. BL 22-3-1826. LL 13-6-1829
PONSICH, José María. Barcelona. BC 3-10-1778 incorpora grado. LC 6-10-1778
PONT, Francisco. Gessa. BL 3-12-1818
PORTELL, Martín. Peralada. BL 17-1-1805 a claustro pleno
PORTOLÁ, Antonio. Artiés. BL 4-6-1828
PORTOLÁ, José. Artiés. BC 24-4-1675
PORTOLÁ, José. Ager. BC 30-4-1726
PORTOLÁ, Juan. Valle de Arán. BC 13-5-1613
POSES, Pablo. Vilafranca del Penedés. BL 13-10-1807 incorpora grado de Cervera.
LL 16-10-1807

- POTAU, Jacobo. Sarriá, en Cataluña. BL 24-4-1658
 POTAU, José. Sarriá (?), Cataluña. BL 25-4-1630
 POU, Antonio. Obispado de Gerona. BL 28-12-1755
 POU, Francisco. Berga. BL 14-4-1628
 POU, José. Vic. BL 23-4-1732
 POUPLANA, Melchor. Torroella de Montgrí. BL 22-4-1776
 POUPLANA Y FONCLARA, Francisco. Torroella de Montgrí. BL 21-3-1776
 incorpora grado. LL 28-3-1776
 POUPLANA Y FONCLARA, Miguel. Torroella de Montgrí. BC 1766-1767.
 BL 1766-1767 incorpora grado. LC 25-9-1767
 POUPLANA Y MARTÍ, Miguel. Torroella de Montgrí. BC 10-9-1763.
 BL 26-1-1757. LL 1-9-1763. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
 PRAT, Juan Natalio. S. Martín del Bas, ob. de Vic. BC 4-5-1599
 PRAT, Miguel. Sant Iscle. BL 20-4-1782
 PRAT SEVALL, Juan. S. Miguel de Campmajor. BC 19-5-1785. BL 26-4-1783.
 LC 24-6-1785
 PRATS, Francisco. Gerona. BL 22-7-1605
 PRATS, Juan. Llagostera. BL 1-5-1801
 PRATS MATAS, Francisco. Barcelona. BL 19-4-1736. LL 21-9-1737.
 PRATS, Miguel. Figueras. BL 2-5-1611. LL 8-10-1611
 PRATS Y VILALVA, Miguel María. Barcelona. BL 29-4-1796. LL 8-5-1796
 PREXANA, Rafael. Barcelona. BC 22-4-1597
 PUIG, Antonio Francisco. Barcelona. BC 19-8-1772 incorpora grado.
 LC 23-8-1772
 PUIG DE LA VELLACASA, José. Puñolas, ob. de Gerona. BL 27-4-1801
 PUIG DE SALID, José. Barcelona. BL 25-10-1614
 PUIG, Felipe. Selva. BL 30-4-1802. LL 19-9-1802. Era diácono
 PUIG, Francisco. Darnús. BL 7-4-1820
 PUIG, Lorenzo. Mataró. BL 13-5-1826
 PUIG, Mariano. Barcelona. BL 7-11-1792
 PUIG, Narciso. Bañolas. BL 27-11-1802
 PUIG Y DIERN, Salvador. Gerona. BL 19-4-1750. LL 5-9-1751
 PUIG Y FELIU, Lorenzo. Mataró. BC 14-12-1826
 PUIG Y PUIG, Tomás. Figueras. BC 25-5-1792. BL 20-10-1790 a claustro pleno.
 LC 30-5-1792. Era noble
 PUIG Y SURIGUER, Juan. Barcelona. BL 7-10-1753. Tenía 4 cursos de Leyes
 por Cervera
 PUIGDENGOLAS, Francisco. Capellades. BL 18-4-1799
 PUIGFERRER, Onofre Miguel. Barcelona. BC 3-5-1597. BL 20-5-1598. Tenía 2
 cursos de Cánones por Barcelona
 PUIGURIGUER, Tomás. Barcelona. BC 18-5-1819. BL 13-5-1819. LC 24-5-1819.
 Era canónigo de Barcelona

- PUIGVERT, Jerónimo. BL por Lérida. LL 17-12-1603
- PUJADAS, Bernardo. Barcelona. BL 18-1-1620
- PUJADAS, Juan. Vilanant. BL 4-8-1789
- PUJADAS, Miguel. Cataluña. BC 6-1-1600 por suficiencia. BL 6-6-1601.
LC 19-3-1602
- PUJADES, Ildefonso. Castelltersol. BL 28-12-1825
- PUJADES, Miguel. Figueras. BC 7-1-1600 por suficiencia
- PUJARNISCLE, Rafael. Figueras. BL 18-3-1827
- PUJET, José. Rivalp. BL 8-2-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- PURCHET, Francisco Pablo. Prats, en Cataluña. BL 20-8-1625
- PUYDEGRÓN, José. Solsona. BL 6-1-1621
- PUYGRODÓN SOLSONA, Cristóbal. Solsona. BC 30-3-1618. Era Abad
de Cardona
- PUYOL, Gabriel. Oliana. BC 13-7-1569. BL 4-10-1571. LC 24-5-1572.
Del CMS el 23-2-1567
- PUYOL, José Vicente. Besalú. BL 27-9-1761. LL 9-11-1766. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
- PUYOL, Pablo. Viella. BL 15-1-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- PUYOL Y CASANOVAS, Juan. Barcelona. BL 18-8-1772 incorpora grado.
LL 22-8-1772
- PUYOL Y FORNÉS, José Francisco. Barcelona. BL 2-12-1792 incorpora grado de
Cervera. LL 7-12-1792
- PUYOS Y MANCHÚ, Miguel. Castelló de Farfanya. BL 5-12-1775 incorpora
grado. LL 17-12-1775.
- QUER Y VILLARÓ, Antonio. Cardona. BL 3-12-1758. Tenía 4 cursos de Leyes
por Cervera
- QUERALT, Joaquín. Olot. BL 24-12-1751
- QUERALTO Y NOGUER, José de. Lérida. BL 30-4-1752. LL 27-10-1754
- QUÍLEZ MOLAS. Llers. BL 1-4-1750. Tenía 4 cursos por Cervera
- RABANA, José. La Selva. BC 21-2-1755
- RABELLA Y FEU, Esteban. Subirans. BC 26-9-1753. LC 3-10-1753
- RAGASOL Y IGLESIAS, Carlos. La Bisbal. BC 1766-1767. BL 1766-1767, incor-
pora grado. LC 28-9-1767.
- RAMIS Y MILÁN, José. Sant Celoni. BC 20-4-1756. BL 16-10-1754.
LC 16-6-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- RAVASSA, José. Selva. BL 18-12-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- REAL, Jerónimo. Gerona. BL 20-2-1629
- REBERT, Antonio. Balaguer. BC 29-4-1724
- REBERT, Tomás. Igualada. BL 17-3-1786 incorpora grado de Cervera.
LL 24-3-1786
- REBOLLET. Vilafranca, en el Rosellón. BL 26-4-1599
- REBULL, José. Tivisa. BL 6-4-1725. LL 26-9-1728

- REBULL, José. Subirats, en Cataluña. LL 26-9-1728
- REGÁS, Francisco. Masanés. BL 12-5-1754. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- REINER, Antonio. Fondarella. BC 13-9-1773 incorpora grado. LC 21-9-1773
- RENUI Y PADRÓ, José. Mataró. BL 24-6-1749. LL 30-8-1750
- REVERT, Ramón. Reus. BC 2-6-1790
- REVERTER, Juan Bautista. Cataluña. BC 3-4-1626
- REVERTER, Juan Bautista. Alcanar. BL 23-6-1798
- REVULL, Juan Bautista. Cataluña. BL 26-11-1623. Tenía 4 cursos en Lérida
- REXAC FORT, José. Bell-lloc. BC 7-10-1772 incorpora grado. LC 10-10-1772
- REXACH, Narciso. Olost. BC 18-6-1826
- REXACH Y SABATER, Abdón. Bell-lloc de Aro. LC 4-8-1760
- REY, Agustín. Mentui. BC 10-2-1761. BL 3-3-1759. LC 30-8-1761. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- REY, Pelegrín. Mentui. BL 4-5-1834
- RIBA, Francisco. Reus. BL 23-5-1793
- RIBA, José. Tivisa. BC 13-4-1833. BL 21-1-1832
- RIBA Y SERRANO, Francisco. Tivisa. BL 7-5-1826 incorpora grado de Zaragoza. LL 17-6-1826
- RIBALTA, Pedro. Vilallonga. BL 23-4-1748
- RIBAS, José. Barcelona. LL 23-9-1761
- RIBAS, Juan de. Barcelona. BC 12-12-1737. LC 23-1-1738
- RIBAS, Miguel. Cambrils. BC 19-4-1784. BL 19-4-1781
- RIBÉ Y FON, Mateo. Lérida. BC 17-5-1750. BL 26-11-1749. LC 3-3-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- RIBERA, Francisco. Lérida. BC 20-4-1735
- RIBERA, Pedro. Tárrega. BL 26-12-1748
- RIBERA, Pedro Juan. Tárrega. BL 16-4-1805. LL 23-4-1805
- RIBÓ, Pedro. Seo de Urgel. BL 4-11-1725
- RIBOT, Ignacio. Lérida. LL 13-10-1769
- RICART, José. Barcelona. BL 7-4-1599
- RIERA, Gabriel. Cervera. BC 20-3-1622
- RIERA, José Antonio. Igualada. LL 21-8-1748. BL por Cervera
- RIERA, Narciso. Gerona. BL 26-10-1742
- RIERA, Pedro. Dosquers. BL 15-12-1796
- RIERA, Ventura. Cataluña. BL 25-4-1733
- RIERA Y ALABALL, Andrés. Vic. BL 21-2-1750. Tenía 4 cursos por Cervera
- RIERA Y ALABALL, Francisco. Vic. BL 21-2-1750. Tenía 4 cursos por Cervera
- RIERA Y ALZAMORA, José. Barcelona. BL 22-9-1772 incorpora grado. LL 26-9-1772
- RIFÓS, Francisco. Barcelona. BL 21-4-1735
- RIFÓS Y MORERA, Agustín. Barcelona. LL 18-4-1758
- RINCÓN, Juan. Reus. BC 12-5-1807. BL 25-4-1805. LL 9-5-1805

- RIPOLL, Acacio Antonio. Barcelona. BC 11-5-1600. BL 23-7-1599
RIUS, Jerónimo de. Sort. BL 30-3-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
RIUSECH, Baltasar. Monistrol. BC 21-6-1605. BL 13-5-1604. LL hacia 1609. Del
CMS el 20-9-1608
RIUSECH, José. Avinyonet. BC 14-8-1802. BL 12-8-1802. LL 26-8-1802
RIUSECH, Juan. Monistrol. BL 12-5-1618
RIVIERA, Francisco. Tárrega. BL 29-4-1775. LL 21-7-1776
ROART, Ramón. Tonyá. BL 22-12-1802
ROBELLAT, Francisco. Reus. BL 27-4-1786
ROBIRA, Pablo. Barcelona. BL 26-4-1799 a claustro pleno
ROCA COROMINAS Esteban. Olot. BL 7-4-1797 incorpora grado. LL 6-5-1797
ROCA, Francisco de Asís. Tárrega. BL 1-6-1835
ROCA, Jacobo. Cataluña. BL 11-6-1633
ROCA, José. Cambrils. BL 27-2-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
ROCA, Magín. Olot. BL 27-12-1753. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
ROCA, Manuel. Guardia, en Cataluña. BC 10-2-1761
ROCA, Pedro. Espluga de Francolí. BL 10-2-1657 por suficiencia
ROCA, Simón. S. Esteban de Palautordera. BL 21-4-1741
ROCA Y PRAT, José. Barcelona. BL 31-12-1825
ROCAFIGUERA, José. Vic. BL 4-1-1821 incorpora grado de Cervera.
LL 17-2-1821
ROCH, Juan Bautista. Tortosa. BL 3-10-1631
ROCH, Mateo. Bagerque. BL 28-1-1752
RODÉS, Sebastián. Gausach. BL 30-4-1748
RODÉS Y SOLER, Pablo. Gausach. BL 25-4-1737
RODÓN, Antonio. Barcelona. BC 7-6-1796. LC 13-6-1796
RODÓN Y GALLISÁ, Pedro. Valls. BL 3-5-1826
ROIG, Bartolomé. Sitges. BL 19-11-1806
ROIG, Francisco. Barcelona. BL 9-3-1599
ROIG, José. Selva. BL 3-2-1727
ROIG, José. Barcelona. BL 15-11-1740 incorpora grado de Cervera. LL 20-6-1741
ROIG Y REY, Joaquín. Castellvell. BL 5-1-1826
ROIG Y SALA, José. Mataró. LL 28-6-1743
ROJAS, Manuel. Olesa. BL 24-8-1780 incorpora grado. LL 27-8-1780
ROLLÁN, Juan. Puigcerdá. BL 17-3-1625
ROMA Y ROSELL, Francisco. Barcelona. BL 17-2-1748. LL 29-9-1748.
Tenía 3 cursos por Cervera
ROMANICH, Joaquín. Isil. BC 3-11-1826 a claustro pleno. BL 9-6-1826.
LC 30-6-1829
ROMEU, Antonio. BC por Lérida. LC 23-8-1578
ROQUER, Jaime. Las Llosas. BL 29-5-1793
ROS, Benito. Olivas. BL 26-4-1806

- ROS, Jacobo. Perpignan. BL 28-1-1618
- ROS, Joaquín. Las Olivas. BC 27-4-1804 incorpora grado de Cervera.
LC 30-4-1804. Era presbítero
- ROS, Raimundo Bartolomé. Vilafranca. BL 24-4-1729
- ROS Y BUSCA, Salvio Elías. Barcelona. BC 30-5-1788. BL 18-11-1786 a claustro pleno
- ROS Y CALM, Juan. Juyá. BL 28-12-1825. LL 14-6-1829
- ROS Y VIDAL, Olaguer. Barcelona. LL 24-6-1743
- ROSAS, Francisco. Tortosa. BL 13-12-1639
- ROSELL, Antonio María. Barcelona. BL 26-4-1796. LL 2-5-1796
- ROSELL, José. Tarragona. BC 8-4-1824. BL 30-4-1822. LL 14-4-1824
- ROSELL Y BELLVER, Raimundo. Valls. BC 18-4-1755. BL 20-4-1754.
LC 8-10-1757
- ROSELL Y ROVIRA, Antonio. Barcelona. BL 9-10-1735
- ROSELLÓN, José. Reus. BL 3-8-1661
- ROSES, José. Barcelona. BC 8-11-1804 incorpora grado de Cervera. LC 11-11-1804
- ROSET Y BABI, José. Presbítero. Barcelona. BC 14-7-1793. BL 5-6-1788.
LC 15-12-1797. LL 25-5-1791. Del CSV hacia 1797. Del CMS hacia 1802
- ROVIRA, Alberto. Igualada. BL 12-5-1820
- ROVIRA Y SALETA, Juan. Ostarlic, en Cataluña. BL 28-3-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- ROVIRA Y SEBINA, José. Sanahuja. BL 10-11-1825
- RUBÍ, Francisco Pedro. Diócesis de Urgel. BL 28-4-1610
- RUBÍ, Jaime. Puigcerdá. BC 8-3-1601
- RUBIAS, Francisco. Castelló de Farfana. BL 15-5-1728
- RUBIES, José. Conques. BL 7-6-1828
- RUBIES, José. Cadaqués. LL incorpora grado de Toulouse el 25-8-1730
- RUBIES Y MONER, Francisco. Conques. BL 20-12-1840
- RUBINAT, José. Tárrega. BC 29-5-1790. BL 30-5-1788. LC 1-7-1790. Era noble
- RUBINAT, Raimundo. Tárrega. BL 11-6-1787
- RUBINAT TUDELA, Francisco. Pla. BL incorporó grado de Cervera. LL 17-9-1752
- RUIBRUGENT, Lorenzo. S. Feliu de Pallarols. BL 28-4-1780
- RULL, José. Falset. BL 21-4-1782
- SABANÉS, Armengol. Cubells. BL 13-1-1765
- SABARTÉS, Francisco. Cangues (?), ob. de Urgel. BL 30-6-1792 a claustro pleno
- SABATA, Antonio. Lérida. BL 22-4-1738
- SABATER, Francisco. Barcelona. BL 22-9-1601
- SABATER, Francisco Antonio. Talarn. BL 23-4-1724. LL 5-4-1725
- SABATER Y CASTILNÓN, Pablo Vicente. Barcelona. BL 22-6-1780 incorpora grado de Cervera. LL 2-7-1780
- SABATÉS, Juan. Manlleu. BC 10-10-1807. BL 16-4-1805. LC 13-10-1807
- SADIRACH, Antonio. Torroella de Montgrí. BC 13-1-1749. LC 29-1-1750

- SAGARRA, José. Ibars. BC 5-9-1790 incorpora grado de Cervera. LC 15-9-1790
SAGARRA, Pablo. Valls. BC 3-3-1752
SAGARRIGA, José Antonio. Barcelona. BL por Cervera. BC 3-3-1777.
LC 6-3-1777
SAGRISTÁ, Francisco. Manresa. BL 18-6-1825
SÁIZ, José. Vic. BL 26-5-1792
SALA, Antonio de. Vic. LL 5-3-1750
SALA, Francisco. Solsona. BC 22-4-1825. LC 1-5-1825
SALA, José. Mataró. BL 27-4-1741
SALA, José Antonio. Falgaroles. BL 28-4-1734
SALA, Ramón. Barcelona. BL 20-5-1797 a claustro pleno. LL 1797
SALA, Ramón. Barcelona. BL 15-10-1820
SALAMÓ, Antonio. Barcelona. BL 2-7-1739. Tenía 4 cursos por Cervera
SALAMÓ, Antonio. Palafrugell. BL 4-10-1748. Tenía 4 cursos por Cervera
SALAS Y GUARDIA, Jaime. Barcelona. LL 2-10-1756
SALAVERT, Antonio. Badalona. BL 6-2-1826. LL 3-12-1826
SALBANI, Antonio. Sabadell. BL 5-9-1774 incorpora grado. LL 15-9-1774
SALBANY Y FONT, Antonio. Sabadell. BL 23-4-1735
SALES, Antonio. Lérida. BL 19-3-1825. LL 14-6-1826
SALES, José. Balaguer. BL 26-4-1724
SALETA, Felipe. Barcelona. BL 5-5-1801. LL 5-6-1801
SALÓ, Pedro. S. Martín el Viejo, ob. de Gerona. BL 14-6-1791
SALÓ Y LLAUDES, Benedicto. Figueras. BC 13-2-1632. BL 11-2-1630
SALOMÓ, Narciso. S. Feliu de Guíxols. BL 20-4-1781. LL 12-9-1781
SALOMÓN Y CASTELLÓN, Juan. Rosas. BL 17-6-1780 a claustro pleno
SALVÁ, Bernardo. Cataluña. BC 22-1-1636
SALVADOR, Manuel. Barcelona. BL 22-4-1740
SALVADOR Y MORGADES, José Antonio. Barcelona. BL 18-6-1735
SALVADOR Y MORGADIS, Francisco. Barcelona. BL 23-4-1728. Tenía 4 cursos
por Toulouse
SALVADOR Y MORGADIS, Juan Antonio. Barcelona. BL 23-4-1728. Tenía 4
cursos por Toulouse
SALVAT, Francisco. Barcelona. BC 26-4-1747. BL 22-4-1741. LC 17-7-1747
SALLÉS, Ignacio Miguel de. Vic. BL 15-4-1803 a claustro pleno. LL 22-4-1803
SAMPOL Y PÚBOL, José. Torroella de Montgrí. BL 2-6-1826
SAN MARTÍ Y COMA, José. Manresa. BC 29-5-1826. BL 8-4-1824. LL 2-1-1826
SANGENÍS, Antonio. Cambrils. Cataluña. BL 2-5-1758. Tenía 3 cursos de Leyes
por Cervera
SANGENÍS, José. Cambrils. BL 24-7-1787
SANGENÍS, Vicente. Balaguer. BL 22-9-1776 incorpora grado. LL 28-9-1776
SANGIS, Francisco Antonio. Guisona. BL 23-9-1784 incorpora grado.
LL 27-9-1784

- SANJUÁN, Francisco. Barcelona. BL 22-4-1736. LL 24-7-1737
- SANJUÁN, Salvador. Barcelona. BL 29-4-1758. LL 29-8-1761. Tenía 2 cursos de Leyes por Cervera
- SANPONS, Ignacio. Barcelona. BL 4-4-1818
- SANPONTS, Francisco. Barcelona. BL 27-3-1826
- SANPONTS Y CABANAS, Juan. Barcelona. BL 20-10-1754. LL 10-10-1757. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- SANROMÁ Y ANGLADA, Miguel. Mataró. BL 7-11-1740 incorpora grado de Cervera. LL 11-3-1741
- SANTALÓ, Antonio. Olot. BL 18-3-1800
- SANTOMA, Benito. Sants. BL 1-11-1817 incorpora grado de Zaragoza. LL 5-11-1817
- SASTRE, Ignacio. Berga. BL 8-5-1787
- SASTRE, Ignacio. Berga. BC 31-5-1789. BL 3-11-1787. LC 26-5-1790
- SASTRE MOLMOR, Antonio. Berga. BL 8-7-1777 incorpora grado. LL 20-7-1777
- SASTRE, Pablo. Barcelona. BL 30-3-1800 a claustro pleno
- SAURA, Francisco de. Pont de Suert. BL 24-9-1818
- SAURI Y MAINI, Jaime. Barcelona. BL 13-6-1820 a claustro pleno
- SAYAZ, Francisco de Paula. Gerona. BC 8-5-1807. BL 19-4-1805
- SAYOL, Juan. Merlán, en Cataluña. BL 10-3-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- SEGARRA, Bautista. Tortosa. BC 29-4-1636
- SEGÚ, Antonio. Cornudella. BL 1-5-1829
- SELLERAS, Tomás. Seo de Urgel. BL 3-6-1675
- SELLÉS, Pedro. Balaguer. BL 15-1-1742. Tenía 4 cursos por Cervera
- SELLÉS, Victorián. Vic. BC 21-4-1640
- SENEPLEDA, Gaspar de. Cataluña. BL 17-4-1627
- SENPAU Y PAL, Juan. Isil. BC 25-2-1841. BL 19-3-1840. LL 7-5-1843
- SENTÍS, Luis Juan. Horta. BC 26-5-1601
- SERCH, Raimundo. Barcelona. BC 7-10-1777 incorpora grado. LC 10-10-1777
- SERIÑANA, José. Elna. BL 10-4-1638 por suficiencia
- SERRA, Pío. Begudá. BL 21-4-1821
- SERRA SORDIA, José. Barcelona. BL 2-8-1793 incorpora grado de Cervera. LL 11-8-1793
- SERRA Y CARBONELL, Pompeyo. Mataró. BL 1-6-1827. LL 11-12-1830
- SERRANO, Manuel. Tivisa. BL 20-4-1803
- SERRANO, Pedro Juan. Tivisa. BL 2-12-1764. LL 19-2-1768
- SERRAT, Alberto. Olot. BL 1767-1768
- SERRATACÓ, Ramón. Barcelona. BL 31-5-1826. LL 4-3-1831
- SICARS, Narciso. S. Feliu de Guíxols. BL 29-5-1825 incorpora grado de Zaragoza. LL 17-6-1825

- SILVESTRE, Francisco. Palafrugell. BL 21-4-1782
- SIMÓN, Juan. Barcelona. BL 25-4-1738
- SISCAR, Francisco. Agramunt. BL 25-8-1772 incorpora grado. LL 1-9-1772
- SITJAR Y VILA, Juan. Creixanturri. BL 17-7-1845 a claustro pleno
- SOCIATS Y FERRER, Francisco. Manresa. BL 10-9-1735
- SOLÁ, José. Densell, ob. de Urgel. BL 12-10-1776 incorpora grado. LL 17-10-1776
- SOLÁ, Miguel. Martorell. BC 8-4-1800 a claustro pleno
- SOLANAS, Francisco. Pont de Suert. BL 23-3-1701
- SOLANAS, Francisco. Calaf. BL 11-6-1782
- SOLANS, Narciso. Seo de Urgel. BL 14-12-1761
- SOLANS Y CARREU, Jaime Juan. Seo de Urgel. BL 30-11-1750. LL 9-4-1752.
Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- SOLDEVILLA, Carlos. Lérida. BL 26-4-1780
- SOLER, Antonio. Barcelona. BL 30-7-1752. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- SOLER, José. Barcelona. BL 29-9-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- SOLER, José. Tivisa BC 26-4-1784. BL 20-4-1782. LL 10-4-1783
- SOLER, Juan. Besalú. BL 26-9-1779
- SOLER, Luis. Tárrega. BL 24-12-1795 a claustro pleno. LL 30-12-1795
- SOLER, Manuel. Barcelona. BL 21-4-1784. LL 2-5-1785
- SOLER, Mariano. Tarrasa. BC 19-4-1798. LC 9-5-1798. Era presbítero
- SOLER, Miguel. Manresa. BL 20-4-1721
- SOLER OLIVER, Pedro. Altafulla. BL 12-11-1774 incorpora grado. LL 17-11-1774
- SOLER SOLER, Jacinto. Manresa. BC 19-4-1774. BL 28-4-1772. LC 8-5-1774
- SOLER SOLER, Joaquín. Manresa. BC 19-4-1774. BL 27-4-1772. LC 8-5-1774
- SOLER Y CASES, Tadeo. Lérida. BL 19-4-1776. LL 5-5-1776
- SOLER Y MARTÍ, Miguel. Barcelona. LL 15-9-1759
- SOLER Y MARTÍ, Pablo. Barcelona. BC 19-8-1772 incorpora grado.
LC 22-8-1772. Era presbítero
- SOLER Y MORROS, Ignacio. Manresa. BL 20-2-1756. LL 30-4-1757. Tenía 4
cursos de Leyes por Cervera
- SOLIBERA, Francisco. Palamós. BL 21-5-1740. Tenía 4 cursos por Cervera
- SOLSONA Y CASALS, Francisco. Balaguer. BL 2-7-1842 a claustro pleno.
LL 6-9-1844
- SOSTRES, Ramón. Sort. BL 24-4-1825. LL 15-6-1828
- SUART, Pedro. García. BL 21-1-1766
- SUBÍAS Y CLARÁ, Francisco. Vic. BL 20-7-1845 a claustro pleno
- SUBÍAS Y LLUCIÁ, Mariano. Vic. BL 13-2-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por
Cervera
- SULLA, Ramón María. Tremp. BL 1-6-1828 incorpora grado de Zaragoza.
LL 13-6-1828
- SULLA Y CASANOVA, Ignacio María. Tremp. BC 12-1-1826. BL 5-10-1825
incorpora grado de Zaragoza. LL 17-10-1825. Del CSV hacia 1826

- SUMALLA, Damián. S. Lorenzo de Cerdás, en el Rosellón. LC 3-5-1746. BC por Cervera
- SUNYER, Raimundo. Reus. BL 27-5-1788. LL 1-6-1788
- SUÑER, Braulio. Cataluña. BL 14-2-1630
- SUÑER, Miguel Juan. Puebla de Mazaluca, ob. de Tortosa. BL 16-4-1805. LL 19-4-1805
- SUÑER Y BASTERO, Juan. Barcelona. BL 30-10-1729. Tenía 4 cursos por Toulouse
- SUSANA, Mariano. Calaf. BL 22-11-1776 incorpora grado. LL 14-4-1777
- TABARES, Francisco. Seo de Urgel. BL 23-10-1777 a claustro pleno
- TALARN, José Antonio. Tortosa. BL 13-2-1752
- TALLADA, José. Orri. BC 18-4-1667
- TALLANDER, Francisco. Barcelona. BL 28-4-1764. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- TAMARIT, Federico. Barcelona. BL 6-12-1609
- TAMARIT, Francisco. Barcelona. BL 20-4-1739
- TAPIA, Baltasar. Vic. BL 14-3-1630
- TARRAGONA, Jaime. Miralcamp. BL 24-4-1740
- TARRÚS, Ignacio. S. Esteban del Bas. BL 23-4-1782
- TEI, Pablo. Vic. BL 21-3-1800 a claustro pleno
- TEIXIDOR, Antonio Ricardo. Barcelona. LL 8-7-1764
- TEMPLE, Antonio. Lérida. BL 29-8-1786 incorpora grado
- TEMPLE, José. Menárguens. BL 5-3-1676
- TERÉS, José. Tárrega. BL 21-4-1762
- TERÉS Y VIALA, Ramón. Tárrega. BL 14-8-1845
- TÉRMENS, Ignacio. Barcelona. LL 12-4-1739
- TÉRMENS, José. Barcelona. BL 20-4-1734
- TÉRMENS, Pedro. Barcelona. BL 28-4-1774
- TÉRMENS Y PALLARÉS, Melchor. Barcelona. LL 18-8-1765
- TEXIDOR, Pablo. Agramunt. BL 16-12-1762. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- TEXTOR, Andrés. Cons, ob. de Gerona. BL 14-2-1796
- TIBAU, Onofre. Barberá. BC 1-9-1616. Tenía 4 cursos hechos en Lérida
- TOBEN, Ramón Nonat. Tárrega. BL 10-9-1777 incorpora grado. LL 15-9-1777
- TODA, Antonio. Barcelona. BL 3-9-1723 por suficiencia
- TODA, José. Riudoms. BC 29-4-1748
- TODA, José de. Reus. BL 21-4-1747
- TODA Y TAPIES, Francisco. Riudoms. BL 21-1-1827. LL 21-6-1829
- TORD Y OLCINELLAS, José. Vilafranca del Penedés. BL 1-4-1830
- TORD Y OLCINELLAS, Manuel. Vilafranca del Penedés. BL 23-10-1832
- TORD Y OLCINELLAS, Pascual de. Vilafranca del Penedés. BL 21-11-1832
- TORRENS FALS, Manuel. Vilanova y la Geltrú. LL 11-10-1783. Incorporó su grado de BL

- TORRENS, Guillermo. Seo de Urgel. BL 5-12-1765
TORRENS, Juan. Vilanova. BL 28-7-1770
TORRENS, Martín. Morell. BL 13-1-1752
TORRENT, Abadón. Arlés. BC 6-5-1632. BL 21-4-1630
TORRENT, Miguel Antonio. Barcelona. BL 26-5-1744
TORRENTS, Pablo. Barcelona. BC 26-4-1798. LC 13-5-1798
TORRES, Antonio. Solsona. BL 16-6-1770, incorpora grado. LL 2-7-1770
TORRES CASANA, Miguel. Cardona. BL 1766-1767 incorpora grado.
LL 20-4-1767
TORRES, Jerónimo. Tortosa. BC 17-6-1619. BL 1-11-1618
TORRES, Juan Bautista. Tortosa. BL 11-11-1656
TORRES, Miguel. Cataluña. BL 24-4-1722
TORRES, Vicente. Orsó, ob. de Urgel. BL 13-10-1776 incorpora grado.
LL 19-10-1776
TORRES Y BELENGUER, Francisco. Sarroca. BL 25-4-1756. LL 27-4-1757
TORRES Y ESPAÑOL, Félix. Sarroca de Bellera. BC 16-12-1703
TORRES Y TORRES, Antonio. Barcelona. BL 24-5-1825
TORRES Y TORRES, Manuel. Barcelona. BL 19-1-1826
TORROELLAS, Adrián. Salás. BL 9-1-1657
TORROJA, Sebastián. Reus. BL 22-4-1798
TORRULL Y CLARIA, Francisco. Lérida. LC 19-6-1758
TOS URGELLÉS, Jaime. Barcelona. BL 23-9-1775 incorpora grado.
LL 28-9-1775
TOS Y BONSHOMS, Raimundo. Malgrat, ob. de Gerona. BL 21-9-1832
TOSELL, Antonio. S. Hilario Sacalm BC 22-5-1820 incorpora grado de Cervera.
BL 4-6-1820. LC 26-5-1820. Era presbítero
TOST, Joaquín. Falset. BL 5-5-1782
TOST, José. Falset. BC 1807. BL 19-4-1805
TRABER, Venerando. Mayá. BL 22-3-1824
TRESERA Y NADAL, José. Tarragona. LL 25-7-1765
TRIES, Francisco. Barcelona. BL 2-5-1785
TRILLA, Jaime Buenaventura. Ponts. BC 18-12-1619
TRINCHERÍA, José de. Olot. BL 8-9-1821
TROCH Y FOGUERES, José. Barcelona. BL 15-11-1750
TUBAU, Manuel. Lérida. BC 1834 a claustro pleno
TUDELA, Antonio. Lérida. BL 9-3-1752
TURULL, Felicísimo. Creta. BL 20-4-1754
TURULL, Francisco. Lérida. BC 17-4-1757. BL 23-4-1756
TURULLOLS, Antonio. Talavera. BL 28-4-1658
UBACH, Francisco de Asís. Vacarises. BL 23-12-1819. Sobrino del obispo de
Lérida. BL 1641-1642
VALDEPÉREZ, Antonio Juan. Ob. de Barcelona. BL 29-4-1585

- VALENCAS, Narciso. Gerona. BL 24-4-1620
- VALENCIA, Antonio. Barcelona. BL 22-4-1731. Era noble
- VALENCIA, Jacinto. Barcelona. BL 23-4-1731. Era noble
- VALENT, Marco. Tortosa. BL 12-4-1639
- VALMITJANA, Juan. Tarragona. BL 19-4-1784. LL 5-5-1784. Era presbítero
- VALLE, Matías. Cataluña. BL 26-11-1606
- VALLESPÍ, Francisco. Perpignan. BL 29-4-1629
- VALLS, Joaquín. Rupió. BL 5-1-1826
- VALLS, Juan. Claramunt. BL 13-8-1820
- VALLS, Pablo. Tarragona. BC 11-6-1787
- VALLS Y PIQUER, Pablo. Solsona. LL 6-10-1843
- VANCELLS, Francisco. La Bisbal. BL 5-7-1825. LL 16-7-1825
- VANTALLÓS, Jaime. Tarragona. BC 11-4-1626
- VARA, José. Agera. BL 21-4-1723
- VARO, José. Balaguer. BC 26-4-1724
- VAS, Isidro. Igualada. BL 12-5-1618. LL 18-8-1620
- VEDRUNA, Joaquín. Barcelona. BL 1-6-1826
- VEDRUNA, Mariano de. Mataró. BL 2-6-1830
- VEDRUNA, Raimundo. Barcelona. BL 29-4-1796. LL 9-5-1796
- VEGA Y ROVIRA, José. Cataluña. BL 30-3-1689. Era noble de Cataluña
- VEHÍ BARRULL, Salvio. Palafrugell. BL 22-6-1780 incorpora grado. LL 27-6-1780
- VELLVEHÍ, Juan. Sauleda. BC 16-4-1803. BL 3-5-1801 a claustro pleno.
LL 5-6-1801. Era presbítero
- VENLO Y SEGREXA, Antonio. Vic. BL 15-2-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VENTÓS, Buenaventura. Olot. BL 12-7-1826. LL 28-7-1826
- VENTÓS, Manuel. Olot. BL 17-6-1782 incorpora grado. LL 26-7-1782
- VENTÓS Y SANTALÓ, José. Olot. BL 9-7-1826 incorpora grado de Cervera.
LL 26-7-1826
- VENTURA DE MIGUEL, José. Viella. BL 24-11-1758. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VERDAGUER ROS Y PUYOL, Gregorio. S. Gregorio. BL por Cervera.
LL 23-9-1757. Del CSV hacia 1758
- VERDAGUER, Tomás. S. Gregorio. BL 1-6-1821
- VERDIA, José. Tortosa. BL 16-11-1634
- VERGE, Juan. Tortosa. BL 26-1-1754. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VERGILIO, Francisco. Tarragona. BC 17-4-1581
- VERTA, Fray Jaime. Rosas BC 14-11-1597. De la Orden de S. Pedro de Rodas
- VIA, Cristóbal. Barcelona. BL 9-5-1818 incorpora grado de Cervera. LL 13-5-1818
- VIADERA, Marcos. Gerri. BL 6-5-1802
- VIADERA, Martín. Peramea. BL 24-4-1776
- VIADERA Y SURREU, Antonio. Gerri. BL 17-12-1826. LL 31-12-1826

- VIALA, Buenaventura. Tárrega. BL 23-10-1798 incorpora grado de Cervera.
LL 27-10-1798
- VIALA, Ramón. Tárrega. BL 18-1-1776 incorpora grado. LL 25-1-1776
- VIDAL, Antonio. Lérida. BL 23-6-1722
- VIDAL, Antonio. Betrén. BL 17-5-1749
- VIDAL, Baltasar. Alforja. BL 23-4-1778 a claustro pleno
- VIDAL DE NIN, Pedro. Tarragona. BC 11-10-1696. BL 7-3-1692. LL 19-6-1693.
Del CMS el 31-5-1693. Era noble de Cataluña
- VIDAL, Enrique Gaspar. Barcelona. BL 23-5-1604. LL 23-5-1604
- VIDAL, Felipe. Besán, ob. de Urgel. BL 27-4-1833
- VIDAL, Gaspar. Cataluña. BL 30-1-1601 por suficiencia
- VIDAL GIRONÉS, Francisco. Estahón. BC 20-9-1731. LC 27-9-1731
- VIDAL, Joaquín. Gadesa. BL 25-11-1764
- VIDAL, José. Puigcerdá. BC 21-6-1798 a claustro pleno
- VIDAL, José Raimundo. Vilanova y la Geltrú. BL 4-5-1807
- VIDAL, Juan. Barcelona. LC 14-12-1587
- VIDAL, Luis. Cataluña. BL 11-12-1590. LL 12-12-1590
- VIDAL, Miguel. Cataluña. BL 11-12-1590
- VIDAL, Pablo. Betreu. BL 2-6-1839
- VIDAL, Salvador. Barcelona. BL 21-12-1792 incorpora grado de Alcalá.
LL 20-1-1794
- VIDAL Y BOU, Francisco. La Bisbal. BL 13-4-1803
- VIDAL Y FONT, Baltasar. Reus. BL 17-1-1828. LL 24-11-1830
- VIDAL Y SOLER, José. Vilabertrán, en Cataluña. BL 31-3-1756. Tenía 4 cursos
de Leyes por Cervera
- VIDIELLA Y FERRER, Francisco. Batea. BL 15-4-1803
- VIETA Y ARQUEZ, Francisco. S. Andrés de Llavaneras. BL 5-7-1825. LL 19-7-1825
- VILA, Benito. Gerona. BL 23-4-1778 a claustro pleno
- VILA, Juan. Vilabertrán. BL 23-5-1793
- VILA, Juan. Peramola. BL 20-10-1831
- VILA, Pedro. Terradas. BL 10-11-1824
- VILA Y MORA, José. Mataró. BL 24-4-1727
- VILA Y VILA, José de. Vic. LC 17-2-1750
- VILADOMAR, Vicente Raimundo. Solsona. BL 9-5-1636
- VILALLONGA Y MANRESA, José. S. Juan de las Abadesas. BC 8-7-1774.
LC 15-7-1774. Canónigo de S. Juan de las Abadesas
- VILANOVA, Joaquín. Falset. BL 26-5-1790. LL 3-8-1793
- VILAR, Juan. Cabanellas. BL 27-4-1802
- VILAR Y BALLESTER, José. Barcelona. BC 16-4-1757. LC 16-7-1757
- VILAR Y SOLER, José. Barcelona. BL 28-3-1756. Tenía 4 cursos de Leyes por
Cervera
- VILARÓ, Francisco. Solsona. BL 27-2-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera

- VILARÓ Y RADORTRA, José. Manlleu. LL 28-5-1843
- VILAS, Juan. Esterlic, en Cataluña. BL 23-4-1618
- VILAVELLA, José. Vic. BL 30-3-1799
- VILAVELLA, Juan. Vic. BL 16-5-1797. LL 21-9-1797
- VILELLA FONT, Antonio. Balaguer. BL 17-12-1840 a claustro pleno.
LL 7-7-1842. Era presbítero
- VILELLA, José. Brocá. BL 29-5-1789
- VILLA, Francisco. Vic. BL 20-4-1625
- VILLA, Onofre. Barcelona. BC 16-5-1599
- VILLACENDRA, José. Oristá. BL 30-4-1801 a claustro pleno
- VILLADEMAR, Bernardo. Berga. BC 28-5-1600. Tenía 2 cursos por Barcelona
- VILLAMAYOR, Pedro. Albesa. BC 30-4-1748. BL 18-2-1747. LL 12-4-1750.
Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VILLANA, Luis. Barcelona. BL 24-3-1603
- VILLAPLANA, Bruno. Cubells. BL 16-10-1751. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VILLAPLANA, Francisco. Cubells. BL 13-1-1765
- VILLAPLANA Y TERRADELLA, Tomás. Barcelona. BL 9-11-1747. Tenía 4 cursos por Toulouse
- VILLAR ESPONA, Benedicto. Sant Boi. LL 24-1-1761
- VILLAR, Jaime. Cataluña. BC 21-5-1605
- VILLAR, Mariano. Vilassar. BL 2-6-1759. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VILLAR Y PUJADAS, Francisco. Gerona. BL 22-3-1800
- VILLASECA, Raimundo. Guisona. BC 3-6-163
- VIÑALES, José. Esparreguera. BL 10-5-1614
- VIÑALS, Felipe. Barcelona. BL 10-9-1764. Tenía 4 cursos de Leyes por Cervera
- VIÑALS (VIÑUALES), Jaime. Sarriá. BC 22-4-1597. LC 17-4-1602. Del CMS el 17-7-1599
- VIÑAS, Diego. Vic. BC 7-5-1625. BL 9-5-1624
- VIÑAS, Felipe. Ripoll. BC 2-5-1603. BL 7-5-1.602. LL 26-4-1604
- VIÑES, Antonio. S. Quirce, ob. de Vic. BC 15-6-1798. BL 12-6-1798 a claustro pleno
- VIÑOLA, Jacobo. Puigcerdá. BL 18-3-1617
- VIOLA, Miguel. S. Feliu de Pallerols. BL 20-4-1781
- VIOLA Y NEROS, Juan. S. Feliu de Pallerols. LL 23-8-1753
- VISA, Baltasar. Isabal. BL 21-4-1755
- VISA, Fernando. Isabarre. BL 27-5-1791
- VISBE, Jacinto. Barcelona. BL 3-3-1618
- VIVAR, Benito. Sant Boi. LL 24-1-1761
- VIVER, Bruno. Gandesa. BL 16-5-1785 a claustro pleno
- VIVES, Bruno. Tortosa. BC 11-6-1787
- VIVES, Juan. Ob. de Gerona. BL 20-4-1774

VIVES, Tomás. Altafulla. BL 12-6-1787
VIVES Y CANDEÑES, Jacinto. Barcelona. BL 25-4-1736
VIVET, Juan. Gerona. BC 3-5-1601
XAMPI, Antonio Miguel. Estegel, en Cataluña. BC 4-6-1610
XIFRÉ, Jaime. Terrés, ob. de Tarragona. BC 27-11-1830
XIMENELS, Jonás. Tarragona. BL 23-3-1636
XIRAU DE VALL, Vicente. Peralada. BL 3-5-1822
YAÑES, José Antonio. Vilafranca del Penedés. BL 20-4-1759. Tenía 4 cursos de
Leyes por Cervera
YOFRA, Antonio. Calonge. BL 23-4-1780 a claustro pleno

EL LLEGAT DEL CANONGE FRANCESC VALERI I EL RETAULE DE LA CAPELLA DE LES ÀNIMES DE LA CATEDRAL DE BARCELONA

CARLES DORICO I ALUJAS

BARCELONA

En els darrers anys del segle XVII i en els primers del XVIII, la decoració de les capelles laterals de la catedral de Barcelona experimentà una profunda renovació, en bona part promoguda per canonges i beneficiats que, mentre visqueren o en les seves disposicions testamentàries, destinaren grans sumes de diners a la construcció de retaules adients al gust de l'època. L'atzar ha volgut que molts d'aquests conjunts hagin desaparegut i que, predominantment, s'hagin conservat els que s'erigiren per iniciativa d'institucions religioses i de corporacions ciutadanes. Tanmateix, els documents ens parlen d'un bon nombre d'eclesiàstics que sufragaren la construcció de retaules dedicats als sants de la seva devoció, en actuacions que es poden inscriure en el marc d'una àmplia i poc coneguda labor de patronatge que presenta notables semblances amb la que, aproximadament en els mateixos anys, protagonitzaren els canonges de la catedral de Girona, l'activitat dels quals ha despertat molt més interès que la desplegada pels eclesiàstics barcelonins i ha estat objecte de diversos estudis.¹

En les pàgines següents ens ocuparem d'un dels pocs retaules construïts per iniciativa d'un canonge de la catedral de Barcelona que encara avui podem contemplar. Es tracta del que té com a motiu central una pintura que se sol considerar una representació de la *Coronació de la Verge* i que presideix la capella de les Ànimes del Purgatori, sobre el qual cap publicació no aporta dades significatives. Ara, gràcies a la localització d'una extensa sèrie de documents notariais, sabem que aquest retaule fou costejat amb el llegat del canonge Francesc Valeri i executat l'any 1709 per l'escultor Marià Montanya i el pintor Joan Gallart, figures ambdues poc con-

1. Aurora PÉREZ SANTAMARIA, *Escultura barroca a Catalunya*, Lleida, 1988, p. 116-117; Joan BOSCH i BALLBONA, «Pintura del segle XVIII a la seu de Girona: d'Antoni Viladomat i de les suggestions de la pintura barroca italiana», *Estudi General* (Girona), 10 (1990), p. 141-166, i Aurora PÉREZ, «Els retaules barrocs de la catedral», a *Girona a l'abast: IV, V, VI*, Girona, 1996, p. 79-95.

gudes de l'art català de l'època tot i que, pel que es desprèn de l'esmentat retaule, llur producció assolí un acceptable nivell de qualitat.

El llegat de Francesc Valeri no es dedicà únicament a la construcció del retaule de la capella de les Ànimes. En el seu testament, el canonge disposà que amb una part important dels seus béns es costegessin diverses obres que convenia realitzar en la catedral, algunes de caràcter utilitari i d'altres de sumptuàries. A continuació, també farem un breu repàs a aquestes obres, sobre la majoria de les quals la documentació notarial que hem mencionat ens proporciona igualment abundant informació.

El canonge Francesc Valeri i el seu llegat

Francesc Valeri era fill d'un caputxer de Barcelona d'igual nom que ell. Nasqué a la fi del segle XVI o a l'inici del XVII² i fou nomenat canonge de la catedral barcelonina l'any 1647.³ Durant el temps de la seva canongia exercí diversos càrrecs administratius amb una gestió econòmica que no sempre rebé l'aprovació del capítol catedralici, la qual cosa donà lloc a un seguit de reclamacions que en cap moment volgué escoltar. Atorgà testament el 25 de febrer de 1679,⁴ quan ja veia apropar-se els seus darrers dies, i morí el 7 de maig del mateix any.⁵ Fou enterrat a la cripta de Santa Eulàlia de la catedral, en una sepultura on, més endavant, es col·locà una làpida sufragada amb diners del seu propi llegat.⁶

El testament del canonge Valeri fou llegit el 8 de maig de l'esmentat any 1679 en una sala de la casa on residia quan morí, situada a la davallada de Santa Eulàlia, aproximadament en el lloc que avui ocupa l'església de

2. Vegeu la nota 6.

3. Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona (ACCB), *Llibre III de la Sivella, 1646-1672*, f. 3v: 20 abril 1647.

4. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Macià MARÇAL, *Llibre primer de testaments, 1662-1697*, s. f.

5. Vegeu la nota 6.

6. Joseph MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, v. VIII: *Lo fossar de la seu de Barcelona y ses inscripcions funeràries*, Barcelona, 1911, p. 55-56. Mossèn Mas transcriu la inscripció de la làpida, en la qual consta que Francesc Valeri morí el 7 de maig de 1679 a l'edat de 79 anys. El 31 de gener de 1682 els marmessors del canonge pagaren 108 lls. al mestre de cases Miquel Rossell per la construcció i col·locació de l'esmentada làpida (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1682*, f. 42v-43v). Actualment, aquesta làpida no és visible.

Sant Sever. A l'acte assistiren els canonges Pere Morell, Josep Vilardaga, Francesc Maymó, Daniel Sayol i Andreu Foix, nomenats marmessors pel finat. Una part dels béns de Francesc Valeri havia de destinar-se a la dotació de fundacions per a la celebració de diverses funcions religioses i per a la il·luminació d'altars i capelles. Una altra part havia de lliurar-se als seus familiars i criats, als malalts de l'hospital de la Santa Creu i als pobres de les presons. La resta havia de dividir-se en cinc parts, dues de les quals havien de destinar-se a la millora i ornamentació de la cripta de Santa Eulàlia; una, a l'ornamentació de la capella de les Ànimes; una altra, a l'obra de la seu, particularment a la reparació de les vidrieres, i la restant cinquena part, a les administracions comuna i canonical.

El mateix dia que es llegí el testament s'inicià l'inventari dels béns del canonge,⁷ que s'elaborà al llarg de prop de dos mesos i no quedà enllestit fins al 3 de juliol. Al document es reflecteix una considerable fortuna, constituïda per més de 10.000 lliures en efectiu i per una quantitat molt superior invertida en diverses operacions financeres, tot i que, com a contrapartida, també s'hi esmenten un bon nombre de deutes. Entre les moltes propietats del canonge que es relacionen a l'inventari figuren prop d'un centenar de quadres, la majoria de temàtica religiosa, i quaranta llibres, el títol dels quals no es detalla.

Mentre l'inventari encara era en curs, el llegat de Francesc Valeri començà a aplicar-se a les obres esmentades al testament que reclamaven atenció amb més urgència i, a fi de simplificar les gestions, un dels marmessors —el canonge Andreu Foix— rebé poders dels altres quatre per tal que tingués la capacitat d'actuar en nom de tots.⁸ Tanmateix, per saber quines eren les possibilitats econòmiques que realment tenia la marmessoria, fou necessari resoldre el contenciós que durant anys havia enfrontat el canonge amb el capítol.⁹ Així doncs, el 21 d'agost de 1679, els marmessors de Francesc Valeri i els representants de la totalitat dels capitulars es reuniren i signaren una concòrdia mitjançant la qual, atès que els interessos d'ambdues parts havien esdevingut coincidents, els primers es comprome-

7. AHPB, Macià MARÇAL, *Inventaris, 1662-1709*, plecs solts.

8. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1679*, f. 193-194; 23 maig 1679.

9. En els dies que seguiren la defunció de Francesc Valeri, el capítol tractà repetidament de la conveniència de clarificar els comptes de les diverses administracions que havien estat a càrrec del canonge i de posar fi al conflicte d'interessos entre ambdues parts (ACCB, *Llibre V de la Sivella, 1679-1686*, f. 5: 24 maig 1679; f. 10-10v: 21 juny 1679; f. 15: 5 juliol 1679; f. 18v: 17 juliol 1679, i f. 19v: 19 juliol 1679).

tien a pagar 6.000 lliures al capítol, alhora que aquest s'obligava a suspendre les seves reclamacions.¹⁰ El mateix dia que es formalitzà l'acord, els marmessors del canonge Valeri feren efectiu el pagament i s'estengué la corresponent època notarial.¹¹

Algunes obres sufragades amb el llegat del canonge Francesc Valeri

Segons els documents localitzats fins ara, els marmessors de Francesc Valeri destinaren les primeres inversions dels béns del difunt canonge a les vidrieres de la catedral, que aquell havia assenyalat al seu testament com a objectiu preferent. Més endavant es feren càrrec d'alguna altra obra que calia executar i que les diverses administracions catedralícies no podien atendre, i també és probable que, d'acord amb la voluntat expressada pel canonge, dediquessin una quantitat important de diners a la decoració de la cripta de Santa Eulàlia, malgrat que –sigui per les característiques de l'aportació que suposadament realitzaren, sigui perquè hagués estat necessari demorar-la uns anys– la documentació consultada no ens permet saber si efectivament aquesta aportació tingué lloc.¹² Finalment, una part del llegat de Francesc Valeri es destinà a la remodelació de la capella de les Ànimes del Purgatori i, com ja hem mencionat, a la construcció del seu retaule.

El període que comprèn el present estudi comença l'any 1679, amb l'inici de les obres finançades pels marmessors del canonge, i es tanca el 1711, amb els darrers pagaments fets als artífexs que treballaren a la capella de les Ànimes. Després del 1711, Andreu Foix –aleshores convertit en marmessor únic– encara costejà amb diners del llegat algunes obres, de les quals no ens en ocuparem en aquest treball.

Reparació i construcció de vidrieres

Poc després de conèixer les disposicions testamentàries de Francesc Valeri, el capítol de la catedral sol·licità als marmessors del canonge que

10. AHPB, Macià MARÇAL, *Plec de concòrdies, 1659-1710*.

11. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1679*, f. 394v, i ACCB, *Llibre V de la Sivella, 1679-1686*, f. 25v-26.

12. ACCB, *Llibre VI de la Sivella, 1686-1692*, f. 69v. Al capítol celebrat el 10 de març de 1687 es parlà de la decoració de la cripta i s'aprovà una traça que s'havia fet amb aquest fi, però no sembla que es pensés costejar les obres amb el llegat del canonge Valeri.

sufraguessin la reparació de les nou vidrieres grans de l'absis del temple.¹³ Inicialment s'havia pensat encarregar el treball a un mestre de fora de la ciutat, però quan els marmessors acceptaren assumir el cost de l'obra s'inclinaren pel pintor de vidrieres barceloní Francesc Saladriga, que inicià la tasca el mes de juny del 1679 i la deixà enllestida el mes de desembre del mateix any. Francesc Saladriga cobrà pel seu treball 400 lliures, que li foren entregades en diversos terminis pel canonge Andreu Foix.¹⁴

A la darrereria de l'any 1679, novament a petició del capítol, els marmessors del canonge Valeri es comprometeren a costejar la construcció de tres vidrieres de vidre blanc per a la capella de Sant Oleguer, que en aquelles dates s'estava habilitant al lloc on uns anys enrere havia estat l'aula capitular i que aleshores encara tenia els finestrals sense tancament.¹⁵ La feina es portà a terme entre el gener i l'abril del 1680 i també fou a càrrec de Francesc Saladriga, al qual Andreu Foix donà 375 lliures pel seu treball i per diversos materials emprats a l'obra.¹⁶

Tot seguit, el llegat de Francesc Valeri s'aplicà a l'agençament de les vidrieres del mur que formava la façana principal del temple. En primer lloc, els marmessors del canonge encarregaren a Francesc Saladriga la reparació de les que estaven situades sobre les dues capelles construïdes al costat de la porta i, poc després, li demanaren que també s'ocupés de les que hi havia a l'interior de les esmentades capelles. Enllestida la feina a la darrereria del 1680, el mes de març de l'any següent acceptaren sufragar la construcció de la vidriera destinada al finestral que s'obria al centre del mur, sobre la porta d'ingrés al temple. Novament encarregaren la tasca a Francesc Saladriga, el qual rebé 503 lliures i 14 sous per les tres actuacions.¹⁷

13. ACCB, *Llibre V de la Sivella, 1679-1686*, f. 9v-10: 21 juny 1679.

14. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1679*, f. 382-382v: 7 agost 1679; f. 417v-418v: 5 setembre 1679; f. 556v-557: 3 desembre 1679, i f. 557-557v: 5 desembre 1679. En la reparació de les vidrieres de l'absis també intervingué el mestre de cases Miquel Rossell, el treball del qual costà 152 lls. i 11 ss. (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1679*, f. 456v-457: 27 setembre 1679, i *Manual, 1680*, f. 7v-8: 13 gener 1680).

15. ACCB, *Llibre V de la Sivella, 1679-1686*, f. 42v-43: 27 novembre 1679.

16. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 27v-28: 26 gener 1680; f. 102-102v: 9 març 1680, i f. 187-188: 2 maig 1680. Ultra la quantitat pagada al pintor de vidrieres, el canonge Foix donà 220 lls. al ferrer Josep Regàs pel subministrament del ferro necessari per fer les tres vidrieres (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 67v-68: 9 febrer 1680; f. 126-126v: 27 març 1680, i f. 186-187: 2 maig 1680) i 62 lls., 15 ss. i 3 ds. al mestre de cases Miquel Rossell per instal·lar-les (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 185v-186: 2 maig 1680).

17. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 556v-557v: 5 novembre 1680, i f. 586-

Finalment, l'any 1682, els marmessors del canonge Valeri costejaren la construcció de sengles vidrieres en dues capelles de la girola. Una vegada més, l'obra l'executà Francesc Saladriga, que cobrà 62 lliures per la seva feina.¹⁸ Poc després d'haver efectuat aquest pagament, els marmessors de Francesc Valeri començaren a sofrir un seguit de contratemps econòmics que els obligaren a suspendre les aportacions a les obres previstes pel difunt canonge. La impossibilitat de destinar diners a aquest fi persistí durant molt de temps i, quan l'any 1698 el capítol els demanà que contribuïssin a una nova reparació de les vidrieres –probablement malmeses per les bombes del setge que la ciutat havia sofert l'any anterior–, el canonge Andreu Foix exposà que, per raó del precari estat de les finances de la marmessoria, no els seria possible atendre la petició.¹⁹

L'administració del llegat fins a l'any 1709

El mes de setembre del 1679, alhora que el llegat de Francesc Valeri començava a aplicar-se a la reparació de les vidrieres de l'absis, els marmessors encarregaren a l'argenter barceloní Bonaventura Fornaguera la construcció d'un frontal de plata daurada amb destinació a un altar de la catedral que ignorem.²⁰ Podria tractar-se d'un dels elements ornamentals que el canonge Valeri havia disposat que es fessin per a la cripta de Santa

587: 3 desembre 1680, i *Manual, 1681*, f. 278-279: 19 juliol 1681. El ferrer Josep Regàs cobrà 205 lls., 17 ss. i 5 ds. per la seva participació a les obres (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 607-608v: 24 desembre 1680, i *Manual, 1681*, f. 147v-148: 8 maig 1681, i f. 311-312: 9 agost 1681) i el mestre de cases Miquel Rossell, 278 lls., 13 ss. i 11 ds. (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 606-607: 24 desembre 1680, i *Manual, 1681*, f. 308-309: 9 agost 1681).

18. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1682*, f. 454-455v: 23 desembre 1682. Poc abans, en una d'aquestes capelles, l'escultor Bernat Vilar havia construït un retaule dedicat a Nostra Senyora del Patrocini (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1680*, f. 170-172v: 30 abril 1680, i f. 479-479v: 20 setembre 1680, i *Manual, 1681*, f. 74-74v: 10 març 1681), que fou daurat per Onofre Bohet (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual, 1681*, f. 397v-399: 25 octubre 1681; *Manual, 1682*, f. 78-79: 10 març 1682, i f. 353-355: 14 octubre 1682, i *Manual, 1683*, f. 42-43v: 30 gener 1683). Ambdós treballs foren costejats amb diners del llegat del canonge Onofre Reart.

19. ACCB, *Llibre VIII de la Sivella, 1696-1700*, f. 216-216v: 14 novembre 1698, i f. 217v-218: 17 novembre 1698.

20. Vegeu la nota següent.

Eulàlia, per bé que les notícies que tenim de la peça més aviat ens indueixen a pensar que s'havia de col·locar a l'altar major. L'argenter, que estigué ocupat en la construcció i dauradura del frontal fins a l'agost del 1680, fixà el cost del seu treball en 1.711 lliures, 13 sous i 6 diners, quantitat per la qual signà època al canonge Andreu Foix el 16 de maig de 1681.²¹

Quan això succeïa, els problemes econòmics que, com hem dit, afectaren el llegat de Francesc Valeri sembla que ja començaven a preocupar els marmessors i el capítol. Després que en més d'una ocasió uns i altres haguessin expressat llur desconfiança sobre la solvència d'alguns deutors del difunt canonge,²² l'any 1684 els marmessors exposaren el seu temor de perdre unes inversions que ultrapassaven les 20.000 lliures.²³ Potser és per raó d'aquesta possible fallida que, durant un període de més de vint-i-cinc anys, no consta que la marmessoria participés en cap de les obres que es portaren a terme a la catedral.

En el transcurs de l'esmentat període, que podem situar entre el 1683 i el 1709, el capítol es dirigí en diverses ocasions als marmessors per instar-los a complir les últimes voluntats de Francesc Valeri.²⁴ A fi d'arribar a un acord favorable a uns i altres, Andreu Foix –en nom de tots els marmessors– proposà que els minvats recursos del llegat es destinessin preferentment a les fundacions que el canonge havia ordenat instituir, criteri que fou aplicat durant molts anys sense cap objecció per part dels capitulars.²⁵

21. AHPB, Macià MARÇAL, *Manual*, 1681, f. 160-161. L'època signada per Bonaventura Fornaguera està relligada juntament amb un plec on figuren els comptes presentats per l'argenter, la primera anotació dels quals porta data del 9 de setembre de 1679 i l'última, del 17 d'agost de l'any següent.

22. ACCB, *Llibre V de la Sivella*, 1679-1686, f. 19v: 19 juliol 1679; f. 30v: 15 setembre 1679, i f. 75: 5 juliol 1680.

23. ACCB, *Llibre V de la Sivella*, 1679-1686, f. 245v: 21 juny 1684.

24. ACCB, *Llibre V de la Sivella*, 1679-1686, f. 245v: 21 juny 1684; *Llibre VI de la Sivella*, 1686-1692, f. 231: 14 abril 1690, i f. 236: 12 maig 1690, i *Llibre VIII de la Sivella*, 1696-1700, f. 216-216v: 14 novembre 1698.

25. ACCB, *Llibre V de la Sivella*, 1679-1686, f. 245v: 21 juny 1684. Diverses referències a les fundacions instituïdes d'acord amb la proposta d'Andreu Foix consten als llibres següents: ACCB, *Llibre VI de la Sivella*, 1686-1692, f. 132v: 16 i 19 gener 1688; f. 286: 7 setembre 1691, i f. 287: 10 setembre 1691; *Llibre VII de la Sivella*, 1692-1696, f. 136v: 21 juliol 1694; *Llibre IX de la Sivella*, 1700-1702, f. 114v-115: 27 setembre 1700; *Llibre XI de la Sivella*, 1706-1710, f. 128v: 5 octubre 1708, i f. 144v: 18 febrer 1709, i *Llibre V de Fundacions*, f. 4-13, 54, 56 i 118.

Ja entrat el segle XVIII, bé perquè la situació econòmica de la marmessoria hagués millorat, bé perquè ja s'haguessin dotat les fundacions esmentades al testament, les inversions d'aquella tornaren a dedicar-se a les obres del temple. Després que el 28 de febrer de 1709 el capítol aprovés la tasca d'Andreu Foix al capdavant de l'administració del llegat,²⁶ es destinaren 142 lliures i 14 sous a satisfer el cost de la fusta que, temps enrere, s'havia comprat per al monument de Setmana Santa. L'any 1701, Andreu Foix havia pagat amb diners propis aquesta quantitat al fuster Francesc Puig²⁷ i, després de molt de temps sense aconseguir que els obrers de la catedral la hi reintegressin, obtingué permís del capítol per carregar-la a la marmessoria de Francesc Valeri.²⁸ Per tal de justificar l'operació, tot seguit demanà al fuster que li signés l'època corresponent a allò que havia cobrat vuit anys enrere, la qual cosa Francesc Puig féu el 31 d'agost de 1709.²⁹

Quan s'estengué aquest document ja feia uns mesos que havien començat els treballs que, a partir d'aleshores i durant un període de prop de dos anys, concentrarien la major part de les inversions de la marmessoria de Francesc Valeri: la decoració de la capella de les Ànimes i la construcció del seu retaule. Les obres, com totes les que anteriorment havien estat sufragades amb el llegat del canonge, foren dirigides per Andreu Foix, que portà la iniciativa tant davant del capítol com dels artífexs que les executaren.

La capella de les Ànimes i el seu retaule

La capella de les Ànimes s'alça a la part més antiga de la catedral, al costat de la porta de Sant Iu, i s'hi accedeix des del tram inicial de la giròla, a través d'un arc gòtic tardà. Té planta rectangular i està coberta per una volta ogival quadripartita, tancada amb una clau que probablement representa el Pare Etern. Les seves dimensions superen les de qualsevol altra capella de l'interior del temple –llevat de la de Sant Oleguer– i, com aquesta i la cripta de Santa Eulàlia, ha estat sempre administrada pel capítol. Fou construïda a la fi del segle XIV per ordre del bisbe Ramon d'Escales, el

26. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 146.

27. ACCB, *Llibre IX de la Sivella, 1700-1702*, f. 388: 16 setembre 1701.

28. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 174v: 30 agost 1709.

29. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 4-5.

qual reposa en un sepulcre situat sota un arcosoli que s'obre al mur del costat dret del recinte.

Segons es desprèn de l'acta de la primera visita que el bisbe Escales realitzà a la catedral, la capella estigué dedicada a la Santíssima Trinitat des del mateix moment de la seva construcció. Abans d'acabar el segle XIV, tanmateix, es col·locà al seu altar el cos d'un infant que, d'acord amb la tradició, havia estat una de les víctimes de la matança ordenada per Herodes en assabentar-se del naixement de Jesús, motiu pel qual la dedicació inicial es féu extensiva als Sants Innocents. A la segona meitat del segle XVII, es traslladaren a l'altar de la capella les celebracions instituïdes al primitiu altar de les Ànimes del Purgatori i, aleshores, als dos títols que durant prop de tres segles havia tingut la capella s'afegí aquest últim, que ben aviat predominà sobre els altres i actualment és el que li dona nom.³⁰

Entre la capella de les Ànimes i el braç del transsepte on s'obre la porta de Sant Iu es troba una estança de dimensions reduïdes que inicialment havia estat la capella de Santa Bàrbara i que, el segle XV, es dedicà també a Santa Tecla. Anys després, aquesta capella s'anomenà de la Santa Majestat, encara que les dues santes esmentades continuaren ocupant un lloc destacat al seu retaule. A la darrera del segle XVII, es tapià la portalada que comunicava la capella amb la girola i el recinte es convertí en oratori privat dels canonges d'edat avançada, alhora que començà a fer-se servir com a sagristia de la capella veïna.³¹

Les obres que el canonge Andreu Foix, com a marmessor únic de Francesc Valeri, emprengué a la fi de l'any 1708 o a l'inici del 1709 a la capella de les Ànimes també afectaren l'estança contigua, que als comptes presentats pels artífexs que hi treballaren s'anomena indistintament capella de la Santa Majestat, oratori o sagristia.

Les obres de la capella

La primera notícia que tenim de les obres de remodelatge i decoració de la capella de les Ànimes és l'època de 300 lliures que el mestre de cases Joan Ferrer signà a Andreu Foix el 6 d'abril de 1709.³² Aquest pagament

30. Joseph MAS, *Notes històriques...*, v. I: *Taula dels altars y capelles de la seu de Barcelona*, Barcelona, 1906, p. 39-40.

31. Joseph MAS, *Notes històriques...*, v. I: *Taula dels altars y capelles...*, p. 41.

32. AHPB, Macià MARÇAL, *Esborrany del llibre de negocis del capítol de la seu de Barcelona, 1708-1709*, s. f.

correspon a diversos treballs que el canonge havia encarregat uns mesos abans a Joan Ferrer, el qual, entre el juny i el novembre del mateix any, es féu novament càrrec de les feines del seu ofici que sorgiren a la capella. L'import del treball que Joan Ferrer executà en aquests mesos pujà a 123 lliures i 18 sous, que Andreu Foix li féu efectives el 27 de novembre de 1709.³³

La tasca més important que realitzà Joan Ferrer fou la pavimentació de la capella, inclosa probablement la col·locació del graó de pedra negra vetjada que encara avui separa els dos nivells que forma l'enllosat. També recompongué els carreus dels murs de la capella i de l'oratori o sagristia, i construí una finestra al parament de la dreta del recinte principal. Aquesta finestra, que porta gravada la data del 1709 a la part exterior de la llinda, substituï la que fins aleshores hi havia hagut al mur frontal i que fou necessari cegar per assentar el retaule, treball en el qual, com veurem més endavant, també participà Joan Ferrer.

Les obres de serralleria foren a càrrec del manyà Joan Crusat, qui, des del mes de juny del 1709, s'ocupà, entre d'altres coses, de fer la reixa de la finestra que havia obert el mestre de cases i de construir una balustrada que probablement tenia la finalitat de dividir en dos l'àmbit de la capella, tal vegada coincidint amb el graó de pedra negra esmentat al paràgraf anterior. Per tots els treballs que realitzà, inclosa la seva col·laboració en l'assentament del retaule, Joan Crusat rebé 268 lliures i 14 sous el 18 de març de 1710.³⁴ Dos dies després, el pintor de vidrieres Francesc Saladriga cobrà 19 lliures i 4 sous per la construcció de la vidriera que ell mateix havia fet col·locar a la finestra de la capella i 1 lliura i 1 sou per la reparació de la que hi havia a la finestra de l'oratori o sagristia.³⁵ Sembla que els pagaments a Joan Crusat i a Francesc Saladriga, igual que d'altres que Andreu Foix féu a diversos artífexs que havien treballat a les seves ordres, sofriren uns mesos de retard, atès que la decoració de la capella i la construcció del retaule havien quedat enllestides abans d'acabar l'any 1709.

En el transcurs d'aquest any, a mesura que les obres del mestre de cases progressaven, Andreu Foix havia encarregat al daurador Francesc Mas l'execució de diversos treballs de pintura i dauradura, alguns dels quals han estat respectats per les operacions de neteja que s'han portat a terme a la

33. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 35v-36.

34. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 132-134v.

35. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 136-136v.

catedral els últims anys. Així, ultra pintar la senzilla reixa que tanca l'arc d'ingrés, Francesc Mas adornà els murs de la capella amb unes estrelles daurades que avui encara es poden veure a l'arcosoli del sepulcre del bisbe Escales. També jaspejà les nervadures de la volta i l'esmentat arc d'ingrés, treball que igualment és ben visible en aquest últim element. El dauador valorà la seva feina en 110 lliures i 16 sous, però sembla que el canonge Andreu Foix només li pagà 104 lliures i 12 sous, quantitat per la qual Francesc Mas signà àpoca el 13 de gener de 1710.³⁶

La construcció del retaule

Els primers mesos de l'any 1709, mentre el mestre de cases estava ocupat amb les obres de remodelatge de la capella, el canonge Andreu Foix probablement es posà en contacte amb alguns pintors i escultors de la ciutat per tal de demanar-los diferents projectes per al retaule que aviat s'havia de començar a construir. L'elecció recaigué en una traça en la qual la pintura assolí el paper protagonista, mentre que la funció que hi tenia reservada l'escultura era eminentment ornamental i l'arquitectura es limitava a emmarcar discretament el conjunt. El canonge mostrà aquesta traça al capítol el 12 d'abril d'aquell any 1709 i el mateix dia obtingué el vistiplau per portar a terme l'obra.³⁷

Tot seguit, Andreu Foix fixà les condicions que havien de regir la construcció de la part escultòrica i arquitectònica del retaule i, una vegada tingué redactades les clàusules del contracte, sembla que les donà a conèixer –juntament amb la traça– a diferents artífexs interessats en el treball. Després de valorar els mèrits dels aspirants, el canonge s'inclinà per Marià Montanya, un escultor del cercle de Francesc Santacruz que uns mesos abans encara formava part del taller d'aquest mestre.³⁸ El 17 d'abril de 1709, Andreu Foix encomanà formalment la construcció del retaule a l'esmentat escultor, al qual oferí 450 lliures pel seu treball i pels materials

36. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 48v-49. El 16 de setembre de 1709, Andreu Foix havia rebut permís del capítol per fer pintar «*lo fullatge de la capella de las Ànimas*» (ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 177), treball que no quedà reflectit en aquest document ni en l'esmentat a la nota 40, el qual, ultra referir-se a l'execució dels quadres del retaule, també menciona la pintura d'algun element decoratiu de la capella.

37. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 150.

38. Vegeu la nota 74.

necessaris per portar a terme l'encàrrec.³⁹ El mateix dia de la signatura del contracte, Marià Montanya cobrà 200 lliures a compte del preu establert al document i tot fa pensar que, a partir d'aquesta data i durant més de mig any, treballà regularment en l'obra fins a deixar-la totalment enllestida. Tanmateix, no ha estat possible localitzar el pagament de les altres 250 lliures que el canonge havia de donar a l'escultor i que, segons el contracte, s'havien de fer efectives en dos terminis d'igual import: el primer, quan el retaule estigués a mig fer, i el segon, quan estigués acabat.

La part més important del conjunt, encara que no la de cost més elevat, fou confiada al pintor Joan Gallart, qui, probablement el mateix mes d'abril del 1709, rebé l'encàrrec de realitzar tots els quadres del retaule, treball pel qual el canonge Andreu Foix li oferí 150 lliures. A més, Joan Gallart es féu càrrec de pintar i daurar les grades de l'altar, la clau de volta de la capella i la cartel·la que encara avui es pot veure sobre la reixa que tanca l'arc d'ingrés. Sembla que –a diferència de Marià Montanya– Joan Gallart no formalitzà cap contracte amb el canonge i, si tenim coneixement de la seva participació a l'obra, és gràcies a la detallada època que el 26 de gener de 1711 signà a Andreu Foix per les 214 lliures i 8 sous que rebé en pagament del cost total del seu treball.⁴⁰ Aquesta època fou estesa en una data que sembla molt posterior a la d'acabament de l'obra, tal vegada perquè Joan Gallart hagué de fer alguna correcció a les pintures i no rebé la retribució al seu treball fins que aquest fou aprovat pel canonge.

El mes de juny de l'esmentat any 1709, Andreu Foix havia rebut permís del capítol per desfer el retaule que fins aleshores hi havia hagut a la capella i començar a instal·lar el retaule nou.⁴¹ El basament de pedra sobre el qual s'havia d'alçar el construï el mestre de cases Joan Ferrer, qui també s'ocupà de preparar el mur on havia de recolzar-se l'obra, la qual cosa sembla que l'obligà a destruir part de dues nervadures de la volta i les mèn-

39. Vegeu l'Apèndix documental, 1. El redactat del contracte permet deduir que les clàusules que el constitueixen foren escrites abans de saber a qui s'encarregaria l'obra. El mateix suport físic del document fa palès aquest extrem: el text que esmenta Marià Montanya i el pagament del primer termini resta escrit en un quadern del llibre, mentre que les condicions a què s'havia de sotmetre el constructor es troben en un plec que s'integrà al manual quan fou relligat. D'altra banda, cap de les dues parts del document fa referència a una possible subhasta de l'obra, cosa que indueix a pensar que la selecció de l'escultor es féu mitjançant converses privades.

40. Vegeu l'Apèndix documental, 2.

41. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 159-159v.

sules d'on arrencaven. Joan Ferrer s'encarregà igualment de posar i treure les bastides necessàries per assentar l'arquitectura del retaule i per col·locar-hi les pintures,⁴² treball en el qual col·laborà el manyà Joan Crusat.⁴³

Juntament amb la construcció del retaule, es va portar a terme la renovació de l'urna de plata que des del segle XVI contenia el cos del Sant Innocent dipositat al primitiu altar de la capella. Després que el 24 de juliol de 1709 el capítol concedís permís al canonge Andreu Foix per emprendre l'obra,⁴⁴ aquest encarregà el projecte a l'argenter Antoni Mateu i, tot seguit, li lliurà l'esmentada urna perquè es posés a treballar immediatament. Abans d'acabar l'any, Antoni Mateu ja havia enllestit la feina, l'abast de la qual no estem en condicions d'establir amb precisió. El 22 de gener de 1710, Andreu Foix pagà a l'argenter 263 lliures i 2 sous pel seu treball, que, ultra la renovació de l'urna, comprenia la construcció de dues palmatòries de plata per a la capella i unes altres dues per a l'oratori o sagristia.⁴⁵ La decoració de la cara posterior de l'urna, formada per un plafó de fusta daurada i policromada, fou obra del pintor Joan Gallart, qui també decorà un plafó destinat a la cara frontal o exterior, actualment desaparegut.⁴⁶

El 28 de desembre de 1709, el cos del Sant Innocent, col·locat dins l'urna que acabava d'ésser remodelada, fou restituit a la capella de les Ànimes, la qual cosa fa suposar que a la darrereria de l'esmentat any el retaule ja era totalment acabat o es trobava en una fase de construcció molt avançada. Els actes que acompanyaren la translació de la relíquia foren revestits d'una solemnitat poc freqüent i comptaren amb la presència de destacats representants de tots els estaments de la societat barcelonina, presidits per l'arxiduc Carles d'Àustria, a qui les cròniques de l'esdeveniment anomenen Carles III.⁴⁷

Durant molt de temps, el retaule de la capella de les Ànimes romangué en l'estat que el deixaren els seus constructors. No fou fins al començament de l'any 1739 que un devot exposà el seu desig de daurar-lo al canonge Bonaventura de Milans, el qual obtingué permís del capítol per portar a terme l'operació el 4 de febrer del mateix any.⁴⁸

42. Vegeu la nota 33.

43. Vegeu la nota 34.

44. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 169v.

45. AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual, 1709-1710*, f. 55v-56.

46. Vegeu l'Apèndix documental, 2.

47. ACCB, *Llibre XI de la Sivella, 1706-1710*, f. 185: 26 desembre 1709, i *Exemplar I de Sagristia, 1673-1758*, f. 147.

48. ACCB, *Llibre XVIII de la Sivella, 1738-1742*, f. 65v-66: 4 febrer 1739. Acord citat per Joseph MAS, *Notes històriques...*, v. I: *Taula dels altars y capelles...*, p. 40.

Característiques del retaule

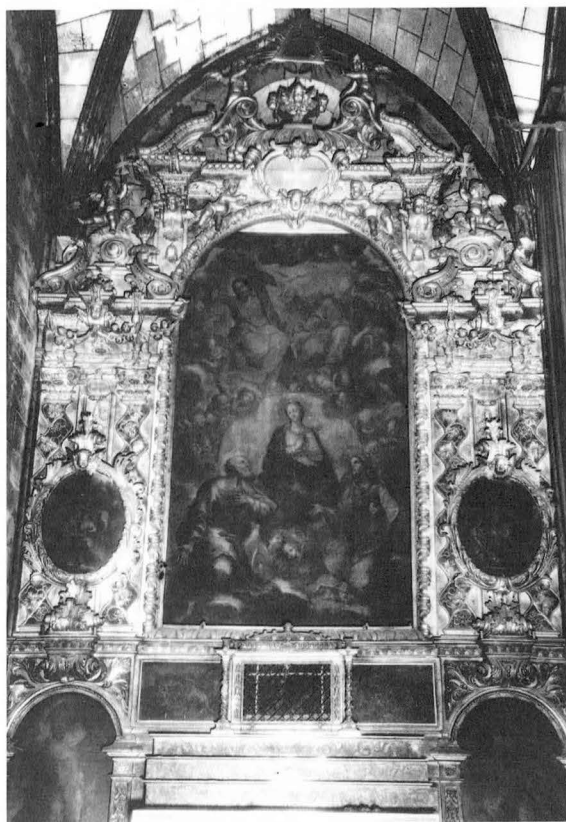
El retaule de la capella de les Ànimes és una producció atípica en el context de la retaulística catalana del principi del segle XVIII, època en la qual no era freqüent que es projectessin obres on l'escultura quedés relegada a llocs secundaris i la pintura assumís la funció de presentar els principals components del programa iconogràfic. D'altra banda, la total adaptació del retaule al mur del fons de la capella fa que, en línies generals, la composició s'estengui en un sol pla, la qual cosa també contrasta amb la majoria de retaules contemporanis, dotats d'una planta més moguda.

L'estructura del retaule s'alça sobre un basament de pedra de reduïdes dimensions i es compon d'un elevat bancal i d'un cos únic dividit verticalment en tres carrers amb llurs respectius coronaments [fig. 1]. El bancal engloba una predel·la que no supera la llargada de la taula de l'altar i allotja l'urna del Sant Innocent. En aquesta estructura, l'artista que la projectà donà cabuda a diverses representacions al·lusives a les tres advocacions que fins aleshores havia tingut la capella –la Santíssima Trinitat, els Sants Innocents i les Ànimes del Purgatori–, alhora que hi reflectí el vincle de l'altar amb el capítol i, sobretot, la devoció dels capitulars a la Mare de Déu, que passà a ocupar el lloc més destacat del retaule.

Al bancal, la taula de l'altar és flanquejada per dues falses portes decorades amb sengles pintures a l'oli sobre tela adherida a un suport de fusta. Tant a l'una com a l'altra es pot veure un àngel que treu una ànima del Purgatori i li indica el camí del Cel, temàtica vinculada amb una de les advocacions que tenia la capella al segle XVIII i que, amb el temps, s'ha convertit en la més coneguda. Ambdues pintures són de bona factura, cosa que, juntament amb el fet de presentar semblances estilístiques amb el quadre principal del retaule, fa pensar que foren realitzades pel mestre que contractà l'obra, és a dir, per Joan Gallart.

Sobre la taula de l'altar descansen tres grades de fusta daurada que, a la part frontal, mostren una decoració formada per fullatge caragolat helicoidalment i per figures d'angelets. Tant els elements vegetals com els angelets són pintats amb pinzellades segures i espontànies que, ultra donar forma a representacions molt correctes, confereixen al conjunt una gran frescor.

La predel·la té la part central ocupada per un nínxol on es guarda l'urna de plata amb el cos del Sant Innocent que el segle XIV donà lloc a una altra de les advocacions de la capella [vegeu la fig. 9]. L'embocadura del nínxol es tanca mitjançant una reixa metàl·lica i s'emmarca amb unes columnetes salomòniques que suporten un entaulament i una balustrada rere la

Fig. 1. El retaule de la capella de les Ànimes de la catedral de Barcelona tal com es podia veure l'any 1930 (Arxiu Mas, Barcelona).

qual s'alçava una falsa cúpula, actualment desapareguda. A un costat i l'altre del nínxol es poden veure sengles representacions de la *Matança dels Innocents* [figs. 2 i 7], que, com els àngels de les falses portes del bancal, són pintades a l'oli sobre tela adherida a un suport de fusta. Aquestes pintures semblen obra d'un artista menys hàbil que l'autor dels esmentats àngels i de la decoració de les grades. Tal vegada les realitzà Jacint Pérez (o Parés), la relació del qual amb Joan Gallart es pot documentar en diverses ocasions.⁴⁹

El carrer central del cos del retaule el presideix un quadre de grans dimensions que generalment s'ha interpretat com una representació de la

49. Vegeu la nota 86.

Fig. 2. Escena de la Matança dels Innocents situada a la part esquerra de la predel·la (Fotografia de l'autor).

Coronació de la Verge, si bé seria més encertat considerar que es tracta d'una *Glorificació* [fig. 3], com ja han fet notar alguns autors.⁵⁰ A la part inferior de la pintura destaca la figura de la Mare de Déu, que, vestida amb túnica i mantell, se'u sobre els núvols que l'envolten; adopta una actitud de pregària, amb les mans juntes sobre el pit, i presenta alguns dels atributs propis de les Immaculades de l'època, com són el nimbus d'estrelles i la mitja lluna invertida sota els peus. La representació de Maria es flanqueja per la dels seus progenitors: Sant Joaquim, a l'esquerra, i Santa Anna, a la dreta. A la part superior del quadre es pot veure la Santíssima Trinitat, que, alhora que completa l'escena, al·ludeix al primitiu títol de la capella. Aquesta pintura –probablement realitzada amb igual tècnica que les esmentades anteriorment– mostra una notable qualitat i, atès que és la peça principal del retaule, cal suposar que fou obra de Joan Gallart.

Els carrers laterals, molt més estrets que el central, tenen una composició predominantment arquitectònica, formada per dues pilastres salomòniques i l'entaulament corresponent. Sabem que l'autor de la traça havia previst que davant de les pilastres es col·loqués un àngel d'escultura, però en una de les clàusules del contracte que signà Marià Montanya es féu constatar que aquests àngels havien de substituir-se per uns òvals destinats a emmarcar unes pintures amb escenes de la vida de Maria.⁵¹ L'obra es portà a terme d'acord amb l'esmentada indicació i a l'òval de l'esquerra es pot

50. Juan AINAUD, José GUDIOL, F. P. VERRIÉ, *Catálogo Monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Madrid, 1947, p. 81.

51. Vegeu l'Apèndix documental, 1.

Fig. 3. Glorificació de la Verge, pintura que presideix el retaule de la capella de les Ànimes (Arxiu Mas, Barcelona).

veure una representació del *Naixement de la Verge* [fig. 4], mentre que al de la dreta hi ha la *Presentació de la Verge al temple* [vegeu la fig. 5]. Tant el carrer central com els laterals són adornats amb profusió d'àngels, volutes, garlandes i altres elements propis del repertori decoratiu del moment. D'igual forma, tots tres carrers són coronats amb frontons partits ricament ornamentats. Sobre una voluta situada entre les dues parts del frontó que remata els dos carrers laterals es poden veure sengles àngels que sostenen una creu i una palma, objectes que probablement al·ludeixen a la Santa Creu i a Santa Eulàlia, titulars de la catedral. La figura de la creu, que, pintada de color blanc sobre fons vermell, constitueix l'escut del capítol, es pot veure també en altres llocs del retau-

le i cobra especial rellevància en una gran cartella que, al carrer central, remata el quadre de la *Glorificació de la Verge*. També al carrer central, al cim del conjunt, dos àngels sostenen un triangle radiant que novament recorda la primitiva dedicació de la capella a la Santíssima Trinitat.

Els models de les pintures

És ben sabut que els pintors catalans de l'època solien emprar com a model de llurs composicions els gravats que regularment els arribaven de diferents països europeus a través dels comerciants d'estampes o mitjançant altres vies de difusió menys normalitzades, com podien ésser els eclesiàstics que es desplaçaven temporalment a Roma per diversos motius. Gràcies a aquests gravats coneixien les creacions més destacades dels principals mestres italians i, en menor mesura, les dels artistes actius a Flandes i a d'altres focus culturals del continent. En algunes ocasions, els pintors de casa nostra repetien les imatges que els mostraven els gravats sense introduir-hi cap modificació substancial, limitant-se a adaptar el format original

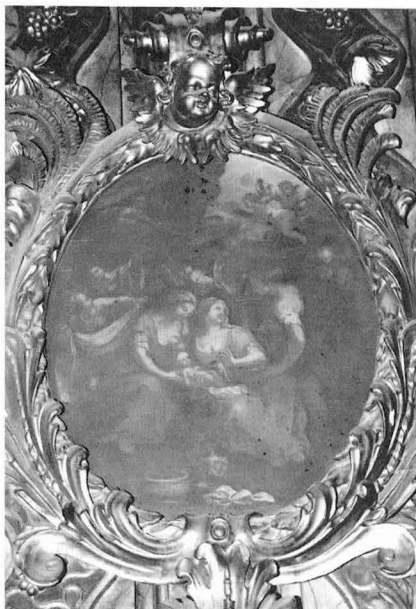

Fig. 4. Naixement de la Verge, pintura que centra el carrer esquerre del retaule (Fotografia de l'autor).

a l'espai disponible i, si convenia, a simplificar algun element secundari. En d'altres, en canvi, bé perquè no disposaven d'un model adequat al motiu que havien de tractar, bé perquè llurs inquietuds els induïen a apartar-se de la imitació rutinària, seleccionaven figures de diferents gravats i les combinaven d'acord amb les exigències de l'escena que havien de representar.

Joan Gallart i els seus col·laboradors sens dubte adoptaren ambdós procediments per realitzar les pintures del retaule de la capella de les Ànimes. Alguns quadres del conjunt reproduïen fidelment obres ben conegudes de mestres italians del segle XVII, mentre que d'altres semblen compostos d'imatges procedents de diferents gravats.

L'observació de la pintura que presideix el retaule, dedicada a la *Glorificació de la Verge* [vegeu la fig. 3], induïx a pensar que l'obra fou executada seguint el darrer dels procediments descrits. Bé que els elements que la constitueixen —la Verge flanquejada per dos sants, a la part baixa, i la Santíssima Trinitat, a la part alta— es poden trobar a diverses pintures dels segles XVI i XVII, sembla que Joan Gallart no s'inspirà en cap model que li oferís aquests motius ja resolts, sinó que buscà en diferents gravats les figures més adients a l'escena que havia de representar i que, quan fou necessari, les modificà d'acord amb les exigències d'aquella. Per raó de les pròpies característiques del treball, es fa molt difícil identificar les imatges que, suposadament, Joan Gallart prengué com a model. Tanmateix, com a possible font d'inspiració de la figura de Déu Pare, podem apuntar la de l'apòstol situat en primer terme i a la dreta de l'*Assumpció de la Verge* que Annibale Carracci⁵² pintà per a

52. El pintor i gravador Annibale Carracci nasqué a Bolonya l'any 1560 i morí a Roma el 1609. Conreà la pintura mitològica i religiosa, un bon exemple de la qual és l'*Assumpció de la Verge*, datada l'any 1592 i conservada a la Pinacoteca Nacional de Bolonya.

l'església bolonyesa de Sant Francesc, gravada el 1679 per Giuseppe Maria Mitelli⁵³ i el 1691 per Noël Robert Cochin;⁵⁴ d'ésser realment aquest el model de la figura, s'explicaria per què el personatge té la mà esquerra alçada i oberta, en un gest que sembla indicar una tensió impròpia de la situació en què es troba. Pel que fa a la Mare de Déu, podem suggerir com a model de la que pintà Joan Gallart la figura central d'una estampa gravada per Lorenzo Lolli⁵⁵ a mitjan segle XVII, en la qual Maria, amb una actitud de recolliment semblant a la que adopta a la pintura barcelonina, és flanquejada per dos sants que no coincideixen amb els que podem veure a la capella de les Ànimes. Quant als sants aquí representats –Sant Joaquim i Santa Anna–, adopten una postura tan estereotipada que es podrien assenyalat diversos gravats com a possibles models, bé que cap d'ells no presenta suficients punts de coincidència amb l'obra de Joan Gallart per donar consistència a l'associació. Tampoc no ha estat possible localitzar la font d'inspiració de la figura de Crist, la menys aconseguida de la composició.

Igual que la *Glorificació de la Verge*, els dos àngels amb ànimes del Purgatori que decoren les falses portes del bancal probablement foren pintats per Joan Gallart amb l'ajut de models diversos, cap dels quals no ha estat identificat. Les característiques de les figures –totalment simètriques i rigorosament adaptades a l'espai que ocupen– fan pensar que els suposats models degueren ésser notablement modificats pel pintor barceloní.

Si fins aquí ens hem mogut en el terreny de les conjectures, pel que fa a la pintura que representa la *Presentació de la Verge al temple* [fig. 5], col·locada a l'òval que centra el carrer dret del retaule, podem indicar amb tota seguretat quin fou el model que seguí Joan Gallart o el pintor que col·laborà amb ell, atès que la seva obra gairebé no s'aparta de l'original. Es tracta d'un quadre pintat entre el 1638 i el 1642 per Giovanni Frances-

53. Giuseppe Maria Mitelli nasqué a Bolonya l'any 1634 i hi morí el 1718. És autor de diverses pintures per a les esglésies bolonyeses, però se'l coneix principalment com a gravador, en especial d'obres d'Annibale Carracci. L'*Assumpció de la Verge* es pot veure a *The Illustrated Bartsch* (New York), v. 42 (1981), p. 291, i a *Annibale Carracci e i suoi incisori*, Roma, 1986, p. 49.

54. Noël Robert Cochin nasqué a Troyes l'any 1622 i morí a Venècia el 1695. Gravà una sèrie de 40 estampes amb obres d'artistes italians, entre les quals es troba l'*Assumpció de la Verge*. Aquesta estampa es pot veure a *Annibale Carracci...*, p. 48.

55. El pintor i gravador Lorenzo Lolli nasqué a Bolonya vers el 1612 i hi morí el 1691. Fou deixeble del també bolonyés Guido Reni. El gravat esmentat es pot veure a *The Illustrated Bartsch*, v. 42, p. 134.

co Romanelli⁵⁶ destinat a un altar lateral de la basílica de Sant Pere del Vaticà i que, en ésser substituït per un mosaic, passà a l'església romana de Santa Maria degli Angeli, on actualment es troba. Joan Gallart, que devia conèixer l'obra de Romanelli a través d'una estampa –potser la que gravà Christof Lederwasch⁵⁷ ja avançada la segona meitat del segle XVII [fig. 6]–, reproduí globalment el model, tot mantenint l'equilibrada disposició dels personatges així com la seva refinada elegància. Només canvià la posició dels braços del summe sacerdot Zacaries i eliminà algunes figures complementàries que al quadre del pintor italià apareixen en segon terme.

La pintura que representa el *Naixement de la Verge* [vegeu la fig. 4], situada a l'òval del carrer esquerre, mostra idèntic interès per l'equilibri compositiu i l'elegància formal que la seva parella. Tot i que, ara per ara, desconexem el model que seguí Joan Gallart, s'ha de considerar que el pintor barceloní s'inspirà igualment en una obra de la qual devia tenir coneixement gràcies a algun gravat.

L'escena de la *Matança dels Innocents* col·locada a la part dreta de la predel·la [fig. 7] es basa en un quadre que Guido Reni⁵⁸ pintà l'any 1611 per

Fig. 5. Presentació de la Verge al temple, pintura que centra el carrer dret del retaule (Fotografia de l'autor).

56. Giovanni Francesco Romanelli, també conegut com *il Viterbese* i *il Raffaellino*, nasqué a Viterbo l'any 1610 i hi morí el 1662. Fou deixeble i col·laborador de Pietro da Cortona a Roma, on realitzà obres destinades a diverses esglésies. També treballà a París.

57. El pintor i gravador austríac Christof Lederwasch nasqué a Tamsweg l'any 1651 i morí a Salzburg el 1705. Realitzà diverses pintures de temàtica religiosa i gravà les seves pròpies obres i les d'altres autors. L'estampa esmentada ha estat localitzada a la Biblioteca Hertziana, de Roma, on es pot veure una reproducció de l'exemplar que es conserva al Kunstmuseum de Düsseldorf.

58. Guido Reni, nascut a Bolonya l'any 1575 i mort a la mateixa ciutat el 1642, es

Fig. 6. Presentació de la Verge al temple, gravat de Christof Lederwasch segons una pintura de Giovanni Francesco Romanelli (Biblioteca Hertziana, Roma).

a l'església de Sant Domènec de Bolonya i que avui es conserva a la Pinacoteca Nacional de la mateixa ciutat. L'obra de Guido Reni, molt apreciada des que s'instal·là a una de les capelles de l'església bolonyesa, fou reproduïda a diverses estampes, entre les quals podem esmentar la gravada per Giovanni Battista Bolognini [fig. 8].⁵⁹ Joan Gallart, o el pintor que col·laborà amb ell, s'inspirà en una d'aquestes estampes, bé que, en eliminar la figura femenina que apareix a la dreta de la pintura de Guido Reni, trencà la simetria de l'original de forma innecessària, atès que el pas del format vertical de l'obra original al format horitzontal de la pintura barcelonina obligava a reduir-ne l'alçada, però permetia, en canvi, conservar-hi totes les figures de l'escena principal.

A la part esquerra de la predella se situà una versió de la *Matança dels Innocents* [vegeu la fig. 2] que sembla tributària dels dibuixos que sobre

aquest tema realitzà Rafael en dues ocasions: la primera, l'any 1510 per ésser reproduïts en gravat i, la segona, el 1519 o el 1520 per servir de model d'un dels cartrons de la sèrie de tapissos anomenats de la Scuola Nova.⁶⁰

formà, amb Albani i Domenichino, a l'acadèmia que el flamenc Denijs Calvaert havia establert a Bolonya, ciutat que, juntament amb Roma, fou destinatària de la major part de la seva producció. És un dels pintors més importants del *Seicento* italià i la seva influència a casa nostra es fa palesa en diverses obres.

59. El pintor i gravador Giovanni Battista Bolognini nasqué a Bolonya l'any 1611 i hi morí el 1688. Es formà al taller de Guido Reni, de les obres del qual gravà diverses planxes. Una reproducció de la *Matança dels Innocents* es pot veure a *The Illustrated Bartsch*, v. 42, p. 165.

60. Rafael nasqué a Urbino l'any 1483 i morí a Roma el 1520. Bé que sembla que el 1510 proporcionà als gravadors tots els dibuixos necessaris per fer la incisió, la majoria d'autors s'inclinen a pensar que els models per als cartrons foren desenvolupats per Giulio Romano i que Rafael només hi traçà uns esbossos.

Fig. 7. Escena de la Matança dels Innocents situada a la part dreta de la predel·la (Fotografia de l'autor).

Els primers dibuixos foren, efectivament, divulgats per Marcantonio Raimondi⁶¹ i alguns gravadors del seu entorn, mentre que dels segons se'n coneix una estampa signada amb el monograma NDB⁶² i unes altres dues de degudes a Michel Corneille.⁶³ Tanmateix, les diferències que l'obra de Joan Gallart presenta respecte de qualsevol d'aquestes estampes són tan notables que obliga a pensar en l'existència d'un altre model que, alhora que recolliria elements de les incisions esmentades, introduiria les variants que mostra la pintura barcelonina.

Als paràgrafs anteriors es fa palesa la dependència de Joan Gallart de models procedents d'Itàlia. Alhora que podem constatar que reproduí fidelment sengles obres de Giovanni Francesco Romanelli i de Guido Reni, sembla que recorregué a Annibale Carracci i a Rafael per resoldre altres composicions del retaule. La identificació d'aquests models en la producció de Joan Gallart proporciona un exemple més de la influència que la

61. Marcantonio Raimondi nasqué prop de Bolonya vers el 1480 i morí en aquesta ciutat entre el 1527 i el 1534. Considerat un dels millors gravadors del Renaixement italià, treballà sota la direcció de Rafael i divulgà la seva obra arreu d'Europa. Diverses versions de la *Matança dels Innocents* es poden veure a *The Illustrated Bartsch* (New York), v. 26 (1978), p. 29-32, i a *Raphael Invenit*, Roma, 1985, p. 672-674.

62. El monogramista NDB estigué actiu a Itàlia la primera meitat del segle XVI. Un gravat que reproduceix el cartró amb la tècnica del clarobscur es pot veure a *The Illustrated Bartsch* (New York), v. 48 (1983), p. 32.

63. El pintor i gravador Michel Corneille nasqué a Orléans vers el 1602 i morí a París el 1664. Probable deixeble de Simon Vouet, gravà diverses obres de pintors italians, especialment de Rafael. Els seus gravats sobre el cartró, que en reproduïxen dos fragments, es poden veure a *Raphael Invenit*, Roma, 1985, p. 587.

Fig. 8. Matança dels Innocents, gravat de Giovanni Battista Bolognini segons una pintura de Guido Reni (*The Illustrated Bartsch*).

plàstica italiana exercí sobre els artistes catalans de l'època, però cal considerar que, si bé la informació que tenim sobre el món del gravat dels segles XVII i XVIII és globalment insuficient, les estampes originàries d'Itàlia són les més ben conegudes. Per aquest motiu, és possible que l'elevat nombre de models italians que se solen localitzar doni una visió parcial de les fonts d'inspiració dels nostres artistes i que, en el futur, un millor coneixement de les incisions d'altres orígens, ens permeti d'oferir una panoràmica més diversificada.

L'urna de plata del Sant Innocent

En parlar de la construcció del retaule hem fet referència a l'urna de plata que conté el cos del Sant Innocent dipositat a la capella.

Aquesta urna, tal com avui la coneixem, es pot descriure com una caixa prismàtica coberta per una estructura troncopiramidal i sustentada per quatre potes en forma d'urpes de lleó [fig. 9]. La cara frontal de la caixa és de cristall i la posterior, de fusta, mentre que les cares laterals, les cares del tronc de piràmide i les potes són de fusta recoberta amb una làmina de plata. La decoració de l'obra d'argenteria combina elements vegetals amb l'escut del capítol, llevat de la cara frontal de la coberta, on es poden veure uns relleus al·lusius a la matança dels Innocents.

Al segle XVI, el cos del Sant Innocent ja era col·locat en una urna de plata que, segons la documentació notarial, l'any 1709 fou objecte d'una important remodelació. Tanmateix, ni aquesta documentació ni els pocs autors que s'han ocupat de la peça⁶⁴ no aporten informació suficient per

64. L'autor que s'ha ocupat més extensament de l'urna és Josep Mas, que obvià els treballs realitzats el segle XVIII i considerà que tota l'obra d'argenteria datava del 1522 (Joseph MAS, *Notes històriques...*, v. VIII: *Lo fossar de la seu...*, p. 43-44).

Fig. 9. L'urna de plata del Sant Innocent en una fotografia feta l'any 1930 (Arxiu Mas, Barcelona).

determinar quina part de l'urna actual fou elaborada el segle XVI i quina correspon al segle XVIII. Només la relació d'objectes de plata que es troba en alguns inventaris de la sagristia de la catedral ens ajuda a establir, a grans trets, l'evolució que experimentarà l'obra.

La forma que actualment presenta l'urna no és sensiblement diferent de la que tenia els segles XVI, XVII i XVIII, segons consta als esmentats inventaris, en els quals la peça figura descrita sempre com «una caixa feta a modo de tomba». En canvi, l'aspecte dels elements integrants de l'urna sí que varià amb el pas dels segles. Als inventaris datats els anys 1509, 1522 i 1552⁶⁵ no es fa referència a cap tipus de decoració i només s'indica que l'ànima de fusta era recoberta d'una fina làmina de plata amb lligadura de fil d'or. En una data que podem situar en la segona meitat del segle XVI es revisà l'inventari del 1509 i es féu constar, mitjançant una nota marginal, que estava previst substituir l'urna primitiva per una altra que tindria «les istòries dels Ignocens de bulto». El projecte es portà a terme abans d'acabar el segle XVI i, a l'inventari redactat el 8 d'abril de 1596,⁶⁶ es consignà que la nova urna, tot i mantenir la forma de tomba, estava decorada amb les esmentades «istòries», amb quatre àngels als angles de la coberta i amb un guerrer al coronament.

L'urna que responia a la descripció de l'inventari de l'any 1596 és la que Antoni Mateu remodelà a l'inici del segle XVIII per ordre del canonge Andreu Foix. Un inventari fet el 1702 i una revisió d'aquest datada el

65. ACCB, *Inventaris de sagristia, 1483-1537* (inventari del 1509, f. 36v) i 1522-1552 (inventaris del 1522, f. 36v, i del 1552, f. 104v).

66. ACCB, *Inventari de sagristia, 1596*, f. 9.

1734⁶⁷ no ens ajuden a conèixer en quin estat es trobava la peça abans de l'actuació d'Antoni Mateu ni com quedà després de la remodelació. Tanmateix, sembla que el treball de l'argenter setcentista consistí a modernitzar alguns elements ornamentals, tot respectant els més significatius, com eren els relleus al·lusius a la matança dels Innocents, el guerrer que rematava l'obra –perdut posteriorment– i potser alguna figura d'àngel que tampoc ha arribat fins als nostres dies.

Els relleus, que cal considerar la part més antiga de l'actual urna, mostren un domini de la tècnica del repussat que no era freqüent entre els argenters actius a la Barcelona del segle XVI. El classicisme que respira la composició també és excepcional en el panorama de l'argenteria renaixentista barcelonina, la qual cosa, juntament amb l'extraordinària qualitat del treball, fa pensar que podria tractar-se d'una obra elaborada fora de Catalunya i portada a la capital del Principat per algun devot abans d'iniciar-se la construcció de l'urna. La hipòtesi trobaria un lleu suport documental a l'anotació marginal que hem esmentat més amunt, de la qual podria deduir-se que, quan es decidí fer l'urna nova, els relleus al·lusius a la matança dels Innocents ja existien.

Aquests relleus es divideixen en dues parts de mides i temàtica diferents [fig. 10]. A l'esquerra es pot veure *Herodes donant l'ordre de matar els Innocents*, escena que ocupa més de la meitat de la cara frontal de la coberta. A la dreta, unida d'una forma bastant matussera a l'escena anterior, es troba una representació de la *Matança dels Innocents*. L'argenter que executà els relleus s'inspirà –com Joan Gallart faria més d'un segle després– en diversos gravats, en els quals seleccionà les figures més adients i les adaptà a les necessitats de la seva obra. Un bon exemple del resultat d'aquest procés és la figura femenina amb els braços alçats que es pot veure a la dreta de la coberta. Aquesta figura procedeix del fresc que representa l'*Incendi del Borgo*, pintat per Rafael i els seus col·laboradors a les estances vaticanes entre el 1514 i el 1517; poc després, l'obra rafaelesca fou gravada en sentit invers per un deixeble de Marcantonio Raimondi, probablement Marco Dente [fig. 11],⁶⁸ i en aquest sentit la reproduí l'argenter.

67. ACCB, *Inventari de sagristia*, 1702, plec solt.

68. El gravador Marco Dente, conegut també com a Marco da Ravenna, nasqué en aquesta ciutat vers l'any 1493 i morí a Roma el 1527. El gravat esmentat es pot veure a *The Illustrated Bartsch* (New York), v. 28 (1985), p. 44, i a *Raphael Inventit*, Roma, 1985, p. 333.

Fig. 10. Relleu que representa Herodes donant l'ordre de matar els Innocents (esquerra) i la Matança dels Innocents (dreta), situat a la cara frontal de la coberta de l'urna del Sant Innocent (Arxiu Mas, Barcelona).

Fig. 11. Incendi del Borgo, gravat d'un deixeble de Marcantonio Raimondi segons una pintura feta per Rafael i els seus col·laboradors per a les estances vaticanes (The Illustrated Bartsch).

Tant l'adaptació dels relleus a l'espai que tenen destinat a l'urna com la resta de treballs atribuïbles a Antoni Mateu mostren una qualitat que no solament és molt inferior a la de l'únic element que data del segle XVI, sinó que denoten una pràctica no gaire acurada de l'ofici. Malgrat el prestigi professional que sembla que tenia l'argenter setcentista,⁶⁹ l'urna del Sant Innocent posa de manifest que la seva producció era lluny del nivell assolit per altres mestres contemporanis, dels quals coneixem obres molt més reeixides.

69. J. F. RAFOLS, *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*, v. II, Barcelona, 1953, p. 149. A les activitats d'Antoni Mateu descrites en aquesta obra podem afegir la construcció d'una làmpada de plata destinada a la capella de Sant Oleguer (AHPB, Macià MARÇAL, *Manual*, 1704, s. f.: 28 juliol 1704).

Els artífexs del retaule

Als apartats anteriors hem tingut ocasió de veure que la documentació notarial relativa al llegat del canonge Francesc Valeri proporciona abundant informació sobre la majoria d'artífexs que participaren en els treballs que, d'acord amb la voluntat expressada per aquest canonge al seu testament, es portaren a terme a la capella de les Ànimes els primers anys del segle XVIII.

Gràcies a la minuciositat dels documents estesos per ordre d'Andreu Foix, marmessor del difunt canonge, tenim notícies detallades no solament de la realització de les tasques importants, sinó també de l'execució d'algunes feines secundàries que, tot i la seva modèstia, han perdurat fins als nostres dies. Dels diversos mestres que intervingueren a les obres destacarem, pel component artístic del seu treball, l'escultor Marià Montanya i el pintor Joan Gallart, autors materials del retaule que presideix la capella. Malauradament, ignorem qui traçà el projecte que determinà les característiques generals de l'obra, el qual, com ja hem dit més amunt, sembla que Andreu Foix encarregà a un artista que no s'esmenta a cap document.

L'escultor Marià Montanya

Les escasses dades biogràfiques de Marià Montanya publicades fins ara es troben resumides al *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña*⁷⁰ i al volum de *Monumenta Cataloniae* que Cèsar Martinell dedicà a l'arquitectura i a l'escultura catalanes del període 1731-1810.⁷¹ Aquesta informació es pot complementar amb la que posteriorment aportà Agustí Altisent a la seva història de l'abadia de Poblet, publicada l'any 1974.⁷²

El contingut d'aquestes tres publicacions ens permet esbossar una ressenya biogràfica de Marià Montanya segons la qual l'escultor hauria nascut l'any 1680 a Barcelona i hauria residit a la ciutat fins a una data propera al 1717. A partir d'aquest any, les tres publicacions coincideixen a situarlo a les comarques tarragonines, on hauria mort vers el 1740. Quant a la seva activitat artística, de la bibliografia esmentada es desprèn que l'any

70. J. F. RÀFOLS, *Diccionario biográfico...*, v. II, Barcelona, 1953, p. 201.

71. Cèsar MARTINELL, «Arquitectura i escultura barroques a Catalunya, v. III: Barroc acadèmic (1731-1810)», a *Monumenta Cataloniae*, v. XII, Barcelona, 1963, p. 159.

72. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, p. 601.

1716 esculpí un Sant Crist per a la parròquia de Sant Antoni de Vilanova i que des del 1717 fins al 1720 treballà a la portalada de l'església de l'abadia de Poblet. Entre el 1726 i el 1731 realitzà diverses obres per a l'església de la Mare de Déu del Lledó, de Valls, i el 1732 emprengué la construcció del retaule de la Mare de Déu de la Candela, patrona d'aquesta vila, en la qual encara residia l'any 1739. Poc abans havia fet la traça d'un retaule dedicat a les Ànimes del Purgatori que per aquelles dates es projectava construir a l'església de la Guàrdia de Prats, població propera a Montblanc.

Les dades sobre l'activitat de Marià Montanya resumides al paràgraf anterior són totes posteriors al 1716 i únicament fan referència a obres realitzades fora de Barcelona.⁷³ Ara, la localització de diversos documents estesos en aquesta ciutat ens permet donar a conèixer algunes notícies relatives a l'etapa de formació de l'escultor, així com dues de les obres que executà els anys de joventut a la capital del Principat, ultra el retaule de la capella de les Ànimes.

Els primers anys del segle XVIII, Marià Montanya, fill del fuster barceloní Bernat Montanya, era un dels fadrins que el conegut escultor Francesc Santacruz tenia ocupats al seu taller, en el qual se'l pot documentar entre el 1704 i el 1707.⁷⁴ El 14 d'agost d'aquest darrer any ingressà al gremi d'escultors⁷⁵ i, ben aviat, començà a treballar per compte propi. A la fi del 1708, el mestre de cases Antoni Reyt li encarregà la construcció d'un monument de setmana santa valorat en 600 lliures i destinat a una església que no es consignà al contracte formalitzat per ambdós artífexs.⁷⁶ L'any 1709, quan enllestia els últims detalls del monument i ja havia començat el retaule de la capella de les Ànimes, prengué per aprenent Antoni Mir,⁷⁷ la possible activitat del qual com a escultor és desconeguda.

73. Cal fer notar que, si bé la bibliografia esmentada parla bàsicament d'activitats de Marià Montanya a les comarques tarragonines, en les relacions que el gremi d'escultors presentà al recaptador del cadastre els anys 1724 i 1725 es consignà que l'escultor vivia a Esparreguera des del 1715 (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Documentació gremial, Cadastre personal, 1724 i 1725).

74. Arxiu Històric de Santa Maria del Pi de Barcelona (AHSMPB), *Llibretes de comunions, 1704-1707*, Raval, f. 32 (1704), 32 (1705), 21-22 (1706) i 22 (1707).

75. AHPB, Josep BROSSA, *Esborrany, 1707*, s. f.

76. AHPB, Josep SIMON, *Manual, 1708*, f. 730v-732: 22 desembre 1708 (contracte); *Manual, 1709*, f. 35v: 7 gener 1709 (època de 200 lls.), i *Manual, 1710*, f. 376v-377: 16 maig 1710 (època final).

77. AHPB, Joan SERRA, *Esborrany, 1709*, s. f.: 2 novembre 1709. Antoni Mir era fill d'un apotecari de Guimerà i aleshores tenia 20 anys.

A part d'aquestes actuacions a l'àmbit professional, consta que Marià Montanya es casà amb Marianna Capdevila els primers mesos del 1711.⁷⁸ L'any anterior havia participat a la subhasta d'una casa situada al carrer del Carme que abans havia estat propietat de l'escultor Andreu Sala i que, finalment, fou assignada al també escultor Josep Trulls.⁷⁹ Després d'aquesta temptativa infructuosa d'aconseguir un habitatge, el 25 de novembre de 1711 comprà una casa prop de la Portaferrissa⁸⁰ i, per fer front al pagament del seu preu i a d'altres quantitats que devia, el mateix dia vengué un censal de 514 lliures.⁸¹ L'any 1715, poc abans d'absentar-se de Barcelona, rebé en establiment una casa en estat ruïnós situada al carrer de Sant Pere més baix, que s'obligà a reconstruir en el termini de quatre anys.⁸²

L'última obra feta per Marià Montanya a Barcelona de la qual tenim notícia és un Sant Crist de petites dimensions que esculpí per encàrrec dels obrers de la parròquia del Pi a la fi del 1714 o a l'inici de l'any següent.⁸³ Anava destinat a substituir el que fins poc abans hi havia hagut a la trona de l'església i que, en el transcurs del setge sofert per la ciutat el 1714, havia estat seriosament malmès per les bombes caigudes sobre l'edifici.

El pintor Joan Gallart

Joan Gallart és un artista que, fins ara, ha estat més conegut pels conflictes derivats del seu ingrés al col·legi de pintors que per la seva obra. Tot el que durant molts anys hem sabut d'ell es troba a la síntesi biogràfica que Santiago Alcolea inclogué al seu estudi sobre la pintura a Barcelona durant el segle XVIII.⁸⁴ Posteriorment, encara que algun autor s'ha ocupat d'ell, no se n'han aportat noves dades.

78. AHPB, Josep BROSSA, *Llibre de capítols matrimonials, 1688-1742* (continuat per Josep BROSSA I ELIES), s. f.: 28 abril 1711; *Esborrany, 1711*, s. f.: 28 abril 1711, i *Manual, 1710-1715*, f. 94v-95: 28 abril 1711.

79. AHPB, Joan SOLSONA, *Manual, 1710-1711*, f. 22v-30: 18 gener 1710, i f. 31: 19 gener 1710.

80. AHPB, Francesc CERVERA, *Manual, 1711*, f. 530-537.

81. AHPB, Josep BROSSA, *Esborrany, 1711*, s. f. En aquest llibre es troben diversos documents relatius als pagaments fets amb l'import del censal: 26 novembre 1711 (dos doc.), 27 novembre 1711 (dos doc.), 7 desembre 1711 i 16 desembre 1711.

82. AHPB, Josep BROSSA, *Esborrany, 1715*, s. f.: 17 març 1715.

83. AHSMPB, *Llibre de entrades y exides de la illustre obra de la iglesia de Nostra Senyora del Pi, 1701-1732*, 127v: febrer-març 1715.

84. Santiago ALCOLEA [GIL], «La pintura en Barcelona durante el siglo XVIII», II, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* (Barcelona), XV (1961-1962), p. 79.

Gràcies a Santiago Alcolea sabem que Joan Gallart era fill del pagès barceloní Bartomeu Gallart i que, sense ésser mestre col·legiat, emprengué per compte propi diverses obres a Barcelona, alguna de tan important com la pintura de la volta de l'església de Sant Gaietà. Després d'un tens enfrontament amb el col·legi, al principi de l'any 1700 acceptà sotmetre's a les proves preceptives per aconseguir el grau de mestre i el dia 6 de març del mateix any ingressà a la corporació. Des d'aleshores pogué treballar lliurement a la ciutat, on morí l'agost del 1714, probablement com a conseqüència de les lluites que tingueren lloc els dies previs a l'entrada de les tropes de Felip V.

A la informació que ens proporciona Santiago Alcolea estem en condicions d'incorporar el resultat de recents investigacions que presenten Joan Gallart com el cap d'un taller en el qual l'any 1701 es pot documentar la presència de Joan Sans⁸⁵ i, des del 1705 fins al 1714 –amb algunes absències temporals–, hi trobem treballant Jacint Pérez.⁸⁶ Aquest darrer només sobrevisqué unes setmanes Joan Gallart i, quan morí, encara residia a la casa que el mestre havia comprat anys enrere al carrer dit del Cap de les Tàpies, prop de l'hospital de la Misericòrdia.⁸⁷ Val la pena fer notar que en aquesta casa s'allotjà l'escultor vigatà Pere Costa quan el 1707 –amb 14 anys d'edat– s'instal·là per primera vegada a Barcelona. Ignorem per quin motiu preferí viure a la casa d'un pintor que a la d'un escultor, però consta que, el 14 de novembre de l'esmentat any, Pau Costa –pare de Pere Costa– pagà 100 lliures a Joan Gallart perquè durant un temps s'ocupés del manteniment del seu fill,⁸⁸ que des del mes de juliol ja residia a casa del pintor.⁸⁹

85. AHSMPB, *Llibreta de comunions, 1701*, Del carrer dels Banys a la plaça de Santa Anna, f. 44.

86. AHSMPB, *Llibretes de comunions, 1705-1706*, Raval, f. 18 (1705) i 17 (1706). Els primers mesos del 1707, Jacint Pérez residia a casa de Josep Loyga (*Llibreta de comunions, 1707*, Circuit del Pi, f. 1), però sabem que un temps després retornà a casa de Joan Gallart (AHSMPB, *Llibre d'òbits, 1708-1716*, f. 122v: 10 setembre 1714).

87. AHPB, Francesc SERRA, *Manual, 1707*, f. 260-266v: 6 juliol 1707, i f. 267v-268: 7 juliol 1707. El primer document correspon a la compra de la casa i el segon, a la presa de possessió de la propietat. Altres documents vinculats a la compra: AHPB, Marià RONDÓ, *Manual, 1706-1707*, f. 91v-96: 12 agost 1707 (tres doc.).

88. Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu Notarial, Joan Francesc COROMINA I SALLÉS, *Manual, 1705-1708* (r. 580), f. 240-241: 25 març 1708. En aquest document s'esmenten pagaments fets en diferents dates. Transcrit per Aurora PÉREZ SANTAMARIA, *Escultura barroca...*, p. 582.

89. AHPB, Francesc SERRA, *Manual, 1707*, f. 267v-268: 7 juliol 1707 (vegeu la nota 87). Un dels testimonis d'aquest document és Pere Costa, aleshores encara fadrí escul-

Juntament amb les pintures del retaule de la capella de les Ànimes, que, ara per ara, són les úniques sortides del taller de Joan Gallart que ha estat possible localitzar, podem afegir al catàleg d'obres de l'artista la decoració del sagrari i les grades de l'altar de la capella de Sant Oleguer, que, malauradament, no han arribat fins als nostres dies. El 1708, l'administrador de la capella encarregà a Joan Gallart que daurés i pintés aquestes dues peces i el 18 d'octubre del mateix any li pagà 25 lliures i 4 sous pel seu treball.⁹⁰

La biografia de Joan Gallart presenta diverses coincidències amb la del seu contemporani Pau Priu, pintor esmentat a la majoria d'històries de l'art català de l'època per haver estat l'autor dels frescos que decoren la volta de la sala capitular de la catedral barcelonina. Tant Joan Gallart com Pau Priu foren deixebles de Joan Grau i de Joan Vives, i els dos ingressaren al col·legi de pintors de Barcelona a l'inici del mes de març de l'any 1700.⁹¹ No disposem de suficient informació per determinar si llur trajectòria artística tingué altres punts de contacte, però, si més no, sabem que ambdós reberen importants encàrrecs del capítol catedralici. La mala fortuna volgué que el paral·lelisme que havia marcat els seus anys de joventut reaparegués al final de les seves vides. Cap dels dos no sobrevisqué als dramàtics fets que s'abateren sobre la ciutat el 1714: Joan Gallart fou enterrat el 12 d'agost d'aquest any i Pau Priu, l'11 de setembre.⁹²

L'estat actual del retaule

El retaule que Marià Montanya i Joan Gallart obraren per ordre del canonge Andreu Foix destinat a la capella de les Ànimes és un dels pocs conjunts de l'època conservats a la catedral barcelonina que, tot i el seu valor històric i artístic, encara no s'ha beneficiat dels treballs de neteja i restauració realitzats al temple els darrers temps. L'única intervenció important que sembla que s'hi ha portat a terme és la col·locació d'una mesa de pedra que presenta un traçat no gaire adient al conjunt.

Malgrat que la pols i el fum que amb el pas dels anys s'han acumulat

tor. En l'estat actual de les investigacions, és la primera vegada que es pot documentar la presència de Pere Costa a Barcelona i l'única com a fadrí.

90. AHPB, Macià MARÇAL, *Esborrany del llibre de negocis del capítol de la seu de Barcelona, 1708-1709*, s. f.

91. Santiago ALCOLEA [GIL], «La pintura en Barcelona...», p. 79 i 147-148.

92. Santiago ALCOLEA [GIL], «La pintura en Barcelona...», p. 79 i 147-148.

sobre el retaule li resten brillantor, l'estat de conservació de l'obra es pot considerar bo. L'estructura no sembla que hagi estat atacada de forma significativa per insectes xilòfags, i els elements arquitectònics i escultòrics que la formen resten íntegres en la seva pràctica totalitat. Solament s'observa la desaparició de la falsa cúpula que, segons posa de manifest la fotografia del 1930 que acompanya aquest treball [vegeu la fig. 1], fins fa uns anys coronava el nínxol on s'allotja l'urna del Sant Innocent. La dauradura, que també ha arribat fins als nostres dies sense haver sofert danys d'importància, només acusa la falta de petits fragments d'or i d'estuc a les zones més castigades pels cops.

Quant a les pintures, tot i que l'oxidació del vernís i la brutícia dificulten la visió de la majoria d'elles, el seu estat de conservació és acceptable. No s'observa pèrdua de la capa pictòrica, la tela resta ben adherida a la fusta que li fa de suport i l'atac d'insectes xilòfags que sofreix és molt lleuger. La peça que es troba en pitjor estat és la pintura dedicada a la *Glorificació de la Verge*, que presenta diverses esquerdes degudes a la contracció de les posts que formen el suport sobre el qual sembla que s'adherí la tela.

Actualment, l'embocadura del nínxol on es troba l'urna del Sant Innocent està coberta per una pintura a l'oli sobre fusta que no apareix a la fotografia que abans hem esmentat. Aquesta pintura, superposada a l'estructura del retaule mitjançant un primitiu sistema de boga i clau de ganxo, és una obra de factura moderna, amb un marc també modern, de la qual potser és autor Ramon Gimbert.⁹³ La pèrdua de la capa pictòrica en gran part de la superfície del quadre el fa pràcticament irrecuperable, alhora que dificulta la identificació de l'escena que representa.

L'urna de plata, visible només un dia a l'any —el 28 de desembre, festivitat dels Sants Innocents— es troba, com la resta de components del retau-

93. Al dors de la fusta figura la inscripció «*Rdo. Gimbert*», una adreça del carrer Giroana, una xifra i un emblema amb les inicials R. G. i les paraules «*Spiritualitas*», «*Sensibilitas*» i «*Pulchrum*» al voltant d'una llàntia. Ramon Gimbert i Canals nasqué a Sant Quirze de Terrassa l'any 1882 i, després d'estudiar al seminari diocesà, fou ordenat sacerdot el 1908; l'any 1924 fou nomenat sagristà de la catedral i el 1966, beneficiat; morí a Barcelona el 1969 (*Boletín Oficial del Arzobispado de Barcelona*, 15 septiembren 1969, p. 523). De la seva activitat artística consta que participà a les exposicions de Primavera celebrades a Barcelona els anys 1935 i 1936, i que exposà individualment a les Galeries Laietanes l'any 1935 i a la *Casa del Libro* el 1959. Al dors dels catàlegs publicats amb motiu de les dues exposicions individuals es pot veure l'emblema descrit més amunt.

le, en bon estat de conservació, però necessitada d'una profunda neteja. La fotografia feta l'any 1930 que reproduïm a les pàgines anteriors [vegeu la fig. 9] permet observar que ja aleshores havia perdut la figura de guerrer que es trobava situada entre les dues volutes que la rematen, tal com encara es pot veure en una il·lustració publicada l'any 1911 al llibre que Josep Mas dedicà a les sepultures i inscripcions funeràries de la catedral barcelonina.⁹⁴

Cal esperar que la funció que actualment compleix la sagristia annexa a la capella de les Ànimes –punt de partida de l'ascensor que puja a la teulada de la catedral– no tingui conseqüències negatives per a la conservació del retaule i de les seves pintures, atès que els visitants han d'accedir a dita sagristia a través de la capella. Finalment, no podem deixar d'esmentar la conveniència de portar a terme la restauració del conjunt, com s'ha fet els últims anys amb diversos retaules del temple, als quals s'ha restituit tot l'esplendor que havien tingut en el passat.

94. Joseph MAS, *Notes històriques...*, v. VIII: *Lo fossar de la seu...*, p. 44.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

Barcelona, 17 d'abril de 1709

L'escultor Marià Montanya i el canonge Andreu Foix, marmessor de Francesc Valeri, signen un contracte per a la construcció del retaule de la capella de les Ànimes de la catedral de Barcelona. El preu del treball es fixa en 450 lliures, de les quals Marià Montanya en cobra 200 el mateix dia de la signatura del document.

AHPB, Macià MARÇAL, *Esborrany del llibre de negocis del capítol de la seu de Barcelona, 1708-1709, sense foliar.*

Dicto die [17 d'abril de 1709].

Mariano Montanya, escultor, ciutadà de Barcelona, ha firmat àpoca al illustre y molt reverent senyor don Andreu Foix, ardiaca de Llobregat y canonge de la seu de Barcelona, com ha marmessor únich del testament y última voluntat del illustre y molt reverent señor Francesch Valeri, quondam, canonge de dita seu, present, de doscentes lliuras barceloneses a bon compte de 450 lls. - ss., que són per la fusta, mans y recaptés y demás del retaulo que ha de fer per la capella de les Ànimes de dita seu, conforme la capitulació feta per y entre dites dos parts y de llurs pròpries respective mans sotaescrita y firmada lo dia present, y al notari avall escrit entregada, que és del thenor següent:

Capitulació que se ha de observar per fer y febricar lo retaula de la Santíssima Trinitat de la santa iglésia catradral de Barcelona.

Primo, lo oficial que farà dit retaula a de posar tota la fusta, claus y ayguacuit, accepto farramentas de mañà y ferrer, per ser cosa que no partany a dit escultor.

Item, quant se assentarà lo retaula, se haja de assentar a costas de dit escultor, aven-li de donar a dit escultor la assistència de mestra de casas per assentar los tachs a la paret y fer las vestidas que seran necessàries per assentar dit retaula, com se estila fer en semblants obras.

Item, sàpia lo oficial que farà dit retaula a de fer lo retaula conforme la trasa

que està delineada y dibuxada en un pergamí, firmada de las dos parts, accepto que allà ahont són los dos àngels grans an de aver dos òvuls, un en cada part, a modo de tarjas, per poder-se pintar dos istòrias, y ditas tarjas se an de executar conforme estan dibuxadas en un paper de llapis y se ha de posar al acte.

Item, sàpia dit official que ha de fer dit retaula de fusta de alba bona y rebadora, de bona qualitat, y que la arquitectura, esculptura y talla a de ser fet segons art de bon official perquè es cumpla en lo pactat, y confome la trassa.

Lo modo de las pagas és, a saber, que se faran tres pagas: la primera serà de 200 lls. - ss. lo dia que se farà lo acte; la segona, en tenir fet peus, padestral y urna, la qual és de 125 lls. - ss., y la tersera y última paga, en ser assentat lo retaula, vist y regunegut per dos officials, un per part, y, cas que se trobàs a faltar alguna cosa a fer conforme lo pactat y la trassa, ajen dits expersts de dir a dit official que o esmènna y, cas que no vulla esmenar, se aje de fer a costas y despesas de dit official, y fins aurà dat satisfació dit official, no se li darà la última paga, y lo dia que se darà la última paga se aje de escansellar lo acte.

Item, que lo dit official age de ser franch de pagar lo notari o qualsevol escripura que se age de fer per dita obra.

Lo qual paper firmam vuy en Barcelona als 17 abril 1709.

Ardiaca y canonge don Andreu Foix, únich marmessor del canonge Francesch Valeri

Mariano Montanya, escultor

Rebudas per pòlissa per lo banch lo dia present feta.

Y axí, renunciant, *et cetera*.

Testes Marçal, notari, y Marçal, escrivent.

2

Barcelona, 26 de gener de 1711

El pintor Joan Gallart cobra 214 lliures i 8 sous per haver pintat el retaule de la capella de les Ànimes de la catedral de Barcelona i altres elements de la mateixa capella.

AHPB, Francesc MARÇAL, *Manual 1711*, f. 15v-16v.

Die lunae XXVI mensis ianuarii anno a Nativitate Domini MDCCXI.

Ego, Ioannes Gallart, pictor, civis Barchinonae, gratis, *et cetera*, confiteor et in veritate recognosco vobis, illustri et admodum reverendo domino don Andreae Foix, canonico sanctae ecclesiae sedis Barchinonae, uti manumissori unico testamenti seu ultimae voluntatis illustris et admodum reverendi Francisci Valeri, quondam, canonico etiam dictae sedis Barchinonae, praesenti, quod modo infrascripto dedistis et solvistis mihi ducentum quatuordecim libras et octo solidos monetae

Barchinonae, quae sunt pro causis et rationibus contentis in quodam computo per me facto et firmato notarioque infrascripto tradito, quod est tenoris sequentis:

Compte de la obra de pintura y doradura tinch feta per ordre del senyor illustre don Andreu Foix, canonge y ardiaca de la santa iglésia de Barcelona, en la capella dels Sants Ignocents, és lo següent:

Primo, lo tauló gran de la Santíssima Trinitat, la Verge, Joachim y Ana, los dos [ratllat: àngels y] ociats hystòria de Maria Santíssima, ^a estrago de Ignocents, dos àngels y ànimas a las dos portas, y caxa exterior del Sant Ignocent, val cent cinquanta lliuras	150 lls.	– ss.
Item, de pintar y dorar las gradas y tapas de flors, una part y altre val cinquanta lliuras vuyt sous	50 lls.	8 ss.
Item, de pintar y dorar lo clau de pedra, val sinch lliuras dotse sous	5 lls.	12 ss.
Item, de pintar de flors, dorar y platear la caxa interior del Sant Ignocent, val sinch lliuras dotse sous	5 lls.	12 ss.
Item, de la tarja de la indulgència, de dorar y fer las lletras, val dos lliures setse sous	2 lls.	16 ss.
	214 lls.	8 ss.

Joan Gallart, pintor

Modus vero solutionis dictarum ducentum quatuordecim librarum et octo solidorum barchinonensium fuit et est talis nam illas habui et recepi a vobis, dicto nomine, in pecunia numerata, realiter et de facto, per apodigiam banchi praesentis civitatis Barchinonae per vos, dicto nomine, die praesenti mihi factam, quam cum praesenti grattam et acceptam habeo.

Et ideo, renunciando, *et cetera*, in testimonium, *et cetera*, praesentem facio vobis, dicto nomine, apocham, *et cetera*.

Testes sunt Iacobus Ferrer, agricola, Franciscus Tort, clericus, et Hyeronimus Gomis, scriptor Barchinonae, ultimus qui, *et cetera*.

a. Probablement hauria de dir «los dos ovats amb hystòries de Maria Santíssima».

PRIVILEGIOS DE IMPRENTA Y CRISIS GREMIAL. LA IMPRENTA
Y LIBRERÍA BARCELONESA ANTE EL PRIVILEGIO DE IMPRESIÓN
DE LOS LIBROS DE ENSEÑANZA DE LA UNIVERSIDAD DE CERVERA

○ JAVIER BURGOS RINCÓN
UNIVERSITAT DE GIRONA

Uno de los motivos principales habitualmente aducido como causante de la debilidad que caracterizó, durante los siglos modernos, a la industria editorial hispana es la existencia de privilegios de impresión y venta dispensados por los monarcas sobre determinados libros, tales como las cartillas de primeras letras, algunos de los textos para las escuelas de gramática y los libros litúrgicos conocidos por el nombre de *Nuevo rezado*. Estas concesiones en régimen de monopolio, otorgadas generalmente a instituciones eclesiásticas (catedrales, conventos, hospitales...) y hasta supuestamente también a impresores extranjeros, habrían impedido el normal desarrollo de nuestra edición.¹ Dichos libros, gracias a su venta masiva, procuraban una rápida reposición de capitales, siempre escasos en las imprentas hispanas. Además, junto a pliegos sueltos y remiendos,² las cartillas de primeras letras y bastantes de los textos para la práctica de la lectura y el aprendizaje de la gramática eran el tipo de impresos que menores costos de impresión soportaban: se trataba de una producción estratégica para la supervivencia cotidiana de las imprentas; en períodos de escasa producción editorial de libros, evitaban que las prensas quedasen paradas.³

El desarrollo de la edición española no se inició hasta la segunda mitad del siglo XVIII, coincidiendo con la aplicación gubernamental de diversas

1. Christian PÉLIGRY, «Les difficultés de l'édition au XVIIe siècle a travers un document de l'époque», *Mélanges de la Casa de Velázquez* (Madrid), XIII (1977), p. 257-284. François LOPEZ, «L'impression des livres liturgiques pour la Castille et les Indes: une longue dépendance», en VV.AA., *Histoire du livre et de l'édition dans les Pays Ibériques*, Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux, 1986, p. 27-52.

2. El remiendo era un impreso no editorial, de corta extensión y sin importancia formal, tales como las tarjetas, conclusiones, memoriales, sentencias, billetes de comunión, licencias de sanidad, etc.

3. Acerca de la importancia de estos impresos para la economía de las imprentas, véase Jordi RUBIÓ, «Introducción», en *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona: Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955, p. 81-84. Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, Valencia: Edicions Alfons el Magnànim, 1987, p. 110-112 y 164.

medidas, proteccionistas unas, liberalizadoras otras; entre estas últimas, el fin de los viejos privilegios de impresión y venta en poder de manos muertas.⁴ No cabe duda que estos privilegios perjudicaron el progreso de las imprentas. Sin embargo, resulta más dudosa la deducción de que fueron responsables de primer orden de la fragilidad característica de la edición hispana moderna.

Jaume Moll ha demostrado que el privilegio para la impresión de los libros litúrgicos del Nuevo rezado, que se creía había sido concedido por Felipe II al impresor de Amberes Cristóbal Plantino, nunca existió como tal. No así el privilegio que sí otorgó el rey en 1573 al Real Monasterio de San Lorenzo de El Escorial para la distribución de estos libros en los reinos de Castilla (más tarde ampliado a las Indias), fuesen o no impresos en los reinos de España. Y es que a pesar de que no existió sobre ellos un privilegio de impresión, los nuevos libros litúrgicos fueron mayoritariamente editados en el extranjero. La capacidad productiva de las imprentas castellanas no era capaz de abastecer el amplio mercado de Castilla y de las Indias, por lo que desde un primer momento se encargaron la mayoría de las partidas, de millares de ejemplares, a las prensas de Lyon, París, Amberes y Venecia; de las imprentas castellanas sólo salió una pequeña parte del total de esta producción.⁵

Ya desde el período incunable, la imprenta hispana, contemplada en su conjunto, demostró no estar en condiciones de competir con la capacidad productiva, la disposición de capitales y las redes de comercialización de los grandes centros editoriales europeos. Conviene no olvidar tampoco el efecto negativo que para las prensas hispanas tuvieron los precios más altos respecto de los precios europeos, agravado además por la llegada de metales preciosos y su impacto inmediato sobre los precios peninsulares.⁶ En

4. Celso ALMUIÑA, «Negocio e ideología en la España de la segunda mitad del siglo XVIII: la Compañía de Impresores y Mercaderes de libros de Madrid», *Investigaciones históricas*, 9 (1989), p. 74-78.

5. Véanse los trabajos de Jaume MOLL, «Sobre el “privilegio” a Cristóbal Plantino», en *Homenaje a Justo García Morales*, Madrid: A.N.A.B.A.D., 1987, p. 809-819; «Plantino, los Junta y el “Privilegio” del Nuevo Rezado», en *Simposio Internacional sobre Cristóbal Plantino (18, 19 y 20 de enero de 1990)*, Madrid: Universidad Complutense, 1990, p. 9-23; «Plantino y la industria editorial española», en VV.AA., *Cristóbal Plantino. Un siglo de intercambios culturales entre Amberes y Madrid*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes-Editorial Nerea, 1995, p. 11-30.

6. Jaume MOLL, «Valoración de la industria editorial española del siglo XVI», en *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime*, París: ADPF-Mélanges de la

una investigación reciente y fundamental para nuestro conocimiento del comercio librero durante la primera mitad del XVI, Marta de la Mano ha descubierto el impresionante flujo de millares de libros franceses, venecianos, flamencos y alemanes, a través de la Compañía de Libreros de Salamanca. Ésta los importaba desde su factoría en Lyon con destino a la que tenía establecida en Medina del Campo, donde se vendían y distribuían en las ferias de la villa, y desde la que se abastecía a la factoría que la Compañía poseía en la ciudad de Salamanca para ser repartidos entre los libreritos miembros de la sociedad. El trabajo de esta historiadora confirma plenamente los estrechos e intensos vínculos de la edición hispana con la europea, a través de figuras como Gaspar Trechsel (uno de los impresores más importantes de Lyon durante la primera mitad del XVI) o de los Giunti venecianos, que en Castilla estuvieron representados por Juan de Junta (sobrino del gran impresor Luc' Antonio de Giunti, el viejo), uno de los principales protagonistas de la compañía salmantina.⁷

El negocio auténticamente rentable era la importación y comercio de libros extranjeros. Se impuso así el control del capital mercantil sobre el capital industrial, bloqueando las posibilidades de progreso de las imprentas, descapitalizándolas, incapaces de abordar nuevos y ambiciosos proyectos de edición de obras que, además del mercado local y regional, tuvieran sobre todo salida en el fluido mercado europeo del libro. Pero la demanda de éste era fundamentalmente de obras de derecho, medicina, filología, filosofía y teología, en lengua latina, por lo general extensas en número de páginas, que suponían una inversión de mayor envergadura y riesgo, dada la lentitud en la reposición de capitales característica de la manufactura librera. En palabras de Jaume Moll, «no es exagerado decir que obra latina de autor español que mereciese el interés de los círculos culturales europeos, era reeditada en el extranjero, una o muchas veces».⁸

Casa de Velázquez, 1980, p. 79-84. Jean-François GILMONT, «Les centres de la production imprimée aux XVe et XVIe siècles», en *Produzione e commercio della carta e del libro. Secc. XIII-XVIII. Serie II-Atti della "Ventitreesima Settimana di Studi". 15-20 aprile 1991*, Firenze: Le Monnier, Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini» - Prato, 1992, p. 350-352.

7. MARTA DE LA MANO GONZÁLEZ, *Mercaderes e impresores de libros en la Salamanca del siglo XVI: La compañía de Juan de Junta y Alejandro de Cánova*, Salamanca: Departamento de Historia Medieval, Moderna y Contemporánea, Universidad de Salamanca, 1996, tesis doctoral, v. I.

8. MOLL, «Valoración de la...», p. 79.

Las imprentas hispanas se vieron así reducidas a una producción básicamente de consumo local. Los canales de comercialización existían, pero eran de importación, y estaban además copados por las ediciones de las grandes casas editoriales europeas. Los capitales dentro del mundo editorial hispano, aunque ciertamente más modestos, también existían –y la Compañía de Libreros de Salamanca es testimonio de ello–, pero apenas se invertía en las prensas «nacionales», sino que se destinaban a comprar ediciones extranjeras, o incluso hasta se financiaban ediciones en las prensas de otros países. Este es el caso de algunos de los libros impresos en el taller lyonés de Gaspar Trechsel, que eran ediciones pagadas por la compañía salmantina.⁹ En el mismo sentido, Manuel Peña nos muestra el caso del librero barcelonés Joan Guardiola, que editó a su cargo numerosas obras en talleres lyoneses entre las décadas de 1540 a 1560, con el objeto de venderlas en el mercado catalán.¹⁰

Como vemos, se trata pues de situaciones que resultan anteriores a la concesión de privilegios tan importantes como el citado del monasterio de El Escorial (que, insisto, era de venta, no de impresión) o el otorgado también por Felipe II en 1583 a la Catedral de Valladolid para vender las cartillas de primeras letras en los reinos de Castilla.¹¹ Privilegios que no afectaban a los reinos de la Corona de Aragón, puesto que en asuntos de imprenta las legislaciones de los distintos reinos de la monarquía eran también diferentes.¹² Sin embargo, esto no fue motivo suficiente para que se desarrollaran centros editoriales en los reinos aragoneses, capaces de participar en el mercado europeo. Los libreros de Barcelona no dejaron de abastecerse con libros del Nuevo Rezado de procedencia francesa, y sobre todo veneciana, durante las últimas décadas del siglo XVI y en el XVII.

9. DE LA MANO, *Mercaderes e impresores...*, p. 335-340.

10. Manuel PEÑA DÍAZ, «Librería y edición en la Barcelona del XVI: el librero-editor Joan Guardiola», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 9 (1991), p. 345-367. Véase también del mismo autor *Libro y lectura en Barcelona, 1473-1600*, Bellaterra: Departamento de Historia Moderna y Contemporánea, Universidad Autónoma de Barcelona, 1995, tesis doctoral, v. I, p. 70-80.

11. Jaume MOLL, «La cartilla et sa distribution au XVIIe siècle», en AA.VV., *De l'alphabetisation aux circuits du livre en Espagne. XVIe-XIXe siècles*, Paris: Editions du CNRS, 1987, p. 311-332.

12. En un primer momento, el monasterio madrileño también recibió privilegio para los reinos de la corona aragonesa, pero éstos se opusieron alegando que dicho privilegio era contrafuero, logrando liberarse del monopolio escorialense. MOLL, «Sobre el “privilegio”...», p. 818.

Ni tan siquiera con la nueva situación impuesta por la Nueva Planta (1716), y la inmediata extensión al Principado catalán de la legislación castellana en asuntos de imprenta, se llegó a aplicar el privilegio escurialense; y sin embargo, se siguieron importando, incluso hasta después de prohibirse en 1752 por orden del juez de imprentas Juan Curiel, en un intento de promover la nacionalización de la producción de los libros litúrgicos.¹³ Tampoco durante los siglos XVI y XVII existió en Cataluña a favor de ninguna institución privilegio real sobre cartillas de primeras letras (en catalán, «*beceroles*») y libros de enseñanza. Pero sin embargo, como veremos, sí hubo *de facto* un monopolio sobre estos libros, ejercido por el gremio de libreros de la ciudad de Barcelona, al que pondría fin la concesión por Felipe V en 1718 del privilegio para imprimir y vender los libros de enseñanza otorgado a la recién creada Universidad de Cervera.

He mencionado tres de los hechos más decisivos que marcaron la trayectoria de la imprenta y librería barcelonesa durante el siglo XVIII: la implantación de la legislación castellana del libro, la existencia de una corporación librera y, por último, el privilegio concedido al nuevo centro cerverino, al que fueron trasladados todos los estudios universitarios del Principado, lo que supuso el cierre de la antigua Universidad de Barcelona. Es en el antes y el después de dicho privilegio que se centran estas páginas, que tienen por objeto conocer sus efectos sobre la evolución de la edición barcelonesa. Para ello resulta necesario, en primer lugar, conocer antes de su concesión la situación de los sectores implicados: impresores, libreros y el gremio en el que estaban agrupados estos últimos. Situándonos en el contexto de la coyuntura que vivió Barcelona en el último tercio del XVII, trataremos de aproximarnos a la relevancia que tenía dentro de las economías de nuestros protagonistas, y en particular para el gremio, la producción incluida más tarde en el privilegio cerverino. Después, tras repasar el contenido del monopolio y los primeros pasos de su puesta en práctica, asistiremos a las reacciones de los afectados denunciando sus efectos negativos y la resistencia a su aplicación. Por último, examinaremos sus consecuencias, tratando de evaluar la importancia que tuvo en la evolución de la producción tipográfica y en el desarrollo del proceso de crisis gremial.

13. Javier BURGOS RINCÓN, *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del siglo XVIII*, Bellaterra: Departamento de Historia Moderna y Contemporánea, Universidad Autónoma de Barcelona, 1993, tesis doctoral, v. I, p. 356-357 y 366-367. Véase también mi artículo «El món del llibre a la Barcelona del Set-Cents», *L'Avenç*, 199 (gener 1996), p. 37.

En Barcelona, sólo una parte del mundo profesional del impreso estaba organizada en una corporación de oficio privilegiada: los libreros. Agrupados en la Confraria de Sant Jerònim dels Llibreters, fundada en 1553, el modelo corporativo de la cofradía se sostenía sobre tres principios básicos:¹⁴

1. Sólo los maestros del gremio podían tener tienda abierta y vender libros, fueran nuevos o viejos, cosidos o por coser, en la ciudad de Barcelona y su territorio; la encuadernación era también privilegio exclusivo de los maestros libreros.

2. Para acceder a la maestría era necesario ejercer de aprendiz durante al menos cinco años en casa de un librero, tras los cuales podía presentarse a examen para comprobar su habilidad en el oficio; los hijos de maestros, estaban eximidos de la prueba —que no del pago de las cantidades estipuladas para el acceso a ella.

3. Las ordenanzas arbitraban toda una serie de medidas y controles para impedir diferencias sustanciales entre los integrantes del gremio: control de las adquisiciones de papel y pergaminos, disponer de una sola tienda por maestro o prohibición de pactos individuales con la Universidad para evitar monopolios sobre los libros de enseñanza.

Un par de aspectos cruciales sobre la configuración y funcionamiento de la corporación librera se desprende de dos de los principios señalados. En primer lugar, que los impresores (fueran componedores, tiradores o batidores) quedaban excluidos del gremio. Las ordenanzas definían al librero esencialmente por el conocimiento y dominio del proceso y de las técnicas de encuadernación exigidos en el examen de maestría, que una vez superado confería el derecho privilegiado de vender públicamente libros.¹⁵ Así los impresores quedaban en gran medida a merced de los libreros, al controlar

14. Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona (AHPB), Francesc MULNELL, *Liber Confratrie sanctii Hieronimi bibliopolarum Barchinone, 1553-1559 (1553)*, s. f. También en el Archivo Histórico Municipal de Barcelona (AHMB), *Ordinacions i Bans*, 11 març 1553, s. f., documento reproducido por Miquel GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història dels antics gremis dels arts i oficis de la ciutat de Barcelona. II. Llibreters, estampers*, Barcelona, 1918.

15. Según las ordenanzas, además de las librerías, sólo en los encantos públicos y con la intervención de un «*corredor d'orella*» podían venderse libros en la calle. Sobre las pruebas de acceso al gremio, véase Ignasi BAIGES I JARDÍ, «Els exàmens d'accés a la Confraria dels Llibreters de Barcelona (1553-1584)», *Estudis Castellonencs*, 6 (1994-1995), p. 151-164.

éstos la encuadernación –que incluía el plegado y cortado de los pliegos impresos–, operación en la que cargaban su margen de beneficio, fijando así el precio final del libro para su venta. En segundo lugar, la importancia que las ordenanzas otorgaban al control sobre el mercado de los libros de enseñanza. La primera reforma de las ordenanzas tuvo que ver con ambas cuestiones.

En los consejos gremiales celebrados el 4 de septiembre de 1619 y 14 de febrero de 1623 fueron propuestas dos medidas tendentes a aumentar los ingresos de la corporación, siendo aprobadas por el consejo municipal del Trentenari el 23 de junio de 1623.¹⁶ La primera medida adoptada fue aumentar la cantidad a pagar por los derechos de examen para alcanzar la maestría. La inflación del Quinientos las había reducido a muy poco. Pero la subida pretendía algo más que una mera actualización pecuniaria: introducía también la discriminación económica, fijando matrículas diferentes, menores para los hijos de los agremiados respecto de las que debían abonar los hijos de individuos ajenos al gremio.¹⁷ Además de subvenir a los gastos del gremio, con esta medida se buscaba restringir el acceso a él, en una coyuntura que ya en la primera década del XVII apuntaba claros indicios de debilitamiento en el impulso comercial y de crisis de la industria. Al procurar limitar el crecimiento del colectivo gremial, por la vía de dificultar el ingreso de individuos ajenos a los núcleos familiares que lo inte-

16. AHMB, *Ordinacions i Bans, 1622-27*, f. 45-46v; 23 junio 1623. Cit. por GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, p. 70-71.

17. Se pasó del florín de oro (13 sueldos) igual para todos los examinados que fijaban las ordenanzas de 1553, a establecerse tres categorías diferentes: los hijos de maestro pagarían 5 libras y 17 sueldos; los naturales de Cataluña, 10 libras y 17 sueldos, y los no naturales, 20 libras y 17 sueldos. Sobre la inflación entre 1553 y 1623 pueden servir de orientación los siguientes datos: el precio nominal del trigo pasó en 1551-55 de 27,8 sous la cuartera a 41,7 sous en 1621-25 (la cuartera era de 69,518 litros); expresado en números índice, la subida fue de 163 a 245 (índice 100 en 1501-1525). El pan más corriente en la dieta de los sectores populares era el pan moreno, cuya pieza habitual era el llamado «*pa de ral*», que costaba unos 24 dineros. Por lo que se refiere a los salarios, el equivalente del jornal en kg de trigo de un maestro albañil pasó de 9,64 sueldos en 1551-55 a 8,75 en 1621-25; expresado en números índice, bajaron de 80 a 73 (índice 100 en 1521-25). Sobre la inflación en este periodo, véase Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona: Edicions 62, 1986 (2ª ed.), v. II, p. 329 y s. Los datos de precios y salarios en Gaspar FELIU, *Precios y salarios en la Cataluña moderna*, v. I: «Alimentos», v. II: «Combustibles, productos manufacturados y salarios», Madrid: Banco de España-Servicio de Estudios, 1991 (Estudios de Historia Económica; nº 21 y 22), v. I: p. 23-29 y 41-42; v. II: p. 72-73 y 94-95.

graban, la corporación pretendía asegurar para sus miembros una porción del limitado pero vital mercado local (en particular lo era para el tipo de maestro medio y humilde que predominaba en el gremio), evitando de esta forma una posible saturación y sobrecompetencia del mercado, en una situación económica que comenzaba a ser adversa para el conjunto del Principado.¹⁸ No obstante, poco es lo que puede afirmarse con absoluta certeza sobre el sector editorial mientras no dispongamos de los datos de la evolución de la producción tipográfica barcelonesa de fines del XVI y primera mitad del XVII.¹⁹ Puede resultar orientativo, aunque sólo a modo de hipótesis, el comportamiento de otras imprentas peninsulares, como las de Valladolid, Sevilla, Toledo, Zaragoza, Alcalá de Henares y Medina del Campo, de las que sí sabemos que la producción de sus prensas entró en una fase de clara recesión a partir de 1620-30.²⁰ La estrategia adoptada para enfrentar la crisis fue aumentar la producción menor de carácter efímero, esto es de

18. Entre 1575 y 1622 obtuvieron la maestría 78 libreros, mientras que entre 1623 y 1661 accedieron a esa condición sólo 36 (1,6 y 0,9 ingresos anuales de media para cada periodo, respectivamente). La lista de ingresos en el gremio de libreros en GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, p. 77 y s. Sobre la situación económica de aquellos años, véase VILAR, *Catalunya dins...*, v. II, p. 313 y s. Acerca del inicio de la crisis global de la economía catalana en los años 1627-32: Antoni SIMON TARRÉS, «Els anys 1627-1632 i la crisi del segle XVII a Catalunya», *Estudis d'Història Agraria*, 9 (1992), p. 157-180.

19. Próximamente publicaré los resultados de una investigación sobre los orígenes del gremio de libreros de Barcelona que incluye una reconstrucción de la producción tipográfica barcelonesa entre 1480 y 1599. Un primer avance de estos datos de la producción fueron publicados por Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Las culturas del Siglo de Oro*, Madrid: Historia 16, 1989, p. 139. De ellos se desprende el sensible crecimiento de la producción tipográfica a partir de 1560, resultando particularmente importante en los últimos quince años del siglo. La falta de tipobibliografías barcelonesas del XVII impide de momento entrar en esta centuria.

20. Una crisis que Cruickshank considera ya declarada en 1623-24, antes por tanto del decreto de marzo de 1625, que prohibía la impresión de la «literatura *ephemera*» por la vía de suspender la concesión de licencias para comedias y novelas en los reinos de Castilla. Todo ello situado dentro del contexto de la crítica situación de la economía castellana, y muy particularmente de sus ciudades. Donald W. CRUICKSHANK, «Literature and the Book Trade in Golden-Age Spain», *Modern Language Review*, 73 (1978), p. 799-824. Véase también: Jaime MOLL, «Diez años sin licencias para imprimir comedias y novelas en los reinos de Castilla: 1625-1634», *Boletín de la Real Academia Española* (Madrid), LIV (1974), p. 97-103. Christian PÉLIGRY, «Les difficultés de l'édition castillane au XVIIe siècle a travers un document de l'époque», *Mélanges de la Casa de Velazquez*, XIII (1977), p. 257-284. Philippe BERGER, «Quelques observations sur la production imprimée à Valladolid au Siècle d'Or», en vv. AA., *Livres et libraires en Espagne et au Portugal (XVIe-XXe siècles)*, París: CNRS, 1989, p. 27-38.

pequeños libros y de pliegos sueltos de escasa calidad formal, que exigían una corta inversión y que, por ser de fácil venta, proporcionaban una rápida reposición de capital frente a la más lenta de la mayoría de libros.

Los especialistas en la literatura de pliegos de cordel reconocen a la Ciudad Condal del Seiscientos como el emporio de la Península en la producción de este tipo de impresos. Jaime Pascual afirma que la gran producción de pliegos sueltos salidos de sus prensas respondería, además de a su éxito entre un público de amplia base social, a la estrategia de supervivencia para mantener ocupadas las imprentas cuando no había libros que imprimir.²¹ Junto a los pliegos sueltos, los protagonistas de esta estrategia fueron los ya citados «remiendos»²² y las denominadas «menudencias».²³ Estas últimas, que según impresores y libreros a menudo se vendían «a manos sueltas», eran «la *Doctrina de Belarmino* [*Declaració copiosa de la doctrina christina*, de Roberto Belarmino], *Cathon Chistiano*, *Fomento de la Piedad* [del Dr. Llord], *Milagros de la Virgen del Carmen*, *la cartilla de primeras letras* [las «beceroles»], *los Siete salmos penitenciales*, *el Peregrino* [*Peregrinació del venturós Pelegrí*], *la Doctrina Christiana* [a manera de diálogo entre «lo Mestre y lo Dexeble», del Padre Ledesma], *Flantems* [*Llibre de bons amonestaments*, de fray Anselm Turmeda], *el modo de rassar el Rosario* [del padre Pons], *la Coblas de la Pasión* [posiblemente se trata del librito de Cristóbal Mercader] *todo en catalan*, *la Memoria Espiritual* y *Milagros de la Virgen del Rosario* [*Libro de los Milagros de Nuestra Señora del Rosario*, de fray Jerónimo Taix] y *los Antonios* [es decir, la gramática latina de Nebrija]». La mayoría de estos impresos eran caracteriza-

21. Pascual aplica a Barcelona los razonamientos de Cruickshank («*Literature and the Book ...*») sobre la crisis en la década de 1620 de las prensas castellanas. Jaime PASCUAL, «Literatura e imprenta en la Barcelona del siglo XVII. El caso de Antonio Lacavallería», *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, II (1985), p. 607-639, en especial n. 2.

22. Vid. nota 2.

23. La importancia de estos impresos y libritos menores en la vida productiva diaria de las imprentas queda bien reflejado en los acuerdos que se solían firmar entre el propietario de una imprenta y un impresor que ejercería de administrador en ella. Un buen ejemplo, lo encontramos en los pactos entre Teresa Cormellas, viuda del impresor y mercader Sebastián Cormellas, con el impresor Vicenç Surià, para que éste administrara su taller. Así se indicaba en dichos pactos que, cuando faltasen «*feynas ventureras*» y con el fin de no detener las prensas, Surià debía «*treballar y estampar las feynas pera vendre en casa que ço són Sams, flantems y altres qualsevols, com millor aparexerà se més convenient y tenir més expeditio de venta*». AHPB, Josep VIRGILI, *Manual, 1673-1675*, 54v (hojas plegadas), 24 julio 1674.

dos por los propios profesionales del impreso por no superar los 8 pliegos, pequeños textos destinados a la enseñanza de primeras letras, de los primeros pasos del latín y de la educación cristiana, «*libritos que sólo sirven a la Educación de los Niños y tienen poca substancia*».²⁴

Algunos de estos libritos serán los protagonistas de la segunda novedad introducida en la reforma de las ordenanzas realizada en 1623: el gremio se arrogó entonces el derecho exclusivo de encargar la impresión de salmos, cartillas y misas, prohibiendo a los maestros libreros hacerlos imprimir a otra persona que no fuera la convenida por el gremio, y obligándoles a adquirir sólo los impresos editados por la corporación, para la posterior venta en sus librerías.²⁵ Una vez distribuidos entre los libreros, éstos cargaban sobre los pliegos impresos las operaciones de plegado, cosido y, de pedirlo el comprador, la encuadernación que éste eligiese. La nueva ordenanza no era en puridad un privilegio (no había concesión alguna del Rey), puesto que cualquier impresor podía tirarlos en sus prensas. Pero como los libreros disfrutaban de la privativa gremial de encuadernación y venta pública, en la práctica el tipógrafo que acordaba con el gremio la impresión de estos libros, se hacía con la producción de la mayor parte de los que eran comercializados en las librerías de la ciudad, y de una buena porción de los que se vendían en el Principado (no en vano Barcelona era con diferencia el principal centro editor), quedando marginados del grueso de este mercado el resto de impresores. Con dicha medida el gremio conseguía varios objetivos. En primer lugar, se hacía con una fuente de ingresos segura –dado el elevado y continuado consumo de estos impresos– para financiar los gastos de la corporación. Además, al acordar colectivamente su impresión y controlar su distribución, el gremio se situaba en una posición ventajosa a la hora de contratar las condiciones de impresión con los impresores, que se disputaban la obtención de tan jugoso encargo. Por otra parte, este monopolio *de facto* tenía la virtud de reforzar la unidad interna de la corporación, al evitar la disputa entre sus miembros por este segmento de la producción, impidiendo que los maestros más ricos se hicieran con su control.²⁶ En el contexto de

24. Las citas, en Archivo de la Corona de Aragón (ACA), *Real Audiencia (Rl. Aud.)*, *Pleitos civiles*, nº 2617, s. f.

25. El precio de venta para los cofrades maestros que desearan comprar menudencias editadas por el gremio era de 25 sueldos la resma, cantidad que incluía los costos de impresión y la porción destinada a las arcas del común. El documento de reforma de las ordenanzas en 1623, lo reproduce GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, doc. nº 6, p. 71.

26. Sobre las ventajas de las ediciones comunitarias financiadas por un gremio de libre-

un período de crisis económica como el que se inicia en la década de 1620 –y del que no empezará a salir el Principado hasta entrada la década de 1660–,²⁷ y para un colectivo profesional reducido como era el de los librerros –en torno a una treintena de maestros, de los que apenas la mitad tenían tienda propia–, el control sobre los costos de producción y sobre la venta de este tipo de impresos suponía asegurar una fuente de ingresos, tal vez modesta, pero fundamental para la economía familiar.

Esta medida fue motivo de continuos conflictos con los impresores. Entre los numerosos pleitos que les enfrentaron con el gremio librero, el más enconado –y del que por fortuna se conserva una documentación más exhaustiva– es el iniciado en 1671.²⁸ En este año, el impresor Rafael Figueró firmó un acuerdo con la corporación para imprimir los libros que ésta le encargase, entre los que precisamente se hallaban los salmos y «*beceroles*».²⁹ La reacción contrariada del resto de impresores de la ciudad fue inmediata: la denuncia y su consiguiente pleito se mantuvieron abiertos en la Real Audiencia hasta 1686. Denunciaban a los librerros por pretender prohibirles vender en sus imprentas cualquier género de libros «...y lo que pitjor és fer estampar dits llibreters llibres a gasto comú de la dita confraria, imponent-se penas per als qui contrafarà, lo qués manifest monopoli y contra lo bé públich desta Ciutat».³⁰ A su vez, los librerros demandaron a los impresores por lo que entendían que eran flagrantes y reiteradas viola-

ros, véase el ejemplo de la ciudad francesa de Rouen: Jean Dominique MELLOT, «Una poco comune comunità di mestiere: i tipografi e i librai di Rouen alla metà del XVII secolo», *Quaderni Storici*, 3 (1989), p. 723-742.

27. VILAR, *Catalunya dins...*, II, p. 373-391. Xavier TORRES, «Activitats econòmiques», en Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona. 4. Barcelona dins la Catalunya moderna (s.XVI-XVII)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 229-250.

28. ACA, *Rl. Aud.*, *Pleitos civiles*, n° 6272.

29. AHMB, *Notarial*, IX-4, s. f.

30. No pudieron los impresores acabar con este «*manifest monopoli*». Por una Real Provisión de 6 junio de 1677, se confirmó a los librerros en su derecho de vender públicamente libros nuevos o viejos, encuadernados o no, prohibiéndolo a quienes no fueran miembros del gremio. Pero sí les fue reconocido a los impresores el derecho de vender en el interior de sus talleres, esto es, con tal de «...que no sie ab botiga pública que traga porta al carrer». Esta resolución no zanjó el conflicto entre ambas partes, puesto que el gremio de librerros continuó persiguiendo a los impresores por la venta pública de impresos menores (pliegos sueltos, almanaques, comedias...). Una segunda Real Provisión, fechada el 10 de octubre de 1679, intentó aclarar la situación, declarando que los impresores podían vender papel blanco, imágenes y pliegos sueltos, así como libros mientras no estuviesen cosidos ni

ciones de los privilegios de que disfrutaban como miembros de la corporación gremial. El grado de control corporativo alcanzado sobre el sector productivo y el mercado local se veía, pues, notablemente reforzado con este monopolio efectivo sobre la edición de los libros básicos de enseñanza y doctrina cristiana.³¹

En esta dinámica de creciente enfrentamiento, que suponía añadir nuevos y costosos gastos para el mantenimiento de los pleitos, las entradas de líquido en la corporación procedentes de la distribución entre los maestros libreros de las «*menudencias*» gremiales eran, como comprobaremos, vitales para la vida económica de aquélla. En las últimas décadas del XVII, cuando en la ciudad asistimos a la recuperación de sus actividades económicas, comienzan a observarse claros signos de deterioro de la corporación, inicio del lento proceso de erosión que culminará en la segunda mitad del Setecientos, precisamente cuando la producción editorial y el comercio librero alcance un mayor desarrollo, en el contexto de expansión de la economía catalana. De hecho, podría decirse que las medidas adoptadas con particular empeño por los síndicos del gremio (tales como el reforzamiento del control sobre las «*menudencias*», la ejecución de continuos embargos sobre los individuos infractores de los privilegios del gremio o, para defenderlos, la apertura de nuevos pleitos) eran reacciones a dicha erosión. Sus causas se hallan principalmente en la creciente violación de los privilegios y en el aumento de la carga financiera, en buena medida como consecuencia del círculo vicioso que los nuevos pleitos provocaban, y que forzaban al gremio a endeudarse, bien para sostenerlos ante los tribunales, bien para pagar las pensiones de anteriores censales que habían sido ven-

encolados. No obstante, tampoco fue suficiente para poner fin a los embargos que los cónsules y síndicos libreros ejecutaban sobre los impresores. ACA, *Rl. Aud., Pleitos civiles*, nº 6272; la cita del texto y de la presente nota en la 2ª parte del pleito, f. 2 y 60, respectivamente. Una parte de la documentación generada por este conflicto (la de procedencia municipal), puede verse en GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, p. 163-181 y 185-191.

31. Estando vigentes los pactos firmados con el impresor Rafael Figueró, el gremio encargó la misma tarea a las imprentas de Jacinto Andreu y del abogado Josep Cormellas, lo que llevó a Figueró a iniciar un pleito particular contra el gremio librero. Este litigio nos revela la voluntad de la corporación de imponer las condiciones contractuales de impresión, llegando incluso a violar acuerdos previos de edición, bien porque ésta necesitaba más ejemplares para distribuir entre los maestros libreros —que no podían ser satisfechos por el primer impresor contratado—, bien porque más tarde otro impresor ofrecía sus servicios con condiciones más favorables para el gremio. AHMB, *Notarial, IX-4*, s. f.

didados por la corporación para hacer frente a gastos extraordinarios, entre los que destacan las costas procesales de los pleitos.³²

En la década de 1670 parece que el cuestionamiento de los privilegios gremiales adquiere para los libreros un carácter particularmente preocupante, ante «*la ambició dels hòmens desitjosos de adquirir encara que per medi de officis aliens [que] ha donat causa y motiu de graves danys als particulars confreres llibraters*». Se trataba de individuos extraños al mundo de la edición, algunos incluso ajenos a la condición artesanal, que sugieren que las dificultades y resistencias a las que en general se enfrentaban entonces las corporaciones de oficio barcelonesas eran también el resultado de los progresos en la ciudad de la libertad de trabajo.³³ La conflictividad que se desata en el transcurso de las décadas posteriores, y que se intensificará en el XVIII, una vez superados los efectos de la Guerra de Sucesión, es fiel reflejo de esta situación: enfrentamientos no sólo con los impresores, también con un amplio espectro socio-profesional de individuos (mer-

32. Diversos estudios sobre otros sectores de la producción artesanal han puesto de relieve las dificultades que tuvieron que soportar los gremios para afrontar, con sus fuentes de ingresos regulares, los crecientes gastos derivados no sólo de sus actividades públicas (religiosas, festivas, asistenciales), sino sobre todo de la amortización y pago de las pensiones de censales para hacer frente a las cargas fiscales extraordinarias y al mantenimiento de pleitos en defensa de sus privilegios. Vid. Emilio BEJARANO, «La incidencia de los tributos extraordinarios en los censales y la influencia de éstos en la decadencia gremial», en *Fiscalitat estatal i hisenda local (s. XVI-XIX). Funcionament i repercussions socials*, Palma de Mallorca: VI Jornades d'Estudis històrics locals, Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1988, p. 9-36; del mismo autor, «Las cargas gremiales y su influencia en la decadencia de las corporaciones a mediados del siglo XVIII. El caso del gremio de carpinteros», *Estudis d'Història Econòmica*, 2 (1991), p. 55-80. Miguel José DEYA, «Gremios y fiscalidad en el final del Antiguo Régimen. Los gremios textiles mallorquines», en *Fiscalitat estatal i hisenda local...*, p. 245-262.

33. Los individuos a los que se refiere la cita anterior son los propietarios de imprenta Rafael Figueró, que era maestro «*paraire*»; Josep Forcada, notario; José de Cormellas, abogado (heredó la imprenta de su hermano Francisco, que a su vez la había heredado de su padre, Sebastián de Cormellas, que poseía el estatuto de mercader, e hijo también del mercader y famoso impresor del mismo nombre que trabajó a fines del XVI y primeras décadas del XVII); Jacinto Andreu se había formado como escudeller; Francesc Cays era maestro daguero; Jacinto Pascual era maestro sombrerero, y Pere Vilella, tendero. ACA, *Rl. Aud., Pleitos civils*, nº 6272, 1ª parte, f. 119; la cita, en f. 34; 2ª parte, f. 6-9. GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, p. 191. Sobre la crisis de los gremios en la segunda mitad del XVII y el progreso de la libertad de trabajo en Barcelona, vid. TORRES, «*Activitats econòmiques*», p. 247-249.

ceros, pequeños comerciantes, veleros, sastres, revendedores, carpinteros, viudas...) que discuten a los maestros librerros su privativa sobre la venta de libros en la ciudad.

La inexistencia de documentación contable del gremio anterior a la concesión del privilegio de Cervera nos impide conocer con precisión la evolución de su situación económica. A pesar de ello, sí se encuentran algunos datos reveladores para los años inmediatamente posteriores a la concesión del privilegio cerverriense, lo que nos permite valorar con una cierta seguridad la importancia de las «*menudencias*» para los caudales de la corporación, así como plantear algunas conclusiones.³⁴

El cuadro I resume las cuentas de ingresos y gastos de 1724, el año más completo que he hallado entre la documentación notarial anterior a 1729.³⁵

34. La documentación que se conserva procede de los protocolos registrados por los notarios del gremio y resulta muy fragmentaria, por lo que no es posible reconstruir una serie cuantitativa del estado de sus cuentas mínimamente dilatada en el tiempo. El hecho de que la mejor información disponible sobre las finanzas del gremio corresponda a los años inmediatamente posteriores a la concesión del privilegio a la Universidad de Cervera, no invalida las conclusiones que a partir de ellos se pueden plantear sobre el peso de las «*menudencias*» en la economía del gremio. Esto es así, porque la imprenta de la Universidad tardó once años en empezar a ejercer plenamente su privilegio. Sus prensas no comenzaron a funcionar hasta 1721, si bien la producción hasta 1724 se limitó a impresos de escasa entidad (conclusiones, boletines de sanidad, «*goigs*», licencias, «*flantems*»). No fue activa respecto de los libros que integraban el privilegio hasta 1729. Además, hasta este año, los librerros siguieron contratando a un impresor para tirar sus «*menudencias*» gremiales con absoluta normalidad pública (AHPB, Jerónimo BROTONS, *Borrador*, 1727, leg. 4, f. 346r-347r y 373r-375r). Por esta razón, y con los indicios fragmentarios que he hallado de fines del XVII, resulta verosímil la hipótesis de que la situación anterior y posterior a 1718, y hasta 1729, fue a grandes rasgos de una relativa continuidad respecto del peso de las diversas partidas que integraban los gastos y los ingresos del gremio (posiblemente alterado sólo por razones derivadas de motivos militares, durante los años de mayor implicación de la ciudad en la Guerra de Sucesión). Sobre los inicios de la imprenta de la Universidad de Cervera: Manuel RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*, Barcelona: Librería Verdager, 1916, v. II, p. 189-192.

35. Este cuadro no pretende ser más que una aproximación meramente orientativa. En el balance que resume el cuadro I se echan en falta los pagos por ingreso de nuevos maestros: en este año he comprobado que no se produjo ninguno. Tampoco en 1724 se vendió ningún censal o se efectuó ningún pago extraordinario por motivos militares, de abastecimiento o de fiesta urbana, por lo que 1724 puede considerarse como un año «normal». AHPB, Jerónimo BROTONS, *Manual borrador*, 1724, s. f.

CUADRO I**INGRESOS Y GASTOS DEL GREMIO DE LIBREROS**

Año 1724 (hasta abril de 1725)

CONCEPTOS	INGRESOS libras y sueldos	%
Impresos a costa del gremio:		
– menudencias vendidas (76 r.*)	228 l.	34,9
– menudencias por vender (125 r.)	375 l.	57,4
Anualidades		
(22 maestros a 5 sueldos)**	5 l. 10 s.	0,8
Por asiento de aprendices (1)	2 l.	0,3
Licencias de venta a individuos ajenos al gremio:		2,5
– por venta de libros	11 l.	
– por venta de papel al por menor	5 l. 12 s.	
Por un crédito del gremio a varios maestros	26 l. 3 s.	3,9
TOTAL INGRESOS (suma del documento incluidos dineros)	653 l. 5 s. 10d	100
CONCEPTOS	GASTOS	
Servicios de proyección pública (gastos derivados de fiestas urbanas, servicios religiosos...)	26 l. 3 s.	3,9
Gastos de personal (cónsules, síndicos...) y de funcionamiento administrativo (notario, recaudación del ganancial-catastro)	36 l. 11 s.	5,3
Gastos por pleitos (pagos a abogados, alguaciles de embargos, costas procesales...)	17 l. 10 s.	2,6
Gastos financieros. Deudas pendientes:		
– pensiones de censos	60 l.	9,1
– deuda de la cofradía con el clavario anterior	55 l. 9 s.	8,3
– deuda con un cofrade por un crédito que dio a la cofradía	15 l. 16 s.	2,4
Impresos a costa del gremio:		60,6
– menudencias (125 resmas 1 mano)	252 l. 10 s.	
– impresión del «llibre del Roser»	50 l.	
– doctrinas y otras mercancías	99 l.	
Compra de impresos de la Real Cédula y otros	45 l. 9 s.	6,8
Auxilios mutuos	3 l. 12 s.	0,5
TOTAL GASTOS	662 l. 16 s.	100

* r. = resmas ** Los dos andadores pagan por uno

Si fijamos nuestra atención en las partidas de ingresos, comprobaremos que provienen abrumadoramente de los impresos denominados de «*menuencias*», algunos de ellos «privativa» del gremio establecía en las ordenanzas (como los salmos, misas, «*beceroles*», «*flantems*»), mientras que otros (doctrinas, libros del Roser, «*pelegrins*», memorias) era contratada puntualmente su impresión con un tipógrafo escogido por los cónsules del gremio. Esta partida supone el 92,3%, esto es, las «*menudencias*» ya vendidas por el gremio a los cofrades libreros, más las que restan por vender y están todavía en poder de la corporación. Pero si nos referimos al líquido, a los ingresos ya efectivos, lo obtenido de su venta significa el 82% del total, quedando como cantidades insignificantes los ingresos derivados de la incorporación de aprendices a la tienda de un maestro (sólo un ingreso en este año), los provenientes de las cuotas anuales que pagan los maestros libreros y los de las licencias para vender libros en la ciudad concedidas por el gremio a individuos ajenos a él. A la vista de estos datos se evidencia que la corporación librera tenía como fuente primera de ingresos la venta de las «*menudencias*» que ella editaba. Por lo que se refiere a los gastos, 2/3 del total corresponden a los costos de impresión de estos impresos y a las compras de otros a diversos tipógrafos. Le sigue la partida de gastos financieros (1/5 parte del total), compuesta por los pagos anuales en concepto de censales (9%) y dos deudas que la cofradía tenía contraídas con sendos maestros de la misma, que prestaron dinero a la corporación (10,7%). Los gastos corrientes de funcionamiento, esto es, de personal, de proyección pública del propio gremio y por los servicios que prestaba a sus miembros –auxilios mutuos– comprometen el 9,3%. Los pleitos en este momento sólo significan el 2,6% de los gastos, una proporción sorprendentemente pequeña –en 1724 el gremio mantenía abierto sólo un proceso contra la cofradía de los revendedores– que contrasta con los abundantes testimonios que para las décadas de 1670-80, y sobre todo en la segunda mitad del XVIII, apuntan a fuertes cargas derivadas del mantenimiento de la actividad litigadora.

Ahora bien, si descontamos los pagos derivados de costear la edición de impresos, los gastos financieros pasan entonces a suponer el 50% del total. Además, las pensiones de los diversos censales que aparecen en el estado de cuentas de 1724 corresponden a los años 1719, 1720 y 1721 (60 libras). Más adelante comprobaremos que hasta 1724 estaban también pendientes de pago, lo que refleja una práctica contable que no anota para el año en curso la deuda acumulada, que era de 110 libras y que sumadas a las 131 libras que aparecen en el balance (en el cuadro I, bajo el concepto de «Deudas

pendientes»), la elevan a un total de 241 libras, esto es, un 92% de los gastos financieros.

Este retrato de la estructura de ingresos y gastos, que revela para los primeros la importancia de las menudencias, y para los segundos el peso de las cargas financieras derivadas del creciente endeudamiento, se confirma a través de numerosos testimonios, tanto antes como sobre todo después de la entrada en vigor del privilegio de la Universidad de Cervera.

En 1675, el gremio había subido los precios de venta de estos impresos sobre los que en la práctica ejercía monopolio, al haberse quedado desfasados los fijados medio siglo antes.³⁶ Pero esta adecuación de los precios de las menudencias a los costos de la época no solventó los problemas económicos del gremio. En 1691, los cónsules de la cofradía propusieron recurrir a una medida que ya había sido aplicada en la reforma de las ordenanzas de 1623: aumentar las cantidades a pagar por los exámenes de ingreso en el gremio, pasando de las 10 libras y 17 sueldos que abonaban los naturales del Principado a nada menos que 60 libras. El objetivo que se pretendía con esta fuerte subida era hacer frente a las muchas obligaciones «...com són alguns censals que prestan a diferents Persones, entre tots de preus de més de 700 lliures, despesas y gastos de plets que necessàriament ha de suportar, que uns anys ab altres importan considerables quantitats».³⁷ Además de los pleitos, y junto a los dispendios destinados a la celebración de las fiestas de San Gerónimo, patrón de la cofradía, y de la conmemoración del día de los difuntos, se habían tenido que pagar, entre los años 1689 y 1691, algunos soldados con destino al tercio anual del Consell de Cent, para el servicio de los ejércitos reales durante la Guerra de los Nueve Años.³⁸

Coincidiendo con este periodo final del Seiscientos, en el que la coyuntura económica del Principado era favorable, y situados siempre dentro de la modesta dotación humana que formaba el colectivo librero, los años 1688

36. De 1 libra y 5 sueldos la resma se subió a 3 libras y 10 sueldos, lo que procuraba un margen de beneficio de 1 libra y 2 sueldos por resma vendida (el precio del papel se valuaba en torno a 1 libra la resma y tirarla en las prensas, 1 libra y 8 sueldos). Vid. GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història...*, p. 72-73. AHMB, *Notarial*, IX-4, 31 octubre 1671, s. f.

37. La cita, en AHMB, *Consell de Cent, Deliberacions*, 1691, f. 58-59.

38. *Ibidem*. Sobre las levas militares en estos años, para los tercios de Barcelona, véase Antonio ESPINO, *El frente catalán en la guerra de los Nueve Años, 1689-1697*, Bellaterra: Departamento de Historia Moderna y Contemporánea, Universidad Autónoma de Barcelona, 1994, tesis doctoral.

a 1699 contemplan una reactivación del número de ingresos en el gremio. Si entre 1663 y 1687 la media anual fue de un ingreso, entre 1688 y 1699 ascendió a 1,5 nuevos maestros. Sólo en los tres años de 1688 a 1690 ingresaron 9 maestros (la mitad del total del periodo 1688-1699), de los cuales 6 no eran hijos de maestros librereros. El agobio financiero de la corporación, debió animar a solicitar la subida de las tasas de ingreso. No he hallado prueba documental de que dicho incremento fuese aceptado.³⁹ En cualquier caso, en los tres años siguientes (1691-1693) no entró ningún nuevo cofrade, para de nuevo entre 1694 y 1699 ingresar 9, de los cuales sólo 3 no tenían ninguna relación con las familias libreras de la ciudad. Pero de haber sido aprobada la subida de la cuota, los ingresos por este concepto entre 1691 y 1699 habrían supuesto 216 libras, esto es, una modesta cantidad media anual de 24 libras, poco para las obligaciones que acuciaban al gremio.⁴⁰

Apenas nada he encontrado para los años de la Guerra de Sucesión. Entre diciembre de 1713 y octubre de 1714, el gremio de librereros tenía abiertos dos censales por un valor total de 708 libras y 15 sueldos, habiéndose comprometido a devolver el dinero en el transcurso de 1714 y 1715. Así lo hizo con uno de los dos, valorado en 350 libras.⁴¹ A estos pagos que acuciaban al gremio nada más acabada la guerra, vino a unirse en 1715 un

39. En el informe elaborado por el Ayuntamiento con motivo del proyecto de nuevas ordenanzas de 1764, se afirma que las 100 libras que el gremio solicitaba deberían pagar en adelante los que no fuesen hijos de maestro para ingresar en él, resultaron excesivas en opinión de las autoridades, recomendando éstas la cantidad de 50 libras. Esto parece en principio desmentir que en 1691 se hubiese aprobado la subida entonces solicitada. Pero la documentación es confusa en este punto. Son numerosos los casos de nuevos maestros que pagan 60 libras en las décadas de 1760 y 1770. AHMB, *Político y representaciones 1765*, f. 218r-234r. *Ibidem*, 1787, 2ª parte, s. f. Dos ejemplos de maestrías por las que se pagó 60 libras: Joan Cerqueda (AHPB, FRANCISCO MADRIGUERA GALÍ, *Manual*, 1778, f. 26r-v) y Joan Massuet (AHPB, LORENZO MADRIGUERA FAMADES, *Manual*, 1771, f. 313r).

40. El periodo comprendido entre 1680 y 1712 es particularmente importante para el mundo de la edición barcelonesa, puesto que fue entonces cuando se produjo una notable renovación de los apellidos que hasta entonces lo habían dominado, apareciendo bastantes de los que serán más representativos durante el siglo XVIII: Martí, Piferrer, Giralt, Teixidor, Generas... Sobre la identidad de los profesionales del impreso del XVIII barcelonés, vid. BURGOS RINCÓN, *Imprenta y cultura...*, p. 391-436 y 446-461; véase también mi artículo «Gremio, familia artesana y propiedad. Librereros e impresores en la Barcelona del siglo XVIII», en *Casa, trabajo y sociedad. Actas de la 3ª sesión del Congreso de Historia de la Familia. Una nueva perspectiva sobre la sociedad europea*, Murcia, 1997 (en prensa).

41. AHPB, Jerónimo BROTONS, *Manual*, 1713-1715 (leg. 11), f. 78r-v y 104v-105v.

donativo exigido por el Rey.⁴² Para satisfacer las deudas y la nueva obligación se recurrirá de nuevo como solución al sistema de «... *per compte de dita confraria se imprimisca y estampen baceroles, salms, flantemps, Pelegrins, doctrinas, memòrias y llibres del Roser, a de dos lliuras dos sous la rayma*». Fueron contratadas con el librero e impresor Joan Pau Martí. Éste prestó 506 libras a la cofradía para pagar diversas partidas de las que el gremio era deudor (desde censales hasta el salario del notario del gremio, pasando por la cera utilizada en los actos religiosos), a cambio del contrato de impresión de dichas menudencias. En 1720, los cónsules del gremio reconocían deber aún a Martí 152 libras y 5 sueldos que, al igual que con las 342 libras y 12 sueldos que éste ya había cobrado en los cinco años anteriores, las debía percibir de lo que produjesen la venta de los impresos.⁴³

En 1722, las cuentas de lo ingresado por restos de tasas y pagos anuales de los maestros al gremio entre 1717 y 1721, además de descubrirnos la frecuencia con que los agremiados retrasaban el pago de sus obligaciones, nos revela un balance negativo de 34 libras y 9 sueldos.⁴⁴ En adelante, los testimonios de endeudamiento serán continuos y, en el sentir de los agremiados, eran tan acuciantes que ponían en peligro la supervivencia de la corporación librera.

El privilegio para tener una imprenta con privativa sobre los libros de la denominada «*común enseñanza*» fue concedido por el rey Felipe V a la Universidad de Cervera el 23 de junio de 1718. El privilegio comprendía «*desde la cartilla, libros de Doctrina Christiana o Catecismos en que empiezan a aprehender las primeras letras y de que comúnmente usan*

42. Se trata del donativo de 1.500.000 de libras aprobado por las Cortes catalanas de 1701-02 a favor de Felipe V, y no pagado tras pasarse la mayoría del Principado al bando del archiduque Carlos. La reclamación de su pago en 1715 coincidiría con la entrada en vigor del catastro a fines de ese mismo año. Joaquim NADAL, «La Guerra de Successió i la derrota de Catalunya», en *Història de Catalunya*, Barcelona: Salvat, 1981, v. IV, p. 151-152.

43. Los cofrades debían comprar al gremio las resmas impresas por Martí de «*flantemps*», «*pelegrins*», doctrinas, memorias y libros del Roser a 2 libras y 10 sueldos (8 sueldos de beneficio), y las de cartas, salmos y beceroles, a 3 libras (18 sueldos de beneficio). Sobre la resolución tomada por el consejo del gremio, los precios estipulados por éste y la cita del texto en: AHPB, Jerónimo BROTONS, *Manual, 1713-1715* (leg. 11), f. 4v-5r, y la cita, en f. 6r. *Ibidem, Borrador, 1720*, leg. 3, f. 12-14. Sobre el acuerdo de Martí con el gremio: ACA, *Rl. Aud., Pleitos Civiles*, nº 2617, s. f.

44. AHPB, Jerónimo BROTONS, *Borrador, 1722* (leg. 4), f. 5v-7r.

los Niños en las Escuelas, como también de los que usan para aprehender la Gramática Latina y Griega, y Hebrea, y la Retórica, y Mithología, hasta aquellos que enseñan las Facultades Mayores, como son la Filosofía, Mathemática y Theología, y los Autores que explican y comentan la Instituta Civil y Canónica y Compendios de uno y otro Derecho, con los demás libros por donde los Discípulos Cursantes han de aprehender las referidas Artes y Facultades...». ⁴⁵ El contenido del privilegio, por el grado de generalidad con el que está redactado, significaba poner en manos de la Universidad varias decenas de obras que suponían una parte muy sustantiva de la actividad de las imprentas y del comercio de los libreros. La medida terminaba por colmar una situación que ya era adversa, gracias a otra anterior tan o más perjudicial para sus intereses como era el traslado de la clientela universitaria a las lejanas aulas instaladas ahora en la capital de la Segarra, ordenada pocos meses después de la caída de Barcelona. ⁴⁶

Los libreros, para ganar tiempo, opusieron el argumento de que el privilegio no determinaba las obras afectadas y que, por tanto, mientras no se aclarase este punto no estaban dispuestos a entrar en el acuerdo previo que reclamaba la Universidad para hacer efectiva su entrada en vigor. El claustro universitario elaboró, el 20 de julio de 1720, una nómina de los libros que debían tenerse por «común enseñanza» que fue remitida al Consejo de Castilla con el fin de derogar también los privilegios hasta entonces existentes sobre ellos. ⁴⁷ En febrero del año siguiente, el escribano de Cámara del Consejo remitía una certificación que contenía la lista de los libros que debían entenderse incluidos en dicho privilegio. No se trataba sólo de menuencias como las cartillas de primeras letras, «flantems», doctrinas, salmos o los libros del Roser –lo que afectaba particularmente al gremio–, sino un amplio catálogo de obras que perjudicaba gravemente los intereses del

45. «Privilegio perpetuo de una imprenta para libros de la común enseñanza», Biblioteca Pública de la Universidad de Barcelona-Archivo de la Universidad de Cervera (BPUB-AUC), 130/116.2. También en AHPB, Agustín GÜELL, *Manual, 1723-28* (año 1726), f. 84v-85r. Puede verse reproducido este Real Privilegio en el libro de RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real...*, p. 199-200.

46. El traslado tuvo al principio un carácter provisional, pero fue definitivamente confirmado por el Real Decreto de Erección de 11 de mayo de 1717. Vid. Joan MERCADER, *Felip V i Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, p. 113. Joaquim PRATS, *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*, Lleida: Pagès editors, 1993, p. 98-101 y 125.

47. BPUB-AUC, *Claustro, 1717-20*, claustro del 20 de julio de 1720.

colectivo profesional de la edición barcelonesa, y me atrevería a decir que de todo el Principado.⁴⁸

La Universidad de Cervera, coincidiendo con la adquisición del instrumental necesario para instalar una imprenta dotada, y tras contratar al impresor barcelonés Josep Faig, oficial del taller de Joan Pau Martí (recordemos que fue esta imprenta la que obtuvo en 1715 el encargo del gremio de imprimir las menudencias), inició a fines de 1721 las primeras acciones para recoger los libros de privativa de Cervera que los libreros tenían en su poder.⁴⁹ Pero el proceso se dilató en el tiempo. No será hasta marzo de 1726 que el síndico del claustro de la Universidad se dirigirá a los impresores y libreros de la Ciudad Condal para requerirles la declaración de cada una de las obras y número de ejemplares de las comprendidas en el privilegio, que almacenaban en sus tiendas y talleres. La respuesta de los libreros fue de escasa colaboración. Varios de ellos incluso se negaron a contestar. El síndico solicitó entonces la intervención de la Audiencia, obteniendo del regente, don Cristóbal de Corral, un decreto con fecha de 30 de marzo de 1726 que ordenaba a libreros e impresores diesen cuenta de los libros que poseían, con el objeto de recogerlos, y que la Universidad pagaría por la cantidad en la que fuesen tasados. Ante el decreto del regente, veinticuatro profesionales declararon sus libros por escrito en el transcurso del mes de abril. En total resultaron 167.578 ejemplares, en su mayor parte encuadernados en papel, y 1.238 resmas.⁵⁰ Por las mismas fechas los

48. Los libros del privilegio, según la certificación de 21 de febrero de 1721, eran: «*Cartillas y Becerolas Catalanas, y las Castellanas; Doctrina de Ledesma y Orriols; Salmos Penitenciales; Fr. Anselmo de Turmeda; Milagros de la Virgen del Rosario en catalán; Antonio de Nebrija Castellano y Catalán; Suma de Tiempos en Catalán y Castellano; Erasmo Comentado y sin Comento; Torrella en Castellano y Catalán, con Comento y sin ello; Epístolas Familiares de Cicerón; Vocabularios de Salas y de [La]Cavallería; Calepino de Salas; Prosodia Comentada y sin Comento; Retórica de Suario y de Pompeyo; Oraciones Selectas de Cicerón y Epístolas; Virgilio; Oracio; Marcial; Sinónimos; Instituta; Missinger; Vinnio; Corpus Utriusque Juris*». AHPB, Agustín GÜELL, *Manual, 1723-28* (año 1726), f. 84v-85r.

49. ACA, *Rl. Aud., Acordadas, libro 7, 1719-1722*, f. 279v-280r. Sobre Josep Faig, vid. RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real...*, p. 189.

50. Los datos resultan significativos del grado de circulación comercial que alcanzaban estos libros. El gremio declaró tener en su poder 108.000 libros en papel: 15.000 *Flantems*, 52.000 *cartillas catalanas*, 10.000 *Pelegrins*, 16.000 *Salmos penitenciales*, 3.000 *Nuestra Señora del Rosario*, 10.000 *Doctrinas de Ledesma* y 2.000 *Memoria Espiritual*. Por citar algunos ejemplos, libreros como Josep Ferrer almacenaban 12.703 libros: entre otros, 2.500

libreros enviaron al Rey un memorial solicitando que no entrara en vigor el privilegio de Cervera. La respuesta, como cabía esperar, fue negativa.⁵¹

La actitud de resistencia del gremio y de los impresores se plasmó en no dejar de imprimir muchos de aquellos textos a pesar del privilegio universitario. Así, en 1722, un año después de que el Consejo de Castilla determinara las obras incluidas en la privativa de Cervera, el gremio firmaba con el impresor Pau Campins un convenio para tirar durante cinco años toda la menudencia, siéndole renovado a su término por cinco años más.⁵² En 1728 nada había cambiado aún en la forma de financiación del gremio: la edición de las «*menudencias*» continuaba siendo la fuente principal de ingresos, imprescindible para alcanzar «... *lo desahogo que necessita la present confraria per rahó dels censales que pateix y altres atrassos que són notoris, de lo que se troban los cònsols molestats tots los dies*»: ⁵³ atrasos de pensiones de los que ya sospechábamos de su existencia en 1724, aunque el balance de ese año no los recogiese todos.⁵⁴ Desde entonces se habían vendido nuevos censales, que sumados a los anteriores ascendían a 85 libras anuales sólo de pagos de pensiones. Pero la novedad es que, ahora sin una causa de carácter excepcional, como pudiera ser participar en la compra de grano o por gastos militares, el común del gremio solicitaba para pagar las pensiones de censales efectuar un reparto entre todos los agremiados.⁵⁵ En adelante, esta fórmula de obtención de fondos se convertiría en la más frecuente, no ya sólo para enfrentar gastos extraordinarios, sino también para el endeudamiento creciente acumulado. El recurso a esta modalidad de recaudación vino impuesto por la ausencia de los ingresos de las menudencias, perdidos a manos de Cervera.

cartillas castellanas, 2.000 catalanas y 3.000 *salmos*, así como numerosos textos de derecho y latín procedentes de Holanda, Lyon y Venecia. Jaume Batlle confesó tener 7.178 ejemplares, de los cuales 800 eran *Antonios* en castellano y 900 *Retóricas* de Suario. Antonio March tenía 5.208, entre los que destacan 1.260 *Antonios* catalanes, 1.000 *Torrellas* Catalanas y castellanas y 400 *beceroles*. AHPB, Agustín GÜELL, *Manual, 1723-28*, f. 84v-91v.

51. ACA, *Rl. Aud., Consultas, 1725-1726* (reg. 138), 100r-v.

52. AHPB, Jerónimo BROTONS, *Borrador, 1722* (leg. 4), f. 346r-347r; *ibidem*, *Borrador, 1727* (leg. 4), f. 373r-375v.

53. AHMB, VEGUER, *Sententiarum, B-1-193, 1728*, causa 130, s. f.

54. *Vid.* cuadro I.

55. Los acreedores eran el rector de Nuestra Señora del Pi (15 libras de pensión), un ciudadano honrado (10 l.), un abogado (10 l.), los administradores de una causa pía (7 l. y 10 s.), un canónigo de la Seo (15 l.) y el prior del convento de San Agustín (25 l.). AHMB, VEGUER, *Sententiarum, B-1-193, 1728*, causa 130, s. f.

En junio de 1729 el síndico de la universidad, con un nuevo decreto en la mano firmado por el capitán general del Principado, Marqués de Risbourg, volvió a exigir a los libreros e impresores que denunciases de nuevo los libros comprendidos en el privilegio, puesto que desde la primera lista elaborada en 1726 se suponía que muchos de aquellos libros habrían sido ya vendidos.⁵⁶ El resultado del nuevo registro de los libros del gremio, de los de sus miembros y los que almacenaba la compañía de impresión y comercio formada por los libreros Bartolomé Giralt, Juan Veguer, Josep Pi, la viuda María Martí y el impresor Pau Campins, supuso la recogida de un total de 22.612 ejemplares y 125 resmas: 145.000 ejemplares menos (¿vendidos?) que en 1726. Estas existencias fueron valoradas en 2.495 libras y 4 sueldos.⁵⁷ Aunque en un principio se resistieron a entregar los libros y aceptar la tasación, por estar a la espera de un recurso alzado al Rey, acabaron aceptando el acuerdo con la Universidad. De éste destacan cuatro puntos. Primero, Cervera concedía al gremio la encuadernación de los libros en papel que habían tenido que entregar éste y sus agremiados. El gremio los repartiría entre ellos para que los encuadernasen. Segundo, la Universidad renunciaba a plantear demanda por fraude contra los libros entregados que pudiese probar haber sido impresos después de la concesión del privilegio en 1718, si bien se reservaba el derecho contra los no entregados, los impresos de nuevo o los introducidos de fuera del reino una vez firmada la concordia. Tercero, no se incluían en la declaración de compra los libros impresos fuera del Reino, pudiendo venderlos los libreros sin incurrir en infracción, hasta agotarlos. Y cuarto, la Universidad se reservaba el derecho de recurrir al Rey y su Consejo para pedir la inclusión de nuevos títulos. La concordia fue firmada el 2 de agosto de 1729.⁵⁸ Pero no se trataba de un punto y final, sino más bien de un punto y seguido.

Apenas transcurridas dos semanas después de la firma de la concordia, los cónsules de la cofradía ejecutaban un embargo de libros en casa del grabador Domingo Pauner, donde se hallaba el estanco de venta de libros de la Universidad de Cervera. Según los cónsules del gremio, el librero Tomás Moya encuadernaba allí varios de los libros incluidos en la entrega de la concordia. Un segundo embargo al estanco de la Universidad se pro-

56. ACA, *Rl. Aud., Consultas, 1729*, reg. 143, f. 15v-17v.

57. AHPB, Agustín GÜELL, *Manual, 1729*, f. 52r-53v, 56v y 57r. *Ibidem, Manual, 1730*, f. 83r-v.

58. *Ibidem*.

dujo pocos meses después por vender públicamente «*Pelegrinos*», obra que no estaba incluida en la lista de la privativa.⁵⁹ Estos hechos provocaron una severa reprensión de la Audiencia contra el gremio y la adopción de una resolutive medida. Señalaba que los libros embargados por los libreros no formaban parte de la concordia, sino que eran de los que habían sido entregados por varios impresores que no participaron en ella. Además, el «*Pelegrino*» debía considerarse de «*común enseñanza*», y para que no cupiera duda se publicó una adición al privilegio con cuatro nuevos títulos: «*Concilio Tridentino*», «*Catón Christiano*», la «*Doctrina*» de Belarmino y el «*Pelegrín*» en catalán.⁶⁰

Poco tiempo después de la entrega de los libros, los testimonios de la crisis del gremio y de sus individuos serán constantes.

En 1730, el agravamiento de la situación como consecuencia del privilegio de Cervera, la expresaba el gremio a la hora de hacer efectivo el pago del catastro con estas palabras: «*del privilegio concedido a la Universidad de Cervera de los libros de Común enseñanza y de los que sirven para aprender todas las facultades, se hallan los individuos de este gremio reducidos al miserable estado de no tener que trabajar, respecto de ser los libros contenidos en dicho privilegio los de más consumo y que diariamente vendían, con los quales mantenían sus tiendas y mancebos, quienes assí (...) quedan totalmente perdidos. Por lo que esperan los cónsules se dignará Vs. rebajar a los Maestros de los que han sido tasados en los años antecedentes y de eximir a los mancebos de la contribución personal...*».⁶¹

No desistieron los libreros de intentar recuperar la edición y venta de estos libros. En 1731, presentaron al Consejo de Castilla un extenso memorial en el que exponían los perjuicios del privilegio, tanto para el público lector como para el gremio y sus individuos. En él señalaban que la Universidad estaba vendiendo más caros los libros entregados en 1729, y aún más caros iban a ser los impresos salidos de su imprenta, puesto que debía correr con los gastos de oficiales y de materiales. Los libreros ponían en duda la capacidad de la Universidad para abastecer por sí sola el mercado catalán,

59. AHPB, Jerónimo BROTONS, *Borrador, 1729* (leg. 3), f. 521v-523r y 753r-754v.

60. Los embargos libreros, en ACA, *Rl. Aud., Consultas*, reg. 144, f. 79-80r; reg. 145, f. 215. El decreto de inclusión de nuevos títulos en el privilegio de Cervera, puede verse en RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real...*, p. 202-203.

61. AHMB, *Gremios, Catastro personal, 1729-30*, 2ª clase: Libreros e impresores.

frente a la situación anterior, en la que según ellos sí llegaban los libros hasta las aldeas de menor población. En su opinión, con el privilegio se abolía el libre comercio, siendo éste el que siempre había incitado a los impresores al esmero en su arte y a embarcarse en la elaboración de matrices y letras sin necesidad de traerlas del extranjero. El memorial termina repitiendo argumentos anteriores, como que al no poder ya comerciar con los libros incluidos en el privilegio cerveriense, que eran según ellos los que hasta entonces les habían proporcionado ingresos a sus haciendas por su gran consumo, ahora no alcanzaban a mantener sus negocios y familias, ni tener mancebos ni aprendices, ni emprender ediciones de otros libros, puesto que aquellos eran los que les permitían financiar la impresión de otros nuevos.

Al memorial del gremio replicó el claustro de la Universidad con un informe que fue elevado a la Real Audiencia y que servirá a ésta de fundamento para elaborar un dictamen en el que rechazará los argumentos esgrimidos por los libreros. Señala, en primer lugar, que los precios de estanco de la Universidad eran los que se habían fijado en la tasa hecha con motivo de la concordia de 1729, y esta tasa era la que se iba a respetar en adelante. Aún incluso —apunta la Audiencia— podrían bajar los precios con una crecida venta, que obligaría a imprimir mayores tiradas con la consiguiente reducción de costos. Por otra parte, si la Universidad había comprado los libros era para evitar los gravámenes que de no haberlo hecho efectivamente habría supuesto la privativa para los libreros e impresores. ¿Se trataba tan sólo de un generoso gesto de compensación por parte de la institución universitaria hacia los profesionales del libro? La verdad es que más bien venía impuesto por la necesidad de no desabastecer el mercado, que por aquel entonces ni las prensas cerverienenses ni sus estancos estaban en condiciones de cubrir. Además, hacerse con aquel paquete de libros era una necesidad si se quería evitar que continuara su venta fraudulenta, que perjudicaría la venta de los impresos que comenzaban a salir de la imprenta de Cervera. La Audiencia señalaba que la Universidad podría (aunque no estaba obligada a ello) vender los libros a los libreros en papel regular, con lo que la primera se beneficiaría de la impresión y venta y los segundos podrían revenderlos encuadernados. En cuanto a la supuesta pérdida del beneficio público, que en opinión del gremio significaba tamaño ataque al libre comercio, la Audiencia sostenía que la privativa de Cervera, al contrario, habría de impulsarlo, puesto que obligaría a impresores y libreros a dejar los libros de enseñanza, por lo general de poca monta y de venta provincial, para sacar a la luz libros de mayor relieve, pudiendo así inter-

cambiarlos con las imprentas extranjeras y mejorar de esta forma un comercio que les era muy desfavorable.⁶²

¿Quién llevaba razón en este cruce de argumentos? Respondamos primero a la cuestión de cuáles fueron los efectos sobre la edición barcelonesa del privilegio cerveriense y quiénes los perjudicados.

La nueva situación tenía en principio tres perjudicados. Por una parte, los libreros, y particularmente los más modestos, que eran la mayoría de los que integraban el gremio y para los que estos libros suponían una proporción muy relevante de sus cortos fondos de librería.⁶³ La reposición rápida de los escasos capitales invertidos en la tienda era acuciante para hacer frente a su supervivencia cotidiana. Así, perdidos estos libros, que, aunque la mayoría de precios bajos, eran de gran consumo y fácil venta, se reducían las posibilidades de poder adquirir otros más caros y especializados, siendo más difícil mejorar cuantitativa y cualitativamente sus fondos editoriales. De esta reducción de ingresos habría que esperar resultara afectada la edición, si tenemos en cuenta que la tarea de editor generalmente la solían ejercer los libreros, que arriesgaban sus capitales en la empresa de sacar un libro al mercado. Otra cosa es que, tal como sostenían éstos en su memorial, el privilegio infligía un irreparable daño a la libertad de comercio, argumento que cuando menos resulta demagógico por suponer que tal libertad había existido hasta entonces. Está claro que el privilegio no iba en la dirección de promover el libre comercio. Pero tampoco la privativa que en su día se había arrogado el gremio sobre las menudencias y algunos otros libros de enseñanza, y que vino a sumarse al privilegio gremial que prohibía comerciar con libros a los individuos ajenos a la corporación, lo que reducía a bien poco el libre comercio. Hasta a los impresores se les limitaba la venta (aún incluso de su propia producción) a que los impresos estuvieran sin encuadernar y alejados de cualquier mirada curiosa que procediera de la calle, espacio central en el intercambio comercial y socio-cultural de la ciudad en el Antiguo Régimen.

El grupo de profesionales que sólo ejercían de impresores y tenían taller de imprenta propio vio también perderse a manos de la Universidad de Cervera una de las principales tareas que podían ocupar las prensas, sobre todo en las épocas en que los encargos editoriales escaseaban. No obstante, hay

62. El memorial de 1731 y el dictamen de la Audiencia de 1733, en ACA, *Rl. Aud., Consultas, 1733*, reg. 152, f. 39v-46. Vid. RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real...*, p. 236-242.

63. BURGOS RINCÓN, «El món del llibre...», p. 33.

que relativizar el impacto negativo sobre ellos por dos motivos. Primero, recordemos que en la situación anterior al privilegio las ordenanzas del gremio librero acerca de las menudencias obligaban a sus miembros a comprarlas al impresor que había sido contratado por éste para tirarlas, por lo que en principio sólo uno se beneficiaba del grueso del negocio de abastecimiento de estos impresos a las librerías de la ciudad. Y puesto que en ella sólo podían vender públicamente los libreros, los libros de enseñanza impresos por otros impresores veían extraordinariamente dificultadas las posibilidades de salida de esta producción en el mercado local, y hasta en los mercados del resto del Principado, ya que eran los libreros los que por su condición comercial habían desarrollado unos contactos mercantiles más amplios y estables con otras poblaciones y libreros de Cataluña. Pero es que tampoco –y éste sería el segundo motivo– el privilegio de Cervera evitó que los impresores (o aquellos libreros que tenían un taller de imprenta) tiraran en sus prensas estos libros de manera fraudulenta. Si no en los años inmediatamente posteriores a la concordia, sí ya en la década de 1740 en adelante, serán frecuentes los testimonios que revelan que el fraude fue lo suficientemente importante como para que la Universidad se viera obligada en varias ocasiones a gastar importantes sumas para defender ante los tribunales su privilegio, hasta el punto de tener que desviar otras rentas de su hacienda para subvenir a los gastos de su imprenta.⁶⁴

La Audiencia pretendía que el privilegio concedido a Cervera había de favorecer que impresores y libreros dirigieran su atención editorial hacia libros de mayor relieve que los de enseñanza, que eran «*de poca monta y de venta provincial*». La Audiencia no erraba en la caracterización que hacía de la producción editorial de la ciudad, ni en lo que de ella se derivaba: la depen-

64. La Universidad siempre se quejó de que los fraudes impedían que su imprenta de libros de enseñanza fuera rentable. En 1742, su administrador, el impresor Manuel Ibarra, señalaba: «*que si dicha Universidad lograrse atajar tanto género de fraos como en su detrimento se hacen, no hay duda conseguiría con esto tener un grande patrimonio con su Privilegio, por ser mucho el consumo que hay en este Principado de estos libros, que es mucho mayor que el de Aragón*». Cit. por RUBIO BORRÁS, *Historia de la Real y...*, p. 221. Treinta años después, en un memorial del Claustro de la Universidad se decía que «*...han llegado ahora los fraudes a tal exceso, que se imprimen y venden por impresores con sus propios nombres y sin el menor recelo de ser castigados [...] De suerte que a no ser muy precisa la Oficina de Imprenta para conclusiones, informes de Cátedra, edictos y otros remiendos de la Universidad, creyera el claustro estar obligado a excusarla, por lo que ya deben contribuir a su manutención las otras rentas de la Universidad*». ACA, Rl. Aud., *Cartas acordadas*, 1771, reg. 566, f. 317v-318v. También BPUB-AUC, *Libro de Claustros*, 35/1768-69.

dencia del comercio extranjero, con la masiva importación de libros impresos en castellano⁶⁵ —lengua dominante en la producción barcelonesa de libros ya desde finales del siglo XVI.⁶⁶ El privilegio no vino acompañado, en los años siguientes a su publicación, de ninguna otra medida que procurara el incentivo de la producción, ni su protección frente al tráfico de libros extranjeros. No obstante, para saber si —como sostenía la Audiencia— resultó beneficioso o si por contra —tal como defendían libreros e impresores— fue pernicioso, debemos detenernos en la evolución de la producción tipográfica, que he recogido en el cuadro II (y representado en el gráfico I).⁶⁷

Los datos están agrupados en tres categorías: los impresos de menos de 50 páginas, los libros de más de 50 páginas⁶⁸ y los libros de más de 100 páginas.⁶⁹

65. Esta era una característica común a toda la edición española, que no comenzará a modificarse hasta bien entrada la segunda mitad del XVIII. Vid. François LOPEZ, «El libro y su mundo», en J. ÁLVAREZ, F. LOPEZ, I. URZAINQUI, *La República de las Letras en la España del siglo XVIII*, Madrid: CSIC, 1995, p. 102-105. Lucienne DOMERGUE, «Les livres importés en Galice au XVIIIe siècle», en AA.VV., *De l'alphabétisation aux circuits du livre en Espagne, XVIe-XIXe siècles*, Paris-Toulouse: CNRS, 1987, p. 433-446.

66. Acerca del predominio del castellano como lengua de edición de los libros impresos en Barcelona en el último tercio del siglo XVI, véase el cuadro que elaboré sobre la producción tipográfica de este siglo, publicado por GARCÍA CÁRCEL, *Las culturas del...*, p. 139. Sobre el tema de la castellanización de la producción, véase las interesantes consideraciones de PEÑA DÍAZ, *Libro y lectura...*, p. 89-94.

67. Esta tarea me ocupa en la actualidad, continuación de una parte de mi tesis doctoral (BURGOS RINCÓN, *Imprenta y cultura...*, v. II, p. 229-1045). De momento sólo puedo avanzar datos provisionales sobre el número de libros impresos y el número de páginas de los títulos editados. Aunque todavía parciales por estar pendiente de terminar la tarea de reconstrucción de la producción tipográfica, los resultados son lo suficientemente significativos como para proponer con cierta seguridad respuestas a la pregunta planteada. Puesto que la labor de registrar la producción barcelonesa resta aún pendiente de ser completada, he de señalar que los datos referidos a los libros resultan más fiables, puesto que son menores las posibilidades de que queden por ficharse un número significativo de éstos, frente al caso de los impresos menores o de la denominada producción efímera (y de la que probablemente se ha perdido una parte). Así pues, los datos aquí expuestos corresponden a la última versión de esta base bibliográfica todavía en proceso de elaboración. Por ello hay algunas modificaciones —entiendo que no demasiado relevantes— respecto de las cifras que publiqué hace un año en «El món del llibre...», p. 36-38.

68. Para el libro antiguo, el criterio bibliográfico comúnmente aceptado es el de considerar libro al impreso de más de 50 páginas. Fredson BOWERS, *Principles of bibliographical description*, St. Paul's Bibliographies, 1987. Philip GASKELL, *A new introduction to bibliography*, Winchester: St. Paul's Bibliographies, 1995.

69. Generalmente la producción de libros era más sensible a las coyunturas económi-

CUADRO II

PRODUCCIÓN TIPOGRÁFICA BARCELONESA (datos provisionales)
Libros de más de 50 y de 100 páginas impresos entre 1700 y 1802.

Años	n.º de años del período	0 Total de impresos y libros ¹	1 Impresos (menos de 50 p.)			2 Libros (más de 50 p.) ²			3 Libros (de más de 100 p.)		
			A	A ₁	A ₂	B	B ₁	B ₂	C	C ₁	C ₂
			‰ ³			‰ ⁴			‰ ⁵		
1700-14	15	562	371	24,7	66,1	191	12,7	33,9	149	9,9	26,5
1715-29	15	246	150	10	61	96	6,4	39	82	5,5	33,3
1730-41	12	291	196	16,3	67,3	95	7,9	32,6	76	6,3	26,1
1742-52	11	298	203	18,5	68,1	95	8,6	31,8	73	6,6	24,4
1753-62	10	294	170	17	57,8	124	12,4	42,1	102	10,2	34,7
1763-77	15	515	302	20,1	58,6	213	14,2	41,4	168	11,2	32,6
1778-92	15	559	329	21,9	58,9	230	15,3	41,1	155	10,3	27,7
1793-1802	10	332	233	23,3	70,2	99	9,9	29,8	71	7,1	21,4

A: Total de impresos. B, C: Total de libros. A₁, B₁, C₁: Media anual.

1. Este cuadro no incluye los impresos y libros (un total de 156 registros) de los que no conozco su número de páginas, bien porque no se indica en la descripción que de ellos se hace en los catálogos bibliográficos que he consultado, bien por no haberlos todavía visto en la biblioteca y/o archivo en los que me consta se conserva un ejemplar. Quedan también fuera de la cuantificación los impresos que no indican en su pie de imprenta o en el colofón su año de impresión (suman un total de 297 registros), pendientes de situar cronológicamente en el período de actividad de los librerías que los editaron o de los talleres que los imprimieron.

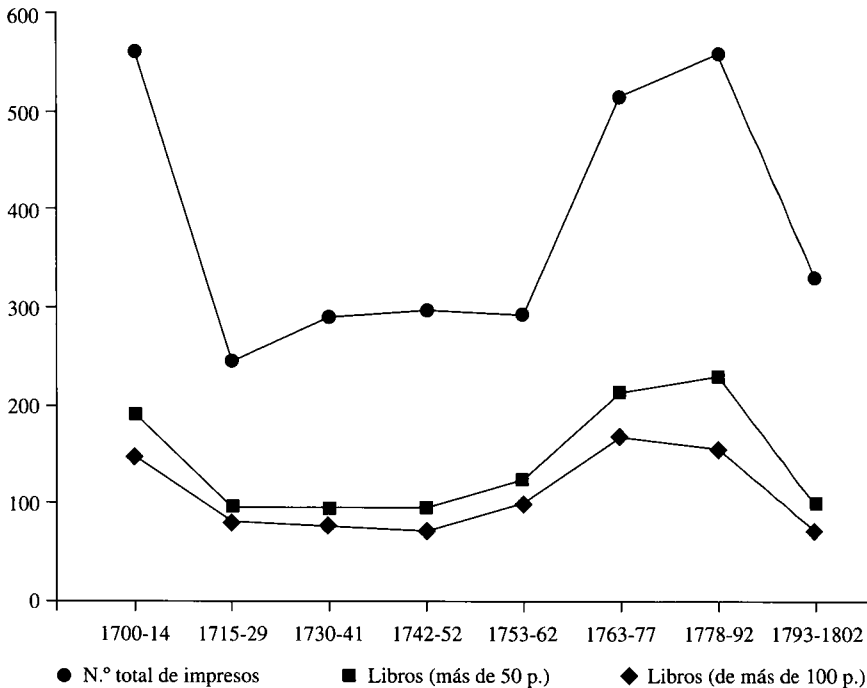
2. En esta categoría se incluyen, como es lógico, también los libros con más de 100 páginas.

3, 4, 5. Todos los porcentajes (columnas A₂, B₂ y C₂) están calculados relacionando el número absoluto de impresos y libros de cada categoría (columnas A, B y C) con el total de la producción estimada (columna 0).

En la primera quincena del siglo se imprimieron en la ciudad una media anual de 12,7 libros de más de 50 páginas, lo que representa alrededor de un tercio de la producción total que he catalogado hasta la fecha, de la cual una cuarta parte corresponde a libros de más de 100 páginas, con una media

GRÁFICO I

EVOLUCIÓN DE LA PRODUCCIÓN TIPOGRÁFICA BARCELONESA (1700-1802)

de 10 libros al año.⁷⁰ Durante la Guerra de Sucesión salieron de las prensas barcelonesas una abundante producción de pliegos sueltos, folletos y panfletos, en particular en los años de euforia austracista (1705-1707) y al

cas: solía crecer su proporción en el conjunto de la producción cuando la situación era favorable, mientras que tendía a reducirse en los periodos adversos, refugiándose las prensas en el impreso modesto, que exigía una escasa inversión y tenía una salida comercial más fácil.

70. Hay que tomar con gran precaución los datos de los impresos menores de 50 páginas, puesto que todavía son muchos de los que no tenemos noticia bibliográfica publicada, guardados en archivos y bibliotecas y descritos tan sólo en sus ficheros (¿y cuántos todavía por catalogar?); probablemente son muchos más los que se han perdido para siempre. Así pues, la fragilidad de las cifras absolutas correspondientes a la producción formalmente más modesta, nos obliga a tomar como meramente orientativas las comparaciones que realizo sobre su peso relativo en el conjunto de la producción.

final de la guerra (1713-1714).⁷¹ En el periodo postbélico comprendido entre 1715-1729, las cifras nos indican una fuerte caída de la producción, al pasar de los 562 impresos y libros en los 15 años precedentes a tan sólo 246, un 56,3% menos. La reducción de la media anual de libros impresos no fue menos brutal, de 12,6 a 6,4. Sin embargo, este derrumbe parece que no se tradujo en términos relativos, como cabía esperar, en una contracción de la producción de libros respecto de los impresos de menor extensión: la proporción de los primeros pasó de ser de un 33,9%, en el periodo 1700-1714, a un 39% entre 1715-1729. Y es que la caída fue tan fuerte que probablemente los 5 ó 6 libros impresos al año representan el nivel mínimo de lo que la edición de la ciudad podía soportar aún en las más adversas condiciones.

¿Podemos afirmar, pues, que esta situación fue consecuencia directa del privilegio sobre los libros de enseñanza concedido a la Universidad de Cervera? A la vista de estas cifras habría que inferir que sí. Sin embargo se trataría de una conclusión precipitada y demasiado mecánica. Recordemos que dicho privilegio no afectó de lleno a la economía del colectivo editorial barcelonés hasta que se firmó la concordia en 1729, que obligó a los profesionales del libro a entregar a la Universidad las obras incluidas en él. A mi entender, resulta más satisfactoria la explicación de que fue la confluencia, en un periodo relativamente corto de tiempo, de varios factores desfavorables la causante de tan agudo retroceso. A los efectos del sitio sobre Barcelona (por ejemplo, parte de una de las imprentas más importantes de la ciudad, la de Joan Piferrer, fue derruida por las bombas), se vinieron a sumar la clausura de la Universidad y el traslado de sus aulas a Cervera (con el consiguiente alejamiento de una de las principales clientelas del libro); la imposición a fines de 1716 de la legislación castellana sobre asuntos de imprenta (que complicaba los trámites burocráticos para la obtención de licencias, en adelante otorgadas en Madrid por el Consejo de Castilla, con un más riguroso control administrativo y censor sobre el libro); la salida masiva hacia el extranjero de lienzos para la fabricación de papel (lo que perjudicaba la producción propia y provocaba desabastecimiento de papel, obligando a importarlo del extranjero) y, por último, la mayor presión fiscal sobre el comercio y la producción, consecuencia de la

71. Rosa M. ALABRÚS, *Pensament polític i opinió a la Catalunya moderna, 1652-1759*, Bellaterra: Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universidad Autónoma de Barcelona, 1995, tesis doctoral.

implantación del catastro.⁷² En este contexto, la aprobación en junio de 1718 del privilegio de Cervera vino inevitablemente a agravar las ya negras perspectivas de futuro que ensombrecían el ánimo de impresores y librerías.

En el periodo de 1730-1741, cuando cabría esperar los efectos beneficiosos sobre la edición barcelonesa que le suponía la Real Audiencia al privilegio de Cervera, las cifras de la producción desmienten sus previsiones optimistas. La pobre mejoría que se da durante estos doce años se concentra en el grupo de los impresos, que pasan de una media anual de 10 a 16 al año. Los libros, a pesar de su leve crecimiento en términos absolutos (pasan de 6,4 a 7,9 de media anual, mientras los de más de 100 páginas tan sólo de 5,5 a 6,3), ven reducido su peso relativo en el conjunto de la producción tipográfica a un tercio del total.

Más parece que nos hallamos ante un estancamiento en el seno de la crisis o, a la vista del periodo siguiente (1742-1752), de una penosa recuperación: durante estos años sólo aumentó en un libro más la media anual de los producidos con más de 100 páginas. Resulta razonable, pues, considerar que aunque no desistieron los profesionales de la edición de violentar el privilegio de la Universidad por la vía del fraude, imprimiendo y vendiendo algunos de los textos sometidos a él, la estrategia editorial de los libros ya no podía tener en los libros de enseñanza uno de los pilares centrales de su actividad profesional. Hubo que buscar otras alternativas. Pero los datos de la producción desmienten de nuevo que el argumento con el que justificaba la Audiencia la bondad del privilegio de Cervera fuera cierto. Nada de edición de otros libros, y menos aún con destino al mercado europeo. Como ya señalé en las primeras páginas, la imprenta barcelonesa par-

72. Joaquim PRATS, *La Universitat de Cervera...* Jaume MOLL, «Implantació de la legislació castellana del llibre als regnes de la Corona d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), VIII (1980), p. 165-169. Sobre la salida de lienzos para hacer papel, véase ACA, *Rl. Aud., Consultas, 1717*, reg. 124, f. 52-53: «Súplica de impresores y librerías y de los que fabrican papel para no dejar salir ni embarcar en parte ninguna del Principado, los lienzos de hacer papel». Sobre la presión fiscal del catastro, Emilian FERNÁNDEZ DE PINEDO, «Els ingressos de la hisenda reial a Catalunya, 1717-1779», *Recerques*, 17 (1985), p. 125-138. Respecto de la introducción de la legislación castellana en asuntos de imprenta, hay que llamar la atención —y sigo aquí lo escrito por Moll en el artículo arriba citado— sobre el hecho de que estuvo acompañada de un par de concesiones que limitaban el grado de centralización que significaba dejar en manos exclusivas del Consejo de Castilla la cuestión de las licencias. Me interesa destacar aquí la primera, consistente en que la licencia de impresión de papeles y hojas sueltas la podía otorgar la Audiencia, por tanto sin necesidad de ir al Consejo.

tipicaba de las características que definían al conjunto de la imprenta hispana. Durante el largo reinado de Felipe V no se modificó esta situación, y las artes del libro siguieron padeciendo el mismo abandono de tiempos anteriores.⁷³ Desde la incapacidad histórica que definía a nuestra edición para hacer frente a la invasión de libros extranjeros, la pérdida de los textos de enseñanza forzaría a los libreros e impresores a intentar resistir el duro golpe que representó el privilegio cerveriense a través de dos vías, bien distintas de las apuntadas en el dictamen de la Audiencia de 1733. Las señalo sólo como hipótesis que necesitan confirmarse desarrollando la investigación en esta dirección.

Por una parte, los impresores y los libreros (en general estos últimos eran también propietarios de taller de imprenta, como Piferrer, Suriá o Martí) que disponían de mayor capacidad económica tendieron a reforzar su vertiente comercial con el resto de la Península –y en particular con la costa mediterránea– por la vía de editar un reducido número de obras de venta segura que se reeditaron en numerosas ocasiones. Auténticos «best sellers», sobre todo de la literatura religiosa, de autores como Antonio Arbiol, José Boneta, Juan Croiset, Cristóbal Lozano, Luis de Granada, Juan de Palafox, Pablo Señeri o Alonso Rodríguez, entre otros. Con ellos llevaban a cabo un activo comercio de intercambio con otros libreros del país. Ni que decir tiene que la importación de libros extranjeros continuó, y el primer lugar parece que lo ocupaban los libros de rezo impresos en Venecia.⁷⁴

Por otra, no sólo no se rebajaría la participación en el mercado local y regional catalán (que era el que más se había visto afectado y en definitiva la base económica principal de los negocios libreros), sino que en adelante se daría un renovado impulso a la impresión de pliegos sueltos, de las llamadas «*historias*» –la mayoría de ellas «*relatos caballerescos breves*», tal como las denomina Víctor Infantes–, de comedias sueltas y «*Partes de comedias*», de romances vulgares, plebeyos –como decía Menéndez Pidal–, de los «*goigs*» catalanes, de vidas de santos, etcétera, producción menor en la que Barcelona ya había destacado en el siglo anterior.⁷⁵ De esta producción menor, los publicados en castellano irían en buena parte destinados

73. LOPEZ, «El libro y su mundo», p. 102.

74. Javier BURGOS RINCÓN, Manuel PEÑA DÍAZ, «Imprenta y negocio del libro en la Barcelona del siglo XVIII. La Casa Piferrer», *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, 6 (1987), p. 181-216.

75. Sobre la importancia de la producción de impresos y pliegos sueltos en la Barcelona del Seiscientos, vid. PASCUAL, «Literatura e imprenta en...».

al mercado peninsular, puesto que por lo que se refiere a la producción de libros, no podían competir con la hegemonía de las prensas de Madrid.⁷⁶ De ahí la intensa preocupación que a principios de 1753 expresan impresores y libreros ante la firme voluntad del recientemente nombrado juez de imprentas, Juan Curiel, de hacer cumplir la Real Cédula de 12 de diciembre de 1749, que ponía fin a la práctica consistente en que la licencia de impresión de papeles y hojas sueltas la concediese la Audiencia (por tanto sin necesidad de ir al Consejo). En adelante, para imprimir cualquier tipo de papel, fuese cual fuese su extensión, había que presentar el manuscrito al Consejo de Castilla en Madrid.⁷⁷

El contenido de la citada Real Cédula había sido incorporado al primer capítulo de una nueva reglamentación de la impresión y comercio del libro («*Resolución dictada por el Sr. Fernando VI, a consulta del Consejo en 27 de noviembre de 1752*»), publicada a fines de 1752 y cuyas disposiciones serán en adelante conocidas como el «*auto*» del Juez de Imprentas, don Juan Curiel.⁷⁸ No había grandes novedades. Se trataba más bien de una compilación o resumen de legislación anterior. Lo novedoso era la volun-

76. El hecho de tener que solicitar la licencia a Madrid ha sido señalado por Moll como el motivo de que comenzase a ser frecuente en Cataluña la práctica, ya muy extendida en Castilla, de imprimir sin licencia o reimprimir copiando licencias anteriores. MOLL, «Implantació de la legislació...».

77. Los impresores y libreros de Barcelona remitieron una solicitud al juez subdelegado de imprentas en la que reclamaban se continuase con el sistema que «...*con sólo la licencia de la Audiencia o del juez subdelegado han impreso y reimpresso hasta la fecha los libros de corto volumen... porque ir a la Corte a pedir licencia les supone crecidos gastos*»: Archivo Histórico Nacional (AHN), *Sección Consejos*, leg. 50689 («Carta del juez subdelegado de imprentas don Juan Moreno» del 9 de junio de 1753). Esta será una preocupación constante del mundo editorial barcelonés a lo largo de todo el siglo, y que incluso continuará en la siguiente centuria. Así, en 1833, el colegio de impresores y libreros de Barcelona solicitó fuera abolida la cédula de 1830 que les obligaba a obtener la licencia en la Corte si el impreso tenía más de seis pliegos, y si tenía menos, en los juzgados de imprenta de la provincia. Según ellos, era urgente que los juzgados pudieran conceder las licencias para imprimir y publicar sin limitación de pliegos, para así frenar el deterioro del ramo. Archivo Diocesano de Barcelona (ADB), *Censuras*, 1, 1780-1870, Memorial de 8 de febrero de 1833.

78. Reproduce el texto íntegro José Eugenio DE EGUIZÁBAL, *Apuntes para una historia de la legislación española sobre imprenta*, Madrid, 1879, p. 20-21. Sobre la situación de la librería española a mediados del XVIII y los efectos del auto de Curiel, véase François LOPEZ, «Un aperçu de la librairie espagnole au milieu du XVIIIe siècle», en AA. VV., *De l'alphabétisation aux circuits du livre en Espagne, XVIe-XIXe siècle*, Paris: CNRS, 1987, p. 387-416.

tad de observancia de principios y leyes que los libreros y mercaderes se habían acostumbrado a «*acatar y no cumplir*». Entre sus objetivos destaca el intento de controlar la circulación del libro (la centralización total de la concesión de licencias en el Consejo de Castilla es su más completa expresión) y poner fin a la práctica de autores y libreros españoles de enviar manuscritos al extranjero para imprimirlos, e importar grandes cantidades de libros en castellano impresos fuera de España. Este último era el motivo utilizado veintidós años atrás por la Audiencia para apoyar el cumplimiento del privilegio de la Universidad de Cervera, desestimando las súplicas de los libreros e impresores, que pedían su abolición. Si las cifras de producción tipográfica vistas hasta aquí contradicen los vaticinios oficiales de entonces, comprobamos ahora que las que corresponden al periodo posterior al auto de Curiel parecen dar la razón al profesor François Lopez cuando sostiene que fue la política impulsada por el tozudo juez, «*sensata y firme, de cuño Colbertista [la que] surtió excelentes efectos, aunque no llegó a imponerse totalmente*». ⁷⁹ Tal vez el calificativo de «*excelentes*» resulta a la luz de los datos un juicio un tanto exagerado: entre 1753 y 1762, la media anual de libros de más de 50 páginas fue de 12,4, cuatro libros más al año que en el periodo anterior. Durante los diez años posteriores al auto de Curiel, la producción tipográfica creció el doble de lo que lo había hecho en los cuarenta años anteriores. No obstante, las cifras continúan siendo extraordinariamente modestas, comparadas con las de Madrid, que refuerza su condición de centro editorial español. ⁸⁰ De hecho los niveles ahora alcanzados por Barcelona son similares a los logrados a principios de siglo.

La mejora de la producción se confirmará en los tres lustros siguientes, concurriendo con la situación de crecimiento económico generalizado del Principado catalán y con los años en que la legislación tomará –en expresión de Celso Almuíña– un «*giro liberalizador*». Un giro favorable a la imprenta que se concretó en el terreno legislativo a través de cuatro tipos de medidas: la desamortización de privilegios de impresión y venta en poder de instituciones y comunidades religiosas (no se vio afectado el privilegio

79. LOPEZ, «Un aperçu de la librairie...», también en su trabajo «El libro y su mundo»; la cita está sacada de su artículo «Gentes y oficios de la librería española a mediados del siglo XVIII», *Nueva Revista de Filología Hispánica* (México), XXXIII (1984), 1, p. 185.

80. Ernest LLUCH, «Producció de llibres en català (1476-1860): la història de la “morta viva”», *L’Avenç*, 189 (febrer 1995), p. 22-27.

de la Universidad de Cervera); la reducción de gravámenes y costos sobre las obras en el transcurso del proceso burocrático para la obtención de licencias y censura previa; la abolición de la tasa o precio fijado por pliego del libro, que supuso la libertad de precios de los libros, y, por último, la exención del servicio militar de impresores y fundidores de letras.⁸¹

El periodo de bonanza iniciado a mediados del siglo continuó. Entre 1763 y 1777 se imprimieron una media anual de 14 libros, de los cuales 11 superaban las 100 páginas de extensión. El impulso parece frenarse entre 1778-1792, con 15,3 libros/año (10,3 con más de un centenar de páginas), como si la capacidad productiva y financiera de la edición de la Ciudad Condal hubiera tocado techo. Mientras, el comercio librero continuó inmerso en una ola favorable que alcanza su cenit en 1791-1792, coincidiendo con los índices más positivos de las exportaciones catalanas, en el seno del periodo de intenso crecimiento económico de Cataluña iniciado en 1788 y que, según Pierre Vilar, marca el comienzo de una nueva fase de desarrollo económico.⁸² Pero esta fase terminará pronto. El siglo se cerrará con unas perspectivas nada halagüeñas. La importancia del comercio librero con puertos como Valencia y sobre todo Cádiz para alguna de las «casas editoriales» más importantes de Barcelona, evidencian las graves consecuencias que tuvo la guerra contra la Convención Francesa (1793-1795), conflicto que particularmente afectó al comercio marítimo con aquellas ciudades. La paz no llegó hasta julio de 1795, pero fue breve. Apenas un año después, el 7 de octubre de 1796, se iniciará de nuevo una guerra, ahora contra Inglaterra, que se alargará hasta 1802. Las consecuencias de este periodo bélico (1793-1802) sobre el mundo del libro fueron nefastas, tanto para el comercio como para la producción.⁸³ Ésta cayó a una media anual de 9,9 libros (cifra que ya había sido superada cuarenta años antes) y de sólo 7 libros con más de cien páginas. Respecto al conjunto de la producción impresa (insisto en tomar con la máxima precaución las cifras que

81. Almuiña niega que exista continuidad entre el periodo Curiel, cuya política califica de «*malthusianismo difusor*», y las medidas liberalizadoras de la década de 1760. Más bien en su opinión estas últimas son la antítesis de la política de Curiel, volcada hacia un mayor rigor de la censura y de los trámites administrativos para la edición. Sin embargo, nada dice Almuiña sobre el carácter proteccionista del auto de Curiel y los efectos que tuvo sobre la industria y el comercio librero nacional. ALMUIÑA, «Negocio e ideología...».

82. BURGOS, PEÑA, «Imprenta y negocio del...», p. 203-204. Pierre VILAR, *Catalunya dins...*, v. IV, p. 85.

83. BURGOS, PEÑA, «Imprenta y negocio del...», p. 203-206.

incluyen los impresos menores), nunca antes habían alcanzado una proporción tan baja los libros de mayor tamaño: tan sólo un 21,4%. Las dificultades impuestas al tráfico librero por ambas contiendas menguaron los capitales disponibles para arriesgar en la edición de libros, que los liberos no sabían si podrían vender en el mercado peninsular mediterráneo.

El tercer perjudicado por el privilegio cerveriense fue el gremio de liberos. Perdió el control directo que hasta entonces había ejercido sobre la impresión y venta de gran parte de los libros educativos, por los que ingresaba una porción fundamental de los ingresos necesarios para su funcionamiento. El privilegio no fue el causante de la crisis gremial, puesto que ya antes encontramos numerosos indicios de ella, pero sí la precipitó y agravó hasta extremos antes desconocidos. En adelante, el gremio fue incapaz de obtener otras fuentes alternativas de ingresos para hacer frente a su creciente y endémico endeudamiento, que no fuesen los repartos entre los cofrades («*talls*»). Esto significó cargar sobre las haciendas particulares el mantenimiento de las actividades y obligaciones colectivas, en el marco de una progresiva incapacidad para hacer frente a las reiteradas violaciones de sus privativas ante el imparable avance del libre comercio. Por otra parte, la intensa circulación del impreso que caracteriza al Siglo de las Luces ayudó también a violentar aún más las barreras corporativas que se le oponían.

La gravedad de la situación creada por la aplicación efectiva del privilegio de Cervera queda puesta de manifiesto con el reparto de agosto de 1731, obligado porque la cofradía no tenía dinero para «*aquietar a dits acreadors*», y ejemplifica una situación que se repetirá en el futuro con harta frecuencia. La falta de liquidez llevó a los liberos incluso a renunciar a una causa judicial que mantenían abierta en la Audiencia. Todo ello vino a coincidir con los gastos extraordinarios originados por la visita a Barcelona del infante don Carlos, camino de Italia para ocupar el trono de Nápoles. A la hora de hacer el reparto hubo quejas de maestros, que se negaban a pagar por la elevada categoría en la que habían sido incluidos. Hasta la anualidad que los cofrades pagaban a la corporación fue contestada por varios «*fadrins*», que rechazaban abonarla «*a menos de saber com se gastaven los diners de ella, per tenir sentit de algun individu de la present Confraria no dèurer pagar dita añada, a menos que lo resultat de ella servís per lluminària del Gloriós St. Gerònim pues dits fadrins sabían per cert ho aplicaven per altres coses*».⁸⁴ Los signos de quiebra de la solidaridad inter-

84. AHMB, *Gremios, Documentación particular*, 30-1, 1731-1737, s. f., Consejo del 10 de enero de 1732.

na corporativa serán en adelante cada vez más frecuentes. No faltarán tampoco maestros que, sin dar cuenta al gremio, concertarán con la Universidad de Cervera la encuadernación de libros incluidos en el privilegio. Ante el cúmulo de dificultades para el cobro del reparto y por no ser suficiente el dinero disponible, decidieron los librereros vender la casa del gremio. Pero la situación era tan crítica que el edificio no pudo ponerse a subasta al no poder pagar los laudemios; para ello fue necesario hacer otro reparto en 1735. La casa no se vendió hasta octubre de 1736 por la cantidad de 1.100 libras. Los librereros debían ser conscientes de que tan sólo se trataba de una solución temporal, que no resolvía los problemas de fondo que acuciaban al gremio. Poco después, inmersos en este ambiente de crisis, acordaron la elaboración de unas nuevas ordenanzas como principal medida para salir de la situación, ya que consideraban que habían quedado muy antiguas y ya no eran respetadas.⁸⁵ Pero la reforma que propusieron no llegó a buen puerto y no fueron aprobadas por las autoridades.

A mediados de siglo, un frágil e inestable equilibrio financiero definía la economía del gremio: saldos unas veces positivos, otras negativos, generalmente de no más de 10 ó 15 libras. Pero cualquier actividad o gasto extraordinario de cierta entidad provocaba la desestabilización de su hacienda, sin recursos suficientes para enfrentarlos y, lo que es más grave, sin capacidad de reacción colectiva para alcanzar acuerdos sobre cómo abordar los problemas de funcionamiento y las obligaciones de la corporación; se llegaron incluso a vender maestrías como solución para capitalizar las finanzas del gremio, provocando la reacción airada de parte de los maestros.⁸⁶

85. AHMB, *Gremios, Documentación particular, 30-1, 1731-1737*, s. f., Actas del Consejo de la cofradía de 28 de julio, 1 y 9 de agosto y 20 de septiembre de 1731. La venta de la casa se decidió por no tener «ninguns emoluments de què poder-se valer y atès de que los confreres se troban bastantament pobres per falta-los la consum del offici per tenir privats los gèneros de menudències del quals dita present Confraria y sos confreres se subvenían per a poder acudir a llurs obligacions»: Acta de la reunión del Consejo de 6 marzo 1732. También sobre la casa del gremio, la de 10 de marzo de 1735 y 11 de octubre de 1736.

86. En 1759 volvía, ahora convertido en rey de España, Carlos III. Barcelona agasajó al monarca con regalos, fiestas y homenajes en los que los gremios tuvieron un relevante papel. Al de los librereros, se le adjudicó una participación monetaria de 42 libras y 10 sueldos, pero tan sólo disponían sus arcas de 28 libras. Al año siguiente, de nuevo estaba endeudado en 174 libras. Un candidato a maestro ofreció 80 libras al gremio a cambio de no tener que practicar tres años de aprendizaje. Su oferta fue aceptada sobre la base de que la cantidad fuese de 100 libras. AHPB, Lorenzo MADRIGUERA FAMADES, *Manual de consells de confraries, 1756-1776, 2º reg.*, acta del 22 de septiembre de 1759; acta del consejo de 11 de

De nuevo se planteó la reforma de las ordenanzas en 1763, pero tampoco entonces el intento fructificó, a pesar de que para los librereros era una necesidad urgente «*respecte de trobar-se lo present gremi decaygut, ahogat per haver-hi molts que usan u contrafan lo dit ofici de llibrater venent-se llibres y altres coses privativas al gremi*».⁸⁷ El motivo del rechazo por parte de las autoridades fue que el proyecto de ordenanzas presentado contenía demasiados excesos corporativistas. Esta era la solución a los ojos del gremio, reforzar las privativas del oficio, lo que casaba cada vez con mayor dificultad con el avance del libre comercio; y las autoridades comenzaban a tener clara conciencia de ello.

Las continuas violaciones de la privativa de venta que disfrutaban los maestros librereros empujaban al gremio a ejecutar constantes y conflictivos embargos a los infractores, acabando a veces en la apertura de nuevos pleitos. A partir de los años sesenta, ni siquiera en el contexto de crecimiento económico que vivía el Principado y de correlativa expansión de los negocios de librerías e imprentas (o precisamente por ello), la corporación pudo hacer frente a sus dificultades financieras. A los ojos de algunos de sus miembros más activos, el gremio aparecía como una rémora que les ofrecía cada vez menos ventajas, que lastraba sus negocios particulares y era incapaz de dar respuestas a los cambios que tanto en el ámbito comercial como legislativo se estaban produciendo en España dentro del mundo profesional del libro.⁸⁸ Entonces, la difícil experiencia que supuso el privile-

agosto de 1760. Sobre el impacto de los tributos extraordinarios en el endeudamiento gremial, *vid.* BEJARANO, «La incidencia de los tributos...».

87. ACA, *Rl. Aud.*, *Cartas acordadas*, 1764, reg. 559, f. 247-268. La cita, en el f. 250v. AHMB, LORENZO MADRIGUERA FAMADES, *Manual de consells de confraries, 1756-1776*, 2ª reg., actas del 6 de diciembre de 1763. Sobre el proceso de reforma de las ordenanzas, véase BURGOS RINCÓN, *Imprenta y cultura del libro...*, v. I, p. 382-386.

88. Además de los importantes cambios legislativos que se produjeron en los años 50 y sobre todo 60 (véanse las referencias bibliográficas de las notas 78 y 81; también la ponencia de François LOPEZ, «La edición española bajo el reinado de Carlos III», en *Actas del Congreso Internacional sobre Carlos III y la Ilustración*, v. III: «Educación y pensamiento», Madrid: Ministerio de Cultura, 1989, p. 279-303), en esta última década y en la siguiente asistimos al florecimiento de compañías de comercio e impresión de libros ajenas a cualquier control gremial y en las que se integraban indistintamente librereros e impresores. Destaca la Real Compañía de Impresores y Mercaderes de libros, con sede en Madrid, de la que formaron parte profesionales barceloneses como el impresor Pau Campins o los librereros-impresores Tomás Piferer, Francisco Suriá, María Angela Martí o Carlos Sopera. Se trataba de una sociedad de acciones a la búsqueda de beneficios para su posterior reparto

gio de la Universidad de Cervera para los libreros e impresores barceloneses había pasado a ser un doloroso recuerdo relegado a un segundo plano para muchos de ellos, ahora que se daban las condiciones jurídicas y económicas favorables al desarrollo del sector. No así para el gremio de libreros, que ya nunca volvió a ser el mismo.

Los testimonios de incumplimiento de las ordenanzas, así como de alejamiento de varios cofrades de las actividades cotidianas de la corporación, crecieron con el transcurso de los años: posesión de más de una tienda (lo que estaba prohibido por las ordenanzas), creciente inasistencia a las reuniones gremiales por considerarlas gravosas para sus negocios particulares (lo que obligaría a reducir el número necesario de miembros para poder celebrarse), renunciaciones a ocupar un cargo del gremio para el que se había sido elegido, repetidas disputas por la forma de hacerse los repartos...

Las autoridades pusieron también de su parte en el minado de las bases de la corporación. Las licencias otorgadas por el gremio a comerciantes ajenos a él, por las que éstos pagaban una cantidad determinada para poder vender en la ciudad sin ser molestados por los síndicos gremiales, habían sido muy frecuentes entre los años cincuenta y setenta. Era una manera de obtener ingresos de un comercio libre que resultaba cada vez más difícil de evitar, y del que al menos se intentaba tener controlado a los mercaderes más activos, como era el caso de los franceses Giraud y Bonnardel.⁸⁹ Pero en mayo de 1778, la Real Audiencia concedió sendas licencias a estos conocidos comerciantes, eximiéndoles *de facto* de la necesidad de pagar la licencia del gremio. De nada sirvieron las reclamaciones de éste ante la Audiencia.⁹⁰ Se lo había advertido con palabras claras el fiscal del tribunal, en la causa que de nuevo enfrentaba al gremio con los impresores: «*que los gremios no deben consumirse en pleitos dispensiosos ni fatigar inútilmente a los tribunales*» y que a pesar de tener a favor del síndico librero

según fuese la participación accionarial de sus miembros. La lógica del mercado se imponía junto a la adopción de directrices mercantiles capitalistas, si bien no estaban ausentes comportamientos del pasado que pretendían aprovechar privilegios gremiales en favor de la compañía con el fin de constituir un auténtico monopolio dentro del sector. ALMUIÑA, «Negocio e ideología...». D. M. THOMAS, *The Royal Company of Printers and Booksellers of Spain, 1763-1794*, Troy-New York: The Whitston Publishing Company, 1984.

89. LOPEZ, «Un aperçu de la librairie...», p. 396.

90. El conflicto con estos dos comerciantes franceses, en ACA, *Rl. Aud., Pleitos Civiles*, nº 6272, f. 320-340.

varios juicios anteriores... «no obstante lo qual pareció justo promover la libertad de la venta de los libros contra la privativa que pretendía el gremio». ⁹¹ Cuando en 1782 las autoridades mandaron al gremio que formase nuevas ordenanzas, se le impuso que «en el interín y hasta tanto que tomare [la Audiencia] otra providencia, no se exija por razón de las licencias de vender papeles, estampas, romances y comedias, cantidad alguna... dexándoles [a los comerciantes del reino o extranjeros] en absoluta libertad para que puedan sin estas trabas vender semejantes géneros». ⁹² Las nuevas ordenanzas, aprobadas por el Consejo de Castilla en 1789 y que suponían la unificación en un mismo Colegio de Libreros e Impresores de la ciudad, no alteraron lo sustancial de la privativa de venta de libros del viejo gremio librero, ahora compartida con los tipógrafos, aunque sí determinaban las condiciones bajo las cuales podrían vender libremente comerciantes e impresores tanto del reino como extranjeros, con tal de que fuesen sin encuadernar. ⁹³

Hasta el momento he sido incapaz de hallar la fecha que puso fin al privilegio de Cervera. No obstante, sí puedo afirmar que a principios del XIX, por lo que se refiere a los libros de enseñanza para niños contenidos en el plan de estudios aprobado el 22 de diciembre de 1800, no estaban ya sometidos a aquél. ⁹⁴ Cuando en mayo de 1801 el recién creado Colegio de Maestros de Primeras Letras de Barcelona firmó un pacto con la Compañía de los impresores-libreros de Tomás Gaspar, Juan Jordi y Agustín Roca para imprimir dichas obras, de tal forma que el colegio de maestros no aceptaría en sus aulas los niños que no comprasen los libros editados y vendidos por la compañía, el gremio reaccionó con prontitud elevando sus quejas por este atentado al libre comercio. La coyuntura en este momento volvía a ser adversa y no era cuestión de que cuando flaqueaba seriamente el comercio librero se perdiera de nuevo el sustancioso mercado escolar, que podía salvar mal que bien la delicada situación. Ahora, la argumentación en

91. AHPB, FRANCISCO MADRIGUERA GALÍ, *Manual, 1778*, f. 336r. ACA, *Rl. Aud., Pleitos Civiles*, nº 6272. La cita la 2ª parte, f. 332v.

92. AHPB, FRANCISCO MADRIGUERA GALÍ, *Manual de comuns, 1776-85*, consejo del 4 de septiembre de 1782.

93. BURGOS RINCÓN, *Imprenta y cultura...*, p. 387-389.

94. Los libros eran: la cartilla y el silabario, la Explicación de Silabario, la «Introducción a la sabiduría» de Vives, «Tratado de Urbanidad», el «Compendio de Historia Sagrada y de la Doctrina cristiana» de Fleury, el «Compendio Histórico de la Religión» de Pin-ton y el libro de Juan Elías Gómez Terán «La Infancia Ilustrada».

contra ya no se fundamentaba sobre la defensa de las privativas gremiales: *«que se admita indistintamente los mismos libros de todas las casas y tiendas de los libreros e impresores; pues este es el medio de lograrlos de mejor impresión y a precios más cómodos, por ser sabido que en todo arte el libre comercio, el despacho y venta son los que excitan la emulación»*.⁹⁵ A favor del colectivo librero resolvió esta vez la Audiencia, abriendo definitivamente a la libre competencia entre los profesionales de la edición el libro de enseñanza, uno de los productos impresos más codiciados y disputados para beneficiarse de él a través de privativa durante el Antiguo Régimen tipográfico. Pero éste había comenzado a dar seguros pasos hacia su fin, que llegará con la desaparición en los años cuarenta del siglo XIX del Gremio de Libreros e Impresores, tras una lánguida vida, y la transformación del taller artesanal característico de la manufactura impresa en una industria gráfica mecanizada a mediados del Ochocientos.⁹⁶

95. AHN, *Sección Consejos*, leg. 37398. Pleito del gremio de libreros contra el Colegio de Maestros de Primeras Letras, años 1801-1802.

96. Romà ARRANZ, «De la manufactura a la indústria gràfica», *L'Avenç*, 98 (novembre 1986), p. 46-51.

CONTRACTACIÓ A RABASSA MORTA I CONJUNTURA VITÍCOLA A CATALUNYA, 1720-1850*

0 FRANCESC VALLS I JUNYENT
UNIVERSITAT DE BARCELONA

«Hemos de confesar previamente que la investigación en los Archivos de Protocolos no está esmaltada con los inesperados descubrimientos que constituyen estímulo de los historiadores en los Archivos generales. El investigador no actúa en ellos activando los resortes de su intuición, detección o comprensión, siguiendo pistas afeanes, sino por el simple método de las “acumulaciones estadísticas”. Muchas veces la labor se convierte (...) en la práctica de una rigurosa contabilidad (...). Las fichas van amontonándose con precisión cronométrica, y el principal problema que se aborda es el de su distribución previa, al objeto de hacer factible la reorganización de los datos en la redacción final del tema. Largas horas de trabajo, pues, sin que las salpique el menor aliciente, en una tarea gris, plúmbea y, al parecer, anodina...

Pero a medida que transcurren los días y se acumula el material investigado y las fichas se alinean en sus casilleros respectivos, el historiador se peca de que va pisando terreno firme. La multiplicidad de detalles minúsculos dibuja poco a poco un denominador común, que resalta luego con viva fuerza y se dispone hacia un Norte determinado.»

J. VICENS VIVES, *El gran sindicato remensa (1488-1508)*,
Madrid: CSIC, 1954, p. 20-21.

La manca de sèries estadístiques llargues i fiables és un dels problemes amb què habitualment topem els historiadors en abordar la reconstrucció i interpretació del passat. A l'Estat espanyol, l'era estadística començà tard. Els governants espanyols no van mostrar una preocupació decidida per la recopilació sistemàtica de les dades estadístiques més elementals fins ben

* Aquest article constitueix una síntesi de les aportacions que considero més rellevants del llibre *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia. 1720-1860*, publicat per l'Abadia de Montserrat l'any passat. Vull fer constar el meu agraïment pels comentaris rebuts, tant durant el procés de redacció de l'esmentat llibre com amb posterioritat a la seva publicació, dels professors J. Colomé, R. Garrabou, P. Pascual i, molt especialment, E. Tello. Això no obstant, les afirmacions contingudes en aquestes planes són de la meua exclusiva responsabilitat.

entrat el segle XIX. Abans del 1850 no sols és difícil poder construir sèries estadístiques més o menys llargues, sinó que ni tan sols, moltes vegades, disposem de dades per a anys aïllats.¹ La migradesa i l'escassa fiabilitat de l'estadística oficial per a abans del 1850 fa que els historiadors haguem de conformar-nos amb succedanis més o menys fiables.

Els protocols notarials constitueixen una d'aquestes fonts alternatives a partir de les quals hom pot obtenir informació estadística seriada d'una gran qualitat. Treballs anteriors a aquest ho avalen.² Amb el present article no es pretén altra cosa que mostrar una vegada més aquestes possibilitats de la documentació notarial.

En aquest treball, a partir del buidatge sistemàtic de tots els contractes de rabassa morta escripturats en una notaria emplaçada a l'actual comarca de l'Anoia en el llinar amb l'Alt Penedès, s'ha reconstruït un indicador de la progressió anual del conreu de la vinya al prelitoral català. En el primer apartat d'aquest treball s'explica com s'ha fabricat aquest indicador i se'l sotmet a uns tests de significació molt elementals. En els altres apartats es procedeix a comparar la marxa d'aquest indicador amb la d'altres corresponents a variables tant elementals com la demografia i els preus. Com a resultat obtenim una aproximació força precisa a la cronologia i als principals factors explicatius del procés d'especialització vitivinícola en què es va veure immersa una part important del camp català durant el segle XVIII i bona part del XIX.

1. Cf. A. CARRERAS (ed.), *Estadísticas históricas de España (siglos XIX y XX)*, Madrid: Fundación Banco Exterior, 1989. Vegeu, especialment, el pròleg de J. Fontana i la introducció del mateix A. Carreras.

2. Podríem citar moltes obres que han utilitzat els protocols notarials per confegir sèries estadístiques. Entre les més rellevants cal situar el treball clàssic de P. VILAR, «Elan Urbain et mouvement des salaires dans le bâtiment: Le cas de Barcelone au XVIIIe siècle», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 2 (1950), p. 7-51; sobre l'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya al final de l'Antic Règim, M. CAMINAL, E. CANALES, A. SOLÀ, J. TORRAS, «El moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)», *Recerques*, 8 (1978), p. 51-72; sobre la formació de capital, J. NADAL, C. SUDRIÀ, P. PASQUAL, L. CASTAÑEDA, «Oferta monetaria y financiación industrial en Cataluña, 1815-60», *Revista de Historia Industrial*, 1 (1992), p. 189-202.

La contractació agrària a rabassa morta com a indicador de l'expansió del conreu de la vinya

Un dels fenòmens més simptomàtics i característics de les transformacions experimentades per l'agricultura catalana al llarg dels segles XVIII i XIX va ser l'expansió del conreu de la vinya. Extenses àrees del territori català, entre el final del segle XVII i l'arribada de la fil·loxera, a la fi del segle XIX, van experimentar una transformació molt notable del seu paisatge, marcada per l'increment del l'extensió de terra dedicada al conreu de ceps. El progrés de la superfície vitícola va ser tan important que la vinya va esdevenir un monoconreu a molts indrets.³

Els ritmes amb què la vinya va anar conquerint espai i desplaçant altres conreus difereixen d'uns sectors a uns altres del país. Segons les dades disponibles fins al moment present podem distingir tres grans fases en l'expansió de la superfície vitícola a Catalunya. La primera va tenir els seus orígens a la segona meitat del segle XVII i arriba fins entrat el segle XVIII. En aquesta primera fase, el sector en el qual la vinya va experimentar un progrés més important correspon a la Catalunya litoral. Una estreta franja de territori que s'estén de nord a sud del país seguint la línia de mar va començar força abans de la Guerra de Successió a incrementar les superfícies dedicades al conreu dels ceps, en detriment sobretot de la superfície forestal. Aquesta va ser la resposta donada per aquest sector del país als estímuls provinents del comerç llunyà.⁴

3. Aquest fet és prou conegut des dels treballs pioners de P. Vilar i E. Giralt. Més recentment les síntesis d'autors com J. Fontana, J. Torras i E. Tello, per al segle XVIII, i R. Garrabou i J. Pujol, per al XIX, han insistit en aquesta qüestió. P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona: Ed. 62, v. III, p. 218-225, 356 i s.; del mateix P. VILAR, «Geografía e historia estadística. Historia social y técnicas de producción. Algunos puntos de historia de la viticultura mediterránea», a *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona: Ariel, 1980⁴, p. 234-251; E. GIRALT, «La viticultura y el comercio catalán del siglo XVIII», *Estudios de Historia Moderna*, II (1952), p. 159-176; J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868*, Barcelona: Ed. 62, 1988, p. 59-62 i 377-378; J. TORRAS, «L'economia catalana cap a 1800. Un esquema», a J. NADAL, J. MALUQUER, C. SUDRIÀ, F. CABANA, *Historia Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 13-38; E. TELLO, «El fin de la expansión agraria en la Cataluña del siglo XVII: factores económicos y crisis social», *Agricultura y Sociedad*, 74 (1995), p. 109-157; per al segle XIX, R. GARRABOU, J. PUJOL, «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX», *Recerques*, 19 (1987), p. 35-88.

4. J. TORRAS, «L'economia catalana ...», *op. cit.*, p. 17 i s.

La segona fase, de la qual ens ocuparem principalment en el present treball, és la més llarga cronològicament. Abraça de mitjan segle XVIII fins a mitjan segle XIX i va afectar un ampli sector del territori català, que comprèn el que en la terminologia de Vilar podríem anomenar Catalunya intermitja. La vinya va aconseguir en aquest període progressos molt importants a tota la depressió prelitoral (des del Vallès fins al Camp de Tarragona) i a les conques fluvials que voregen aquest corredor interior català (Bages, Conca d'Òdena i Conca de Barberà). Durant aquesta segona fase és possible que la vinya retrocedís, en termes relatius, en aquelles àrees que havien estat pioneres en el procés d'especialització vitivinícola, és a dir, les comarques de la franja litoral,⁵ on es constata un avenç important d'altres conreus comercials (avellaner, plantes d'horta, garrofers).

La tercera i definitiva fase comprèn el curt període que va de mitjan segle XIX a l'exterminació de la vinya autòctona per la fil·loxera, a la darreria del Vuit-cents. En aquest període l'especialització vitivinícola s'hauria aprofundit a les àrees anteriorment esmentades i la vinya hauria progressat considerablement a l'interior de Catalunya, especialment a les comarques de la depressió central catalana, a la província de Lleida. Com és ben sabut, el motor que va impulsar aquesta darrera fase d'expansió vitícola van ser les elevades cotitzacions assolides pel vi al mercat internacional com a conseqüència de la destrucció de la vinya francesa per part de la fil·loxera.⁶

En aquest article ens centrarem en la segona d'aquestes onades d'expansió vitícola. Potser la més important, tant per raons quantitatives –el gran abast territorial que va tenir–, com qualitatives –el canvi en l'orientació de la producció agrària que va comportar i la dinàmica social que va posar en marxa en una extensa àrea del territori català.

Com és ben conegut, l'instrument jurídic que va regular les noves plantacions de vinyes en aquella porció de la Catalunya afectada per aquesta segona gran onada de l'expansió de la superfície vitícola, va ser el contracte de rabassa morta. És per aquesta raó que considero que l'estudi sistemàtic de la contractació a rabassa morta d'una notaria determinada pot constituir una font immillorable per determinar els ritmes i la cronologia

5. El lector pot trobar més detalls sobre aquesta qüestió al capítol tercer de F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, p. 93-137.

6. R. GARRABOU, J. PUJOL, «El canvi agrari...», *op. cit.*, p. 67-68; J. PUJOL, «Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1835», *Recerques*, 15 (1984), p. 57-78.

d'aquesta expansió. El recompte sistemàtic dels contractes autoritzats cada any a la notaria d'una població concreta permet confeccionar una sèrie que pot ser força orientativa de la progressió de la superfície vitícola.⁷

La sèrie d'escripturació de rabasses que es presenta en el present treball s'ha construït a partir del buidatge sistemàtic dels protocols dels sis notaris que es van succeir al capdavant de la notaria de Piera.⁸ Aquesta petita població està emplaçada al prelitoral català, en un dels confins de l'actual comarca de l'Anoia, a tocar la de l'Alt Penedès. Aquesta població, per tant, es troba situada al bell mig de l'àrea afectada per la segona gran onada d'expansió del conreu de la vinya. I, com tot seguit intentarem demostrar, els ritmes de l'escripturació de rabasses a la notaria de Piera creiem que són ben il·lustratius del progrés de la vinya en el conjunt d'aquella àrea més extensa.

Entre el 1715 i el 1850 els notaris pierencs van autoritzar 1.751 contractes, els quals es distribueixen, any per any, com s'indica a l'apèndix, en el qual també s'especifica l'extensió de terra afectada (expressada en jornals)⁹ pel conjunt de contractes signats cada any.

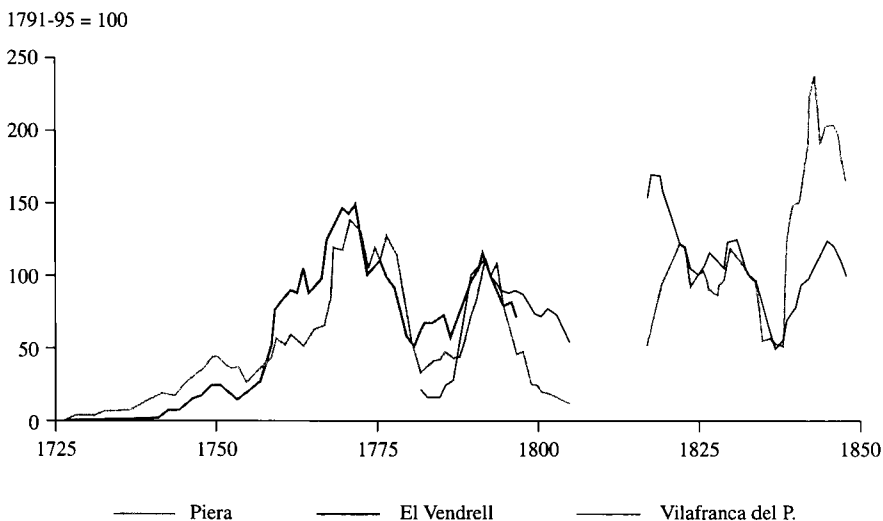
La representativitat de la sèrie confeccionada a partir dels contractes autoritzats a la notaria de Piera es veu confirmada per l'elevat grau de coin-

7. Com en quasi tot allò relacionat amb la viticultura, el primer a estudiar des d'un punt de vista històric el contracte de rabassa morta va ser E. GIRALT, «El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo*, 7 (1965), separata. Posteriorment s'han publicat una gran quantitat de treballs sobre aquest contracte les referències dels quals es donaran oportunament. Sobre els problemes que presenta la utilització d'aquesta font –la contractació notarial a rabassa morta en una notaria determinada– com a indicador del progrés del conreu de la vinya en una àrea concreta, podeu consultar els apartats 1 a 4 del capítol 5 de F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, p. 141-163. Allà es pondera com poden afectar l'índex de la progressió de la superfície vitícola que es pretén construir, qüestions com els canvis en l'abast territorial de la notaria escollida (la de Piera), les variacions al llarg del temps dels tipus de terra cedida i la mateixa rellevància del contracte de rabassa com a instrument jurídic regulador de les noves plantacions de vinya. Són molt més difícils de percebre els biaixos originats pel costum de fer concessions de terra a rabassa mitjançant escriptura privada o contracte verbal. Cal remarcar, de tota manera, que el que es pretén no és calcular el progrés anual de la vinya en termes absoluts en una àrea concreta. Es tracta més aviat de confegir un índex aproximat de l'avenç de la vinya.

8. Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (AHCI), notaris Jeroni SASTRE, Salvador CASES BOSCH, Lluís CASES REGUANT, Pau CASES ALIBAU, Mariano CASES BOLDÚ i Pau CASTELL POSAS.

9. Sobre l'equivalència d'aquesta unitat de superfície, vegeu la nota al peu de l'apèndix 1.

GRÀFIC 1

ÍNDEX DE L'ESCRITURACIÓ DE RABASSES
AL VENDRELL, VILAFRANCA DEL PENEDEÈS I PIERA

cidència amb d'altres sèries que hom pot construir amb la informació disponible per al Vendrell, Valls i Vilafranca del Penedès.

Del Vendrell només tenim informació fins al 1800, gràcies al treball inèdit de J. M. Querol,¹⁰ mentre que les dades de Vilafranca del Penedès comencen el 1780 i abasten fins al 1850. Del 1815 fins al 1850, les xifres són les publicades per J. Colomé,¹¹ i del 1780 al 1807 procedeixen del recompte directe dels contractes protocol·litzats pels notaris vilafranquins realitzat per J. Colomé conjuntament amb qui signa aquestes pàgines.¹² Finalment, la tesi recent de J. Andreu aporta una nova evidència empírica sobre la qüestió de la cronologia de les rompudes vitícoles a la comarca de

10. J. M. QUEROL SEGURA, *Terra i vinya. Una societat en canvi, el Baix Penedès 1750-1800*, memòria de postgrau, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, 1993.

11. J. COLOMÉ, «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, 6 (1990), p. 123-143.

12. Cf. J. COLOMÉ, F. VALLS, «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió», *Recerques*, 30 (1994), p. 47-68.

l'Alt Camp.¹³ Andreu presenta agrupats per quinquennis el nombre de contractes de rabassa escripturats pels notaris vallencs durant el segle XVIII.

El nivell d'escripturació de rabasses a la capital del Baix Penedès és força similar al de Piera durant tot el període. Entre el 1740 i el 1800 al Vendrell es van fer una mitjana de 15,05 contractes cada any, pràcticament els mateixos que a Piera (13,67). Sobre l'extraordinària coincidència en les fluctuacions de les dues sèries, no cal insistir-hi gaire. El gràfic 1 (on s'han representat les mitjanes mòbils sobre 5 anys del nombre de rabasses escripturades a Vilafranca del Penedès, al Vendrell i a Piera) ens ho mostra. Les úniques diferències dignes d'esment són l'increment més fort del nivell de contractació durant els anys cinquanta al Vendrell que a Piera, per un costat, i, en termes més generals, l'avançament de les fluctuacions de la corba del Vendrell en un any respecte de la de Piera, per l'altre. Tot amb tot, cal insistir en l'extraordinària concordança entre els moviments de la contractació en aquestes dues poblacions.

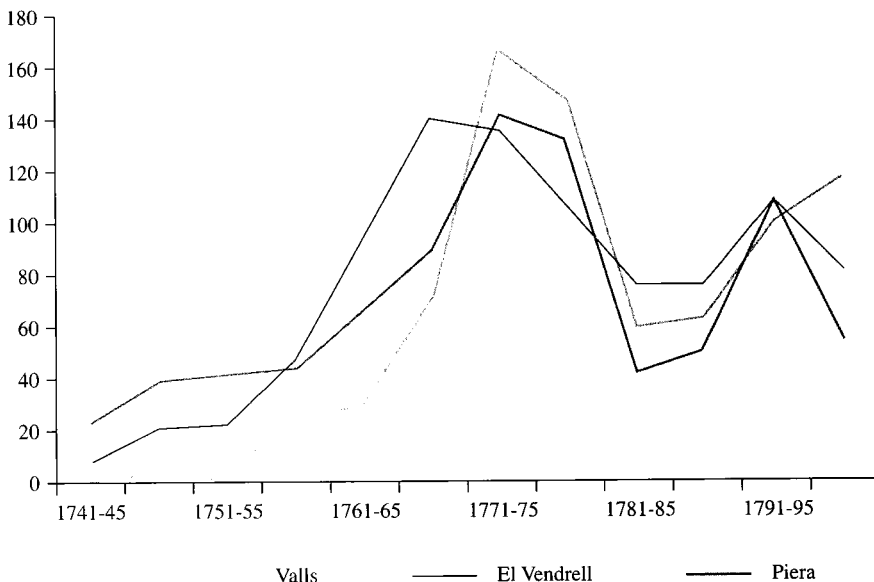
La comparació amb Vilafranca per al període 1780-1850 que es presenta al mateix gràfic 1 mostra com, en línies generals, les fluctuacions són molt similars, excepte en els cinc o sis anys posteriors a la Guerra del Francès. Hi ha, en canvi, divergències en la intensitat d'aquestes fluctuacions dignes de remarcar. Anem per parts.

La tendència divergent de les mitjanes mòbils de Piera i Vilafranca que s'observa al gràfic 1 entre el 1815 i el 1821 podria ser deguda a deficiències de la sèrie de Piera. No s'han conservat els protocols dels anys 1821 i 1822, per la qual cosa s'ha hagut de deduir la xifra corresponent a cadascun d'aquells anys a través de la interpolació entre els dos valors més pròxims coneguts (els de 1820 i 1823). A més, el desordre que s'observa en els papers del notari de Piera entre el 1815 i el 1820 fa témer que ens trobem davant d'un problema de subregistre.

Les diferències més importants que s'observa en la intensitat de les fluctuacions corresponen al període del 1796 fins al 1807, durant el qual la caiguda del ritme d'escripturació de rabasses és més intensa a Piera que a Vilafranca, i als anys quaranta del XIX. En relació amb les divergències en el segon d'aquests períodes, la contrastació de les xifres de J.

13. J. ANDREU SUGRANYES, *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesi doctoral, Barcelona: UAB, 1994.

GRÀFIC 2

RABASSES ESCRIPTURADES AL VENDRELL, PIERA I VALLS
PER QUINQUENNIS

Colomé amb les més antigues del notari Parés¹⁴ fa pensar que les del primer pequen per defecte. Segons Colomé, entre el 1841 i el 1850 els notaris de Vilafranca van autoritzar 877 rabasses. Parés va comptabilitzar-ne 1.131 per a aquell mateix decenni. Malauradament, Parés va publicar les xifres agregades per decenni, raó per la qual hom no pot comparar any per any les dues sèries vilafranquines, cosa que, segurament, permetria detectar on hi ha la diferència. Tot amb tot, cal remarcar la simetria en les fluctuacions d'ambdues corbes que dona força confiança sobre la fiabilitat i la representativitat de la sèrie de Piera.

La coincidència en les fluctuacions de l'escripturació de contractes de rabassa també és molt gran entre Piera i Valls. Al gràfic 2, dibuixat amb les dades extretes de la tesi de J. Andreu abans esmentada pel que fa a Valls,

14. S. PARÉS GONCER, «Contratación Notarial Agraria en el Alto Panadés en el siglo XIX», *La Notaria* (1944), p. 366-387.

només s'aprecia una discordança digna de menció: en el quinquenni 1796-1800, a Valls, es manté el volum de contractes atorgats pels notaris d'aquella població, mentre que a Piera, com al Vendrell (i també a Vilafranca, com tot seguit veurem), cau. Es tracta d'una divergència poc rellevant, davant les grans similituds en els ritmes de treball de totes tres notaries al llarg del XVIII.

En definitiva, doncs, la gran concordança entre els ritmes i les fluctuacions de l'escripturació de rabasses en les notaries d'aquestes quatre poblacions autoritza a agafar la sèrie de Piera –la més llarga temporalment– com a representativa de la cronologia seguida pel procés d'especialització vitivinícola en una àmplia àrea de Catalunya durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX.

Viticultura i demografia. Dels límits del creixement d'una agricultura de predomini cerealícola a l'especialització vitivinícola

En aquelles àrees que van protagonitzar la segona onada d'expansió vitícola que ens ocupa, al principi del segle XVIII es practicava una agricultura carateritzada per:

1. un important grau de diversificació productiva amb un predomini clar del conreu de cereals;
2. l'escàs grau de mercantilització de la producció agrària.

En el marc d'una agricultura orgànica,¹⁵ poc mercantilitzada, en la qual predominava el conreu de cereals amb vista a garantir l'autoproveïment de les pròpies unitats pageses, la principal possibilitat d'aconseguir un creixement notable de la producció passava per l'ampliació de l'àrea sembrada a costa de les terres ermes i boscoses. Això comportava que l'horitzó del creixement de la producció agrícola no fos gaire llunyà, entre altres raons perquè posar en conreu noves terres tenia diverses implicacions que, a la llarga, amenaçaven la mateixa dinàmica de creixement.

En primer lloc, s'ha de tenir present que a les terres ermes i boscoses era on pasturaven els ramats que fornien l'activitat agrícola d'un gens menyspreable contingent d'adobs en forma de fems. La conversió d'aquestes àre-

15. El concepte d'agricultura orgànica és manllevat d'E. A. WRIGLEY, *Cambio, continuidad y azar*, Barcelona: Crítica, 1993.

es de pastura en conreus comportava, més tard o més d'hora, una reducció dels contingents ramaders, dels fems i, per tant, de l'adob disponible.¹⁶

En segon lloc, s'ha de recordar que dels erms i dels boscos sortia una part important de l'adob dels camps en forma de brossa i llenya que servia per a fer formiguers.¹⁷ Reduir l'àrea forestal comportava, també per aquesta altra via, limitar a la llarga la disponibilitat total d'adobs.

En tercer i últim lloc, la rompuda d'erms i boscos per guanyar terres per al conreu de cereals no podia continuar indefinidament sense arribar a terres de fertilitat menor –terres marginals– que requerissin de major treball i potser més adobs, precisament quan aquests començaven a ser més escassos. En dinàmiques de creixement de tipus extensiu, més tard o més d'hora, el principi ricardià dels rendiments decreixents començava a actuar d'una manera implacable.

Les densitats demogràfiques que podia suportar una agricultura de predomini cerealícola orientada a l'autoproveïment eren forçosament baixes, la qual cosa provocava que tota dinàmica de creixement demogràfic topés més tard o més aviat amb un sostre insuperable.

En aquest context, caldria interpretar el procés d'intensificació de les rompudes vitícoles regulades per contractes de rabassa morta que es produí a partir de les dècades del 1760 i sobretot el 1770 en una extensa àrea del territori català com a resposta a una situació de sobrepoblació creixent.¹⁸

En el marc d'una economia de base orgànica, l'ampliació de l'àrea conreada per mitjà de la plantació de vinyes i la substitució del tradicional con-

16. B. H. SLICHER VAN BATH, *Historia agraria de Europa Occidental (500-1850)*, Barcelona: Península, 1974, p. 29 i s.

17. Els formiguers eren piles de llenya i matolls cobertes de terra. La cendra resultant de la combustió d'aquesta llenya servia d'adob a la terra. Podeu trobar descripcions d'aquesta tècnica a E. BADOSA, *Explotació agrícola i contractes de conreu (1760-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona: Col·legi Notarial, 1985, p. 210-211, n. 169.

18. Diversos indicis van fer suposar a P. Vilar que cap al 1760 la dinàmica demogràfica i econòmica fortament expansiva de les dècades precedents estava a punt de tocar sostre. En paraules del propi Vilar, «és de 1763 a 1774 que es dibuixa, als confins sens dubte, d'un període de reexplotació sobretot agrícola en què esdevindrà necessària la industrialització, un esbós de crisi de sobrepoblació aparent». P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, op. cit., v. III, p. 127. Per la nostra part, en un treball recent hem intentat aportar evidències quantitatives sobre aquest fet. Els símptomes d'esgotament de la dinàmica alcista del segon terç del segle XVIII s'haurien manifestat especialment en el moviment demogràfic. F. VALLS, *La dinàmica...*, op. cit., p. 195 i s. Vegeu també, A. SIMON, «Barcelona i Catalunya durant la crisi de subsistències de 1763-1764», *Barcelona. Quaderns d'Història*, 1 (1995), p. 95-106.

reu de cereals pels ceps tenia interessants avantatges de cara a aconseguir un increment més quantiós i sostingut de la producció agrícola.

En primer lloc, la vinya evitava el rigorós guaret bianual a què se sotmetien les terres de sembrat, de manera que d'una peça de terra plantada de vinya en sortia una collita cada any.

En segon lloc, la vinya exigia menys adobs que les terres de sembrat. Millor dit, tot sembla indicar que les vinyes no s'adobaven pràcticament mai i, en tot cas, es feien servir com a adob els sarments procedents de la poda de la pròpia vinya.¹⁹

Finalment, fins i tot en terres marginals per als cereals, s'obtenien bons rendiments dedicant-les a vinya, tal com testimoniaven els coetanis.

Per totes aquestes raons, la vinya va esdevenir la gran solució quan, cap a mitjan segle XVIII, el creixement demogràfic empenyia cap a l'ampliació de l'àrea conreada mitjançant la roturació de noves terres i a fer un ús més intensiu del factor terra. La creixent demanda exterior de vins i aiguardents va convertir la vinya en el conreu de promissió que havia de fer possible superar el sostre imposat al creixement agrari per les condicions tecnològiques pròpies d'una economia orgànica, sota les quals es desenvolupava la producció tradicional de cereals.²⁰

19. Segons les respostes al qüestionari de Zamora del 1789 al Corregiment de Vilafranca, «*los sarmientos los recogen sus dueños para hacer hormigueros*»: A. SABATÉ MILL, *El corregiment de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora de Manuel Barba i Roca*, Vilafranca: Museu del Vi, 1991, p. 53. L'Alcalde Major d'Igualada també reconeixia que en aquell partit els sarments s'utilitzaven tant per cremar com a llenya per escalfar les cases com per adobar les pròpies vinyes: «*los sarmientos y pámpanos se hacen faxinas para hormigueros, y manadas para quemar en las casas*»: J. M. TORRAS RIBÉ, *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris» de Francisco de Zamora*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 344. Sobre l'adobat de les vinyes, vegeu L. FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 146-149.

20. E. Labrousse feia la següent observació a propòsit de l'expansió de la vinya a la França del segle XVIII: «*es cierto que el viñedo nacional se extiende durante los años que han precedido a la Revolución, pero lo mismo sucede durante todo el siglo*. Tal aumento corresponde, ante todo, a las dificultades que encuentra la producción intensiva en el antiguo régimen de cultivo, en el que el abono químico es desconocido y en el que el mismo abono vegetal es escaso». E. LABROUSSE, *Fluctuaciones económicas e historia social*, Madrid: Tecnos, 1962, p. 440. El subratllat és meu. La proposta interpretativa que defenso en aquest treball es troba a mig camí de les teories d'E. BOSERUP, *Las condiciones del desarrollo en la agricultura*, Madrid: Tecnos, 1967, i de les de D. B. Grigg, el plantejament del qual té mol-

A partir del 1760 es va donar una estreta vinculació entre els cicles de creixement demogràfic i els cicles d'expansió vitícola en aquelles àrees més decididament orientades cap a l'especialització en el conreu de la vinya. El gràfic 3 n'és ben il·lustratiu. S'hi han representat les mitjanes mòbils sobre 5 anys del nombre de contractes de rabassa morta escripturats a la notaria de Piera i dels batejats a les parròquies de Sant Pere de Pierola (l'Anoia) i Sant Llorenç d'Hortons (l'Alt Penedès), veïnes de la de Piera, entre el 1740 i el 1850.²¹

El gràfic 3 suggereix que la recuperació demogràfica dels primers anys setanta del segle XVIII difícilment es pot desvincular de l'expansió experimentada per les roturacions vitícoles regulades per contractes de rabassa morta. Observeu com l'increment de la contractació a rabassa en la notaria pierenca de la segona meitat dels anys seixanta precedeix, en uns dos o tres anys, l'onada de naixements que permet a la corba de batejats recuperar els nivells assolits a mitjan dècada del 1750.

La crisi vitícola (l'intercicle crític de què parlaven E. Labrousse i P. Vilar)²² dels anys vuitanta infligeix una dràstica reducció a la contractació notarial a rabassa morta. La forta reducció de l'escripturació de rabasses coincideix amb una nova caiguda de l'indicador demogràfic, que al seu torn coincideix amb l'arribada a l'edat fèrtil de la generació minvada a causa de la caiguda de la natalitat dels anys seixanta. En els noranta, el ritme d'escripturació de rabasses reprèn amb força, acompanyant una recuperació de la natalitat. La tendència alcista de la darrera dècada del Set-cents s'inverteix a la primera del Vuit-cents en el marc d'una important desac-

ta més capacitat explicativa que els models malthussians més convencionals. Segons Grigg, una situació de creixent pressió demogràfica en una àrea determinada no necessàriament s'havia de resoldre de manera dramàtica. Hi havia, a les economies d'antic règim, tot un seguit de possibilitats que podien atenuar aquestes situacions i donar pas a un nou cicle de creixement. Vegeu D. B. GRIGG, *Population Growth and Agrarian Change: An Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980, p. 46.

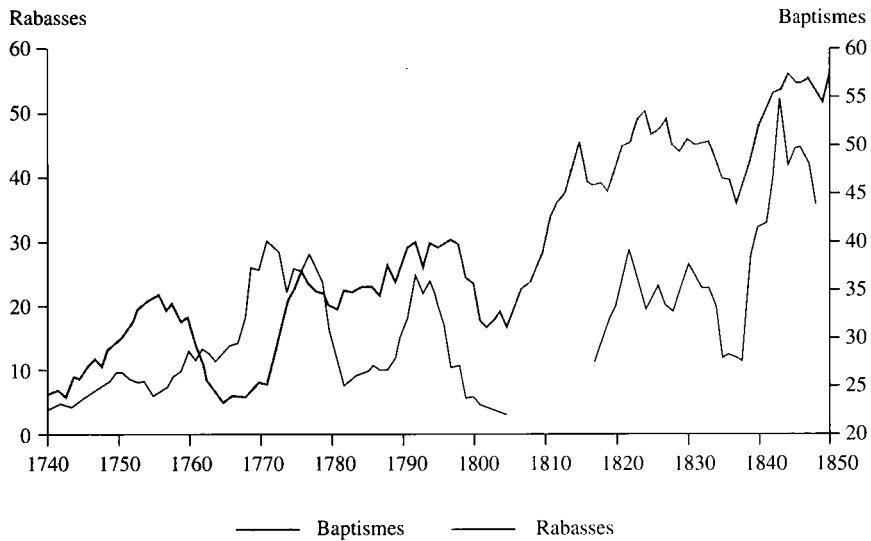
21. La sèrie de rabasses és la que es presenta a l'apèndix. La sèrie de batejats de Pierola la podeu trobar a F. VALLS, *La dinàmica...*, op. cit., apèndix 2. La de Sant Llorenç d'Hortons, procedeix de F. MUÑOZ, *Creixement demogràfic, mortalitat i nupcialitat al Penedès. Segles XVII-XIX*, tesi doctoral, Barcelona: UAB, 1990, v. III, p. 420 i s. Una part important dels clients de la notaria pierenca provenien d'aquestes dues poblacions veïnes de Piera. Cf. F. VALLS, *La dinàmica...*, op. cit., p. 146 i ss.

22. E. LABROUSSE, *Fluctuaciones económicas...*, op. cit., p. 375-379 i 425 i s.; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, op. cit., v. III, p. 426-427 i 433-434; i p. 245 (1964) i «Geografia e historia estadística...», op. cit., p. 245.

GRÀFIC 3

ESCRITURACIÓ DE RABASSES A PIERA I BAPTISMES A LES PARRÒQUIES DE PIEROLA I ST. LLORENÇ D'HORTONS

celeració de l'expansió de la superfície vitícola en el context d'una forta caiguda de les cotitzacions dels productes vitícoles. Una vegada més, però, no hem d'oblidar els factors estrictament demogràfics per explicar la davallada del nombre de batejats a les parròquies en qüestió entre el 1797-98 i el 1807-08: és cap al 1800 que la generació minvada del 1780 arriba a la seva edat fèrtil.

Passada la Guerra del Francès, els elevats nivells de natalitat assolits durant els anys vint, sens dubte, estan en relació amb la represa de les plantacions vitícoles, que es fan a bon ritme durant bona part de la dècada. Als anys crítics de la Guerra dels Set Anys la demografia mostra una inflexió similar a l'indicador notarial. El canvi de conjuntura del 1840 és constatable tant a la corba de batejats com a la de rabasses.

En definitiva, el gràfic 3 no deixa lloc a dubtes sobre l'estreta relació que, a partir de mitjan segle XVIII, en aquest sector a cavall de les comarques de l'Alt Penedès i l'Anoia, s'estableix entre les vicissituds experimentades pel sector vitícola i el comportament de la variable demogràfica. L'especialització vitícola, a l'àrea considerada, va permetre superar les

restriccions al creixement demogràfic derivades del sistema tradicional de conreus. L'ampliació de l'àrea vitícola regulada per contractes de rabassa morta va fer possible mantenir un ritme de creixement dels efectius demogràfics de l'àrea que ens ocupa molt superior al que s'hauria pogut mantenir mitjançant l'ampliació de l'àrea sembrada.

L'accentuació de l'especialització vitícola va afavorir la formació de noves famílies i, en darrer terme, va fer possible superar les dificultats que cap al 1760 amenaçaven la continuïtat del cicle demogràfic expansiu. La plantació de vinyes regulada per contractes de rabassa morta s'ha d'entendre, per tant, com una sortida en una situació de creixent tensió entre uns efectius demogràfics en augment i el sistema agrari tradicional que presentava unes rigideses molt importants per assolir un ritme de creixement sostingut del producte agrari disponible.

Les contradiccions del model d'especialització vitivinícola

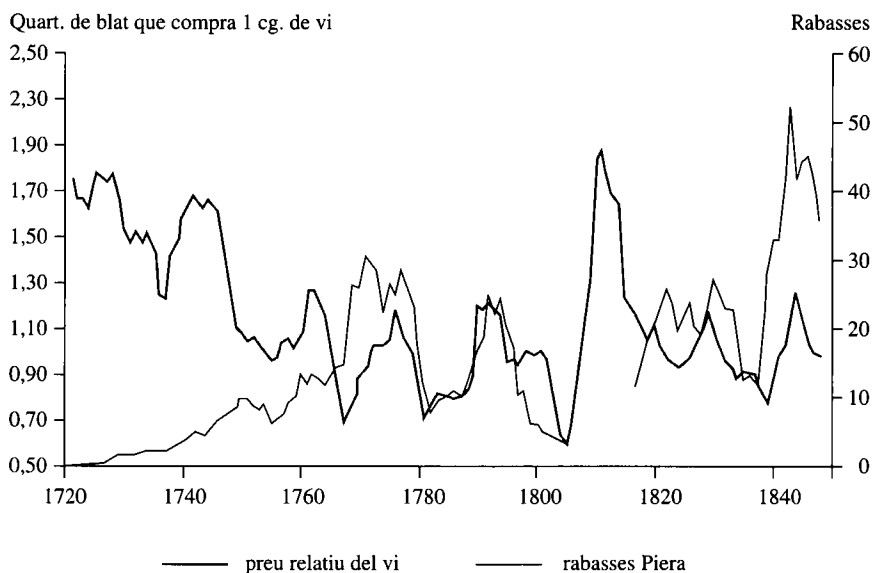
Un dels problemes més importants, però, amb què topà el procés d'especialització vitícola que encararen diverses comarques catalanes a partir de mitjan segle XVIII, fou l'evolució contradictòria dels preus del vi en termes relatius. Cap al 1720 amb el preu d'una carga de vi es podien comprar quasi dues quarteres de blat. Cap al 1750, només una. A partir d'aquella data el poder de compra d'una carga de vi expressat en termes de quarteres de blat s'instal·là en aquell nivell més baix i només en circumstàncies especials pujava per sobre. L'especialització vitivinícola de comarques com ara el Penedès, l'Alt Camp, la Conca de Barberà, l'Anoia o el Vallès s'accentuava precisament en una conjuntura de preus que a priori sembla desfavorable. Caldrà cercar una explicació a aquesta contradicció aparent.

Els quocients obtinguts de dividir el preu d'una carga de vi pel d'una quartera de blat, en cada un dels anys que van del 1720 al 1840, s'han representat al gràfic 4 conjuntament amb la corba corresponent a la d'escripturació de rabasses a Piera.²³ Les fluctuacions brusques d'un any a l'altre s'han atenuat aplicant el procediment de les mitjanes mòbils sobre 5 anys.

23. S'ha treballat amb els preus del vi a Barcelona que va publicar P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya...*, op. cit., v. III, p. 421 i 431. La sèrie de Vilar acaba el 1806. Entre el 1807 i el 1820, els preus del vi a Barcelona s'han obtingut directament dels llibres de compres de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, que és la mateixa font utilitzada per Vilar (Biblio-

GRÀFIC 4

ESCRITURACIÓ DE RABASSES A PIERA I PREUS RELATIUS DEL VI

Les sincronies entre les dues corbes són importants: cada onada de noves roturacions sol coincidir amb una evolució favorable del poder de compra del vi. No deixa de ser sorprenent, però, com l'expansió de la vinya regulada per contractes de rabassa morta s'inicia amb força durant els anys de les dècades del 1740 i el 1750, coincidint amb una forta davallada de la capacitat adquisitiva de la carga de vi expressada en termes de blat. Els termes d'intercanvi del vi cauen extraordinàriament a partir del 1750, perquè, a partir d'aquell moment, els preus del blat pugen més de pressa que els del vi. Només durant els anys excepcionals de la Guerra del Francès sembla que recuperin les posicions perdudes. Es tracta d'un miratge explicable per la inflació de la guerra i per les distorsions en el comerç interior i exterior provocades per l'ocupació napoleònica.

Entre els factors que expliquen que, a partir del 1750, els preus del vi quedessin enrera respecte als dels cereals (del blat més concretament) cal considerar els següents:

a. Tal com s'ha apuntat més amunt, el context de creixent pressió demogràfica en què es va desenvolupar l'expansió vitícola a partir del 1760,

sens dubte coadjuvà de manera decisiva que es donés aquest fenomen. En una situació de creixent pressió demogràfica, la desigual elasticitat-renda de la demanda del blat i del vi comportaria un augment més important dels preus del principal cereal panificable.

b. La pròpia dinàmica d'expansió de la vitivinicultura degué provocar un increment important de l'oferta de vi, producte que es convertí, ben aviat, en més abundant en termes relatius que el blat, en la mesura que de manera creixent es plantaven de vinya terres de sembrat.

c. Finalment, caldria considerar les dificultats que trobaria a les àrees vitícoles la producció de cereals com a conseqüència de la deforestació provocada per l'assalt al bosc per part dels plantadors de vinyes, element que reduí la disponibilitat de llenya i brossa per destinar a l'adobat dels camps de cereals en forma de formiguers.

Les contradiccions derivades del fet que fos precisament després de la caiguda del poder de compra del vi que es produí a mitjan segle XVIII quan s'accelerà el moviment de rompudes amb l'objectiu de plantar vinya es posaren patèticament de manifest en les conjuntures en què els preus del vi queien vertiginosament com a conseqüència de l'obstrucció dels canals habituals de comercialització del vi o del seu derivat, l'aiguardent, per la interrupció del comerç exterior català. A partir del 1780 (i, més concretament, el 1778) els problemes inherents a l'especialització van aparèixer regularment com a conseqüència d'aquests fets. Les tres guerres hispanoangleses que se succeïren entre el 1778 i el 1808 (1778-1783, 1796-1801 i 1804-1808) paralitzaren durant períodes de temps força dilatats el comerç exterior català i consegüentment impediren les exportacions de vins i aiguardents.²⁴

teca de Catalunya, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, r. 286). A partir del 1820, els preus del vi són els de la coneguda sèrie de Sant Pere de Ribes que va publicar A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire*, Barcelona: Nova Terra, 1968, p. 286-292. Sobre l'enllaç d'aquestes dues sèries, vegeu F. VALLS, *La dinàmica...*, op. cit., p. 245-250. Els preus del blat a Lleida són els publicats per E. VICEDO, «El preu dels cereals en el segle XVIII en un mercat de l'interior», a *1r. Col·loqui d'Història Agrària. Barcelona 13-15 d'octubre de 1978*, València: Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, 1983, p. 327-346, i «Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX», *Recerques*, 14 (1983), p. 167-177.

24. Vegeu J. M. DELGADO, «El impacto de las crisis coloniales en la economía catalana (1787-1807)», a J. FONTANA (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen III. Comercio y colonias*, Madrid: Alianza Editorial, 1982, p. 98-169, i J. TORRAS ELIAS, «Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832», *Investigaciones Económicas*, 1 (1976), p. 52-53. La primera de les tres guerres hispanoangleses va contribuir a agreujar encara més les dificultats per les quals passava la viticultura catalana en aquells

Durant els anys de guerra marítima que se succeïren entre el 1778 i el 1808 les cotitzacions del vi s'ensorraren, mentre que els cereals pujaven de preu encara més a causa dels problemes d'importació que comportava la paralització del tràfic per mar. Obviament ambdós fenòmens es giraven en contra dels termes d'intercanvi del vi²⁵ i posaven en una situació més precària els productors vitícoles.

Les explotacions pageses més fortament decantades cap a la producció de vi, i de manera molt especial les integrades per terres explotades sota contracte de rabassa morta, es veieren fortament colpides per aquest seguit de conjuntures crítiques. Davant la falta de sortida del vi i dels baixos preus a què es veien forçades a vendre'l, aquestes famílies pageses es trobaven abocades a la fam si per una mala collita o per problemes d'importació es disparaven els preus dels cereals.

La invasió napoleònica del 1808 i el 1814 i els canvis estructurals experimentats pel comerç exportador de vins i aiguardents després del 1814 no van permetre la recuperació esperada. La persistència de la crisi del principal sector exportador català posà en entredit la dinàmica agrària tendent a una creixent especialització productiva en el conreu de la vinya, adoptada per diverses comarques catalanes.²⁶ Les formes que va prendre l'adaptació de les explotacions pageses a aquestes circumstàncies poc favorables presenta una gran complexitat.

A priori, aquest panorama no gaire afalagador que s'acaba de dibuixar podria fer pensar que la vinya reculà en l'etapa de dificultats per a les explotacions vitícoles que s'inicià cap al 1780. Res més lluny de la realitat que aquest supòsit. Tot i les baixes cotitzacions que assolí el vi durant les conjuntures bèl·liques de la fi de segle i després de la Guerra del Francès i, tot i que el poder de compra del vi ja no tornà als nivells de la primera meitat del Set-cents, l'especialització vitícola s'accentuà i s'aprofundí a partir del 1780, a bona part del prelitoral català. Els nivells de contractació a rabas-

anys com a conseqüència de la depressió internacional dels preus del vi. Cf. E. LABROUSSE, *Fluctuaciones económicas...*, *op. cit.*, p. 425-459.

25. Vegeu P. VILAR, *Catalunya...*, *op. cit.*, v. III, p. 452-458.

26. Sobre la conjuntura agrària durant aquest període, vegeu F. VALLS, «Algunes consideracions entorn de la crisi del món rural en la crisi de l'Antic Règim», a *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Cervera: UNED, 1991, p. 266-268. L'evolució del sector vitícol català durant els anys posteriors a l'ocupació francesa ha estat estudiada per J. COLOMÉ, F. VALLS, «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió», *Recerques*, 30 (1995). El text de consulta obligada sobre aquestes qüestions és el de J. TORRAS, «Aguardiente ...», citat a la nota 24.

sa morta de les notaries de les poblacions d'aquesta àrea apuntalen aquest supòsit. Entre el 1720 i el 1780 els notaris pierencs autoritzaren 596 contractes; a partir del 1781 i fins al 1850 el nombre de rabasses escripturades va ser de 1.158. La mitjana anual del primer període va ser de 10,10 contractes; durant el segon, de 31,89.

Per entendre per què va ser precisament en aquesta conjuntura de preus no gaire favorable per als productes vínic que els ceps es van plantar per milers i, com a conseqüència, la producció de vi va augmentar extraordinàriament, hem d'apel·lar als elements següents:

- a. l'elevada rendibilitat de la vinya respecte a conreus alternatius, especialment els cereals;
- b. la situació de pressió demogràfica que estava generant el mateix procés d'especialització vitícola;
- c. la reestructuració interna de les exportacions vinícoles catalanes, que va comportar un desplaçament del mercat dels vins de pitjor qualitat;
- d. el marc social en què es va desenvolupar l'expansió de la vinya en aquests anys, que, recordem-ho, coincideixen amb l'etapa de crisi definitiva del règim senyorial, factor aquest darrer que es tractarà *in extenso* en els propers apartats d'aquest treball.

Els càlculs que ha realitzat Josep Colomé per a la comarca del Penedès no deixen cap mena de dubte sobre la major rendibilitat del conreu de la vinya respecte a l'alternativa que representaven els cereals en aquesta etapa en què sembla com si els termes d'intercanvi evolucionessin a favor dels grans. La conclusió que es desprèn de les recerques de Colomé per al Penedès és que els preus del vi havien d'assolir nivells extremadament baixos per fer viable l'alternativa d'una cerealicultura de rendiments misèrrims. Segons Colomé, entre el 1820 i el 1830 el resultat d'explotació d'una hectàrea de terra era molt superior si es dedicava a vinya que a cereals. Si aquesta terra era de primera qualitat, dedicant-la a produir blat s'obtenia un resultat d'explotació equivalent a 32,6 pessetes, mentre que conreant-hi vinya el resultat era de 219,6 pessetes. Si la terra era de segona qualitat, els resultats eren de 8,8 i 87,8 pessetes, respectivament. I si la terra era de tercera, dedicant-la a cereals s'obtenia un resultat d'explotació negatiu (amb pèrdues) de -10,5 pessetes, mentre que produint-hi vi de qualitat el marge d'explotació pujava fins a 90,2 pessetes.²⁷

27. J. COLOMÉ FERRER, *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral llegida a la UB el 1996. Vegeu, també, J. COLOMÉ, F. VALLS, «La viticultura...», *op. cit.*, p. 57.

D'altra banda, la situació de pressió demogràfica que la pròpia dinàmica agrària tendent cap a l'especialització vitivinícola estava generant només es podia resoldre si en les àrees vitícoles s'aprofundia l'especialització (atès la baixa rendibilitat del conreu de cereals), malgrat que els preus relatius del vi s'hi gressin en contra. Això no obstant, s'ha pogut constatar a partir de l'explotació de les dades dels cadastres de la pròpia vila de Piera que no totes les explotacions reaccionaren de la mateixa manera davant els canvis en els preus relatius, com es pot apreciar al quadre 1.

QUADRE 1

PERCENTATGE DE TERRA CONREADA DEDICADA A VINYA A PIERA DURANT EL SEGLE XVIII

	1724	1753	1787
Explotacions petites (menys de 10 jornals)	44,31	68,48	72,69
Explotacions mitjanes (de 10 a 20 jornals)	23,21	41,94	38,49
Explotacions grans (més de 20 jornals)	18,00	16,04	16,98

Font: Arxiu Municipal de Piera, cadastres dels anys referenciats.

Les explotacions més petites es veien forçades a fer vinya ja que la poca disponibilitat de terra els obligava a optar per aquest conreu més intensiu en treball. No hem d'oblidar que:

- a. aquestes explotacions, integrades en la seva major part per terres a rabassa, eren les que s'estaven multiplicant amb el creixement demogràfic;
- b. la naturalesa mateixa del contracte de rabassa no els deixava triar, de manera que aquesta fórmula d'accés a la terra els imposava el conreu de la vinya.

A l'altre extrem, trobem les explotacions grans, en les quals el predomini de les terres de sembrat és aclaparador. El conreu de la vinya hi té un paper marginal. El seu objectiu primari és l'autoproveïment de cereals per evitar haver de recórrer al mercat per adquirir-los.²⁸ Cal tenir en compte (ja ho veurem en el proper apartat), que són aquestes explotacions grans les que estableixen petites parcel·les de les seves terres a rabassa morta i imposen el conreu de la vinya als petits cultivadors. D'aquesta manera

28. Sobre la lògica de funcionament d'aquestes explotacions, vegeu P. PASCUAL, *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona: Crítica, 1990, p. 21-81.

externalitzen els costos de l'especialització. Finalment, les explotacions mitjanes cerquen l'equilibri entre les terres de sembrat i terres dedicades a vinya en funció dels preus relatius. Així, segons es desprèn de les dades contingudes al quadre 1, mentre a la primera meitat del XVIII augmentà la superfície ocupada per la vinya en el grup d'explotacions mitjanes (la superfície vitícola passa de representar, el 1724, un 23,21 per 100 de l'àrea conreada de l'explotació de mitjana, al 41,94 per 100 el 1752), a partir de mitjan segle la caiguda dels preus relatius del vi provocaria un cert retorn als cereals per part d'aquest tipus d'explotacions i un retrocés del seu nivell d'especialització vitivinícola. En la mesura que la seva disponibilitat del factor terra els ho permet, intenten amotillar-se a la conjuntura de preus.

Finalment, un element important que s'ha de tenir present per entendre l'avenç espectacular de la vinya durant el període que va del 1780 al 1850 és la profunda reestructuració que experimentà el sector vitícola català durant aquells anys. Durant aquesta etapa marcada per les fortes caigudes de preus es donà un esforç important dels productors per obtenir un producte de més qualitat que no hagués de passar per la fassina per ser comercialitzat i que, per tant, es pogués adinerar més.

Segons l'estudi de J. Colomé sobre el Penedès, entre el 1816 i el 1845, el preu mitjà de la carga de vi destinat a cremar per fer aiguardent, al Penedès, fou de 8,71 pessetes. Mentrestant, el preu de la carga de vi de qualitat, representada pel vi de Sant Pere de Ribes, es cotitzà a 17,84 pessetes.²⁹

No totes les àrees ni tots els productors aconseguiren millores en la producció que els permetessin situar-se en la franja del mercat corresponent als vins de més qualitat i així amortir l'efecte de la caiguda dels preus del vi, especialment greus en les conjuntures abans esmentades. Les dificultats d'algunes zones (especialment les més interiors) per millorar la qualitat dels seus vins va fer que aquestes àrees resultessin més fortament colpejades, tant per les caigudes dels preus del vi que es produïren durant les conjuntures bèl·liques del final del segle XVIII, com per la profunda reestructuració que experimentà el principal sector exportador de l'economia catalana entre final del XVIII i mitjan XIX. L'orientació de la viticultura d'àrees com el Bages, la Conca d'Òdena i, encara més, dels altiplans segarrencs cap a la producció de vi per destil·lar devia ser durament castigada pels canvis a l'estructura interna de les exportacions catalanes de vins i derivats durant la primera meitat del XIX.

29. J. COLOMÉ, F. VALLS, «La viticultura...», *op. cit.*, p. 48.

QUADRE 2
**EXPORTACIONS DE VINS I AIGUARDENTS A AMÈRICA
FETES DES DEL PORT DE BARCELONA**

	Roves		Tant per 100		
	(1) fi s. XVIII	(2) 1842-43	(2) x 100/(1)	fi s. XVIII	1842-43
Aiguardent	159.107	92.300	58	52,6	7,5
Vi blanc	1.765			0,6	
Vi negre	141.437			46,9	
Vi (total)	143.202	1.134.768	792	47,4	92,5
TOTAL	302.309	1.227.068	406	100	100

Fonts: Les dades del final del segle XVIII procedeixen de l'elaboració de les que va publicar P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya...*, op. cit., v. IV, p. 547-619; les dades del 1842-43 són de P. Madoz, *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846-50, v. III, p. 562-563.

Tal com es pot apreciar al quadre 2, les sortides d'aiguardent pel port de Barcelona amb destinació a Amèrica retrocediren de manera significativa, mentre que les de vi comú experimentaren un increment espectacular al llarg dels quaranta primers anys del segle XIX. Cap al 1840, la quantitat d'aiguardent embarcat per aquest port era un 40 per 100 inferior al que s'expedia 50 anys abans. Els embarcaments de vi, en canvi, s'havien multiplicat per 7. És obvi que aquests canvis van haver de perjudicar els productors d'aquelles àrees del Principat, que a causa de l'escassa qualitat dels seus vins es veien obligats a vendre'ls per fer-ne aiguardent i que, per aquest motiu, no podien accedir al segment de mercat del vi de qualitat.

Rabassa morta i especialització vitivinícola en el marc de la masia

Fins aquí hem acudit al comportament de la variable població, en primer lloc, i a l'evolució dels preus del vi, en segon lloc, per intentar explicar la cronologia, els ritmes i les contradiccions de l'expansió de la viticultura per una extensa àrea del territori català.

Un factor, però, que no s'ha de marginar a l'hora de cercar una interpretació, tant del fenomen de l'expansió vitícola, en el seu conjunt, com

de l'espectacular acceleració del mateix a partir del final del segle XVIII, és el del marc social en què es va donar.

Els treballs d'E. Giral³⁰ i J. Colomé per al Penedès,³¹ els de Ll. Ferrer per al Bages³² i el meu sobre l'Anoia³³ posen de manifest que una de les característiques definitòries del procés d'especialització vitivinícola viscut per aquestes comarques al llarg del segle XVIII i la primera meitat del XIX és que les plantacions de vinya regulades per contractes de rabassa morta es van fer en el marc d'aquelles unitats d'explotació fonamentals que eren les masies policulturals. Aquestes masies tenien un origen medieval i havien resultat considerablement engrandides per diverses circumstàncies històriques, entre les quals cal assenyalar:

a. l'annexió de masos ròncs durant la Baixa Edat Mitjana;

b. la incorporació de noves terres per via matrimonial al llarg de l'Edat Moderna;

c. la participació dels seus titulars en els circuits del crèdit rural com a prestamistes i l'execució dels béns de pagesos que els devien diners.³⁴

Com ha assenyalat P. Pascual, aquest tipus d'explotacions agràries es movien dins els paràmetres d'una economia d'autoproveïment i, sempre que podien, defugien la participació en el mercat.³⁵ En tot cas, sempre que acudien al mercat procuraven fer-ho com a venedors. Segons Pascual és com si cada masia portés una doble comptabilitat. Tenia un «*compte en espècie*», les entrades del qual procedien de la collita anual i les sortides consistien en els pagaments fets en espècie (principalment drets senyorials com ara el delme) i en la llavor necessària per reproduir el cicle productiu.

30. Especialment, E. GIRALT, «El conflicto...», *op. cit.*

31. J. COLOMÉ, «Les formes d'accés...», *op. cit.*; J. COLOMÉ, «Estructura de la propiedad y crisis agraria a finales del siglo XIX. La comarca del Penedès», a R. GARRABOU (coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid: Ministerio de Agricultura, 1992, p. 237-260.

32. L. FERRER, *Pagesos rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

33. F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, cap. 8.

34. Cf. L. FERRER, «La diferenciació social pagesa», a *Orígens del món català contemporani*, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986, p. 81-100. Algunes trajectòries familiars il·lustratives, a F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, cap. 8, ap. 1.

35. Vegeu P. PASCUAL, «La masia: autoconsum, circulació monetària i exacció fiscal (1833-1847)» a *Tous, mil anys d'història*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, p. 265-340. Una reelaboració posterior d'aquest treball la presenta el mateix autor a *Agricultura i industrialització...*, *op. cit.*, p. 25-81.

Separadament, es portava el «*compte en diner*», en el qual les entrades procedien de la comercialització d'aquella part sobrera de la collita i les sortides prenen la forma de pagaments en diners de drets senyorials i de tributs a l'Estat, compres de béns i serveis diversos, devolució de préstecs, etc. El diner sobrant –el saldo d'aquest «*compte en diner*»– constituïa, en paraules de P. Pascual, «un “fons d'amortització” essencial per assegurar la reproducció, a llarg termini, de les condicions de producció» que servia per fer front a «un conjunt de despeses importants que, si bé es materialitzaven en moments determinats, exigien cicles relativament llargs per acumular els recursos líquids necessaris per fer-les efectives, tals com: les inherents a la mort, les relatives al lliurament de dots i legítimes, o les derivades de l'aparició de contenciosos que comportessin fortes despeses judicials».³⁶

Per a les explotacions pageses del tipus de la masia autàrquica que, en paraules de P. Vilar, intentava fer una mica de tot i molt de cereal per a la consecució d'uns nivells importants d'autoproveïment, la cessió de part de les seves terres a rabassa morta constituïa una fórmula d'inserció parcial en el mercat que els permetia reforçar el seu «*compte en diner*» sense alterar significativament la disponibilitat dels productes imprescindibles per a la subsistència familiar.

Els extensos patrimonis del principi del segle XVIII, forjats al llarg dels segles precedents, tenien a la seva disposició grans extensions d'erm i bosc susceptibles de ser convertides en vinya a partir d'establiments a rabassa morta. Aquesta fórmula contractual permetia al titular de la masia:

a. ampliar l'àrea conreada de la seva explotació sense haver de fer cap inversió monetària, ja que els rabassaires constituïen una mà d'obra que no havia de retribuir monetàriament;

b. convertir-se, d'aquesta manera, en perceptor d'una renda en espècie, de la comercialització de la qual obtenia diners; tot això sense alterar per res el seu «*compte en espècie*», ja que de les terres de la masia que conservava sota el seu control sortia tot allò imprescindible per a la subsistència;

c. i, en definitiva, traspasar els costos i riscos inherents a l'especialització productiva al rabassaire.

36. Citacions manllevades del llibre de P. PASCUAL, *Agricultura...*, op. cit., p. 44. P. Vilar feia servir el concepte «capital inicial» per referir-se a aquest «fons d'amortització» de què parla P. Pascual, per ressaltar el paper de les inversions productives portades a terme durant el XVIII en el context de la masia: compres de bestiar, construcció de safareigs, millors dels instruments de reg, etc. P. VILAR, *Catalunya...*, op. cit., v. III, p. 648.

La rabassa morta va esdevenir, també, un instrument molt interessant a mans de la pagesia de mas per col·locar els seus fills fadrísters. En el sistema de la masia, la institució de l'hereu plantejava el problema de trobar una col·locació als fills segons. Les famílies més benestants podien resoldre aquest problema mitjançant la col·locació de fills a l'Església o pagant-los una carrera. De tota manera, era altament probable que una part important dels fills segons dels pagesos de mas s'haguessin de quedar al mas col·laborant amb l'hereu en les feines pròpies de l'explotació.³⁷ A partir de mitjan segle XVIII, a partir de la primera gran onada de plantacions de vinya regulades per contractes de rabassa morta, possiblement molts d'aquests fills segons van entrar a formar part de la primera gran generació de rabassaires. El mas, en lloc de retenir aquests fills segons, decideix ara dotar-los d'un tros de terra perquè hi plantin vinya. Aquesta dotació inicial juntament amb l'establiment emfitèutic d'un solar per edificar una casa prop de la masia principal i una parcel·la d'horta, permetia al nou rabassaire prendre estat i crear una nova família.³⁸

La intensificació de les rompudes de terres per a la plantació de vinyes regulades per contractes de rabassa morta durant la segona meitat del segle XVIII va situar els amos de masies en el camí de convertir-se en rendistes, com ho eren els seus senyors directes. La disponibilitat d'extenses àrees d'erm i bosc susceptibles de ser plantades de vinya obria la possibilitat al detenidor del domini útil d'un o més masos d'esdevenir una mena de «senyor» de rabassaires. Alguns d'aquests amos de masies fins i tot van arribar a adoptar un comportament mimètic respecte als senyors feudals tradicionals desentenant-se de la gestió del seu patrimoni i arrendant la percepció de les rendes de les seves rabasses.³⁹

L'aprofundiment de l'especialització vitivinícola en el marc de la crisi de l'Antic Règim

La dinàmica social generada pel procés d'especialització vitivinícola descrita en l'anterior apartat explica que, cap al final del segle XVIII i

37. L. FERRER, *Pagesos, rabassaires...*, *op. cit.*, p. 581 i s.

38. Cf. F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, p. 298-300.

39. F. VALLS, «La rabassa morta a la comarca d'Igualada en la transició de les velles a les noves formes de propietat. 1750-1850», *Estudis d'Història Agrària*, 11 (1997), p. 106. En aquest article, redactat el 1992 encara que publicat recentment, es donava una primera versió del plantejament que es defensa en aquest, en el proper apartat.

durant els primers decennis del XIX, el mateix procés d'especialització vitivinícola fos irreversible malgrat que la conjuntura de preus no fos la més favorable.

Les reiterades crisis de sobreproducció que se succeïren a partir del 1778 com a conseqüència de la interrupció del comerç marítim durant les guerres contra Gran Bretanya i de la reestructuració del comerç exterior català que es produí durant el primer terç del segle XIX i que afectà negativament les exportacions vinícoles, alhora que deixaven en una situació precària els productors (rabassaires) afectaven negativament la renda del propietari un cop col·locada en el mercat (és a dir, expressada en termes monetaris). Després de 1815 i, sobretot, a partir de 1820 aquest descens dels ingressos monetaris dels amos de masies es va produir coincidint amb un augment dels pagaments en diner que es veien obligats a fer com a conseqüència de l'increment de la pressió fiscal per part d'una hisenda pública espanyola en una situació propera a la bancarrota.⁴⁰

En aquest context el titular d'una masia es veia forçat a mirar de mantenir els seus ingressos monetaris derivats de la comercialització de les parts de fruits percebudes en les seves rabasses. Per aconseguir-ho podia optar per una (o varies a la vegada) de les tres vies següents:

1. en primer lloc, si encara li restaven terres ermes i boscos en la seva finca, podia recórrer a fer noves concessions a rabassa morta, contribuint, d'aquesta manera, a intensificar el propi procés d'especialització vitícola d'aquella masia;

2. en segon lloc, intentant substituir els contractes vells pactats en condicions més avantatjoses per al rabassaire per uns nous contractes on se li exigís una proporció més gran de collita en concepte de cens;

3. en tercer lloc, exigint en les noves concessions una proporció superior de collita al rabassaire.

Respecte a la primera d'aquestes tres alternatives, el fet mateix de la continuació de l'expansió vitícola regulada per contractes de rabassa durant aquesta conjuntura *a priori* poc favorable, no deixa lloc a dubtes sobre quin va ser el comportament dels amos de masies. Mentre van tenir erms i boscos a les seves masies susceptibles de ser eixerats i plantats de vinya van continuar fent concessions a rabassa.

40. Cf. J. FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta*, Barcelona: Ariel, 1971 i J. TORRAS, *Liberalismo y rebeldía campesina. 1820-1823*, Barcelona: Ariel, 1976, p. 149-176 i molt especialment P. PASCUAL, *Agricultura i industrialització... op. cit.*, p. 69 i ss.

Pel que fa a la conversió de contractes, la creixent conflictivitat entorn de la duració del contracte de rabassa que es manifestà precisament a partir del final del segle XVIII,⁴¹ ens autoritza a pensar que hi va haver per part dels propietaris un intent de procedir a la renegociació d'aquells contractes de rabassa atorgats durant la primera meitat del XVIII en unes condicions força més avantatjoses per al rabassaire que els que es negociaven al final de segle. Aturem-nos un instant a revisar els termes en què es plantejava el conflicte entre els amos de masies i els rabassaires a la fi del XVIII i durant els primers decennis del XIX.

El conflicte tenia el seu origen en les demandes presentades pels propietaris davant la Reial Audiència de donar per extingits els contractes de rabassa morta més antics, contra el caràcter indefinit que havien adquirit aquells contractes com a conseqüència de la pràctica de colgats i capficats per part dels rabassaires. Les pretensions dels propietaris i les sentències de l'Audiència fixant la durada del contracte en uns cinquanta anys va ser contestada pels rabassaires del Vallès en un memorial col·lectiu datat el 1793 i pels rabassaires del Baix Llobregat amb un altre memorial del 1806.⁴² Trenta anys després, el 1837, quan la Diputació de Barcelona es va veure forçada a fer de mitjancera en el conflicte per la sol·licitud col·lectiva de «treinta y tres pueblos del Vallés y Llobregat é igual número de Labradores de Rubí con once de Pallejà», exposava amb tota claredat quin era l'origen del conflicte:

«Para procurarse los señores de terrenos reducidos á dicho cultivo (de vides bajo contrato de rabassa morta), nuevos censuatrios, que les paguen mayor pensión para adquirir un precio o entrada que el estado mejorado de terrenos que ya no son yermos como cuando los roturaron, pretenden que (el plazo de duración) sea muy corto.»⁴³

És a dir, es tractava de substituir uns contractes vells en els quals s'havia pactat una renda més lleugera per al rabassaire, per uns altres en els quals la renda fos més feixuga. Com ha assenyalat P. Salvador Coderch, el

41. E. GIRALT, «El conflicto rabassaire...», *op. cit.* Vegeu, també, les interessants consideracions sobre aquesta primera fase del conflicte rabassaire que fa E. LLUCH, *El pensamiento econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona: Ed. 62, 1973, p. 85-90.

42. J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*, Barcelona: Bosch, 1947, p. 53-57 i 67-69.

43. Cita extreta literalment de P. SALVADOR CODERCH, *La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona: Bosch, 1985, p. 57.

propietari tractava, en darrer terme, de «maximizar en cada momento de la coyuntura sus rentas».⁴⁴

Finalment, hem apuntat que la tercera via de què disposaven els amos de masies per mantenir el nivell del volum total de la renda procedent de les rabasses passava per incrementar les parts de fruits que el rabassaire havia de lliurar al propietari en els nous contractes.

En aquesta pretensió els titulars dels masos ben aviat es van adonar que la sostracció feudal posava un sostre a la renda que podien exigir als rabassaires. La superació d'aquest sostre només era possible a partir del desmantellament de l'ordenació feudal del règim de tinença de la terra que acabés amb la sostracció de caire feudal (bàsicament amb el delme). Fou llavors quan començà a canviar l'actitud respecte al règim senyorial dels primers emfiteutes detenedors del domini útil de les masies sobre les quals s'estaven fent les plantacions de noves vinyes. Fou llavors quan la complicitat que alguns dels més distingits primers emfiteutes de cada comunitat havien mantingut amb el seu senyor es transformà en hostilitat oberta en contra d'aquell,⁴⁵ potser també perquè el negoci d'arrendaments de drets en què solien participar alguns dels més ben situats d'aquests emfiteutes començava a mostrar signes d'esgotament.⁴⁶

Totes aquestes circumstàncies donaren pas a les àrees vitícoles al cicle revolucionari que comportà l'aniquilació definitiva del règim senyorial i la consolidació dels vells primers emfiteutes com a classe hegemònica.

A partir del 1808, aprofitant la confusió i la situació turbulenta que generà l'ocupació napoleònica, alguns pobles deixaren de pagar els delmes i els altres tributs feudals corresponents als seus respectius senyors.⁴⁷ En

44. P. SALVADOR CODERCH, *La compilación...*, *op. cit.*, p. 58.

45. Sobre la connivència i, fins i tot, col·laboració dels primers emfiteutes amb el seu senyor, vegeu F. VALLS, *La dinàmica...*, *op. cit.*, p. 274-294.

46. Cf. G. FELIU, «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales. Examen de un libro de cuentas», *Revista de Historia Económica*, 1 (1985), p. 31-54, i E. TELLO, «Renta senyorial y renta de la tierra en la última etapa del Antiguo Régimen en Catalunya», *Noticiario de Historia Agraria*, 4 (1992), p. 283-314. En un treball recent E TELLO mostra que a la Catalunya Nova també van ser els pagesos més ben situats de cada comunitat els que capitanejaren la lluita antisenyorial durant les primeres dècades del segle XIX («El component actiu de la crisi de l'antic règim a Catalunya: la lluita per la renda entre senyors i pagesos», a *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Cervera: U. de Lleida-UNED, 1995, p. 53-84).

47. M. CAMINAL, E. CANALES, A. SOLÀ i J. TORRAS observen com «sotracs polítics com la Guerra del Francès o el Trienni Constitucional van tenir una incidència important en la

molts casos al darrere hi havia una impossibilitat de pagar com a conseqüència de les dificultats econòmiques provocades per la situació bèl·lica, però, en d'altres, al darrere de la negativa a pagar existia una voluntat explícita de boicotejar el sistema. Vegem-ne alguns exemples.⁴⁸

El Monestir de Montserrat, el 1809, s'adreça al batlle i regidors de Pierola en els termes següents:

«No ignoran V ms. lo muy poco qe. este Monasto. percive en ese término de Pierola, lo qe. ha sido menos este año y el pasado; por quanto el Arrendador se queixa no haber podido recoxer los diezmos, y censos (porq. no querían pagar) y por consiguiente dice no podrá satisfacer las tercias.»⁴⁹

De manera similar, a la Llacuna, el 1812, els arrendataris del delme es trobaren que la gent es negà en rodó a pagar, emparant-se en el decret de les Corts de Cadis, dictat l'any abans, que declarava abolits els senyorijs jurisdiccionals.⁵⁰ Aquesta actitud de la gent de La Llacuna sembla que era la culminació d'un enfrontament sord però incessant que, des del 1780, en diverses ocasions havia dut al poble i al seu senyor, el duc de Medinaceli, als tribunals.⁵¹

corba de l'ingrés senyorial» que presenten en el seu treball («El moviment de l'ingrés senyorial...», *op. cit.*, p. 61-62).

48. Sobre el caràcter antisenyorial dels aixecaments contra els francesos al Principat, vegeu l'article d'A. MOLINER, «Movimientos populares en Cataluña durante la guerra de la Independencia», *Estudios de Historia Social*, 22-23 (1982), p. 23-40.

49. Arxiu particular de la família Pascual, del Bruc. Documentació municipal de Pierola diversa.

50. R. BORI ALCANIZ, «La Llacuna», a J. M. TORRAS (coord.), *Historia de les comarques de Catalunya. Anoia*, Manresa: Parcir, 1991, p. 189-208.

51. El 1780, el duc de Medinaceli i el poble de la Llacuna havien tingut un plet a propòsit de la negativa de la població a pagar la quístia. El 1790, un nou plet enfrontà els Medinaceli als seus vassalls de la Llacuna que en aquesta ocasió es negaren a pagar censos. Entre el 1777 i el 1811, tingueren obertes diverses causes als tribunals sobre qüestions relacionades amb l'exercici del poder jurisdiccionals (R. BORI ALCANIZ, «La Llacuna», *op. cit.*, p. 189-208). Sobre la conflictivitat senyorial durant els darrers decennis del segle XVIII, vegeu els estudis d'A. SEGURA, «L'arrendament de drets senyorijs, la conflictivitat social entorn de les institucions senyorijs i la propietat de la terra a Catalunya», a *Els orígens del món català...*, *op. cit.*, p. 27 i s., i d'A. COTS, «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorijs a Catalunya (1751-1808)», *Estudis d'Història Agrària*, 6 (1983), p. 241-270. Específicament sobre la conflictivitat senyorial a la comarca del Penedès, cal consultar l'article de R. ARNABAT MATA, «Notes sobre la conflictivitat senyorial al Penedès (1750-1800)», *Estudis d'Història Agrària*, 8 (1990), p. 101-122.

A Orpí, acollint-se també al decret abolicionista del 1811, plantaren cara al senyor del lloc. Aquest, Antoni Marià de Padró, el 1814 va posar un plet contra diversos veïns d'Orpí i va sol·licitar que fossin condemnats al pagament dels drets senyorials que des de temps immemorial havien percebut els seus avantpassats en aquell poble.⁵²

La restauració absolutista del 1814 i la rehabilitació del règim senyorial sembla que no van aconseguir tornar les coses a la situació anterior al 1808 i, quan el 1820 de nou va ser posat en dubte l'absolutisme i es proclamà altra volta la constitució, el conflicte entre senyors i pagesos va esclatar amb força i els seus termes restaren plantejats amb tota claredat.

Al final del 1820, a diverses poblacions a cavall de les comarques de l'Anoia i el Penedès, el moviment antisenyorial, capitanejat per la pagesia més benestant, pren de nou molta força. A Piera, Pierola i Masquefa, emparant-se en la llei del 6 d'agost de 1811, deixaren de pagar delmes i altres drets senyorials als respectius senyors de cada lloc.⁵³ La iniciativa la portaren, en tots els casos, els amos de masies més benestants, que en els documents se'ls anomena «labradores Hacendados».

La negativa al pagament de drets de tipus feudal també afectà l'Església. El rector de Pierola, en un escrit datat el 1826, es queixava que:

*«desde estos últimos años revolucionarios [cal suposar que es refereix als del Trienni] se experimenta un robo manifiesto en los pagos de Diezmos y primicia en esta Parroquia escandaloso y que si se mira con indiferencia no tardará un año en defraudar más de las tres partes del diezmo y al cura Párroco».*⁵⁴

Entre els que portaven la iniciativa, el rector de Pierola identifica dos hisendats locals:

*«Pere Carreras y Pere Subirats que no sols ells se han negat a pagar, sinó que han aconsellat y casi manat als parcers que no paguesin.»*⁵⁵

52. J. M. TORRAS RIBÉ, «El senyoriu d'Orpí. Impacte de la primera llei abolicionista (1811) sobre les relacions entre senyors i vassalls», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VI (1978), p. 327-347.

53. Requisitòries notariales localitzades a AHCI, Mariano CASES BOLDÚ, 1820, s. f.

54. Arxiu Diocesà de Barcelona, Arxiu Parroquial de Pierola, llig. *Delme i primícia*.
55. *Ibidem*.

QUADRE 3**PROPIETARIS QUE ENCAPÇALAREN LA LLUITA ANTISENYORIAL DURANT EL TRIENNI A MASQUEFA, PIERA I PIEROLA**

	Posició en el rànquing local de propietaris	Nombre de rabassaires establerts a les seves terres	Percentatge de terres cedides a rabassa morta	Percentatge de terres dedicades al conreu de la vinya (sobre el total conreat)
Pierola:				
Parent	10	21	59,4	90,0
Carreras	2	45	82,0	88,6
Masquefa:				
Sabater	2	34	71,9	95,4
Mir	1	28	79,5	95,8
Piera:				
Bonastre	6	29	55,0	92,2
Martí de la Casablanca	8	0	–	97,0

Font: Els patrimonis inclosos al quadre corresponen als personatges que s'han identificat a partir de diverses requisitòries notariales trobades a AHCI, not. Mariano CASES BOLDÚ, 1820, s. f. La informació patrimonial procedeix dels amillaraments del principi de la dècada del 1860 de cadascun dels pobles. ACA, *Fons d'Hisenda Territorial (TER-1)*, r. 1042, 1051 i 761.

Al quadre 3 s'ha reunit la informació disponible (procedent dels amillaraments del principi de la dècada de 1860) sobre la consistència del patrimoni de les persones que encapçalaren la lluita contra el règim senyorial en aquelles tres poblacions vitícoles anoiènques: Masquefa, Piera i Pierola.⁵⁶ Al quadre figura el cognom del personatge, la posició que ocupava en el rànquing local de propietaris, el nombre de rabassaires que cap a mitjan segle XIX tenia establerts a les seves terres, el grau d'especialització viti-vinícola d'aquestes i el percentatge d'aquestes que es trobaven cedides a rabassa. En tots sis casos es tracta de patrimonis que cap a mitjan segle

56. Al quadre no figura P. Subirats, esmentat a la cita anterior com a defraudador dels delmes i primícies parroquials i de qui sabem que tingué un paper molt actiu en la negativa al pagament de drets al senyor baró del lloc. Podeu trobar abundant informació sobre aquest personatge i el seu patrimoni al capítol 8 de F. VALLS, *La dinàmica...*, op. cit., p. 284-294.

XIX es troben entre els 10 més extensos de la població en qüestió. Llevat de Martí de la Casablanca, de Piera, tots tenien establerts a les seves terres un nombre considerable de rabassaires. Es tracta, en definitiva, dels titulars d'aquells masos d'arrel medieval que a partir de mitjan segle XVIII havien apostat decididament per la dedicació de les seves finques a la producció vitícola a partir de l'establiment de rabassaires a les vastes extensions d'erm de les seves masies.

La lluita pagesa contra el règim senyorial durant el primer terç del XIX que capitanejaren aquests amos de masies s'ha de situar en el context de tensió creixent entre les velles formes d'apropiació del treball pagès a mans de l'aristocràcia tradicional i les noves, practicades pels primers emfiteutes titulars de les masies en el marc de les quals s'estaven realitzant les plantacions de noves vinyes.

El gràfic 5, dibuixat a partir de les dades recollides al quadre 4, il·lustra l'argument que es pretén defensar. A les vigílies de l'entrada en la dinovena centúria la proporció de collita pagesa que podia exigir un propietari a un nou rabassaire a l'hora de pactar una rabassa havia tocat sostre. Les fortes caigudes dels preus del vi degudes a les reiterades crisis de sobreproducció que va patir la viticultura catalana des del 1780 com a conseqüència de la paralització de les exportacions catalanes durant les guerres angloespanyoles del final del XVIII i principi del XIX posaren en entredit la viabilitat de l'especialització vitícola. En aquesta conjuntura crítica el propietari trobava dificultats per continuar endurint les condicions contractuals de les noves concessions a rabassa. Per la seva banda, la pròpia dinàmica d'expansió vitícola estava portant la vinya cap a terres cada cop menys agràides. A causa d'aquest fet, el poder de negociació del propietari enfront del rabassaire es va veure substancialment minvat per raons estrictament ricardianes.

Ateses aquestes circumstàncies, l'increment de la proporció de collita que el propietari podia exigir a un futur rabassaire no va ser possible fins ben entrat el segle XIX. La caiguda de la renda feudal, primer, i la desaparició definitiva d'aquesta, després, a partir de l'entrada en vigor de les lleis que declaraven abolits els drets més característicament feudals, i entre aquells, sobretot, el delme, van permetre que la renda de la terra ocupés part del lloc deixat per la renda feudal.

En definitiva, a partir del 1780 i, sobretot, del 1800, a les comarques vitícoles de Catalunya la renda feudal i la renda de la terra havien entrat en contradicció i es disputaven la captació de l'excedent pagès. L'esclat d'aquesta contradicció va posar fi a la connivència que els titulars del domi-

QUADRE 4

PARTS DE VEREMA PACTADES A LES RABASSES DE VILAFRANCA DEL PENEDÈS I PIERA I EVOLUCIÓ DE LA RENDA FEUDAL

	Proporció mitjana ponderada de raïm lliurada pel rabassaire al propietari segons les rabasses escripturades en cada un dels anys (en tant per 100) ⁵⁷		Índex deflactat dels arrendaments de drets feudals percebuts per la Casa Medinaceli a Catalunya (*)
	Piera	Vilafranca del Penedès	
1750	17,10	22,19	s.d.
1755	17,09	21,37	s.d.
1760	17,11	21,43	s.d.
1765	18,24	23,94	s.d.
1770	18,22	23,45	115,51
1775	19,17	26,20	123,56
1780	22,26	28,25	129,29
1785	21,93	28,42	121,35
1790	21,43	30,19	113,78
1795	26,93	32,36	105,94
1800	23,08	27,14	106,52
1805	22,72	26,98	99,28
1810	s.d.	s.d.(**)	66,45
1815	22,42	29,47	60,75
1820	24,38	29,52	50,16
1825	27,06	29,32	58,83
1830	26,13	30,91	57,01
1835	29,44	30,51	s.d.
1840	31,15	32,43	s.d.
1845	30,38	31,03	s.d.
1850	32,24	34,20	s.d.

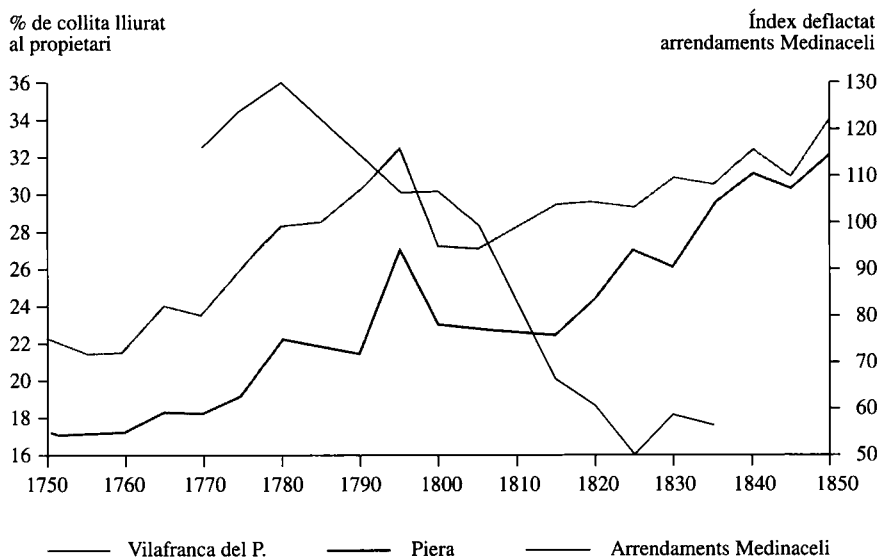
* S'ha calculat la mitjana de l'índex corresponent a l'any referenciat i als dos anteriors i posteriors. ** S'ha prescindit de la dada del 1810 per l'excepcionalitat d'aquell any de guerra.

Fonts: La informació referent a Vilafranca del Penedès, fins al 1800, procedeix de B. Moreno, *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, quadre 3; a partir del 1800, les dades són de J. Colomé, «Les formes...», *op. cit.*, p. 138; la informació de la notaria de Piera procedeix d'elaboració pròpia a partir dels contractes escripturats en cadascuna de les dates de referència (protocols dels notaris pierencs dipositats a AHCI). La informació referent als arrendaments de drets dels Medinaceli prové de M. Caminal, E. Canales, A. Solà, J. Torras, «El moviment...», *op. cit.*

57. En el cas de Piera, el volum més reduït de contractes escripturats en cada un dels anys ha obligat, en alguna ocasió, a examinar els contractes de l'any anterior i/o posterior per tal d'aconseguir una mostra més representativa.

GRÀFIC 5

RENDA DE LA TERRA I RENDA FEUDAL A LES ÀREES VITÍCOLES A LA FI DE L'ANTIC RÈGIM

ni útil de les masies havien mantingut amb el règim senyorial durant diverses centúries. Amb aquest trencament es va obrir el cicle de la revolució liberal que havia de culminar, precisament, amb la consagració dels més ben situats d'aquells primers emfiteutes com a classe hegemònica en les àrees vitícoles, juntament amb algun noble reciclat i burgesos enriquits que reinvertiren guanys en l'adquisició de terres.⁵⁸

L'abolició definitiva del delme, per llei, l'any 1837, va significar el cop de gràcia per a l'agònic règim senyorial català.⁵⁹ En molts llocs va persistir la percepció de censos per part dels senyors, atès que la reforma agrària liberal espanyola del segle XIX va preservar el règim emfitèutic de tinença

58. Vegeu F. Valls, «La rabassa morta...», *op. cit.*, p. 93 i ss.

59. Sobre l'abolició del delme, es pot consultar el treball d'E. CANALES, «Diezmos y revolución burguesa en España», a R. GARRABOU, A. GARCIA SANZ (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea. 1. Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Barcelona: Crítica, 1985, p. 245-274.

de la terra. El caràcter marginal d'aquests, enfront de la centralitat del delme en la composició de la renda senyorial, autoritza a donar per mort el règim senyorial a l'alçada del 1840.

El manteniment de l'emfiteusi per part de la reforma agrària liberal espanyola va assegurar, a les comarques vitícoles de Catalunya, la persistència de la rabassa morta com a fórmula contractual reguladora de les relacions d'explotació entre els antics primers emfiteutes i els seus rabassaires, i va frustrar les aspiracions d'aquests de convertir-se en propietaris plens de les terres que treballaven.

En aquest ordre de coses cal recordar que va ser també en el tombant del segle XVIII al XIX quan, com a conseqüència de la conjuntura de preus desfavorable per al vi, es van començar a posar de manifest un altre conflicte d'interessos: el que enfrontava la classe propietària emergent –que en aquella conjuntura crítica maldava per maximitzar la seva renda– amb els rabassaires que lluitaven per sobreviure. Cap al 1840, un cop liquidats els últims vestigis del règim senyorial, la contractació a rabassa morta va començar a superar els millors nivells del segle XVIII, coincidint amb el fet que la proporció de collita a satisfer pel rabassaire al propietari, pactada en les noves rabasses, va superar també el màxim de cap al 1790. Va ser a partir d'aquell moment i fins ben entrat el segle XX que el conflicte d'interessos entorn de la rabassa morta va pautar tota la història social de les contrades vitícoles catalanes.⁶⁰

60. Sobre la conflictivitat social a les comarques vitícoles de Catalunya durant el segle XIX, a més del treball clàssic d'E. GIRALT, «El conflicto rabassaire...», *op. cit.*, vegeu el treball recent de J. COLOMÉ, «Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX», *Noticario de Historia Agraria*, 13 (1997), p. 125-141.

APÈNDIX

**CONTRACTES DE RABASSA ESCRIPTURATS I JORNALS DE TERRA
CEDIDA A PIERA ENTRE EL 1715 I EL 1850**

Any	Nombre contractes	Nombre jornals	Any	Nombre contractes	Nombre jornals	Any	Nombre contractes	Nombre jornals
1715	1	0,62	1750	9	32,50	1785	19	43,60
1716	0	—	1751	8	19,62	1786	10	23,80
1717	0	—	1752	16	36,77	1787	5	19,97
1718	0	—	1753	9	15,55	1788	8	15,60
1719	0	—	1754	1	1,00	1789	8	14,70
1720	0	—	1755	7	15,90	1790	19	34,81
1721	0	—	1756	9	27,80	1791	20	46,32
1722	1	2,00	1757	3	4,50	1792	27	60,30
1723	0	—	1758	12	25,67	1793	19	38,25
1724	0	—	1759	5	7,70	1794	40	82,79
1725	1	0,50	1760	15	39,88	1795	3	4,09
1726	0	—	1761	14	19,78	1796	32	61,25
1727	1	8,00	1762	19	37,87	1797	5	6,70
1728	0	—	1763	5	10,30	1798	7	16,49
1729	0	—	1764	14	32,00	1799	4	9,60
1730	3	4,50	1765	12	24,64	1800	6	15,58
1731	2	3,90	1766	7	13,56	1801	7	14,15
1732	1	2,00	1767	26	64,14	1802	5	11,50
1733	0	—	1768	11	19,20	1803	1	3,00
1734	0	—	1769	16	37,62	1804	3	6,00
1735	5	8,00	1770	30	47,58	1805	3	5,50
1736	3	6,00	1771	49	75,31	1806	5	8,69
1737	2	2,50	1772	23	48,23	1807	3	5,08
1738	0	—	1773	35	62,85	1808	s.d.	s.d.
1739	0	—	1774	11	24,08	1809	s.d.	s.d.
1740	6	12,00	1775	24	47,75	1810	s.d.	s.d.
1741	6	13,00	1776	17	28,16	1811	s.d.	s.d.
1742	5	6,00	1777	45	82,58	1812	s.d.	s.d.
1743	2	9,00	1778	27	49,02	1813	s.d.	s.d.
1744	4	13,50	1779	29	37,44	1814	s.d.	s.d.
1745	5	11,50	1780	14	21,25	1815	9	17,80
1746	5	8,10	1781	5	10,58	1816	3	6,80
1747	8	12,00	1782	4	7,23	1817	13	18,96
1748	9	12,00	1783	2	3,50	1818	13	36,16
1749	7	12,13	1784	12	16,37	1819	19	52,78

Any	Nombre contractes	Nombre jornals	Any	Nombre contractes	Nombre jornals	Any	Nombre contractes	Nombre jornals
1820	28	70,50	1831	18	32,03	1842	37	138,95
1821	s.d.	s.d.	1832	53	108,56	1843	30	85,75
1822	s.d.	s.d.	1833	26	67,61	1844	41	154,22
1823	25	53,54	1834	8	14,64	1845	68	208,67
1824	35	69,60	1835	10	21,71	1846	32	94,15
1825	15	29,25	1836	3	7,12	1847	52	158,50
1826	2	3,96	1837	14	36,42	1848	32	83,59
1827	29	88,01	1838	29	61,80	1849	29	97,25
1828	37	97,49	1839	4	17,00	1850	35	103,50
1829	17	48,40	1840	8	22,62			
1830	10	22,83	1841	86	207,70			

Fonts: Esmentades al text. Per tal de reduir totes les extensions que figuren als contractes a una mateixa unitat s'han aplicat les equivalències següents: 1 jornal de llauró de bous = 0,81 jornals; 1 jornal de llauró de mules = 1 jornal; 1 jornal de cavadura d'home = 0,10 jornals; 1 quartera de sembrat = 0,6046 jornals. Les extensions que figuren al quadre, per tant, vénen expressades en jornals de llauró de mules. L'equivalència aproximada amb l'Ha cal suposar que era la mateixa que la del jornal del país en què es mesuren les terres en els cadastres i en els amillaraments: 1 jornal = 0,4896 Ha.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

ADROER PELLICER, M. A., GRAU I PUJOL, J. M. T., MATAS I BALAGUER, J., *Catàleg dels protocols del districte de Girona (I)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1996, 357 p. (Inventaris; 20).

Excel·lent inventari que descriu els protocols corresponents a les notaries de les localitats del districte de Girona, exceptuades les de Girona ciutat. Per tant, el present volum aplega els registres d'Albons, Amer, l'Armentera-l'Escala, Banyoles, Bàscara, Caldes-Llagostera, Cassà de la Selva, Colomers, Cornellà, Esponellà i Verges. Aquest fons es troba dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, juntament amb els protocols de la capital i també amb registres d'uns altres tres districtes: la Bisbal, Figueres i Santa Coloma de Farners, aquest ja descrit al número anterior de la mateixa col·lecció d'inventaris de la Fundació Noguera. Les sèries documentals més importants corresponen a Amer, Caldes-Llagostera i Verges, que són també les més antigues amb documentació medieval. Esment especial mereix la primera, l'escripció d'Amer, que compta amb una desena de volums del segle XIII (el primer, del 1261). Com és costum a la col·lecció, la documentació es descriu per localitats i, encara, per notaries, en el cas d'existir-ne més d'una en una mateixa població, com s'esdevé a Banyoles. Precedeix l'inventari una acurada introducció, en què es presenta el fons documental i es fa un repàs de l'evolució històrica de les escriptories dels diferents llocs, ultra l'explicació metodològica dels elements descriptius dels protocols. Clou l'obra un primer índex alfabètic de notaris, amb l'anotació del lloc on exerciren, i un segon índex geogràfic de poblacions i cronològic de matèries.

ARROYO HUGUET, Mercedes, *La industria del gas en Barcelona (1841-1933): Innovación tecnológica, territorio urbano y conflicto de intereses*, Barcelona: Ediciones del Serbal, 1996, 420 p.

Publicació patrocinada per la Societat Gas Natural del treball que constitueix la tesi doctoral de l'autora i que mereix el Premi Extraordinari el

curs 1993-1994. L'obra té com a objectiu fonamental analitzar les transformacions que suposà la implantació de la singular innovació tecnològica del gas a la ciutat de Barcelona i als municipis del seu Pla, d'ençà del 1841, en el període culminant del procés d'industrialització. I això tant des de l'angle de la morfologia urbana, com dels comportaments de la seva població i de la seva organització econòmica. Com apunta Mercedes Arroyo a la introducció, aquest llibre pretén explicar la instal·lació i el creixement de les tres xarxes que hi hagué al territori de Barcelona fins a la seva unificació; els avanços i retrocessos que experimentaren les accions dels diferents agents que van intervenir en la seva expansió i les raons dels canvis econòmics, legals i territorials que es produïren a partir de l'aplicació del gas a la ciutat. Basant-se en un ventall realment ampli de fonts documentals –entre les quals cal remarcar les de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona– i bibliogràfiques, l'autora assoleix aquest objectiu, bo i dividint l'obra en quatre parts. La primera la dedica al moment inicial d'introducció del gas a la ciutat i al conflicte pel seu monopoli (1841-1864); la segona, a l'etapa d'expansió del gas a Barcelona i al seu Eixample (1864-1883); la tercera, a l'expansió del gas al Pla de Barcelona (1852-1897), i la darrera, a l'aparició de l'electricitat i la competència entre energies. Així, l'interès d'aquesta obra és múltiple, perquè s'hi exposa tant el progrés científic del gas natural i la seva incidència en la vida social urbana, com la implicació d'aquest fenomen en l'ordenació del territori i l'anàlisi entre innovació tecnològica i creixement industrial al segle XIX. I això en el marc del joc d'interessos diferenciats de les parts implicades –empresaris, ajuntaments i consumidors–, estratègies i interessos antagònics que s'han analitzat des de tres punts de vista: l'econòmic, el legal i el de l'espai. Després de les conclusions, de la relació de les fonts i de la completa bibliografia, un índex onomàstic clou aquesta excel·lent i madura publicació, que s'acompanya també de nombrosos quadres, figures i plànols.

AURELL I CARDONA, Jaume, *Els mercaders catalans al quatre-cents: Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida: Pagès editors, 1996, 428 p. (Seminari; 5).

Excel·lent edició de part de la tesi doctoral de l'autor, que té com a objectiu bàsic analitzar el comportament dels mercaders, un dels grups socials més representatius i dinàmics a la societat barcelonina premoderna del segle XV, basant-se sobretot en l'anàlisi d'un notable ventall de docu-

mentació notarial i en una àmplia bibliografia. L'autor, que ja ha publicat nombrosos articles sobre l'estament dels mercaders, en el marc dels estudis d'història cultural, abunda en aquesta línia metodològica i aporta una renovada interpretació d'un període analitzat sempre des d'uns paràmetres preferentment socioeconòmics, jurídics o polítics. Per això, ara Jaume Aurell, que exposa de manera magistral a la introducció les quatre coordenades de temps, espai, temàtica concreta i mètode de treball de l'obra, aprofundeix en aspectes inèdits del grup social dels mercaders, a partir del buidatge sistemàtic d'inventaris, testaments i capítols matrimonials, que li proporcionen informació sobre la vida privada els primers, sobre les conviccions internes els segons i sobre la dimensió col·lectiva de la cultura els tercers, i que li permeten l'aplicació estadística, alhora que introduir-se en els aspectes més personals de la vida dels mercaders. D'aquesta manera, vida privada, formació intel·lectual i dimensió social són, en paraules de l'autor, les tres parts principals d'aquest treball. Així, el pla de l'obra comença pels aspectes més materials de la vida privada del mercader en els seus vessants domèstic i professional (els dos primers capítols), s'endinsa després en els aspectes més interns de la seva cultura, com ara els trets més punyents de la seva formació intel·lectual i espiritual i dels valors dominants, com l'espiritualitat, les afeccions literàries o la visió de la mort (els capítols tercer i quart), i acaba sintetitzant els trets més característics de la seva dimensió col·lectiva en el camp de les realitzacions concretes i de les aspiracions (els capítols cinquè i sisè). Al cap i a la fi, aquest retrat dels mercaders de l'època i de la seva cultura, d'una maduresa narrativa i d'una claredat d'exposició extraordinàries, permet a l'autor intervenir en el debat historiogràfic de la pretesa crisi catalana baixmedieval, basant-se en les motivacions i els valors per damunt d'una mera descripció de la conjuntura econòmica.

BETRÁN, José Luis, *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida: Milenio, 1996, 548 p. (Hispania; 2).

Publicació de la part fonamental de la tesi doctoral presentada per l'autor el 1993 a la Universitat Autònoma de Barcelona, que esdevé una excel·lent anàlisi interdisciplinària, ambiciosa i apassionant sobre les principals crisis epidèmiques produïdes a Barcelona durant els dos primers segles de l'Edat Moderna. L'estudi de José Luis Betrán, amb un extens pròleg analític del professor Ricardo García Cárcel, parteix de la combinació de

dues línies d'investigació, la història urbana i la història de la mort a les societats preindustrials, i té com a objectiu arribar a esbrinar el veritable paper de la peste com a agent modificador o catalitzador del sistema social en el qual es desenvolupa. Amb un enfocament metodològic realment lloable, un domini extraordinari de la bibliografia i un tractament profund de les nombroses fonts documentals consultades, fa un primer repàs de la producció bibliogràfica sobre la qüestió, certament minsa al nostre país. I després, els capítols següents donen, segons diu el mateix autor seguint Michel Vovelle, una visió vertical de la història de la pesta a Barcelona a tres nivells. En primer lloc, la mort *soferta* o demogràfica, mesurable en termes quantitativs i en períodes, a la qual l'autor dedica els dos primers capítols, amb la pretensió reeixida de veure les repercussions econòmiques i socials de les crisis, els seus moviments demogràfics o els ritmes de recuperació de les poblacions urbanes. En un segon nivell, tracta de la mort *previnguda*, concretada en el conjunt de mesures que les autoritats adopten per estalviar-se el contagi o per lluitar-hi en contra: ordenances sanitàries, preocupació per l'abastament de la població, millora de les condicions d'habitabilitat o control de persones i productes. L'autor dedica, doncs, els cinc capítols següents a l'anàlisi de la construcció d'aquest tramut institucional sanitari a Barcelona i de les tensions generades amb el naixent Estat Modern i al si de la mateixa societat. Finalment, els dos darrers capítols es dediquen al tercer nivell, el de la mort *viscuda*, és a dir, el conjunt d'experiències, de formes, de ritus, els sentiments espontanis que provocava la irrupció inesperada de la malaltia i, al capdavant, les manifestacions culturals de com una civilització interpreta aquesta forma de morir. El text es completa amb nombrosos quadres i gràfics il·lustratius.

MOLAS I RIBALTA, Pere, *Catalunya i la Casa d'Àustria*, Barcelona: Curial, 1996, 308 p. (Biblioteca d'Història dels Països Catalans; 13).

Interessant volum adreçat a presentar la posició del Principat de Catalunya dins la monarquia dels Àustria. Amb tal objectiu, el professor Pere Molas, que ha esdevingut ja un clàssic en la historiografia modernista, ha aplegat en aquest treball gairebé miscel·lani un conjunt temàtic coherent dividit en cinc parts. A la primera, assaja una breu presentació de l'organització territorial de la monarquia hispànica, entesa com a monarquia plural, bo i establint una comparació amb els dominis centreeuropeus de l'altra branca de la casa d'Habsburg. A la segona i la tercera, que esdevenen

sens dubte el cos central de l'obra, tracta l'aspecte social del personal que ocupava els alts càrrecs de l'administració reial, tant els polítics com els econòmics i, especialment, els judicials, integrats aquests en la Reial Audiència, el conjunt institucional col·lectiu més important durant l'època moderna i nucli de l'administració reial a Catalunya. A la quarta part, dedicada a l'estament de la noblesa, l'autor recull estudis sobre llinatges nobiliaris, amb utilització de la documentació notarial, com ara els Requesens, els Cardona, els Aitona o els Erill, juntament amb algunes famílies de la petita noblesa. Clou l'obra una darrera part, adreçada a l'anàlisi dels corrents d'opinió i propaganda política al segle XVII, basant-se especialment en fulletons. Com afirma el mateix autor al pròleg, aquest treball pretén solament assenyalar algunes línies de recerca que altres historiadors poden seguir en l'esdevenidor, alhora que reunir i aplegar informació, tant de base bibliogràfica com documental, fins ara dispersa.

MORENO CLAVERÍAS, Belén, «La diferenciació social pagesa a partir dels inventaris *post mortem*. El Penedès, 1708-1815», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), VII (1996), p. 41-54.

Tal com defineix perfectament el títol, el present article pretén l'estudi dels diferents tipus socials que integraven l'estament de la pagesia penedesenca, a través d'una font d'excepció, els inventaris *post mortem* autoritzats per notari, en concret 280 inventaris continguts en cinc manuals especials de l'Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès. D'entrada, l'autora exposa les característiques d'aquest instrument notarial com a font per a diversos aspectes i la metodologia aplicada a l'estructura social penedesenca del segle XVIII, amb la descripció dels principals àmbits temàtics de la fitxa emprada en el buidatge. Recordem que Belén Moreno havia treballat ja els contractes de conreu existents als protocols notariaus penedesencs en una obra publicada per la Fundació Noguera i adreçada a estudiar els ritmes i les formes jurídiques que l'expansió de la vinya prengué al Penedès a partir de la divuitena centúria. Ara, en aquest modèlic treball, es proposa analitzar, davant la pobresa d'altres fonts, qui eren els homes que cedien les terres i qui els que la prenien, quantes situacions s'amaguen sota un concepte tan genèric com el de «pagès» o bé quina relació tenien amb la terra altres col·lectius com els artesans, els doctors o els comerciants. Ja al cos de l'article, abunda en la diferenciació social al si de la pagesia, des del pagès sense terra o jornalier al pagès senyor i negociant, integrant de

l'elit pagesa, passant pel petit propietari, el propietari mitjà i el propietari de mas. De cada grup, perfectament identificat, en descriu els indicadors econòmics, els signes de riquesa i la seva situació econòmica i jurídica.

PEÑA, Manuel, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas* (Barcelona, 1473-1600), Lleida: Milenio, 1996, 372 p. (Hispania; 4).

L'estudi sobre el llibre i la cultura escrita és un dels camps de major tradició en la producció historiogràfica catalana, panoràmica positiva que en els darrers anys s'ha vist completada per diferents aportacions, amb un nou enfocament metodològic i d'una enorme vàlua. Pocs focus culturals i editorials com Barcelona podran gaudir d'un conjunt tan compacte d'estudis que abracin tot el ventall cronològic, des del segle XIV (Hernando) fins al segle XVIII (Burgos), passant pel XV (Iglesias), XVI (Peña) i XVII (Espino i Betrán), aquest darrer encara en vies d'elaboració. L'obra de la qual ara ens toca donar notícia s'inscriu, doncs, com recorda al pròleg el professor Ricardo García Cárcel, en aquesta tradició, fet que no impedeix a l'autor de trencar algun dels apriorismes que han fonamentat part d'aquesta historiografia. El seu objectiu fonamental és estudiar l'ús social de l'escriptura, la producció, el comerç i el consum del llibre a la Barcelona del segle XVI, alhora que oferir una excel·lent anàlisi sobre el problema de la llengua i la seva vinculació a la castellanització. Basant-se de manera especial en inventaris *post mortem* de l'Arxiu Històric de Protocols, de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i de la Biblioteca de Catalunya, l'autor ha sabut donar resposta a les limitacions i dificultats de mètode que presenta aquesta rica font documental, en concret la seva representativitat, la correcta periodització, la classificació de la jerarquia social dels lectors, la importància del fenomen de la mobilitat dels llibres, la insuficiència informativa i l'escassa correlació editorial-consum. Manuel Peña ha estructurat el treball en set capítols: d'entrada, ofereix una visió panoràmica de la historiografia del llibre, tant internacional com espanyola; després, aborda la problemàtica del món professional de la impremta i la llibreria; tot seguit, als capítols següents, estudia qui i quin tipus de documentació escrita o d'estris d'escriptura posseïen, avalua la difusió social de l'escrit, tant estàtic com en moviment, i respon als interrogants de com i on adquirien els llibres i com i on els posseïen. Finalment, dedica el darrer capítol a la qüestió del tot polèmica de la llengua i del concepte «decadència», bo i analitzant la presència del llatí, del català, del castellà i de l'italià a les

biblioteques i a les llibreries. Ultra les conclusions, les fonts i la bibliografia, aquesta imprescindible obra s'acompanya de dos apèndixs: un de propietaris de llibres i l'altre de llibreters i impressors citats.

PEÑA DÍAZ, Manuel, *El laberinto de los libros: Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997, 547 p. (Biblioteca del Libro; 67).

A l'obra referenciada anteriorment, el professor Manuel Peña no havia abordat el contingut temàtic de les biblioteques i de les llibreries analitzades. I aquest és precisament l'objectiu principal de la present monografia, adreçada, segons paraules del mateix autor, a prendre el pols cultural de la Barcelona del segle XVI a partir de la possessió i de l'oferta del llibre. En un capítol previ, Manuel Peña fa una síntesi dels aspectes que considera pertinents de l'obra presentada anteriorment i tracta, així, del llibre, de l'escriptura i de la impremta a la Barcelona del segle. I, entrant després pròpiament en l'objecte del treball, valora, en primer terme, la presència de les obres literàries escrites en llengua vulgar més freqüents als inventaris i els encants, com ara la catalana (prosa religiosa, literatura moral i didàctica, novel·la i relats, història, lectures líriques i poètiques), la castellana (ficció novel·lesca, teatre, poesia, història, literatura didàctica) i la italiana (influències literàries, difusió de l'Humanisme i del Renaixement italià en llatí i en vulgar). A continuació, analitza el concepte i la implantació de l'Humanisme i de les gramàtiques humanistes, hispàniques i gregues, i, tot seguit, estudia la difusió assolida per la literatura dels clàssics, tant en poesia com en teatre i prosa. Després, valora la presència de llibres de temàtica religiosa, amb atenció especial als textos sagrats, els litúrgics, els sermons, la teologia i la patristica, els catecismes, els llibres de vides de Crist, de la Mare de Déu i dels sants i els llibres d'hores, i a un dels corrents espirituals més interessants del segle, l'erasmisme, al qual dedica tot un apartat. Finalment, als dos darrers capítols, tracta de la possessió del llibre que es pot qualificar de professional per l'ús que se'n fa, és a dir, la literatura jurídica i la científica i tècnica, a mans de juristes, notaris o metges. Al capdavall, citant les seves mateixes paraules, Manuel Peña ha valorat els intercanvis, els creuaments culturals o els préstecs amb cultures veïnes, la continuïtat de l'herència catalana medieval, les persistents superposicions de tradició i modernitat, o bé la porositat de les fictícies fronteres culturals que tot sovint es dibuixen entre la cultura de les elits i la cultura popular. Cal

remarcar que l'obra compta amb un pròleg del prestigiós mestre Roger Chartier, que en destaca l'enginy documental en saber aprofitar noves fonts, la perfecta conjugació de la història quantitativa i qualitativa i la simbiosi entre les pràctiques culturals i la seva radicació social.

PÉREZ I POZA, Raül, «Sant Pere de Rodes: un capbreu de l'any 1419», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 29 (1996), p. 99-157.

Presentació i estudi del *Capbreu de l'Estanyol, Pedret i Vilanova*, de 1419-1420, servat avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Després de descriure el manuscrit i d'emmarcar l'àmbit geogràfic corresponent, l'autor aprofundeix en aquest capbreu ordenat pel cellerer del monestir empordanès de Sant Pere de Rodes. Així, analitza en primer lloc el marc històric de redacció, que coincideix amb les circumstàncies desfavorables que envoltaren tota la contrada en aquella època, i l'interpreta com un mitjà emprat pel monestir de consolidar el seu domini sobre el territori. I després estudia la font de manera completa, remarquant el concepte jurídic de capbreu i el procés de capbrevació i el tipus d'informació que ens facilita, com ara el règim senyorial, la dependència personal, les prestacions i els censos, la naturalesa i l'origen de les propietats o l'explotació agrícola i ramadera de les terres. En apèndix, l'autor inclou el buidatge del capbreu, mitjançant uns quadres on, agrupats per capbrevants, se'ns informa sobre l'objecte de la confessió o reconeixement de domini, la situació del bé, el cens pagat, les observacions pertinents i el foli on es troba dins el manuscrit.

ROJAS VACA, María Dolores, *El documento marítimo-mercantil en Cádiz (1550-1600): Diplomática notarial*, Cádiz: Universidad, 1996, 551 p.

Acurada i completa edició del treball que constitueix la tesi doctoral de l'autora, presentada a la Universitat de Cadis i basada exclusivament en documentació notarial del segle XVI, la més antiga conservada en aquesta capital andalusa. Recordem en aquest punt que la professora Rojas ja havia vist editada la seva modèlica memòria de llicenciatura l'any 1993, sobre l'anàlisi dels documents d'arrendament i de compravenda expedits per una escrivania pública gaditana a mitjan segle XVI. Ara amplia l'espectre i estudia les escriptures que consignen els principals contractes de la pràc-

tica mercantil i marítima gaditana, extrets, d'acord amb un sistema cronològic de mostratge, de l'ofici 19 de la capital, el més ric i representatiu de l'època. Així, els 148 textos que configuren la col·lecció diplomàtica, del 1550 al 1600, són bàsicament: nolis de mercaderies i de persones (*pasajes*), que recullen l'acte fonamental per a la praxi del comerç per mar; *conocimientos de embarque*, que segueixen al noli de mercaderies; presèctes marítics, que neixen per facilitar-lo, i comandes mercantils. Aquest aplec documental és precedit d'una exhaustiva introducció de caire històric i diplomàtic, en la qual dedica el primer capítol a l'elaboració dels documents, és a dir, tant al generalment complex procés de redacció de l'instrument notarial en les seves diferents fases, com al que l'autora anomena «factors» dels textos –el notari, els atorgants o els destinataris–, amb atenció especial a l'*auctor*, l'escrivà públic de número i la institució notarial generadora de la documentació. I tot seguit, al capítol següent, tracta de la forma dels documents, la seva redacció i les fórmules diplomàtiques i la composició de les matrius, bo i ajudant-se de les fonts del dret i de la literatura notarial. Per arrodonir aquest magnífic treball, la col·lecció diplomàtica s'acompanya d'uns generosos gràfics i d'uns complets índexs, tots ells de gran utilitat. Podem afirmar, per tant, que l'autora assoleix amb escreix els dos objectius fonamentals que s'havia proposat: d'una banda, contribuir al coneixement de la diplomàtica notarial castellana a l'època moderna, qüestió doblement interessant ateses les poques monografies editades, i, de l'altra, facilitar a l'investigador l'accés a una font vital per reconstruir, entre d'altres aspectes, l'evolució de les economies locals que, com en el cas de Cadis, reposen en el comerç per mar.

SOLÀ I PARERA, Àngels, «Màquines tèxtils i lexicografia en la història de la llengua catalana: Notes entorn de la denominació de les primeres màquines de filar cotó a Catalunya (1780-1860)», *Miscel·lània d'Estudis Bagecs* (Manresa), 10 (1997), p. 151-186.

Novedós i documentat article, inserit en el número monogràfic de la revista dedicat als aspectes de la llengua catalana al Bages, i que té per objectiu presentar un inèdit panorama de la terminologia tèxtil, en concret dels termes emprats per designar els nous enginys mecànics que s'implantaren en el moment de la industrialització. De fet, l'autora ja concreta de bell antuvi que es proposa només analitzar la validesa de les definicions que avui es troben a les obres de referència en català, alhora que fer un segui-

ment retrospectiu del tractament donat a aquests termes als diccionaris durant els segles XIX i XX. Per tant, aquest treball persegueix uns resultats pràctics que ajudin a esclarir el procés tècnic i històric dels inicis de la mecanització a Catalunya. Així, primer es dedica a explicar la història del procés de la filatura mecànica, per passar després a analitzar la presència de la nova terminologia tèxtil a la recopilació lexicogràfica catalana de l'època, fet molt descurat al segle XIX i que es recuperà progressivament a partir del canvi de signe que suposà l'obra d'Alcover-Moll i del diccionari especialitzat de Ramon Pons, editat el 1916. A continuació, la professora Àngels Solà estudia què van dir d'aquests nous enginys els publicistes interessats en la indústria catalana i els autors dels primers llibres sobre la filatura mecànica, al segle XIX. I, tot seguit, fa la seva aportació a través dels noms trobats als inventaris notariais dels fons de protocols de diferents llocs del país, com ara Berga, Sallent o Olot, per acabar exposant les llacunes pendents en aquesta qüestió, certament útil per conèixer millor algunes característiques del nostre procés d'industrialització.

TORRAS I SERRA, Marc, «Un conte del segle XIV», *Miscel·lània d'Estudis Bagencs* (Manresa), 10 (1997), p. 187-193.

Breu treball destinat a presentar un petit conte localitzat en un protocol notarial que es conserva a l'Arxiu Històric de Manresa, concretament al recte del pergami de la coberta posterior del *Liber Iudeorum* dels anys 1337 al 1340. L'autor remarca d'entrada la riquesa i l'aprofitament dels protocols notariais per a l'estudi de qualsevol aspecte històric i, tot seguit, parla del valor afegit d'alguns registres que contenen notes marginals a les cobertes, als fulls de guarda o als espais en blanc, anotacions que poden ésser tant esdeveniments del segle com aforismes, sentències, dibuixos, poemes o receptes guaridores. A continuació presenta el text, coetani del manual i escrit segurament pel mateix notari autoritzant o per algun dels seus escriptors; en fa una breu anàlisi interna, bo i destacant el tipus de llenguatge i els fets que narra (una dona que, en el camí de Sant Jaume de Galícia, és ajudada en el part per la Verge), i, finalment, el transcriu.

TOSCAS I SANTAMANS, Eliseu, *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 344 p.

Aquest llibre constitueix una versió abreujada i en part reelaborada de la tesi doctoral de l'autor, que obtingué el *Premi Ciutat de Barcelona* d'Història a l'edició corresponent al 1995. Es tracta d'una obra densa i complexa, però no per això de lectura difícil, fruit de molts anys de recerca. Al llarg d'aquest trajecte, del qual el llibre n'és la culminació, destaca no només la perseverança sinó també la coherència i l'esperit de superació de l'autor. Perquè, des d'una preocupació de base per dotar de contingut social el poder polític a diferents nivells territorials, Eliseu Toscas ha passat de la temàtica, típicament francesa, de relacionar riquesa i patrimoni per un costat amb poder local oficial per l'altre a l'estudi de les complexes maneres a través de les quals la «gran política» és absorbida per les perifèries, transfigurada pels idiomes locals, traduïda en les lluites de faccions. No és poca cosa tenir sòlids plantejaments propis i, alhora, ésser molt receptiu a allò que fan altres historiografies. A més, és interessant d'observar que Toscas, coherentment amb uns pressupòsits metodològics que el duen a confrontar normes i pràctiques, ideologies i interessos, parlar i predicar amb l'exemple, fa un ús considerable de fonts notariales, fonts que fa «dialogar» constantment amb documentació administrativa i periòdics de l'època. Com afirma el prologuista, el professor de l'Institut Universitari Europeu Raffaele Romanelli, un dels màxims especialistes, la recerca d'Eliseu Toscas ocupa una posició particularment innovadora en el panorama dels estudis d'història local. Contempla l'evolució històrica del poder en el curs de gairebé un segle en un municipi de Catalunya i s'insereix en el filó d'estudis revisionistes més actuals que, insistint en les relacions i en els seus mecanismes de mediació, pot llegir l'Estat només des de la perifèria. I, pel que fa a això, el cas de Sarrià es revela particularment ben escollit. En la mesura que es tracta d'una col·lectivitat petita però molt propera a la gran Barcelona, que acabarà per absorbir-la, viu el seu trajecte a través de la modernitat vuitcentista en la tensió d'una sèrie de relacions de dependència múltiple, cap a la ciutat burgesa per un costat i cap a un Estat central per l'altre. D'acord amb els suggeriments de la historiografia més moderna, Sarrià és, doncs, un cas d'estudi de les relacions entre Estat i poders locals que és observable a Catalunya, a Espanya i, més en general, en el disseny administratiu de l'Estat modern europeu.

UDINA I ABELLÓ, Antoni M., «La adveración sacramental del testamento en la Cataluña altomedieval», *Medievalia* (Bellaterra), 12 (1995), p. 51-64.

Anàlisi d'un tipus documental realment singular, incorrectament denominat testament sacramental, tal com s'apunta ja des de bon inici en aquest breu però interessant article. El professor Antoni M. Udina, autor del volum dedicat a la successió testada altmedieval publicat per la Fundació Noguera, fa un repàs d'aquesta figura, testimoniada al *Liber Iudiciorum* i incorporada al privilegi de Barcelona i a les Constitucions de Catalunya, i presenta un sintètic estudi de l'estructura diplomàtica d'aquest document sobre una mostra de 500 testaments amb la forma d'adveració sacramental, dels segles X al XII. I, després de realitzar un seguiment dels requisits legals i del seu grau de compliment, abunda en l'aspecte de les circumstàncies de la mort del testador, una de les informacions més preuades que ens proporcionen les publicacions sacramentals de testaments. L'autor conclou en l'aparició a Catalunya d'aquesta forma de publicació del testament a mitjan segle X i en la seva vigència fins al segle XIII, en la fidelitat als requisits indicats per la llei visigòtica fins a la seva progressiva desaparició a favor del dret comú i en la riquesa d'aquesta font, especialment per a la història de la medicina i per a la vida quotidiana en general. Clou el treball amb un petit apèndix il·lustratiu.

VIVES I SABATÉ, Marta, *L'arxiu de protocols del districte d'Igualada*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997, 215 p. (Inventaris; 21).

Inventari del fons de protocols del districte d'Igualada dipositat en aquesta ciutat, tant a l'Arxiu Notarial (integrat des del 1988 a l'Arxiu Històric Comarcal) com a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria. No recull, per tant, els protocols ubicats a d'altres centres documentals, ja descrits a la mateixa col·lecció d'inventaris en la qual aquest volum s'insereix. Les sèries més importants corresponen a la capital i s'inicien l'any 1282, per bé que tots els registres anteriors al segle XV es troben dipositats a l'Arxiu Parroquial i corresponen a notaris eclesiàstics. Altres sèries notables són les de Calaf (amb documentació des del segle XV) i Piera (des del segle XVI). S'hi troben també petits fons de notaries foranes, com ara Esparreguera, Tàrraga o Vilafranca del Penedès. L'inventari s'enceta, com és usual a la col·lecció, amb una introducció que conté, bàsicament, unes notes històri-

ques sobre l'escriванia igualadina, des del final del segle XII, i la metodologia emprada en la confecció d'aquest instrument descriptiu. Tanca el volum un primer índex geogràfic de poblacions i cronològic de notaris, un segon d'alfabètic per notaries, un darrer d'alfabètic de notaris i, encara, un annex amb la localització sumària dels protocols que no són dipositats a Igualada, amb l' anotació del centre documental on avui es troben.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per
Laureà Pagarolas i Sabaté)

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIS DE PROTOCOLS» NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Barcelona des del 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *disquet*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del disquet, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels peus corresponents.

7. Els editors facilitaran als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de *25 separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Barcelona
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els sistemes de referències i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les referències als arxius, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesi: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les cites dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r.-36v.

